

KONULU TEFSİR BAĞLAMINDA FURKÂN SÛRESİ

Ramazan ÇELEBİ

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri

Ana Bilim Dalı

Doç. Dr. Yusuf TOPYAY

2025

(Her Hakkı Saklıdır)

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

KONULU TEFSİR BAĞLAMINDA FURKÂN SÛRESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ramazan ÇELEBİ

Danışman: Doç. Dr. Yusuf TOPYAY

BAYBURT- 2025

KABUL VE ONAY

Doç. Dr. Yusuf TOPYAY danışmanlığında, Ramazan ÇELEBİ tarafından hazırlanan “Konulu Tefsir Bağlamında Furkân Sûresi” başlıklı bu çalışma, 20.01.2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Yusuf TOPYAY

Üye : Doç. Dr. Numan ÇAKIR

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mürsel ETHEM

Bu tezin kabulü Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun/...../20... tarih ve 20...../.....-..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Bünyamin ALIM
Enstitü Müdürü

BEYANNAME

Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Doç. Dr. Yusuf TOPYAY danışmanlığında hazırlamış olduğum “Konulu Tefsir Bağlamında Furkân Sûresi” başlıklı yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

20.01.2025

Ramazan ÇELEBİ

ÖN SÖZ

Tez konusu belirleme, yazım ve düzenleme sürecinde desteklerini esirgemeyen, tecrübesinden ve ilmî birikiminden istifade ettiğim kıymetli Doç. Dr. Yusuf TOPYAY hocama bütün katkılarından dolayı teşekkür ederim. Tezimizin daha nitelikli bir hale gelmesi için bizlere vakit ayırıp katkıda bulunan Doç. Dr. Numan ÇAKIR ile Dr. Öğr. Üyesi Mürsel ETHEM hocalarıma, ayrıca tezimizin son halini almasında büyük emekleri olan Doç. Dr. Abdurrahman OKUYAN hocama teşekkür ederim. Son olarak bugünlere gelmemde üzerimde emekleri olan başta annem ve babama, değerli abilerimle kardeşlerime ve muhterem Yusuf Ziya SİPAHİ hocama şükranlarımı sunuyorum. Hususi ile tezimin yazımı boyunca her zaman destekçim ve yardımcım olan sevgili eşim Tuba Sipahi ÇELEBİ'ye cân-ı gönülden teşekkür ediyorum.

Ramazan ÇELEBİ

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KONULU TEFSİR BAĞLAMINDA FURKÂN SÛRESİ

Ramazan ÇELEBİ

Bayburt Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yusuf TOPYAY

Bayburt-2025, Sayfa: 195

Bu çalışma sûre çerçeveli konulu tefsir bağlamında Furkân sûresinin tefsirini ihtiva etmektedir. Çalışmada Furkân sûresinin ihtiva ettiği konular bölümler halinde tasnif edilerek içerdiği mesajların daha kolay kavranılması amaçlanmıştır. Furkân sûresinin gerek ihtiva ettiği konu zenginliği gerekse Mekkî bir sûre olması hasebiyle belâgat ve fesâhat yönünün kuvvetli oluşu bu konunun seçilmesinde önemli bir etken olmuştur. Çalışmada “ahsenü’t-turûk” yani “en sağlam metot” olarak nitelendirilen Kur’an’ın Kur’ân’la Tefsiri metodu merkeze alınıp bunun yanında konulu tefsirin diğer gereklilikleri olan hadis-i şeriflerden ve sahabe kavlerinden istifade edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda konu tasnifi yapıldıktan sonra o konularla irtibatı olan diğer ayetlerin tespiti yapılmaya çalışılmış ve ilgili konu Kur’ân’ın bütünlüğü içerisinde ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmanın giriş bölümü; araştırmanın konusu ve amacı, araştırmanın yöntemi ve sınırlılıkları, araştırmanın kaynakları, konulu tefsire genel bir bakış ve Kur’ân’ın bütünlüğünü esas alan konulu tefsir başlıklarından oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümü ise sûrenin ismi ve âyet sayısı, sûrenin nüzûlü (Mekkî-Medenî) oluşu, münâsebâtü’l-Kur’ân bağlamında önceki ve sonraki sûre ile ilişkisi, sûredeki edebî sanatlar ve Furkân sûresinde yer alan bazı temel kavramlar başlıklarını içermektedir. Sûrenin doğru anlaşılmasında olmazsa olmaz olan bu başlıkların konuları detaylı bir şekilde çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Furkân sûresinin konuları on bir ana konu şeklinde belirlenip tefsiri yapılmıştır. Çalışmada yazılı belge toplama, kütüphane verileri ve Şâmîle gibi programlardan faydalanılarak literatür tarama yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân, tefsir, Furkân Sûresi, konulu tefsir, fesâhat, belâgat.

ABSTRACT

M. SC. THESIS

SURAH AL-FURQAN IN THE CONTEXT OF THEMED TAFSIR

Ramazan ÇELEBİ

Bayburt University

Institute of Graduate Studies

Department of Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Yusuf TOPYAY

Bayburt-2025, Pages: 195

This study includes the interpretation of the Surah al-Furqan within the context of thematic interpretation of the surah. In this study, the subjects contained in the Surah al-Furqan are classified into sections, aiming to make the messages it contains easier to comprehend. The richness of the subjects contained in the Surah al-Furqan and its strong rhetoric and fluency due to being a Meccan surah have been important factors in choosing this subject. In this study, the method of Quranic Interpretation, which is described as “ahsen al-turuk” or “the most solid method”, is focused on, and in addition, it is tried to benefit from the hadiths and the words of the companions, which are other requirements of thematic interpretation. In this context, after the classification of the subjects, it is tried to determine other verses that are related to those subjects, and the relevant subject is tried to be addressed within the integrity of the Quran. The introduction part of the study consists of the subject and purpose of the study, the method and limitations of the study, the sources of the study, a general view of the themed interpretation and the themed interpretation titles based on the integrity of the Quran. The first part of the study includes the name and number of verses of the surah, the revelation of the surah (Meccan-Medanian), its relation with the previous and next surahs in the context of relations of the Quran, literary arts in the surah and some basic concepts in the Surah al-Furqan. The subjects of these titles, which are indispensable for the correct understanding of the surah, were studied in detail. In the second part of the study, the subjects of the Surah al-Furqan were determined as eleven main subjects and interpreted. In the study, literature scanning methods were used by using written document collection, library data and programs such as Şâmile.

Keywords: The Qur'an, tafsir, Surah Furkân, thematic tafsir, fluency, eloquence.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	II
BEYANNAME.....	III
ÖN SÖZ.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ.....	1
Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları.....	1
Araştırmanın Kaynakları.....	3
Konulu Tefsire Genel Bir Bakış.....	4
Kur’ân’ın Bütünlüğünü Esas Alan Konulu Tefsir.....	5
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
1. FURKÂN SÛRESİ.....	6
1.1. SÛRENİN İSMİ VE ÂYET SAYISI.....	6
1.2. SÛRENİN NÜZÛLÜ (MEKKÎ-MEDENÎ OLUŞU).....	7
1.3. MÛNÂSEBÂTÜ’L-KUR’ÂN BAĞLAMINDA ÖNCEKİ VE SONRAKİ SÛRE İLE İLİŞKİSİ.....	7
1.3.1. Furkân Sûresi ile Nûr Sûresi Arasındaki Mûnâsebet.....	7
1.3.2. Furkân Sûresi ile Şuarâ Sûresi Arasındaki Mûnâsebet.....	8
1.4. SÛREDE BULUNAN EDEBÎ SANATLAR.....	9
1.4.1. Beyân Bölümü.....	11
1.4.1.1. Teşbîh.....	11
1.4.1.2. İstiâre.....	12
1.4.1.3. Kinâye.....	15
1.4.1.4. Mecaz.....	16
1.4.2. Meânî Bölümü.....	17
1.4.2.1. İstifhâm.....	18
1.4.2.2. Temennî.....	24
1.4.2.3. Kasr (tahsis etmek).....	25
1.4.2.4. İcâz.....	28
1.4.2.5. İltifât.....	28
1.4.3. Bedi’ Bölümü.....	30
1.4.3.1. Tıbâk.....	30
1.4.3.2. Mukâbele.....	31
1.4.3.3. Cinâs.....	32
1.5. FURKÂN SÛRESİNDE YER ALAN BAZI TEMEL KAVRAMLAR.....	34
1.5.1. “el-Furkân” Kavramı.....	34
1.5.2. “Tebârake” Kavramı.....	35
1.5.3. “Esâtîru’l-Evvelîn” Kavramı.....	38
1.5.4. “Racülen Meshûran” Kavramı.....	38
1.5.5. “Teğayyuz ve Zefîr” Kavramları.....	39
1.5.6. “Sübûr” Kavramı.....	39

1.5.7. “Sübhâneke” Kavramı	40
1.5.8. “Sarfen” Kavramı	40
1.5.9. “Fitne” Kavramı	41
1.5.10. “Lâ Büşrâ” Kavramı	42
1.5.11. “Hıcran Mahcûran” Kavramı.....	42
1.5.12. “Ve Kadimnâ” Kavramı.....	44
1.5.13. “Hebâ ve Mensûr” Kavramları	45
1.5.14. “Mehcûr” Kavramı	45
1.5.15. “Tertîl” Kavramı	46
1.5.16. “Cihâd” Kavramı	47
1.5.17. “Nesep ve Sihriyyet” Kavramları	48
1.5.18. “Zahîr” Kavramı.....	50
1.5.19. “Mübeşşir” ve “Nezîr” Kavramları	51
1.5.20. “Hevnen” Kavramı	52
1.5.21. “Ğarâm”, “Müstekar” ve “Mukâm” Kavramları	52
1.5.22. “Esâmen” Kavramı	53
1.5.23. “Kurretü A‘yün” Kavramı	54
1.5.24. “Dua” Kavramı	55
1.5.25. “Ya‘beü” Kavramı	56
1.5.26. “Lizâm” Kavramı	57
İKİNCİ BÖLÜM	58
2. FURKÂN SÜRESİNİN KONULU TEFSİRİ.....	58
2.1. KUR’ÂN VAHYİNİN FURKÂN OLUŞU VE ALLAH TEALA’NIN BİRLİĞİ (1-3. ÂYETLER)	58
2.1.1. Kur’ân Vahyinin Furkan Oluşu	59
2.1.2. Allah Teala’nın Dört Vasfı	60
2.1.3. Müşriklerin İlâh Anlayışı.....	62
2.2. KURÂN’A KARŞI YAPILAN İFTİRALAR (4-6. ÂYETLER).....	64
2.2.1. Uydurulmuş Olduğu İftirası	65
2.2.2. “Öncekilerin Masalları” Nitelemesi	67
2.2.3. Allah Teâlâ’nın İftiralara Cevabı	68
2.3. MÜŞRİKLERİN PEYGAMBER TASAVVURU VE ALLAH TEÂLÂ’NIN CEVABI (7-10. ÂYETLER).....	69
2.3.1. Müşriklerin Hz. Peygamber’in, Peygamberlik ile Çeliştiğini Öne Sürdükleri Beş Vasfı	70
2.3.1.1. Yemek yemesi.....	71
2.3.1.2. Çarşıda dolaşması	72
2.3.1.3. Beraberinde melek olmaması	72
2.3.1.4. Özel hazinesinin bulunmaması.....	73
2.3.1.5. Özel bir bahçesinin bulunmaması.....	73
2.3.2. Hz. Peygamber İçin “Büyülenmiş Adam” Diyerek Kavminin Suçlanması.....	73
2.3.3. Allah Teâlâ’nın Cevabı	74
2.3.3.1. Örneklerinin ne kadar yersiz olduğunun vurgulanması.....	75
2.3.3.2. Talep edilenlerden çok daha hayırlısının verilebilmesi	75
2.4. KİYÂMETİ İNKÂRIN SONUÇLARI, MUTTAKÎLERİN MÜKÂFATLARI VE MÜŞRİKLERİN SORGULANMALARI (11-19. ÂYETLER).....	77

2.4.1. Müşriklerin Son Saati (Kıyamet Gününü) İnkâr Etmeleri ve Cezaları	78
2.4.1.1. Cehennemin kendileri için hazırlanmış olması	78
2.4.1.2. Cehennemin inkarcıları görmesi, onların da cehennemin kükremesini ve uğultusunu duymaları	79
2.4.1.3. Cehennemin en dar yerine atılmaları	81
2.4.1.4. Birçok kere yok olmayı istemeleri	82
2.4.2. Muttakilerin Mükafatları	82
2.4.2.1. Cennette ebedî kalmaları	82
2.4.2.2. Cennette diledikleri her şeyle buluşmaları	83
2.4.3. Mahşerdeki Sorgulama ve Müşriklerin Reddedilmesi	83
2.4.3.1. Mahşerdeki rüsvâ eden sorgulama	84
2.4.3.2. Müşriklerin yalanlanması	85
2.4.3.3. Zalimlerin büyük bir azapla cezalandırılması	87
2.5. İNSANLARIN İMTİHANLARI, İLÂHÎ SORGULAMA VE ZÂLİMLERİN KİYÂMETTEKİ PİŞMANLIKLARI (20-34. ÂYETLER)	87
2.5.1. İnsanların İmtihanları ve Kendilerini Bekleyen Korkunç Akıbetler	89
2.5.1.1. Bütün elçilerin beşer oluşu ve insanların birbirleri için imtihan olması	89
2.5.1.2. Müşriklerin üzerlerine melek indirilmesi ve rablerini görme istekleri ile azgınlıkları	93
2.5.1.3. İnkarcıların kıyametteki mahrumiyetleri	94
2.5.2. İlâhi Yargılama	94
2.5.2.1. İnkarcıların amellerinin silineceğinin bilgisi	95
2.5.2.2. Cennetliklerin o günkü hoşnutluğu	96
2.5.2.3. Kıyamet gününün dehşeti ve kafirlerin zorlukları	97
2.5.3. Zâlimlerin Pişmanlıkları	99
2.5.3.1. Zalim kişinin Hz. Peygamber’le yol tutmadığından ellerini ısırması	99
2.5.3.2. Zalim kişinin başkalarını dost edinme pişmanlığı	100
2.5.3.3. Şeytanın insanı yüzüstü bırakması	100
2.5.4. Vahyin Aydınlığı ve Ona Düşmanlığın Sonuçları (30-34. âyetler)	101
2.5.4.1. Kafirlerin Kur’ân’ı mehcûr bırakmaları ve Hz. Peygamber’in şikâyeti	101
2.5.4.2. Her nebî için mücrimlerden düşmanın var edilmesi	103
2.5.4.3. Kur’ân’ın peyder pey indirilişinin hikmeti	106
2.5.4.4. Kur’ân’ın “ahsen-i tefsîr” oluşu	107
2.5.4.5. Kafirlerin cehenneme yüzüstü sürülmeleri ve perişan durumları	107
2.6. BAZI PEYGAMBER KISSALARI, MÜŞRİKLERİN TUTUMLARI VE ŞİRK İLE AKLI KULLANMAMA İLİŞKİSİ (35-44. ÂYETLER)	108
2.6.1. Helak Olan Bazı Kavimler	109
2.6.1.1. Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn’un kavmi	109
2.6.1.2. Hz. Nûh’un Kavmi	111
2.6.1.3. Âd, Semûd, Resslerer, çeşitli nesiller ve âkıbetleri	113
2.6.1.4. Lût kavmi ve müşriklerin duyarsızlığı	116
2.6.2. Müşriklerin Hz. Peygamber’le Alay Etmeleri	117
2.6.2.1. Şirk koşmanın akıbeti	118
2.6.3. Şirk ile Akli Kullanmama İlişkisi	119
2.6.3.1. İlâhını hevâsı edinmek	119
2.6.3.2. Akli kullanmamanın âkıbeti	120

2.7. ALLAH'IN VARLIĞININ 5 DELİLİ (45-55. ÂYETLER)	121
2.7.1. Gölge ve Güneş	123
2.7.2. Gece, Uyku ve Gündüz.....	126
2.7.3. Rüzgarlar ve Yağmur	128
2.7.3.1. Hakikatin etraflıca anlatılması.....	130
2.7.3.2. Her beldeye peygamber gönderilmesi ve büyük cihat.....	132
2.7.4. Denizler	133
2.7.5. İnsanın Yaratılışı ve Nankörlüğü	134
2.8. HZ. PEYGAMBER'İN GÖNDERİLİŞİ (56-58. ÂYETLER)	137
2.8.1. Hz. Peygamber'in Müjdeleyici ve Uyarıcı Olması	137
2.8.2. Peygamberlik Vazifesine Karşılık Beklentisi	137
2.8.3. Allah'a Tevekkül Edip Hamd ile Onu Tesbih Etmesi Gerekliliği	138
2.9. KÂİNATIN YARATILIŞI VE MÜŞRİKLERİN TUTUMLARI (59-62. ÂYETLER) 140	
2.9.1. Kâinâtın Yaratılışı	140
2.9.1.1. Kâinatın altı günde yaratılışı.....	141
2.9.1.2. Arşa istivâ	142
2.9.1.3. Rahmân kelimesi	142
2.9.2. Müşriklerin Rahmân Hakkındaki Alaycılıkları	144
2.9.3. Gökyüzü Düşünmeye Davet Eder	145
2.9.3.1. Burçlar, güneş ve ayın durumu	146
2.9.3.2. Gece ile gündüzün halef olmaları.....	147
2.10. RAHMÂNIN HAS KULLARI (63-77. ÂYETLER)	148
2.10.1. Tevâzü ile Yürümek.....	149
2.10.2. Cahilleri Muhatap Almamak	150
2.10.3. Geceleri İbadetle İhya Etmek	153
2.10.4. Cehenneme Girmemek İçin Dua Etmek.....	155
2.10.5. İnfakta İtidal Sahibi Olup Orta Yolu Tutmak	156
2.10.6. Şirk Koşmamak	160
2.10.7. Hiçbir Cana Haksız Yere Kıymamak.....	160
2.10.8. Zina Etmemek ve Bu Günahları İşleyenlerin Akıbetleri	162
2.10.9. Tevbe Edip İman ve Salih Amel Sahibi Olmak	165
2.10.10. Yalan Yere Şahitlik Yapmamak.....	167
2.10.11. Batıl İşlerle Uğraşmamak	170
2.10.12. Âyetlere Gönülden Kulak Vermek	171
2.10.13. Salih Eş ve Evlat ile Takvada Önderlik İçin Dua Etmek.....	172
2.10.14. Zikredilen Vasıflarla Vasıflananların Mükafatı	174
2.10.15. Dua İbadetlerin Esasıdır	176
SONUÇ	178
KAYNAKÇA.....	182
ÖZ GEÇMİŞ	195

KISALTMALAR

akt.	: Aktaran
b.	: Bin, ibn (Oğlu)
bk.	: Bakınız
bs.	: Basım
çev.	: Çeviren
çoğ.	: Çoğul
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
dip.	: Dipnot
Ed.	: Editör
H.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihi
r.a.	: Radıyallahu anh/rahmetullâhi ‘aleyh
s.a.v.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
thk.	: Tahkik Eden
vb.	: Ve benzerleri
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Hamd, âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna Furkân'ı indiren Allah'adır. Sâlâtü selâm, her türlü ihtiram göz aydınlığımız ve nebimiz olan Hz. Peygamber'e (s.a.v.), ehline ve ashâbına olsun.

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırmada Furkân sûresi konulu tefsir bağlamında ele alınmaktadır. Furkân sûresi, Mekkî bir sûre olması hasebiyle vahyin mahiyeti, nübüvvet, ahiret ahvali, geçmiş kavimlerin kıssaları, Allah'ın varlığı ile birliği, kâinat kitabından ayetler, risâlet kurumunun gerekliliği ve Kur'an'ın inşa edici özellikleri bağlamında Rahmân'ın has kulları olarak ifade edilen kimselerin özellikleri gibi birçok konuyu içermektedir.

Bu çalışmada zikredilen tüm konular Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde ele alınarak, Furkân sûresinin anlaşılması ve konulu tefsir bağlamında müstakil bir çalışma olarak önemli bir ihtiyacı karşılaması amaçlanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Furkân sûresi, ihtiva ettiği konu zenginliği, üslûp bakımından birçok edebî sanata sahip oluşu, Kur'an'da sadece bu sûrede yer alan kavram kullanımları ve İslam ahlakına dair eşsiz detayları ile oldukça önemli mesajları içermektedir. Kur'an'ın birçok sûresinin “Sûre Çerçevesi Konulu Tefsir” metodu ile ele alındığı bilinmektedir.¹ Araştırmalar sonucunda Furkân sûresine dair yukarıda zikredilen hususların tamamını ihtiva eder nitelikte bir çalışmanın Türkçe olarak mevcut olmadığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra sûrenin sadece belli yönlerinin müstakil olarak ele alındığı görülmüştür.

¹ Örnek çalışmalar için bk. Süleyman Sertkaya, *Konulu Tefsir Metodu Işığında Kehf Sûresinin Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009); Sevim Uludağ, *Saffat Suresi'nin Konulu Tefsir Çalışması* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010); Esra Yıldız, *Neml Suresinin Konulu Tefsiri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010); Hikmet Kavik, *Sâd Suresi'nin Konulu Tefsir Çalışması* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Mehmet Demirci, *Ankebut Suresi'nin Konulu Tefsiri* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Ahmet Sevinç, *Müddessir ve Müzzemmil Surelerinin karşılaştırmalı konulu tefsiri* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Mustafa Göksu, *Nahl Suresinin Konulu Tefsir Çalışması* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Abdurrahman Nursaçan, *Lokman Suresi'nin Konulu Tefsiri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Zehra Daştan, *Hûd Suresi'nin Konulu Tefsiri* (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Muhammet Fatih Onuk, *Yâ-sîn Suresi Konulu Tefsir Örneği* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Deniz Doğan, *Rahman Suresinin Konulu Tefsiri* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

Yapılan araştırmalar neticesinde Furkân sûresi hakkında birçok çalışmanın yapıldığı tespit edilmiştir. Bunların bir kısmı Türkçe² bir kısmı ise Arapçadır.³ Furkân sûresinin müstakil olarak tefsirinin yapıldığı çalışmaların bazıları el yazması⁴ şeklinde matbu değilken bazıları ise matbudur.⁵ Furkân sûresinin kıraat,⁶ belâgat⁷ ve nahiv⁸ yönü de muhtelif çalışmalara konu olmuştur.

² Mohammed Saeed Abdo Amery, *Furkan Suresindeki Metinsel Bağdaşıklık ve Tutarlılık* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Mesut Şen, *Furkân Sûresi'nin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007); Erkan Çakır, *Vahye itirazlar (Furkân sûresi örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006). Bu çalışmalar ile bizim çalışmamız arasında gerek metot gerekse içerik olarak büyük farklılıklar vardır.

³ Bunlardan tespit edilebilenler şu şekildedir: İbnü's-Şerif, *Edvâ alâ Sûreti'l-Furkân* (Kahire: Dâru'l-Mearif, 1986); Muhammed Said Bârûdî, *ed-Da've ve'd-Da'iyeh fi Dav'i Sûreti'l-Furkân* (Cidde: Dâru'l-Vefa, 1987); Abdullvehhab Abdu'l-âti Abdullah, *Akîdetu'l-İman Fi Zillî Sûreti'l-Furkân* (Kahire: Ezher Dâru't-Tibâati'l-Muhammediyye, 1987); Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *Tedebburu Sûreti'l-Furkan fi Vahdeti'l-Mevdû'* (Dımaşk: Dâru'l-Kelam, 1991); Ebu'l-Fazl Mir Muhammedî, *Tefsîr-i Sûre-i Furkân* (Kum: Nur-i İlm, 1342); Bunlara ek olarak Furkân sûresi hakkında Abdurrahman İbni Ebi Hatim er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim (Tefsîru Sûre'teyi'n-Nur ve'l-Furkân Minhu* (Câmiatu Ummi'l-Kurâ, Kulliyetu's-Şerîa: Mekke, Doktora Tezi, 1985). isimli doktora tezi hazırlanmıştır.

⁴ Öncelikle Furkan sûresi ile ilgili el yazma eserler bağlamında ilk olarak Ebu's-Suûd Efendi'nin *Tefsîru Sûreti'l-Furkân* adlı eseri zikredilebilir. İkinci olarak Ahmed Efendi'nin (1105/1693) *Tefsîru Âyetin Min Sûreti'l-Furkan* adlı eseri Süleymaniye Kütüphanesinde Âşir Efendi koleksiyonu 440/6 da kayıtlı bulunmaktadır. Eserin kırk iki ilâ elli dördüncü varakları arasında Furkan sûresinin bir, on altı, on yedi, yirmi iki, yirmi dört ve yirmi altıncı âyetlerinin Ahmed Efendi tarafından yapılan tefsiri vardır. Furkân sûresi ile alakalı bir diğer çalışma *Hâşiye alâ Sûreti'l-Furkân* (Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler: Halis Efendi Kütüphanesi, NEKAY02151/03, 186). isimli eserdir.

⁵ Furkân sûresi ile ilgili matbu eserler bağlamında ilk olarak Giridli Sırrı Paşa, *Sırr-ı Furkân* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1312) isimli eseri zikredilebilir. Eserin ilk baskısının mukaddimesinde müellif, bu eseri kaleme alma sebebi olarak Fahreddin Razi'nin *Mefâtihi'l-gayb*'da Furkân sûresinin tefsirinin dikkat çekici olduğu ve hiçbir tefsirde olmayan eşsiz yorumların bulunmasından dolayı bu bölümü tercüme etmeyi hedeflediğini belirtmiştir. Gerek kaynakları gerekse tefsir metodu ile bu eser bizim çalışmamızla büyük oranda benzerlik göstermektedir. Matbu eserler bağlamında ikinci olarak Mehmet Akar, *Furkan Suresi Tefsiri* (Konya: Hüner Kitabevi, 2017). isimli çalışması zikredilebilir. 2017 yılında basılan eser Furkân sûresine dair son dönemlerde yapılan çalışmalardan birisi olup önemli bir ihtiyacı karşılamaktadır.

⁶ Bunlar Mustafa Memi, *Aşere Tariki ile İndirac Usulüne Göre Furkan Suresinin Kıraat Farklılıkları ve Manaya Etkisi* (Uşak: Uşak Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019). ve Mustafa Acar tarafından *Furkan Suresinin Kıraatler Açısından İncelenmesi* isimli çalışmalardır. Bu iki çalışma müstakil olarak sûreyi kıraat yönüyle ele almışken, biz çalışmamızda bazı âyetlerdeki manaya büyük oranda etki eden kıraat farklılıklarına yer verdik.

⁷ Kader Alagöz, *Furkân Sûresinin Beyân İlmi Yönünden İncelenmesi* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024); Mehmet Zeki Serdaroğlu, *Furkân Suresi bağlamında meâni ilminin incelikleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Bu iki tezin müstakil konuları bizim çalışmamızın birinci bölümünün “Sûrenin Üslûbu” başlığının iki alt başlığını oluşturmaktadır. Biz, sûrenin üslûbu bölümünde ayrıca bedi' ilminin süredeki kullanımlarına da yer verdik. Nûru'l-Latîf el-Hidâye, *el-Cinâs fi Sûreti'l-Furkân* (Makassar: Câmiatü Alâuddîn el-İslâmiyyeti'l-Hukûmiyyeti, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Bu çalışmada sadece sürede yer alan cinâs kullanımlarına yer verilmişken biz bedi' ilminde dair ayrıca tıbbâk ve mukabele kullanımlarına da yer verdik. Belağat açısından bizim çalışmamıza en yakın çalışma olarak Hind Binti Hamd Süleymân el-Kâdî, *Min Belâğati'l-Kur'ân Fi Sûreti'l-Furkân* (Mekke: Külliyyetu't-Terbiyye li'l-Benât, Yüksek Lisans Tezi, 1988). isimli yüksek lisans tezi zikredilebilir.

⁸ Bk. Baysu Mutluay, *Furkân Sûresi Örneğinde Hâl Konusunun İncelenmesi* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019). İlgili çalışma Furkân sûresinde yer alan sadece hâl kullanımlarını konu edinmektedir. Biz çalışmamızda ise âyetlerde yer alan kavramların büyük çoğunluğunun sarf açısından istikaklarına değinip, bu kelimelerin anlamlarını başta sarf, nahiv, sözlükler ve gâribü'l-kur'ân kaynaklarından istifade ederek aktarmaya gayret ettik. Nahiv açısından ise manaya etkisinin söz konusu olduğu kelimelerin yer yer detaylı i'rab tahlillerini yapıp bu tahliller sonucunda oluşan mana farklılıklarını ifade etmeye çalıştık.

Furkân sûresinin ayrıca sûre merkezli konulu tefsir metotlarından sûrede tek bir konunun ve sûrenin bütün konularının konulu tefsiri şeklinde bazı çalışmalara konu olmuştur.⁹

Çalışmamız ilk dönem kaynaklarından günümüz çalışmalarına kadar; Kütüphane ortamı, İsam ve YÖK Tez veri tabanları ve Şâmîle gibi programlar vasıtasıyla literatür taraması yapılarak elde edilen bulguların tetkiki ile meydana gelmiştir. Çalışmamız Furkân sûresinin konuları ile sınırlı olup sûrede yer alan konular önce üst başlıklar halinde tasnif edilip gerekli görüldüğü yerde alt başlıklandırmalar şeklinde ele alınmıştır. Her bir konuyla, doğrudan yahut dolaylı ilgisi olan diğer ayetlere müracaat etmeye gayret edilmiştir. Bunun yanında sebebi nüzulü olan ayetler bu bağlamda ele alınmış nüzul sebebi olarak aktarılan rivayetler hadis kaynaklarından tespit edilmeye çalışılıp rivayetlerin sıhhati hakkında şârihlerin kanaatleri aktarılmıştır. Ayrıca neshe konu olduğu aktarılan ayetleri nâsih-mensûh kaynaklarından tetkik edip âlimlerin bu konudaki kanaatlerine yer verilmiştir.

Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamız birinci ve ikinci bölüm olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sûre hakkında genel bilgiler verildikten sonra Münâsebâtü'l-Kurân bağlamında Celâleddîn es-Suyûtî'nin *Esrâr-u Tertîbî'l-Kur'ân*, Ömer en-Nesefî el-Hanefî'nin *et-Teysîr fî't-tefsîr* gibi kaynaklardan yararlanılmıştır. Birinci bölüm içerisinde Furkân sûresi beyân, meânî ve bedî' ilimleri tarafından ele alınıp es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'Ulûm*, el-Kazvînî'nin *el-Îdâh*, Ahmed Hâşimî'nin *Cevâhiru'l-belâga* ve Mustafâ Emîn ile Alî Cârîm'in *el-Belağatü'l-Vâdihâ* gibi eserlerden yararlanılmıştır. Birinci bölümün son başlığı olan kavramlar kısmında ise bazıları Gârîbu'l-Kur'ân bağlamında sadece Furkân sûresinde yer alan bazıları ise Kur'ân'da sıkça yer alan ve sûrenin anlaşılmasında öneme haiz görülen yirmi altı kavram ele alınmıştır. Bu kavramlar bölümünde İbn Kuteybe'nin, *Garîbu'l-Kur'ân*, Mahmûd Sâfî'nin *el-Cedvel*, Abdalbâkî'nin *el-Mu'cemu'l-müfrehes*, Hererî'nin *Hadâiku'r-Ravhi ve'r-Reyhân* ve Râcihî'nin *Tatbiku's-Sarf* kaynaklarından yararlanılmıştır. Çalışmamızın ikinci bölümü ise Furkân sûresinin konulu tefsirini konu edinmektedir. Konuların tasnifi noktasında Râzî'nin *Mefâtihu'l-*

⁹ Furkân sûresi, konulu tefsir bağlamında sûrede tek bir konunun tefsiri metoduyla Yıldız, *Neml Suresinin Konulu Tefsiri*; Ahmed Salih el-Gâmidî, *Sifâtü Ibadurrahman Kemâ Tasavveraha Sûreti'l-Furkân* (Mekke: er-Riâsetü'l-Amme li- Talimi'l-Benât, Yüksek Lisans Tezi, 1405); Âsyâ Yahyâ Osmân el-Müderriş, “Sifâtü Ibâdu'r-Rahmân fî Sûreti'l-Furkân”, *Mecelletü'd-Dirâsâtî'l-Arâbiyye* (el-Memleketü'l-'Arabiyyetü's-Su'ûdiyye: Câmiatu Tebûk, ts.) isimli çalışmalarda ele alınmıştır. Bu çalışmalar bizim tezimizin son konu başlığı olan “Rahmân'ın Has Kulları ve Özellikleri” bölümünün farklı bir metotla ele alınmış halidir. Biz bu bölümde yer alan özellikleri ayet sıralamasını esas alarak ele almışken ilgili çalışmalar farklı bir tasnif ile özellikleri ele almıştır. Sûredeki bütün konuları esas alan metot ile Ebubekir Karakuş, *Ana Konuları Bağlamında Furkan Sûresi Tahlili* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019). isimli çalışma yapılmıştır. Bu çalışma, bizim çalışmamızla gerek isim gerekse muhteva açısından en çok benzerlik gösteren çalışmadır. Ancak içerik ve metot açısından neredeyse tamamen farklı bir içerik arz etmektedirler.

Ğayb, Vehbe Zuhaylî'nin, *et-Tefsîru'l-münîr* ve Mehmet Okuyan'ın, *Kur'an Tefsiri* gibi kaynaklardan yer yer yararlanılmıştır. Tezin ikinci bölümünde büyük oranda Mücâhid b. Cebr'in *Tefsîru'l-imâm Mücâhid b. Cebr*, Mukâtil b. Süleymân'ın *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, Taberî'nin *Câmiu'l-beyân*, Zeccâc'ın *Meâni'l-Kur'ân*, Nehhâs'ın *Î'râbu'l-Kur'ân*, Semerkandî'nin *Bahrü'l-'ulûm*, Kurtubî'nin *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* ve Âlûsî'nin *Rûhu'l-me'ânî* eserleri başta olmak üzere birçok kaynaktan istifade edilmiştir.

Konulu Tefsire Genel Bir Bakış

Konulu tefsir olarak ifade edilen metodun aslı, Arapça mevdû'î tefsirdir. Konulu tefsir; “Herhangi bir konuyu, Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde ele alıp ister aynı, isterse değişik sûrelerde olsun, konuyu uzaktan ve yakından ilgilendiren Mekkî ve Medenî tüm ayetleri toplayarak mümkün olduğu mertebe nüzul sırasını göz önünde bulundurmak koşuluyla ve Kur'ân'ın genel üslubu çerçevesinde çeşitli mukayeseler yapmak sûretiyle istenileni ortaya çıkarmaktır.” şeklinde tarif edilmiştir.¹⁰

Konulu tefsir yöntemi, ilk dönemlerden günümüze kadar üzerinde ehemmiyetle durulan, sağlıklı bir yöntem olarak kabul görüp uygulanan bir tefsir yöntemidir. Bununla beraber konulu tefsirin doğuşu, alimler arasında ihtilaflı bir meseledir. Bazıları konulu tefsirin Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden itibaren var olduğunu iddia ettiği gibi bazıları ise konulu tefsir metodunun son dönemlerde ortaya çıktığını söylemektedir.¹¹ Bu görüşleri birleştirerek konulu tefsirin metot olarak pratikte Hz. Peygamber'den (s.a.v.) itibaren var olduğunu fakat “konulu tefsir” olarak isimlendirilmesinin sonraki dönemlerde gerçekleştirdiği görüşünü benimseyen alimler de vardır.¹²

Konulu tefsiri ulûmu'l-kur'ân ilimleri bağlamında ilk kullanan kişiler arasında Katâde İbn Diame es-Sedûsî (ö.117/735), Ebû Ubeyde ve Kâsım b. Sellâm (ö.224/838), Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö.338/950), Ebû Ubeyde Mamer b. Müsenna Ali el-Medenî (ö.209/824) ve el-Ferrâ (ö.207/822) gibi birçok alim sayılmaktadır. Bu eser ve müellifleri konulu tefsir ile ilgili sayan alimler olduğu gibi, bazı alimler de bu eserlerin önemli olduğunu ancak konulu tefsir kategorisinde değerlendirilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir.¹³ Konulu tefsir kavramının ilk kimin kullandığı hususunda da bir ittifak söz konusu değildir. Konulu tefsir kavramı bir görüşe göre ilk olarak Abdullah Diraz (ö.1894-1958) ve Muhammed Şeltut (ö.1893-1963) tarafından, başka

¹⁰ Şahin Güven, *Konulu Tefsir Metodu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 49.

¹¹ Mahmud Hicâzî, *et-Tefsîru'l mezûiyyeti fi'l-Kur'ânî'l Kerim* (Kahire, ts.), 402.

¹² Mustafa Hocaoglu, *Konulu Tefsir ve Problemleri* (Kahramanmaraş: KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2019), 25-26.

¹³ Detaylı bilgi için bk. Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, 158; Hocaoglu, *Konulu Tefsir ve Problemleri*, 27.

bir görüşe göre ise Ahmed es-Seyyid el-Kûmî ve Muhammed Ahmed el-Kâsîmi tarafından kullanılmıştır.¹⁴

Kur'ân'ın Bütünlüğünü Esas Alan Konulu Tefsir

Kur'ân'ın bütünlüğünü esas alan konulu tefsir kendi içinde “Kavram Bütünlüğü Çerçevesinde Konulu Tefsir” ve “Konu Bütünlüğü Çerçevesinde Konulu Tefsir” olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.¹⁵ Bunlardan kavram bütünlüğü çerçevesinde konulu tefsir metodunda araştırmacı Kur'ân'da bulunan kelimelerden birini alarak, Kur'an bütünlüğü içerisinde değerlendirerek bir sonuca varır. Konu bütünlüğü çerçevesinde konulu tefsir metodunu uygulayan kişi, ele aldığı bir konuyu Kur'ân'ın bütünlüğünde belirli bir plan dahilinde inceler. Konulu tefsir çalışmasında araştırmacı ilk olarak bir konu belirler. Sonrasında konu ile ilgili bütün âyetleri buluşturur. Bu âyetleri ilk olarak Kur'ân'da bulundukları yerdeki bağlamı çerçevesinde nüzul sırası esas alınıp konuların bütünlük içerisinde değerlendirilmesi yapılır. Konulu metot denildiğinde akla ilk gelen de bu metottur.¹⁶

Kur'ân'ın bütünlüğünü esas alan konulu tefsirin ikincisi olan sûre merkezli konulu tefsir de kendi içinde “Sûrenin Tek Bir Konusunun Tefsiri” ve “Sûredeki Tüm Konuların Tefsiri” olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Sûrenin tüm konularının tefsiri metodunda ise araştırmacı belirlemiş olduğu sûreyi genel hatlarıyla inceler, sûrenin nihai istikametini ve sonuçlarını tespit eder ve içerdiği meseleler arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak sûreyi tefsir eder. Çalışma yapacağı sûreyi, bu metot ile ele alacak kişi ilk olarak çalışacağı sûreyi bütüncül bir bakış açısıyla ele alarak sûrenin genel hedefini belirlemeli ve sûre ile ilgili bilgi edinmelidir. Daha sonra sûrede yer alan kavramları tespit ederek bu kavramların etimolojik ve semantik araştırmalarını yapmalıdır. Sonrasında konu ile ilgili varsa nüzul sebepleri araştırılmalı, sûrenin nâzil olduğu tarihi bağlamı dikkate alınmalıdır. Böylece bir bütün halinde sûrenin konulu tefsiri yapılmış olur.

¹⁴ Muhsin Demirci, *Konulu Tefsire Giriş* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 82.

¹⁵ Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, 129.

¹⁶ Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, 129-136.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. FURKÂN SÛRESİ

Bu bölümde Furkan sûresini tanıtıcı genel bilgiler verilecektir. İlk alt başlıklarda sûrenin ismi ve ayet sayısı, nüzülü (Mekki-Medenî oluşu), resmi sıralamada kendisinden önce ve sonra yer alan Nûr ve Şuarâ sûreleriyle münâsebeti, ihtiva ettiği edebî sanatlar ve bazı temel kavramlar gibi konulara değinilecektir. Alt başlıklar altında ise sûrenin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için gerekli olan bilgilere yer verilecektir.

Furkân sûresi fevâtihu's-suver bağlamında Allah Teâlâ'yı överek başlayan on dört sûreden¹⁷ ve تَبَارَكَ "tebârake" lafzıyla başlayan iki sûreden¹⁸ birisidir.¹⁹ Sûre, Mekke döneminde, olaylı geçen Taif seferinden dönüşte, sırasıyla Cin ve Yâsin sûrelerinden sonra inmiştir. Nüzul sıralamasında genel kabule göre kırk ikinci sûre olup resmî sıralamada yirmi beşinci sıradadır. Kelime sayısı, bin sekiz yüz yetmiş iki olup harfleri üç bin yedi yüz otuz üçtür. Fâsılaları ise رَا "râ",²⁰ لَا "lâ",²¹ مَا "mâ",²² يَل "il",²³ نَا "nâ",²⁴ ve بَا "bâ"²⁵ olarak gelir.²⁶

1.1. SÛRENİN İSMİ VE ÂYET SAYISI

Furkân sûresi yetmiş yedi âyet olup ismini birinci âyette yer alan الْفُرْقَان (el-Furkân) kelimesinden almaktadır.²⁷ Sûrenin farklı bir ismi bilinmemekle beraber Tunus'lu edipler bu sûreyi تَبَارَكَ الْفُرْقَان "tebârake'l-furkân" şeklinde isimlendirmişlerdir.²⁸

¹⁷ Diğer sûreler için bk. el-Fâtîha 1/1; el-En'âm 6/1; el-İsrâ 17/1; el-Kehf 18/1; Sebe' 34/1; Fâtır 35/1; el-Hadîd 57/1; el-Haşr 59/1; es-Saf 61/1; el-Cuma 62/1; et-Tegâbün 64/1; el-Mülk 67/1; el-A'lâ 87/1.

¹⁸ تَبَارَكَ "tebâreke" lafzıyla başlayan diğer sûre için bk. el-Mülk 67/1.

¹⁹ Bedruddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1957), 3/1/164; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fağl İbrâhîm (b.y.: el-Hey'etu'l-Mısrîyyeti'l-'Amme li'l-Kuttâb, 1394/1974), 3/361; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1971), 148.

²⁰ Ayetler için bk. el-Furkân 25/1-4, 7-8, 10-15, 18-23, 26, 30-31, 33, 35-36, 38-40, 46-56, 58-62.

²¹ Ayetler için bk. el-Furkân 25/5, 9, 16, 24-25, 27-29, 32, 34, 41-45, 56.

²² Ayetler için bk. el-Furkân 25/6, 37, 63-68, 70, 72, 74-77.

²³ Ayet için bk. el-Furkân 25/17.

²⁴ Ayetler için bk. el-Furkân 25/69-73.

²⁵ Ayet için bk. el-Furkân 25/71.

²⁶ Şihâbu'd-Din Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Rabia b. Alvan ed-Dımaşkî, *Kitab fî addi âyi'l-Kur'ân* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014), 110.

²⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehâte (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1423), 3/223; Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî el-müsemma Bahrû'l-'ulûm*, thk. 'Ali Muhammed Mu'avvad vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413), 2/528; Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *Tahrîr-i ma'ne's-sedîd ve tenvîr-i akli'c-cedîd min tefsîri'l-kitâbi'l-mecîd* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye, 1984), 18/313; Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 4/105.

²⁸ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, 18/313.

1.2. SÛRENİN NÜZÛLÜ (MEKKÎ-MEDENÎ OLUŞU)

Sûre mushaf sıralamasına göre yirmi beş, nüzul sıralamasına göre ise kırk, kırk bir²⁹ veya kırk ikinci sûredir. Cumhûra göre sûrenin tamamı Mekkî olmakla birlikte Abdullah b. Abbas'tan gelen bir rivayete göre altmış sekiz, altmış dokuz ve yetmişinci âyetleri Medenî'dir.³⁰ Dahhâk'a göre ise sûre Medenî olup ilk üç âyeti Mekkî'dir.³¹ Sûrenin üslûbu da sûrenin tamamının Mekkî olduğu görüşünü desteklemektedir. Genel kabule göre Yâsîn sûresi ile İsrâ sûresi arasında Mekke döneminin sonlarına doğru nâzil olmuştur. Hz. Peygamber'in, Taif yolculuğunun akabinde sırasıyla Cin, Yâsîn, Furkân ve İsrâ Sûreleri inmiştir. Buna göre Furkân sûresi, Mi'ractan önce ve muhtemelen Mekke döneminin onuncu yılında nâzil olmuştur.³² Sûrenin muhtevâsından da anlaşılacağı üzere kâfirlerin ulûhiyet ve nübüvvet hakkındaki inkâr ve inatları sûrenin nüzul sebebi olarak anlaşılmaktadır.³³

1.3. MÜNÂSEBÂTÜ'L-KUR'ÂN BAĞLAMINDA ÖNCEKİ VE SONRAKİ SÛRE İLE İLİŞKİSİ

Mushaf sıralamasına göre Furkân sûresinin öncesinde Nûr sûresi, sonrasında ise Şuarâ sûresi yer almaktadır. Tenâsübü's-süver bağlamında Furkân sûresinin her iki sûre ile birkaç yönden münasebeti söz konusudur.

1.3.1. Furkân Sûresi ile Nûr Sûresi Arasındaki Münâsebet

a. Nûr sûresi, Hz. Peygamber'e saygı ve ittiba etmenin gerekliliği, emirlerine muhalefet edenlerin uyarılması ve Allah'a dönüş gününün hatırlatılmasıyla sona ermektedir. Bu sûrenin ardından Furkân sûresi, “Âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna Furkân'ı indiren Allah aşkıdır, cömerttir.”³⁴ şeklinde ilâh-i azameti yücelterek başlamıştır.³⁵

b. Nûr sûresinin son ayetinde yer alan *لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ* “Dikkat ediniz! göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır.”³⁶ ifadesi, Furkân sûresinin ikinci âyeti *الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ*

²⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Muslim b. 'Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zuhrî ez-Zuhrî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh ve Tenzîlu'l-Kur'ân bi-Mekke ve'l-Medîne*, thk. Hâtim Şâlih ed-Dâmin (b.y.: y.y., 1418/1998), 37.

³⁰ Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî*, thk. Alî Abdü'l-Bârî Atıyye (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1415), 9/420; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 18/313.

³¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/1; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 9/420; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 18/313.

³² Emin Işık, “Furkân Sûresi” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1996), 13/221-222.

³³ Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022), 4/276.

³⁴ el-Furkân 25/1.

³⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/276.

³⁶ en-Nûr 24/64.

“O, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan, çocuk edinmeyen, egemenliğinde ortağı bulunmayan, her şeyi yaratan, yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren Allah’tır.”³⁷ ve bununla beraber sûrenin kırk altıncı âyetinden altmış birinci âyetine kadar olan kısımda; gölgenin uzatılması, gecenin bir örtü, uykunun dinleme zamanı, gündüzü diriliş, rüzgarların rahmetinin önünden müjdeleyici olarak gönderilmesi, ölümünden sonra toprağa hayat veren suyun yaratılması, o su ile yaratılmış olan insanların ve hayvanların sulanması, tatlı ve tuzlu iki denizin salıverilip aralarına karışmalarını engelleyecek perdenin konması, insanın yaratılışı, soyu ve sıhriyeti, göklerle yerin ve her ikisi arasındakilerin altı günde yaratılması, arşa istiva, gökteki burçlar ile orada bir kandil olarak güneşin ve aydınlatıcı bir ayın yaratılması gibi hususlar Nûr Sûresi’nin sonunda yer alan hitabın genişçe açıklaması mahiyetindedir.³⁸

c. Her iki sûrede de yerin ve göğün hükümlerinin yalnızca Allah’a ait olduğuna, Allah’tan başka ibadet etmeye layık herhangi bir varlığın olmadığına, kâfirlerin küfürleri sebebiyle cezaya çarptırılıp samimi müminlerin ise cennetle müjdeleneceğine değinilmektedir. Her ne kadar bu iki sûre benzer konuları ihtiva etse de Furkân sûresi Mekkî bir sûre olduğundan inanç ve tevhîd içerikli konuları, Nûr sûresi ise Medenî bir sûre olduğundan muamelat konularını daha fazla içermektedir.³⁹

d. Sûrenin Nûr sûresi ile başka bir münasebeti de şudur ki, Medenî sûreden sonra gelen Mekkî sûreler; Mâide’den sonra En’am, Nahl’dan sonra İsrâ, Ahzâb’dan sonra Sebe, Vâkıa’dan sonra Hadîd, Tahrîm’den sonra Mülk ve Nûr’dan sonra Furkân gibi Yüce Allah’ı senâ ile başlar. Bununla müstakil bir nev’e yahut bir nevi’den başka bir nev’e intikal olduğuna işaret vardır.⁴⁰

1.3.2. Furkân Sûresi ile Şuarâ Sûresi Arasındaki Münâsebet

Sûrenin kendisinden sonra gelen Şuarâ sûresi ile birkaç yönden münasebeti bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Furkân sûresinin otuz beş ilâ otuz dokuzuncu âyetlerinde inkârcı bazı kavimlere ve onların helâk oluşlarına kısaca değinilmiştir. Ancak Şuarâ sûresinde zikredilen kıssalar Furkân sûresindeki tertibe riayet edilerek daha geniş bir şekilde ele alınmıştır. Aynı sıralama takip edildiğinden dolayı ilk olarak Hz. Mûsa kıssası zikredilmiştir. Furkân sûresinde yer alan وَفُرُونًا

³⁷ el-Furkân 25/2.

³⁸ Celâleddîn es-Suyûtî, *Esrâr-u tertîbi'l-Kur’ân*, thk. Abdülkâdir Ahmed Ata- Merzûk ‘Alî İbrâhîm (Kahire: Dâru’l-Fazîle, 2002), 113.

³⁹ Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî el-Hanefî, *et-Teysîr fî’t-tefsîr*, thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. (İstanbul: Dâru’l-Lübâb, 1440), 188.

⁴⁰ Suyûtî, *Esrâr-u tertîbi'l-Kur’ân*, 115.

بَيْنَ ذَلِكَ كَثِيرٌ “...bunlar arasında daha birçok nesli de (cezalandırdık).”⁴¹ ifadesine karşılık Şuarâ sûresinde ayrıca İbrâhim, Lût ve Şuayb peygamberlerin kıssalarına yer verilmiştir.⁴²

b. İki sûre arasındaki bir başka incelik de şudur ki Furkân sûresinin son kısmında yer alan إِذَا حَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا “...cahiller onlara laf attığı zaman, “selâm” deyip geçerler.”⁴³ ve إِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا “...boş ve manasız davranışlarla karşılaştıklarında onurluca çekip giderler.”⁴⁴ şeklindeki âyetler hem övülen hem de zemmedilen davranışları ortaya koymaktadır. Rahmân’ın has kullarının yolundan giden şairler, eleştirilen şairlerden istisna edilerek⁴⁵ methedilen şiir “selâm” sözüne dahil edilirken zemmedilen şiir “lağviyâta” dahil edilmiştir.⁴⁶

1.4. SÛREDE BULUNAN EDEBÎ SANATLAR

Çalışmanın bu kısmında fesâhat ve belâgat kavramlarının tanımları yapılarak, kelimedede, kelimada ve mütekellimde olması gereken şartlar kısaca ifade edilecektir. Daha sonra sırasıyla beyân, me’âni ve bedî’ ilimleri açısından sûrede yer alan edebî sanatlar tespit edilecektir.

Fesâhat; Lügatte, açık seçik olma, havanın açık ve berrak olması, sütün yüzünü kaplayan köpükten arınıp saf ve halis olması anlamlarını ifade eder.⁴⁷ İstilahta ise; sözün ses ve mana kusurlarından arınmış olmasıdır. Fasih kelâm manası açık, lafzı kolay ve iyi bir kalıp içerisinde olan sözdür. Bundan dolayı fasih bir kelimada veya metinde yer alan her kelimenin sarf kurallarına yani dilin kelime yapısına uygun, manasının açık ve anlaşılır, bunun yanında tatlı (etkileyici) ve akıcı olması gerekir.⁴⁸

Bir kelime ancak o dönemde şöhret bulan şairlerin şiirlerinde ve katiplerin yazılarında kullanımı yaygın olursa bu şartlara haiz olur. Çünkü o kelime yukarıda zikredilen tüm şartları sağladığı için onların kalemlerinde yer bulmuş ve kitaplarında yer almıştır. Buradan hareketle

⁴¹ el-Furkân 25/38.

⁴² Suyûtî, *Esrâr-u tertîbi’l-Kur’ân*, 116.

⁴³ el-Furkân 25/63.

⁴⁴ el-Furkân 25/72.

⁴⁵ eş-Şuarâ 26/227.

⁴⁶ Suyûtî, *Esrâr-u tertîbi’l-Kur’ân*, 116-117.

⁴⁷ Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 2/543; Mustafa Çuhadar, “Fesahat” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1995).

⁴⁸ Mustafâ Emîn, Alî Cârîm, *el-Belâğatü’l-vâdihâ* (İstanbul: Şifa Yayınevi, 2020), 25; Nusrettin Bolelli, *Belâgat (Beyân-Me’âni-Bedî’İlimleri) Arap Edebiyatı* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 13.

bu seçkin şairler ve katipler genellikle zevk-i selîm sahibi olduklarından dolayı fasîh kelime zevkî selîme uygun kelimedir denilebilir.⁴⁹

Fesâhat, kelimedede, kelâmıda ve mütekellimde olur. Bu manada kelimedede fesahatin birtakım şartları vardır. Kelimenin fasih olabilmesi için tenâfûr-i hurûftan,⁵⁰ muhâlefetü'l-kıyâstan,⁵¹ garâbetten⁵² ve dinleyenin kulağına hoş gelmemekten berî olması gerekir.⁵³

Kelâmın yani cümlelerin fasih olabilmesi için ise kelâmın; da'fı te'liften,⁵⁴ tenâfûr'ı kelimâtıdan,⁵⁵ ta'kid-i lafziden,⁵⁶ ta'kid-i mânevîden⁵⁷ ve tekrarların çokça yapılmasından berî olması gerekir.⁵⁸

Mütekellimin fasih olması ise, maksadı her ne olursa olsun meramını yukarda zikrettiğimiz şartlara haiz olan fasih kelimayla açıklayabilme kabiliyetidir.⁵⁹

Belâgat: Lügatte her ne kadar varmak, hedefe ulaşmak, olgunlaşmak ve ergenlik çağına erişmiş olmak manalarına gelse de bab ve mastar farklılığından dolayı bu manalar pek isabetli görülmeyip sözün fasih ve açık seçik olması anlamlarında mastar olduğu görüşü daha kuvvetlidir.⁶⁰ İstilahta ise biri “meleke” diğeri de “ilim” olmak üzere iki anlamda kullanılmıştır. Meleke anlamında belâgat; “Bir sözün hem fasih hem de muktezâ-ı hâle uygun olarak mütekellim tarafından açıklanabilmesidir.”⁶¹ şeklinde tanımlanırken ilim anlamında muktezâ-ı hâle uygun ve fesâhat şartlarına mutabık söz söylemenin usul ve kaidelerini inceleyen me'ânî, bedî' ve beyân ilimlerini ifade etmektedir.⁶²

Şüphe yok ki en fasih ve belîğ sözler, Kur'ân âyetleri olup akabinde ise Cevâmiu'l-kelim olan Hz. Peygamber'in mübarek sözleridir. Bu bağlamda çalışmanın bu kısmında ele

⁴⁹ Emîn - Cârîm, *el-Belağatü'l-Vâdihâ*, 25.

⁵⁰ Tenâfûr-i hurûf: Konuşanın diline ağır gelen, dinleyicinin kulağına hoş gelmeyen ve kelimenin telaffuzunu güçleştirmeye sebep olan bazı harflerin bir kelimedede toplanmasıdır.

⁵¹ Muhâlefetü'l-kıyâs: Kelimenin, dilbilgisi kurallarına uygun olmamasıdır.

⁵² Garâbet: Anlamı herkes tarafından bilinmeyen ve Arap şairlerinin şiirlerinde, katiplerinin de kitaplarında yer almayan, kullanılması mutad hale gelmemiş bir kelimenin kullanılmasıdır.

⁵³ Bolelli, *Belâgat*, 14-18.

⁵⁴ Da'fı te'lif: Bir sözün meşhur nahiv kurallarına aykırı olmasıdır.

⁵⁵ Tenâfûr'ı kelimât: Birtakım kelimelerin yan yana gelerek, söyleyenin diline ağır gelip dinleyenin de kulağını rahatsız ettiği ve telaffuzun zor olduğu bir vasıftır.

⁵⁶ Ta'kid-i lafzi: Bazı kelimelerin öne geçirilmesi, bazılarının ise sonraya bırakılarak kelimeleri birbirinden ayırmak suretiyle lafzın kast olunan manaya delalet etmemesidir.

⁵⁷ Ta'kid-i mânevî: Kendisinden kastedilenin tam olarak anlaşılamadığı bazı mecâz ve kinâyelerin cümle içerisinde kullanılmasıyla meydana gelir.

⁵⁸ Emîn - Cârîm, *el-Belağatü'l-Vâdihâ*, 26-27; Bolelli, *Belâgat*, 19-26.

⁵⁹ Abdulazîz Atîk, “İlmü'l-meânî” (Beyrut-Lübnan: Daru'n-Nehdati'l-Arabiyyeti, 2009), 27.

⁶⁰ Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. 'Abdurrahman el-Kazvîni, *el-İdâh fî ulûmi'l-belâğa*, ed. Muhammed 'Abdilmun'im Hafâcî (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 1/133; Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fî'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1999), 40; Hulusi Kılıç, “Belâgat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1992).

⁶¹ Bolelli, *Belâgat*, 28-29.

⁶² Kılıç, “Belâgat”.

alınan Furkân sûresinin yukarıda isimleri zikredildiği ilimler açısından ihtiva ettiği edebî sanatları kısaca açıkladıktan sonra bu sanatların yer aldığı ilgili ayetler aktarılacaktır. Çalışmada önce beyân sonra me'âni ve son olarak da bedi' bölümlerinde yer alan sanatlar zikredilecektir.

1.4.1. Beyân Bölümü

Beyân lügatte bir şeyin açığa kavuşturulması, ortaya çıkarılması ve anlaşılır hale getirilmesi gibi anlamlara gelmektedir.⁶³ Istılahta ise tek bir mananın, açıklığı birbirinden farklı üsluplarla ifade edilmesi sonucunda bu ifadelerden hangisinin daha belîğ olduğunu inceleyen ilim anlamına gelmektedir.⁶⁴ Beyân ilminin ihtiva ettiği birçok edebî sanat olmakla beraber, bu bölümde Furkân sûresinde bu edebî sanatlardan sadece tespit edebildiğimiz teşbîh, istiâre, kinâye ve mecaz kullanımları zikredilecektir.

1.4.1.1. Teşbîh

Istilahta, bir veya birkaç şeyin bir veya daha fazla vasıfta müşterek olduklarını, (ك) “kef” veya benzeri bir edatı zikrederek yahut açıkça zikretmeyip varsayarak açıklamaktır.⁶⁵ Teşbihin dört unsuru olup, bunlar müşebbeh (benzeyen), müşebbeh bih (kendisine benzeten), edâdû't-teşbih (teşbih edatı) ve vechü's-şebbeh (benzetme yönü) tir.

Teşbih, cümle içerisinde teşbih edatının ve vechü's-şebbehin zikredilip zikredilmeme durumuna göre farklı isimler alır. Eğer cümlede teşbih edatı zikredilmişse teşbîh-i mürsel, teşbih edatı zikredilmeyip hazfedilmişse teşbîh-i müekked, vechü's-şebbeh zikredilmişse teşbîh-i mufassal, vechü's-şebbeh hazfedilmişse teşbîh-i mücmel, her ikisi de (teşbih edatı ve vechü's-şebbeh) gizlenmişse teşbîh-i belîğ isimlerini almaktadır. Teşbih sanatının tesir açısından en kuvvetli ve mübalağalı olanı akli daha fazla düşünmeye sevk ettiğinden teşbîh-i belîğdir.⁶⁶ Sûrede tespit edilebilen teşbih kullanımları şu şekilde sıralanabilir:

Sûrenin yirmi üçüncü ayetindeki فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مُنثَوِّراً “...onu savrulup giden toz toprak haline getirmiş olacağız.”⁶⁷ âyeti incelendiğinde inkârcı kimselerin amelleri ziyan olması ve

⁶³ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 13/67.

⁶⁴ Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. 'Alî es-Sekkâkî el-Harzemî el-Hanefî es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm* (Beyrut: y.y., 1407), 329; Muhammed Alî Tehânevî, *Keşşâfû istilâhâtî'l-fünûn ve 'l-'ulûm*, thk. Alî Dahrûc, çev. Abdullâh el-Hâlidî - Curc Zînâtî (Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996), 1/26; Emîn - Cârîm, *el-Belağatü'l-Vâdihâ*, 259.

⁶⁵ Celâleddin es-Süyûtî, *Mu'terakü'l-ekrân fî i'câzî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Şemseddin (Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 1988), 203; Emîn- Cârîm, *el-Belağatü'l-vâdihâ*, 45; Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-beyân* (Beyrut-Lübnan: daru'n-nehdati'l-arabiyyeti, 1982), 62; Bolelli, *Belâgat*, 35.

⁶⁶ Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 238; Emîn- Cârîm, *el-Belağatü'l-Vâdihâ*, 54.

⁶⁷ el-Furkân 25/23.

kendilerine bir fayda vermemesi açısından saçılmış toza benzetilmiştir. Bu âyette teşbih edatı ve vechü’ş-şebah zikredilmediğinden teşbîh-i belîğ vardır.⁶⁸

Sûrenin kırk yedinci ayetindeki وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا “Sizin için geceyi bir örtü, uykuyu dinlenme hali kılan, gündüz vaktini ise bir diriliş ortamı yapan O’dur.” ifadesinde benzeyen gece kelimesi olup kendisine benzetilen ise elbise sözcüğüdür. Ancak âyet incelendiğinde vechü’ş-şebah ile teşbih edatı gizlendiğinden yine teşbih-i belîğ vardır. Nasıl ki elbise kişinin üzerini örtüyorsa gecenin karanlığı da yer yüzünü ve üzerindeki tüm canlıları örtmektedir.⁶⁹

1.4.1.2. İstiâre

Belâğat terimi olarak istiâre, bir kelimenin benzerlik alakasından dolayı gerçek anlamının anlaşılmasına engel bir karinenin bulunması şartıyla asıl anlamının dışında kullanılmasıdır.⁷⁰ Teşbihin taraflarından olan müşebbeh ya da müşebbeh bih lafızlarının zikredilip zikredilmemesi açısından iki kısma ayrılmaktadır. Cümlede müşebbeh bihin açıkça zikredilip müşebbehin hazfedildiği istiâreye istiâre-i tasrîhiyye, müşebbeh bih’in hazfedildiği ve kendisine işaret edildiği istiâreye ise istiâre-i mekniyye denilmektedir.⁷¹

Bunların yanı sıra birçok istiâre çeşidi olmakla birlikte sûre içerisinde ayrıca istiâre-i temsîliyye ve tasrîhiyye-i tebe’iyye kullanımları olduğundan yalnız bu iki istiâre tanımlandırılıp sûrede yer alan kullanımlarına değinilecektir.

İstiâre-i temsîliyye, “Aralarındaki benzerlik alakasından dolayı, kendisinde asıl manayı kastetmeye engel bir karinenin bulunması sebebiyle terkîbin asıl manasının dışında bir manaya kullanılmasıdır.”⁷² şeklinde tarif edilirken, İstiâre-i tebe’iyye, “Kendisinde istiâre yapılan kelimenin müştak bir isim yahut fiil olduğu istiâredir.” şeklinde tarif edilmiştir.⁷³ Sûrede tespit edilen istiâre kullanımları şu şekilde sıralanabilir:

⁶⁸ Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâiki gâvâmidî t-tenzîl ve ‘uyûnî l-ekâvîl fî vucûhi t-te’vîl* (Beyrut: Dâru Kitâbi’l-‘Arabî, 1987), 3/274; Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beyzâvî, *Envârü t-tenzîl ve esrârü t-te’vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el- Maraşlı (Dâru İhyâi’l-Türâsî l-‘Arabî, 1418), 4/122; İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve t-tenvîr*, 19/8; Şeyh Muhammed Âlî es-Sâbûnî, *Safvetü t-tefâsîr* (İstanbul: İsmailâğa Yayınevi, 2021), 2/522.

⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/283; Ebû’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü t-tenzîl ve hakâ iku t-te’vîl*, thk. Yûsuf Âlî Bedyûy (Beyrut: Dâru’l-Kelîmî t-Tayyib, 1998), 2/541; Şeyhülislam Ebussuud b. Muhammed el İmâdî Ebussuud Efendi, *İrşâdû l-akli s-selîm ilâ mezâya l-Kitâbi l-Kerîm*, thk. Muhammed İmâd el Nabulsi vd. (İstanbul: İSAM- İslam Araştırmaları Merkezi, 2021), 6/340; Mahmûd Sâfî, *el-Cedvel fî i râbi l-kur’ân ve sarfîhi ve beyânîhi mea fevâidî nahviyyetin hêmmetin* (Beyrut - Dimaşk: Müessesetü’l İmân- Dâru’r-raşîd, 1995), 12/29; Sâbûnî, *Safvetü t-tefâsîr*, 2/529.

⁷⁰ Abdurrahman b. Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatü l-Arabiyye* (Dimaşk- Beyrut: Dâru’l-kalem- Dâru’ş-Şâmiyye, 1996), 2/229; Bolelli, *Belâgat*, 90.

⁷¹ Atîk, *İlmü l-beyân*, 176.

⁷² Hâşimî, *Cevâhiru l-belâga*, 275.

⁷³ Atîk, *İlmü l-beyân*, 193.

Sûrenin on ikinci ayetindeki سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَرَفِيرًا “(cehennemlikler) onun kükremesini ve uğultusunu duyacaklardır.”⁷⁴ ifadesinde isti‘âre-i temsiliyye vardır. Şöyle ki Allah cehennem ateşinin kaynama ve fokurdamasını öfkeli bir kimsenin agresif olmasına benzetmiştir. Yine böyle bir benzetme cehennem ateşinin içinden çıkan o sesin, gazap haline bürünmüş bir kimsenin içinden çıkan sese eş değerdir.⁷⁵

Sûrenin yirmi üçüncü ayetindeki وَقَدِمْنَا إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا “Onların yaptığı her işi ele almış ve onu savrulup giden toz toprak haline getirmiş olacağız.”⁷⁶ “ve kadimnâ” وَقَدِمْنَا ifadesi gözden kaybolup tekrar dönebilecekler için kullanılırken Allah için bu durum imkansızdır. Mana açısından; yapıp ettiklerinize yöneliriz, onları ele alırsınız anlamları kastedilmektedir. Bu manalara delâleti bağlamında bu fiilin burada kullanılmasında isti‘âre-i temsiliyye vardır. Ayetin son kısmında yer alan هَبَاءٌ hebâ kelimesi, güneşin pencereden vurduğunda içinde uçuşan toz manasındadır.⁷⁷ مَنْثُورًا Mensûr ise dağılmış, yayılmış demektir.⁷⁸ Hemen hemen aynı anlama gelen hebâ kelimesiyle tekrar vasıflandırılması neredeyse yok olacak kadar dağıtmayı ifade etmektedir. Bu kullanımda da isti‘âre-i temsiliyye vardır. Şöyle ki o inkarcıların amelleri, bütün amelleri ile halleri isyan etmiş ve tutamakları parçalanarak dağıtılıp yok olmuş bir topluluğun hâline benzetilmiştir.⁷⁹

Sûrenin kırk beşinci ayetinde yer alan ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسُ عَلَيْهِ دَلِيلًا “...Sonra güneşi gölgeye yol gösterici kılmışızdır.”⁸⁰ ifadesinde isti‘âre-i tasrihiyye-i tebe‘iyye vardır.⁸¹ Ayette zikredilen جَعَلَ ifadesi sebep anlamındadır. Zira cisimlerin yer yüzündeki gölgelerinin sebebi güneşin kendisidir. Bu minvalde müşebbeh bih olan جَعَلَ ifadesi müşebbeh olan sebebe benzetilerek isti‘âre-i tasrihiyye-i tebe‘iyye kapsamına girmektedir.⁸²

⁷⁴ el-Furkân 25/12.

⁷⁵ Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel*, 9/312-313; Muhammed el-Emin b. Abdullah el-Uremmi el-Alevi el-Hereri, *Tefsîru hadâiku’r-ravhi ve’r-reyhân fî ravâbi’ ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrut-Lübnan: Dâru Tavki’n-Necât, 2001), 19/521; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, 2/514.

⁷⁶ el-Furkân, 25/23.

⁷⁷ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, 15/351.

⁷⁸ Ebû’l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râğib el-İsfahânî, *el-Mufredât fî ğarîbi’l-Kur’ân*, ed. Safvân ‘Adnân ed-Dâvûdî (Dimaşk; Beyrut: ed-Dâru’s-Şâmiyye, 1412), 790.

⁷⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/297; Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel*, 10/8; Hereri, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-reyhân*, 20/85.

⁸⁰ el-Furkân 25/45.

⁸¹ Hereri, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-reyhân*, 20/87.

⁸² İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve’t-tenvîr*, 19/41.

Sûrenin kırk altıncı ayetinde yer alan ثُمَّ قَبَضْنَاهُ “Sonra da onu yavaş yavaş kendimize çektik.”⁸³ ifadelerinde isti‘âre-i i tasrîhiyye-i tebe‘iyye vardır.⁸⁴ Zira قَبَضَ fiili müşebbeh bih olarak cümlede zikredilmiş olup müşebbeh olan نَقَصَ (eksiltmek) ifadesi hazfedilmiştir. Bu doğrultuda istiare, müşebbeh bihin ayette mevcut olması ve fiil üzerinde gerçekleşmesi bakımından isti‘âre-i i tasrîhiyye-i tebe‘iyye olmaktadır. Nitekim eksiltme anlamına gelen قَبَضَ ifadesi, uzatmak ve yaymak anlamına gelen مَدَّ fiilinin zıddıdır. Fiildeki eksiltme anlamıyla gölgenin kısaltılması kastedilerek istiare yapılmıştır.⁸⁵

Sûrenin kırk sekizinci ayetinde yer alan يَبِّئْ يَدِّي رَحْمَتِهِ “Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen O’dur.”⁸⁶ ifadesinden isti‘âre-i tasrîhiyye vardır. Şöyleki يَبِّئْ يَدِّي ifadesi cümlede müşebbeh bih olarak zikredilmişken müşebbeh olan أَمَامَ kelimesi hazfedilmiştir.⁸⁷

Sûrenin altmış birinci ayetinde yer alan بُرُوجًا “burçlar” ifadesinde isti‘âre-i tasrîhiyye vardır. بُرُوجًا kelimesi “yüksek saraylar ve köşkler” anlamında olup, her ikisinin de yüksek konumda bulunmasından ötürü gezegenlere benzetilerek istiâre yapılmıştır. Cümlede müşebbeh bih zikredildiği için isti‘âre-i tasrîhiyye vardır.⁸⁸

Sûrenin elli üçüncü ayetinde yer alan ... مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ “iki denizin karışması...”⁸⁹ ifadesinde isti‘âre-i tasrîhiyye vardır.⁹⁰ Zira vakıa iki denizin birbirine karışmamasıdır. مَرَجَ ifadesi birbirine komşu olan iki denizi nitelemek için الْمُجَاوَرَةَ “mücâveret” anlamına benzetilmiştir. وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَّحْجُورًا “Aralarına görünmez bir perde ve karışmalarını önleyici bir engel koyandır.”⁹¹ karinesi de aynı şekilde bu iki denizin birbirine karışmadığını

⁸³ el-Furkân 25/46.

⁸⁴ Hereri, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-reyhân*, 20/87.

⁸⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 19/42.

⁸⁶ el-Furkân 25/48.

⁸⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/284; Hereri, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-reyhân*, 20/87; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, 2/529.

⁸⁸ Hereri, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-reyhân*, 20/142.

⁸⁹ el-Furkân 25/53.

⁹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/287; Hereri, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-reyhân*, 20/88.

⁹¹ el-Furkân 25/53.

gösterir. Görüldüğü üzere müşebbeh bih cümlede mevcut olup müşebbeh hazfedilmiştir. İsti'âre fiil üzerinde gerçekleştiği için buradaki edebi sanat istiâre-i tasrîhiyye-i tebe'îyyedir.⁹²

Sûrenin elli dokuzuncu ayetinde yer alan *اَلْعَرْشِ عَلَى اسْتَوَى* “Sonra *da arşa istiva etmiştir.*” ifadesinde ista'âre-i mekniyye vardır.⁹³ Nitekim *اَلْاِعْتِلَاءِ* ve *اَلتَّمَكُّنِ* kelimeleri müşebbeh bih olarak cümlede yer almamış ve bunlar müşebbeh olan *اَلْعَرْشِ* kelimesi ile karşılık bulmuştur. Görüldüğü üzere cümlede müşebbeh bulunduğu için bu istiâre mekniyye kabilindendir.⁹⁴

Sûrenin yetmiş üçüncü ayetinde yer alan *اَلَمْ يَجْرُوا عَلَيْهَا ضُفًا وَعُغْمِيَانًا* “Kendilerine Rablerinin ayetleri hatırlatıldığında ise onlara karşı sağır ve kör davranmazlar.”⁹⁵ ifadesinde istiâre-i temsîliyye vardır. Ayette özellikleri belirtilen müminler verdikleri sözü yerine getirme bakımından kör ve sağır kimselerden uzak tutulmuşlardır. Nitekim kafirler okuduklarını anlamayan gördüklerinden ibret almayan kimseler olarak sağır ve körlere benzetilmişlerdir. Ancak müminler bu vasıflarıyla onlarla eşdeğer tutulmamış ve istiârenin en güzel sanatlarından biri olan istiâre-i temsîliyye gerçekleşmiştir.⁹⁶

1.4.1.3. Kinâye

Lügatte; “bir şeyi açıkça söylemekten kaçınmak, söylenilen şey ile kastedilen şeyin farklı olması ve gizlemek” manalarına gelmektedir.⁹⁷ İstilahta ise bir sözü asıl anlamına da gelebilecek şekilde, asıl anlamının dışında başka bir manada kullanmaktır. Kastedilen mana sarahaten değil de gizli olarak ifade edildiği için bu ismi almıştır.⁹⁸ Sûrede tespit edilebilen kinâye kullanımları şu şekilde sıralanabilir:

Sûrenin yedinci ayetinde yer alan *وَقَالُوا مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ* “Dediler ki: “Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor.”⁹⁹ ifadesindeki “yemek yiyor” kaydı ile “çarşılarda dolaşıyor” ifadelerinde kinaye vardır.¹⁰⁰

⁹² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 19/54.

⁹³ Hereri, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-reyhân*, 20/141.

⁹⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 8/164.

⁹⁵ el-Furkân 25/73.

⁹⁶ Hereri, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-reyhân*, 20/142-143; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 2/534.

⁹⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 402; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 286.

⁹⁸ Ebû Hâmid Bahâ'uddîn Ahmed b. 'Alî b. 'Abdilkâfî es-Subkî el-Mısırî Bahâ'uddîn es-Subkî, *Arûsu'l-efrâh fî şerhi telhîsi'l-miftâh*, ed. 'Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: y.y., 1423), 2/206; Tehânevî, *Keşşâfü istulâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 2/1384.

⁹⁹ el-Furkân 25/7.

¹⁰⁰ Mahmûd Sâfî, *el-Cedvel*, 9/309.

Sûrenin yirmi dördüncü ayetinde yer alan *خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا* “O gün cennetliklere kalınacak yerlerin en iyisi, dinlenme yerlerinin en güzeli bahşedilmiş olacaktır.”¹⁰¹ ifadesinde kinâye vardır. Nitekim *مَقِيلًا* kelimesi sülâsi mücerredin ikinci bâbından ismi mekân kalıbında uyuma yerini ifade etmektedir. Oysaki cennet uyku mekânı olarak nitelendirilemez. Mana, “Eğer cennette uyku mümkün olsaydı, uykunun en güzel uyku olması açısından mekânların en güzeli olurdu.” şeklindedir.¹⁰²

Sûrenin yirmi yedinci ayetinde yer alan *وَيَوْمَ يَعَضُ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ* “O gün, zalim kişi ellerini ısırarak şöyle diyecek: “Keşke peygamberle birlikte aynı yolda olsaydım!”¹⁰³ ifadesinde zalim kişilerin pişmanlıklarını ifade eden psikolojik durumları somutlaştırılarak kin ve öfkeden kinâye anlamında bir kullanım vardır.¹⁰⁴

Sûrenin yirmi sekizinci ayetinde yer alan *يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا* “Eyvah! Keşke falancayı kendime dost edinmeseydim!”¹⁰⁵ ifadesindeki *فُلَانًا* “falancayı” kelimesinde kendisi sapmış ve saptırmış olan kişiden kinâye vardır.¹⁰⁶

Sûrenin yetmiş dördüncü ayetinde yer alan *قُرَّةُ أَعْيُنٍ* “Göz nuru - Göz aydınlığı” ifadesi ile kastedilenin çocuk ve eş olmasından dolayı o çocuklar ve eşler vesilesiyle elde edilecek mutluluk ve rahatlıktan kinâye yapılmıştır.¹⁰⁷

Sûrenin yetmiş beşinci ayetinde yer alan *الْعُرْفَةُ* “el-Ğurfetü” kelimesi cins isme delâlet ettiğinden tekil olarak getirilmiş olup cennetteki makamlar anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁸ Bu bağlamda *el-Ğurfetü* kelimesi cennetteki yüksek derecelerden kinâyedir.¹⁰⁹

1.4.1.4. Mecaz

Lügatte; “yürüyerek bir yolu geçmek ve yol almak” gibi anlamlara gelmektedir. Istılahta ise hakikatin zıttı olup bir karine sebebiyle asıl manasının dışında kullanılan ve bu asıl

¹⁰¹ el-Furkân 25/24.

¹⁰² Hereri, *Hadâiku 'r-ravhi ve 'r-reyhân*, 20/85.

¹⁰³ el-Furkân 25/27.

¹⁰⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/298; İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve 't-tenvîr*, 19/12; Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel*, 10/11; Hereri, *Hadâiku 'r-ravhi ve 'r-reyhân*, 20/85.

¹⁰⁵ el-Furkân 25/28.

¹⁰⁶ Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-münîr fî 'l-'akîdeti ve 'ş-şerî'ati ve 'l-menhec* (Dimaşk-Suriye: Dâru'l-Fikr, 1991), 19/49.

¹⁰⁷ Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-münîr*, 19/102.

¹⁰⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/296.

¹⁰⁹ eHereri, *Hadâiku 'r-ravhi ve 'r-reyhân*, 20/143; Sâbûnî, *Safvetü 't-tefâsîr*, 2/534.

manasının anlaşılmasında engel bir durum bulunan sanattır.¹¹⁰ Sûrede tespit edebildiğimiz mecaz kullanımlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Sûrenin on birinci ayetinde yer alan إِذَا رَأَوْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ “(O cehennem zebanileri) uzak bir yerden onları görünce”¹¹¹ ifadesi meale de yansıttığımız üzere hakiki manasının dışında mecaz manasına alınırsa, “...Şehre sor!...” ayetinde¹¹² kastedilenin “Şehrin halkına sor” olduğu gibi fâiliyet alakası¹¹³ ile mecaz meydana gelmektedir.¹¹⁴

Sûrenin kırkinci ayetinde yer alan بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا “Hayır! Onlar diriltilmeyi ummuyorlar.”¹¹⁵ ifadesinde mecaz vardır.¹¹⁶ Nitekim لَا يَرْجُونَ fiili beklenti anlamında kullanılmıştır. İnkarcıların azabın izlerini görmelerine rağmen bir ahiret inançları olmadığından Allah soruya cevap olarak bu ifadeyi getirmiştir.

Sûrenin elli üçüncü ayetinde yer alan حَجْرًا مَحْجُورًا “ve engellenmiş perde, engel, yasaklanmış engel”¹¹⁷ ifadesinde mecaz vardır.¹¹⁸ Sanki iki denizden her biri diğerine saldırıyormuş da öbürü ondan sığınıyormuş gibi bir ifade kullanılmıştır. Yirmi ikinci ayette de geçtiği üzere Arapların kullanımlarında sıkça rastlanan bir deyim olup “Benden uzak ol” manasındadır. İki denizin de birbirine benden uzak ol der gibi birbirine asla karışmadıklarını, arada bir perde olduğunu, birinin diğerinin üzerindeymiş gibi durduğunu ifade etmektedir.¹¹⁹

1.4.2. Meânî Bölümü

Meânî ilmi, muktezâyı hâle mutâbık olan Arapça ifadelerin durumu kendisi vâsıtasıyla bilinen ilimdir. Hallerin değişmesiyle ifadelerin şekilleri de değişir.¹²⁰ Bu bölümde Meânî

¹¹⁰ Ebû Alî el-Hasen el-Kayrevânî İbnu Reşîk, *el-Umde fî mehâsini's-ş-iir ve édêbihi* (Dâru'l-Cîl, 1981), 1/266; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 359.

¹¹¹ el-Furkân 25/12.

¹¹² Ayet için bk. Yûsuf 12/82.

¹¹³ Alâka: Cümlelerin hakiki anlamı ile mecaz anlamı arasındaki münasebettir. Bu cümlede cehennemlinin konuşması hakiki anlam olup, cehennem zebanilerinin konuşması mecazdır. Bu durumda aralarında faillik alakası ortaya çıkmaktadır.

¹¹⁴ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-kur'ân*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Dâru Tayyibe, 1997), 6/75; Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdissamed 'Alemüddîn es-Sehâvî el-Misrî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Mûsâ 'Alî Mûsâ Mes'ûd - Eşref Muhammed Abdillâh el-Kassâs (Kahire: Dâru'n-Neşr li'l-Câmi'ât, 1430), 1/628; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/267; Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb* (Beyrut: Dâru l-Hyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420), 24/437; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/7; el-Hatîb Şirbînî, *es-Sirâcü'l-münir fî'l-i'âne 'alâ ma'rifeti ba'zı me'ânî kelâmi rabbine'l-hakîmi'l-habîr*, nşr. İbrâhîm 'Abdülğaffâr ed-Desûkî (Mısır: el-Matba'atu'l-Emîriyye bi-Bûlâk, 1285), 2/651.

¹¹⁵ el-Furkân 25/40.

¹¹⁶ Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel*, 10/21-22.

¹¹⁷ el-Furkân 25/53.

¹¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/287; Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel*, 10/32.

¹¹⁹ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 4/128.

¹²⁰ Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh fî Şerhi Telhisi'l-Miftâh*, 1/96.

ilminin aslını teşkil eden haberî ve inşâî cümleler hakkında bilgi verdikten sonra Furkân sûresinde tespit edebildiğimiz meânî ilminin ihtiva ettiği edebî sanatlar zikredilecektir.

Kelâm, haberî ve inşâî olmak üzere iki kısma ayrılır. Haberî cümleler, sözü söyleyenin, söylemiş olduğu söz hakkında “doğrudur yahut yalandır” şeklinde hüküm verilebilen cümleler iken, inşâî cümleler ise bunun aksine sözü söyleyenin söylemiş olduğu söz ile alakalı “doğrudur yahut yalandır” diye hüküm verilemeyen cümlelerdir.¹²¹

İnşâî cümleler; emir, nehiy, istifham, temenni, nidâ, kasr, el-fasl ve'l-vasl, îcâz, itnab, müsâvât ve takdîm-te'hîr başlıkları altında ele alınmaktadır. Sûrede inşâî cümleler arasında yer alan ve manaya vurgu katan bu kullanımlardan bazıları bu kısımda ele alınacaktır.

1.4.2.1. İstifhâm

İstifhâm, meânî ilminin önemli konularından biri olup inşâî cümlelerin talebî olanlarının üçüncüsüdür. İstilahta; daha önce bilinmeyen bir şey hakkında bilgi talep etmek manasına gelmektedir. İstifham için birçok edat kullanılmakla beraber en yaygın olanları الهمزة “hemze”, هل “hel”, ما “mâ”, من “men”, كَيْفَ “keyfe”, أَيْنَ “eyyü”, أَيْنَ “eyne”, أَيْنَ “eyyêne”, متى “metâ”, أَيْنَ “ennâ”¹²² ve كم “kem (istifhâmiyye) dir. Diğer edatlarla beraber istifham birçok değişik manada kullanılmaktadır.¹²³ Burada sadece sûre içerisinde tespit edilen kullanımlar zikredilecektir.

Tehekküm (alay etme) ve tahkîr (kınama)

Furkân sûresinde istifhamın tehekküm ve tahkir manasında kullanıldığı yerleri şu şekilde sıralayabiliriz.

Sûrenin yedinci âyetinde هَذَا الرَّسُولُ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ “Dediler ki: “Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarında dolaşıyor...”¹²⁴ ifadesinde ما istifham edatıyla yöneltilen Hz. Peygamber’i değersizleştirme, O’nu kınama ve durumuyla alay etme anlamında

¹²¹ Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 55; Ahmed b Mustafa Merâğî, *Ulûmü'l-belâğa el-Beyân el-Meânî el Bedi* ‘, ts., 43-61; Abdulazîz Atîk, “İlmü'l-meânî” (Beyrut-Lübnan: Daru'n-nehdati'l-arabiyyeti, 2009), 69; Mustafâ Emîn, Alî Cârîm, *el-Belağatü'l-Vâdihâ*, 269.

¹²² كَيْفَ (keyfe), أَيْنَ (min eyne) ve متى (metâ) manalarında kullanılmakta olup. Kur'an'da sadece ilk ikisinin örneği vardır.

¹²³ Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 78; Atîk, “İlmü'l-meânî”, 88-95; Muhammed Ahmed Kâsım- Muhyiddîn Dîb, *Ulûmu'l-Belâğa “el-Bedi’ ve'l-Beyân ve'l-Meânî”* (Trablus-Lübnan: el-Müessesetu'l-Hadîsetü li'l-kitâb, 2003), 293; Mustafâ Emîn, Alî Cârîm, *el-Belağatü'l-Vâdihâ*, 350-355; Nusrettin Bolelli, *Belâgat*, 263-289.

¹²⁴ el-Furkân 25/7.

bir istifham kullanımı vardır.¹²⁵ İstifhâm kullanımının dışında ifadelerinde yer alan “rasûl” hitabı da ayrıca bu alay etmenin bir başka yönüdür.¹²⁶

Sûrenin dokuzuncu âyetinde *أَنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا* “*Bak, senin için ne tür temsiller getiriyorlar? Dalâlete bu yüzden düştüler; bir daha da doğru yolu bulamazlar.*”¹²⁷ ifadesinde herhangi bir manaya delalet etmeyip durum ve keyfiyet bildiren كَيْفَ istifham edatıyla yöneltilmiş bir istifham kullanımı vardır.¹²⁸

Sûrenin kırk birinci âyetinde *وَإِذَا رَأَوْكَ إِِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا* “*Onlar ne zaman seni görseler, ‘Bu mu Allah’ın resul olarak gönderdiği adam!’ diyerek mutlaka seninle alay ederler.*”¹²⁹ ifadesinde de istifham edatı olan hemze ile bir istihzâ (alaya alma) kullanımı vardır. Nitekim “Bu mu? Allah’ın rasûl diye gönderdiği” şeklindeki ifadeleri ve aşırı bir inkâr içerisinde olmalarına rağmen risâletini bir kabulmüş gibi dile getirmelerinde de ayrıca bir alaya alma durumu vardır.¹³⁰

Sûrenin kırk ikinci âyetinde *إِنْ كَادَ لَيُضِلَّنَا عَنْ ءَاهِلِنَا لَوْلَا أَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ حِينَ يَرَوْنَ* “*Eğer tanrılarımıza kararlılıkla bağlı kalmasaydık neredeyse bizi onlardan koparacaktı” derler. Ama azabı gördüklerinde yolunu büsbütün şaşırmışların kimler olduğunu anlayacaklar!*”¹³¹ ifadesinde “men” من edatıyla yöneltilen “uslubu’t-tehekküm” yani kınama anlamında bir istifham kullanımı vardır.¹³²

Sûrenin yetmiş yedinci âyetinde *قُلْ مَا يَعْبُدُوا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ* “*De ki Duanız (ibadetiniz) olmasaydı, Rabbiniz size ne diye değer verirdi ki?*”¹³³ yer alan مَا edatı hem istifham hem de nefy manasına muhtemeldir. Bu ayette olduğu gibi مَا edatı bazen istifhamla beraber başka

¹²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/265; Hereri, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-reyhân*, 19/521; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, 2/514.

¹²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/265; Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, 4/118; Ebussuûd Efendi, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, 6/204.

¹²⁷ el-Furkân 25/9.

¹²⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 18/330.

¹²⁹ el-Furkân 25/41.

¹³⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vilât-ı Ehli’s-sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2005), 8/28; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/281; Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, 4/125; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, 2/539; Ebussuûd Efendi, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, 6/220; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, 2/529; Mehmet Sadi Çögenli, *Ayet ve Hadis Örnekli Arapça Belâgat Meânî - Beyân - Bedî’* (İstanbul: Cantaş Yayınları, ts.), 49.

¹³¹ el-Furkân 25/42.

¹³² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 19/34.

¹³³ el-Furkân 25/77.

manaları da ifade edebilir. Nefy edatı olarak alırsak mana “*Rabbiniz size değer vermez.*” şeklinde olurken, nasp mahallinde mastariye mâsı olarak alırsak istifham tahkir manasında “*De ki Duanız (ibadetiniz) olmasaydı, Rabbiniz size ne diye değer versin ki?*” şeklinde olmaktadır.¹³⁴

Takri‘ (başa kakma), tevbîh (azarlama) ve tebkît (kınama)

İstifhâmın bir diğer kullanımı takri‘ (başa kakma), tevbîh (azarlama) ve tebkît (kınama)dır. Sûrede bu manada tespit edebildiğimiz kullanımları şu şekilde sıralayabiliriz.

Sûrenin on beşinci âyetinde *قُلْ أَذَلِكْ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ* “*De ki: Bu mu daha iyidir, yoksa Allah’a saygılı olanlara vaad edilen ebedî cennet mi?*”¹³⁵ ifadesinde hemze ile yöneltilen tevbih (azarlama)¹³⁶ ve takri‘ (başa kakma)¹³⁷ manasında bir istifham kullanımı vardır. Nitekim bu kullanımda inkarcılar azarlanarak görecekları ceza ile takva sahiplerinin elde edecekleri ebedi cennet mükâfatı konusunda duygularını harekete geçirme söz konusudur.

Sûrenin on yedinci âyetinde *وَيَوْمَ يُحْشَرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَقُولُ أَأَنْتُمْ أَضَلَلْتُمْ عِبَادِي هَؤُلَاءِ أَمْ* “*O gün Allah, onları ve Allah’tan başka taptıkları şeyleri bir araya toplayacak, sonra “Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?” diye soracak.*”¹³⁸ ifadesinde aynı şekilde hemze ile yapılan takri‘ ve tebkît manasında bir istifham kullanımı vardır.¹³⁹

Bu ayet aynı zamanda istifhâmın takrir manasında kullanılmasına da örnektir. Şöyle ki ayette zikredilen sapmak ve saptırmak anlamındaki fiiller gerçekleşmiş olduğundan dolayı istifham bunlara yönelik değildir. “Takriri istenen ögenin, istifham edatı hemzeden hemen sonra gelmesi gerekmektedir.”¹⁴⁰ kuralından hareketle buradaki istifham, *أَضَلَلْتُمْ* fiiline muttasıl olan *هُمْ* zahirinin, istifham edatından hemen sonra ve fiilden önce munfasıl zamir olarak, te’kid amacıyla mübteda makamında gelen *أَنْتُمْ* zahirine yöneliktir.

Allah Teala’nın buradaki sorunun cevabını kendisi bilmesine rağmen putlara bu soruyu sorması Onların: “*Senin şanın yücedir, senden başka veliler edinmek bize yaraşmaz. Fakat sen onları ve atalarını nimet verip yaşattın, bolluk içinde dünyaya daldılar da seni*

¹³⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 24/288; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 19/85.

¹³⁵ el-Furkân 25/15.

¹³⁶ Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, 2/528.

¹³⁷ Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, 4/119.

¹³⁸ el-Furkân 25/17.

¹³⁹ Ebû Sa’îd ‘Abdullâh b. ‘Omer el-Şîrâzî el-Beydâvî, *Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*, ed. Muhammed ‘Abdurrahman el-Mar‘aşlî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-‘Arabî, 1418), 4/120.

¹⁴⁰ Atîk, “İlmü’l-meânî”, 99.

anmayı unuttular ve helaki hak eden bir topluluk oldular.¹⁴¹” cevabını ikrar etmelerini sağlamak içindir. Takrir için kullanılan istifham edatı yalnızca hemzedir¹⁴² kuralı, buradaki istifhamın takrir manasında olduğunu göstermektedir.

Sûrenin kırkinci âyetinde وَلَقَدْ أَتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّتِي أَمْطَرْنَا مَطَرًا سَوِيًّا أَفَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَا بَلْ كَانُوا لَا يَتَذَكَّرُونَ *“Bunlar, felâket yağmuruna tutulmuş olan o beldeye gitmişlerdi; peki oraları görmüyorlar mıydı? Hayır hayır! Bunlar öldükten sonra yeniden dirilmek diye bir şeyi beklemiyorlar.”*¹⁴³ ifadesinde hemze ile yapılan takri‘ ve tevbih manasında bir istifham kullanımı söz konusudur.¹⁴⁴ Nitekim felaket yağmuruna tutulmuş o şehre girmelerine rağmen hâlâ ibret almamış olmalarından dolayı kınanmakta ve azarlanmaktadırlar.

Emir

İstifhâmın bir diğer kullanıldığı mana ise emirdir. Furkân sûresinde bu manada tek bir kullanım tespit edilmiştir.

Sûrenin yirminci âyetinde وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ *“Senden önce gönderdiğimiz peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, çarşıda pazarda dolaşırlardı. Biz kiminizi kiminiz için imtihan vesilesi yaptık ki bakalım sabredecek misiniz? Rabbin her şeyi görüp gözetlemektedir.”*¹⁴⁵ ifadesinde hemze ile “sabredin!” şeklinde emir manasında istifham kullanımı vardır.¹⁴⁶ Cürcânî (401/1078) en-Nazm isimli eserinde, burada muzâfın hazf olduğunu söyleyerek takdirinin *“Bakalım sabredecek misiniz?”* şeklinde olduğunu söylemiştir.¹⁴⁷

İnkârî

İstifhâm bazen kendi manasından çıkıp başka manalara da kullanılabilir. Bu manalardan bir tanesi de istememek ve hoş görmemek gibi anlamlara gelen inkâr manasıdır.¹⁴⁸ Bu kullanımda her ne kadar inkâr kelimesi kullanılsa da asıl mana muhatabı

¹⁴¹ el-Furkân 25/18.

¹⁴² Ebu'l-Feth Osman İbni Cinnî, *el-Hasâis* (el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Âmme li'l-Kitâb, ts.), 2/465.

¹⁴³ el-Furkân, 25/40.

¹⁴⁴ Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Dimaşk- Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1994), 4/89.

¹⁴⁵ el-Furkân 25/20.

¹⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/447; Muhammed b. Yusuf b Ali b Yusuf Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîti fi't-Tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420), 8/95; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 19/40.

¹⁴⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/2/339.

¹⁴⁸ Bolelli, *Belâgat*, 275.

uyarmak suretiyle kendi nefesine dönüp mahcup olarak cevap veremeyişini sağlamaktır.¹⁴⁹ Furkân sûresinde istifhâmın inkârî manada kullanıldığı yerleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Sûrenin kırk üçüncü ayetinde *أَرَأَيْتَ مَنْ أَخَذَ إِلَٰهَهُ هَوَاهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا* “*Bak şu, tanrısı olarak kendi arzu ve ihtiraslarını benimseyene! Sen mi vekil olacaksın böyle birine?*”¹⁵⁰ hemze ile iki farklı manada istifham kullanımı vardır. Bunlardan *أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا* “*Sen mi vekil olacaksın böyle birine?*” sorusu istifhâm-ı inkârîdir.¹⁵¹ Bunun manası; “Hevâsına tabi olan kişiyi koruyup gözetlemeye sen mi vekil olacaksın?” Yani, sen böyle bir görevi olan birisi değilsin demektir. Bazıları ise bu istifhamda; Onların, imana gelmelerinden ümit kesme manası olduğundan bu istifham kullanımını ümitsizliğe düşürmek (الإياس) manasında ele almışlardır.¹⁵²

Sûrenin altmışıncı âyetinde *وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَنُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا* “*Onlara; “Rahman’a secde edin” dendiği zaman; “Rahman da ne? Biz hiç senin bize emrettiğine secde eder miyiz?” diyorlar ve bu, onların nefretlerini arttırıyor.*”¹⁵³ ifadesinde ilk olarak mâ edatı ile ikinci olarak ise hemze ile yöneltilen istifham kullanımları vardır. “*Rahman nedir?*” suali, bu ismin manasını veya müsemmasını yahut mahiyetini öğrenmek olabileceği gibi rahman kelimesini bilmelerine rağmen sormalarından hareketle inkâr da olabilir.¹⁵⁴

Buradaki bir diğer husus ise sorunun soruluş şeklidir. Nitekim Müşrikler bu soruyu sorarken akıllı varlıklar için kullanılan men edatını değil de akılsız varlıklar için kullanılan mâ edatını kullanarak, herhangi bir akıl ve irade gönderisi öncelemeden saygısız bir tavır takınmışlardır. Bu sorularının çok daha detaylı cevabı, Furkân sûresinin ardından indirilen ve adını da bu kelimedenden alan Rahmân sûresinde verilmektedir. Denilebilir ki bütünüyle Rahmân sûresi bu soruya cevap teşkil etmektedir.

Ayette ifade edilen ikinci istifham edatı ise inkârî olup “*Senin Rahmân olarak isimlendirip secde etmemizi emrettiğin zata asla secde edecek değiliz.*” demektir.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Merâğî, *Ulûmü'l-belâğa*, 69.

¹⁵⁰ el-Furkân 25/43.

¹⁵¹ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 6/85-86; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 24/463; Mahmûd Sâfî, *el-Cedvel*, 10/23.

¹⁵² Sahip Aktaş, *Kur'an'da İstifhâm Üslûbu* (Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi 2006), 113.

¹⁵³ el-Furkân 25/60.

¹⁵⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/319.

¹⁵⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 19/62.

Taaccüb (Hayret)

Taaccüb, istifhâmın asıl manasından çıkarak aldığı mecâzi manalardan birisidir.¹⁵⁶ Furkân sûresinde yer alan taaccüb manasındaki istifham kullanımlarını şu şekilde sıralayabiliriz.

Yukarda zikrettiğimiz kırk üçüncü âyette yer alan *أَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوَاهُ* “*Bak şu, tanrısı olarak kendi arzu ve ihtiraslarını benimseyene*”¹⁵⁷ ifadesinde hem i’lâm (bildirmek) hem de hemze ile yöneltilen, vasıfları ve niteliği böyle böyle olan bir kimsenin cahilliğine karşı şaşkınlığı ifade etmek (taaccüb) için bir istifham kullanımı vardır.¹⁵⁸ Bu ayette olduğu gibi Kur’ân’da çokça rastlanılan bir istifham kullanımı daha vardır ki o da *أَرَأَيْتَ* fiilinin başına istifhâm hemzesi gelerek istifhamın hakiki manasından ayrılıp *أَخْبِرْنِي* “Bana haber ver!” (i’lâm) manasını almasıdır.

Elmalılı (1878-1942), bu ayetteki istifhamlardan birincisinin takrîri ikincisinin ise inkârî olduğunu, böylece mananın “*Gördün ona vekil olamazsın, üzerine müvekkel olup kurtulamazsın.*” şeklinde olduğunu ifade etmektedir.¹⁵⁹

Takrîr (Onaylatma)

Takrîr, istifhâmın asıl manasından çıkarak aldığı mecâzi manalardan birisidir.¹⁶⁰ Furkân sûresinde yer alan takrir manasındaki istifham kullanımlarını şu şekilde sıralayabiliriz.

Sûrenin kırk beşinci âyetinde yer alan *أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا* “*Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi? Eğer dileseydi onu elbet hareketsiz de kılardı. Sonra güneşi gölgeye yol gösterici kılmışsındır.*”¹⁶¹ ifadesinde hemze ile yöneltilen takrir manasında bir istifham kullanımı vardır.¹⁶² Bu istifhamla muhatap düşünüp tefekkür etmeye sevk edilmiştir. Buradan hareketle bazıları bu istifhamın tenbîh¹⁶³ manasında olduğunu da söylemişlerdir.¹⁶⁴ Ayette yer alan ikinci istifham edatı ise keyfedir. Bazı

¹⁵⁶ Bolelli, *Belâgat*, 282.

¹⁵⁷ el-Furkân 25/43.

¹⁵⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 24/462; Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 6/220-221; Hereri, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-reyhân*, 20/87; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 2/529.

¹⁵⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 306.

¹⁶⁰ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 314.

¹⁶¹ el-Furkân 25/45.

¹⁶² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 19/39.

¹⁶³ Tenbîh: Uyarmak anlamına gelip, istifhamın mecazen kullanıldığı yerlerden birisidir. bk. Ebû İdrîs Yahyâ b. Hamza b. 'Alî b. İbrâhîm el-Zeydî el-Huseynî el-Alevî et-Tâlibî el-Mulekkab bi'l-Mueyyid billah el-Mueyyid el-Alevî, *et-Tirâz li esrâri'l-belâğati ve ulûmi hakâiki'l-i'câz* (Beyrut: el-Mektebetu'l-Ansariyye, 1423), 3/49.

¹⁶⁴ Meydânî, *el-Belâğatü'l-Arabiyye*, 1/289.

müfessirler bu edatı soru anlamında değil keyfiyete işaret etmek üzere getirildiğini ifade etmektedirler. Onlara göre ayetin takdiri şu şekildedir: رَبِّكَ إِلَى هَيْئَةٍ مَدَّ الظِّلَّ “Rabbini, onun gölgeyi uzatmasının nasıllığını görmedin mi?”¹⁶⁵

1.4.2.2. Temennî

Bir belâğat terimi olarak temenni, gerçekleşmesi müstahîl (imkânsız) olduğundan gerçekleşmesi umulmayan, ancak sevilen bir şeyi talep etmektir. Bu talep edilen şey ya imkansızdır ya da gerçekleşmesi mümkün olup çok uzak bir ihtimaldir.¹⁶⁶

Temenni için vaz ‘edilen kelime لَيْت “leyte” dir. Ancak belâği bir nükte için هل “hel”, لو “lev” ve لَعَلَّ “lealle”¹⁶⁷ edatlarıyla beraber nidâ hitapları da temenni manasında kullanılmaktadır.¹⁶⁸

Eğer sevilen şey, talep edildiğinde gerçekleşmesi mümkün olan bir şey ise buna تَرْجِي “teraccî” denilir. Teraccî için لَعَلَّ “lealle”, عَسَى “asâ”, حَرَى “harâ” ve اخْلُوق “ihlevlekâ” edatları kullanılır. Bazen de belâği bir nükteden dolayı leyte kullanılır.¹⁶⁹ Sûrede tespit edebildiğimiz temennî kullanımlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Sûrenin yedinci âyetinde لَوْلَا أَنْزَلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونُ مَعَهُ نَذِيرًا “Kendisine bir melek indirilip o da onunla uyarıcı olmalı değil miydi?”¹⁷⁰ ifadesinde لَوْلَا edatı, هَلَّا manasında teraccî için olup meale de yansıttığımız üzere istifham hükmündedir.¹⁷¹ Ferrâ’ya (ö.207/823) göre لَوْلَا edatı, هَلَّا edatı gibi mazi fiilin başına gelirse kınama, muzari fiilin başına gelirse tahdîd yani teşvik için olur.¹⁷²

¹⁶⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 19/40.

¹⁶⁶ Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 87-88.

¹⁶⁷ Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. 'Abdurrahman el-Kazvînî, *el-Îdâh fî ulûmi'l-belâğa*, ed. Muhammed 'Abdulmun'im Hafâcî (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 3/52; Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 87; Atîk, “İlmü'l-meânî”, 111; Kâsım- Dîb, *Ulûmu'l-Belâğa*, 303/304; Mustafâ Emîn, Alî Cârim, *el-Belağatü'l-vâdihâ*, 372; Nusrettin Bolelli, *Belâgat*, 290.

¹⁶⁸ Abdurrahman b. Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-Arabiyye* (Dimaşk- Beyrut: Dâru'l-kalem-Dâru's-Şâmiyye, 1996), 1/248.

¹⁶⁹ Kazvînî, *el-Îdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 3/52; Atîk, “İlmü'l-meânî”, 111; Kâsım- Dîb, *Ulûmu'l-Belâğa*, 303; Mustafâ Emîn, Alî Cârim, *el-Belağatü'l-Vâdihâ*, 372.

¹⁷⁰ el-Furkân 25/7.

¹⁷¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/265.

¹⁷² İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 15/469.

Sûrenin yirmi birinci âyetinde *وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَكُ أَوْ نَرَىٰ رَبَّنَا* “Bizim huzurumuza çıkarılacaklarını hiç beklemeyenler, “Bize melekler gönderilmesi veya rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?” diyorlar...”¹⁷³ ifadesinde de aynı şekilde *لَوْلَا* edatı, *هَلَّا* manasında teraccî içindir.¹⁷⁴ Manası *هَلَّا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَكُ* “üzerimize melekler indirilmeli değil miydi?” şeklindedir.

Sûrenin yirmi yedinci âyetinde *وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَىٰ يَدَيْهِ يَقُولُ يَلَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا* “O gün, zâlim kişi iki elini ısırarak der ki; “Âh, keşke Peygamberle beraber bir yol tutsaydım!”¹⁷⁵ Zâlim kişinin hem ellerini ısırması hem de *يَا لَيْتَنِي* şeklindeki hitabı pişmanlığının şiddetini ortaya koymaktadır. Buradaki *يَا* nidâ harfî temenni manasına delalet etmekte olup, *لَيْتَنِي* kelimesiyle umulan şeyin asla gerçekleşmeyeceğine yönelik bir mübalağalı kullanımı ifade etmektedir.¹⁷⁶

Bir önceki ayetten bedel olan sûrenin yirmi sekizinci âyetinde ise; Kur’ân’da sadece burada yer alan bir kullanım vardır. Âyet, *يَا وَيْلَتَىٰ لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا*, “Eyvah! Keşke falancayı kendime dost edinmeseydim!”¹⁷⁷ şeklindedir. Burada da bir önceki âyette olduğu gibi pişmanlıkları hem nidâ harfî olan *يَا* ile hem de *لَيْتَنِي* kelimesiyle ifadeye konulurken ayrıca tehassur (pişmanlık) anlamına gelen *الْوَيْلُ* “el-veyl” kelimesiyle “Keşke falancayı kendime dost edinmeseydim.” nidalarına ilave bir pişmanlık ifadelerinin olacağı bildirilmektedir. Bu âyet, bir önceki âyetten bedel olduğu için ilk kullanımdaki temenniler, ikinci âyetteki temennileri kapsamaktadır.¹⁷⁸

1.4.2.3. Kasr (tahsis etmek)

Lügatte; tahsis etmek, hasretmek, hapsetmek ve ayırmak gibi anlamlara gelir. İstılahta ise bir şeyi başka bir şeye özel yollarla tahsis etmektir.¹⁷⁹ Tanımda zikredilen “bir şey” maksûr diye isimlendirilirken, “başka bir şey” maksûrun aleyh diye isimlendirilir ki bunlara “kasrın

¹⁷³ el-Furkân 25/21.

¹⁷⁴ Kurtubî, *el-Câmi ‘li ahkâmî ‘l-Kur’ân*, 13/19; Ebussuûd Efendi, *İrşâdû ‘l-akli ‘s-selîm*, 6/315; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve ‘t-tenvîr*, 19/5; Sâbûnî, *Safvetü ‘t-tefâsîr*, 2/521.

¹⁷⁵ el-Furkân 25/27.

¹⁷⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve ‘t-tenvîr*, 19/13.

¹⁷⁷ el-Furkân 25/28.

¹⁷⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve ‘t-tenvîr*, 19/13.

¹⁷⁹ Sekkâkî, *Miftâhu ‘l-‘Ulûm*, 288; Bahâ’uddîn es-Subkî, *‘Arûsu ‘l-Efrâh fî Şerhi Telhîsi ‘l-Miftâh*, 1/393; Merâğî, *Ulûmü ‘l-belâğa*, 150; el-Meydânî, *el-Belâgatü ‘l-Arabiyye*, 1/523.

tarafları” denir. Kasır ifadelerinin bulunduğu cümleler Türkçeye “ancak, sadece ve yalnız” gibi kelimelerle aktarılır. Sûrede tespit edebildiğimiz kasır kullanımlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Sûrenin birinci ayetinde yer alan لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا... “...Âlemlere uyarıcı olsun diye.”¹⁸⁰ ifadesinde takdîmü mâ hakkuhu’t-te’hîr yoluyla yapılmış bir kasır kullanımı vardır.¹⁸¹

Sûrenin ikinci ayetinde yer alan أَلَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ “Göklerin ve yerin otoritesi yalnızca O’na aittir.”¹⁸² ifadesinde لَهُ haberinin öne alınması ve mübteda olan أَلَّذِي لَهُ haberinin sona bırakılması sebebiyle takdîm mâ hakkuhu’t-te’hîr yoluyla yapılmış bir kasır kullanımı vardır.

Sûrenin dördüncü ayetinde yer alan ... وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ... “Kâfirler ‘Bu (vahiy), o (Muhammed)’in uydurduğu bir iftiradan başka bir şey değildir.”¹⁸³ ifadesinde olumsuzluk edatı olan إِنَّ den sonra manayı olumluya çeviren إِلَّا ile yapılmış hasr/kasır vardır. Mana, “Bu vahiy sadece ve sadece uydurulmuş bir iftiradır.” anlamında vurgu ifade etmektedir.¹⁸⁴

Sûrenin sekizinci ayetinde yer alan إِنَّ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا “Zalimler (müminlere): Siz, ancak büyülenmiş bir adama tâbi oluyorsunuz! dediler.”¹⁸⁵ ifadesinde olumsuzluk edatı olan إِنَّ den sonra manayı olumluya çeviren إِلَّا ile yapılmış hasr/kasır vardır. Tâbi olmanın niteliği sadece “büyülenmiş adama” tahsis edilmiştir.

Sûrenin yirmi altıncı ayetinde yer alan وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيرًا... “Kâfirler için o gün çok zordur.”¹⁸⁶ ifadesinde يَوْمًا kelimesinin عَسِيرًا ile vasıflanması inkarcılar için o günün çok zor olacağına işaret etmektedir. Ayrıca الْكَافِرِينَ عَلَى câr mecrûruna takdîm olunması kasır üslûbu olup manaya ayrıca vurgu kazandırmaktadır.¹⁸⁷

¹⁸⁰ el-Furkân 25/1.

¹⁸¹ Hereri, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-reyhân*, 19/521.

¹⁸² el-Furkân 25/2.

¹⁸³ el-Furkân 25/4.

¹⁸⁴ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve’t-tenvîr*, 18/322; Hereri, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-reyhân*, 19/511.

¹⁸⁵ el-Furkân 25/8.

¹⁸⁶ el-Furkân 25/26.

¹⁸⁷ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve’t-tenvîr*, 19/11; Hereri, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-reyhân*, 20/86.

Sûrenin otuz üçüncü ayetinde yer alan *وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرٍ* “Onlar sana örnek getirdiklerinde biz de sana gerçeği ve en güzel tefsiri (açıklamayı) mutlaka getirmişizdir.”¹⁸⁸ ifadesinde olumsuzluk edatı olan *لَا* dan sonra manayı olumluya çeviren *إِلَّا* ile yapılan kasır vardır.¹⁸⁹ Bu kullanım inkarcıların hiçbir soru ve talepleriyle Hz. Peygamber’i (s.a.v.) çaresiz bırakamayacaklarını hem onlara hem de Hz. Peygamber’e (s.a.v) bildirmektedir. Mana ise “O inkarcılar ne sorarlarsa sorsunlar muhakkak biz onu bilir ve en güzel açıklamasını yaparız. Onların sözlerini iptal ederiz.” şeklinde vurgu kazanmaktadır.

Sûrenin kırk birinci ayetinde yer alan *وَإِذَا رَأَوْكَ أَنْ يَنْخُدُّوكَ إِلَّا هَرُّوا أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا* “Onlar ne zaman seni görseler, “Bu mu Allah’ın resul olarak gönderdiği adam!” diyerek mutlaka seninle alay ederler.”¹⁹⁰ ifadesinde olumsuzluk edatı olan *إِنْ* den¹⁹¹ sonra manayı olumluya çeviren *إِلَّا* ile yapılan kasır vardır. Mana meale de yansıttığımız üzere “Onlar her ne zaman seni görseler, mutlaka seninle alay ederler.” şeklindedir.

Sûrenin kırk üçüncü ayetinde yer alan *أَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهُهُ هَوَاهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا* “İlâhını arzusu edineni gördün mü? Sen ona koruyucu olabilir misin?”¹⁹² ifadesinde *أَرَأَيْتَ* fiilinin ikinci mefulü olan *إِلَهُهُ* kelimesi, birinci mefulü olan *هَوَاهُ* kelimesine takdim olunarak kasır gerçekleşmiştir. Mana, meale de yansıttığımız üzere “arzusunu ilah edineni...” değil de “ilâhını arzusu edinen” şeklinde olmaktadır. Esasında nefsinin arzu ettiğinden başka kendine ilâh tanımayan demektir.¹⁹³

Sûrenin kırk dördüncü ayetinde yer alan *إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا* “Onlar ancak hayvanlar gibidir; hatta yol bakımından daha şaşkındırlar.”¹⁹⁴ ifadesinde yer alan olumsuzluk edatı *إِنْ* den¹⁹⁵ sonra manayı olumluya çeviren *إِلَّا* ile yapılan kasır vardır. Allah Teâlâ inkârcı müşriklerin hakikate karşı duyarsız ve sağır olmalarını, akıl ve iradede yoksun hayvanlardan daha aşağı konumda olmalarına hasretmiştir.

¹⁸⁸ el-Furkân 25/33.

¹⁸⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 19/22.

¹⁹⁰ el-Furkân 25/41.

¹⁹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/281.

¹⁹² el-Furkân 25/43.

¹⁹³ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/306.

¹⁹⁴ el-Furkân 25/44.

¹⁹⁵ Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel*, 10/24.

Sûrenin elli altıncı ayetinde yer alan وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا “Biz seni sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.”¹⁹⁶ ifadesinde olumsuzluk edatı olan مَا dan sonra manayı olumluya çeviren إِلَّا ile yapılan kasr vardır.¹⁹⁷ Böylece elçilerin gönderiliş amaçları sadece müjdeleyici ve uyarıcı olma vasıflarıyla sınırlandırılmıştır.

1.4.2.4. Îcâz

“el-Îcâz” الإيجاز, bir belâğat terimi olarak açık ve anlaşılır olması suretiyle birçok mananın az bir lafızla ifade edilmesi anlamında yapılan edebî bir sanattır. Îcâz-ı kasr ve îcâz-ı hazf olmak üzere iki çeşidi vardır. “Îcâz-ı Kasr” إيجاز القصر; Hazf yapılmaksızın geniş manaların az lafızla ifade edilmesidir. “Îcâz-ı Hazf” إيجاز الحذف ise; Hazfedilen şeye delâlet eden bir karinenin bulunması şartıyla, ibarede yer alan lafızlardan bir veya birkaçını hazfetmek şeklinde yapılır.¹⁹⁸

Sûrenin otuz beşle otuz altıncı ayetlerinde, وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُ أَخَاهُ هَارُونَ وَزِيرًا فَقُلْنَا “Gerçek şu ki biz Mûsâ’ya da kitap vermiş, kardeşi Hârûn’u onun yanında yardımcı tayin etmiştik. Onlara, “Âyetlerimizi yalan sayan topluluğun yanına gidin” dedik. Ama sonunda o (söz dinlemeyen) topluluğu yıkıp yok ettik.”¹⁹⁹ buyrulmaktadır. Bu ayet Kur’ân’daki en güzel îcâz-ı hazf örneklerinden birisidir. Nitekim Hz. Mûsa ve Hz. Hârûn, ayetleri yalanlayan Firavun ve toplumuna gidip tebliğde bulundular. Onlar ise bunu reddedip azgınlıkta ileri gidince azap olundular. Bütün bu detaylar hazfedilerek kıssanın sadece başlangıç ve sonuç cümlesi zikredilmiştir.

1.4.2.5. İltifât

Bir belâğat terimi olarak iltifat, bir beyitte yahut kısa bir sözde beklenmedik şekilde şahıs, zaman ve üslûp bakımından değişiklikler yaparak kelamın yönünde üslûp farklılığı meydana getirme anlamında yapılan edebî sanattır. Böylece manaya güzellik ve incelik katan

¹⁹⁶ el-Furkân 25/56.

¹⁹⁷ Hereri, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-reyhân*, 20/141.

¹⁹⁸ Kazvînî, *el-Îdâh fî ûlûmi’l-belâğa*, 3/181; Subkî, *‘Arûsu’l-efrâh fî şerhi telhîsi’l-miftâh*, 1/586; Atîk, “İlmü’l-meânî”, 173-178.

¹⁹⁹ el-Furkân 25/35-36.

iltifât sanatı ifadedeki monotonluğu gidererek muhatapın ilgisini uyandırmak ve konunun önemine dikkat çekmek gibi maksatlarla yapılır.²⁰⁰

İltifât sanatının beyân, bedî‘ ve meânî ilimleriyle alakasına dikkat çeken Sekkâkî (ö.626/1229) Arapların misafirlerine çeşitli yemekler ikram etmekten hoşlandıkları gibi muhataplarına sözlerini farklı üsluplarla sunma alışkanlığına da sahip olduklarını, Kur’an’da birçok iltifât örneği bulunduğunu, bunları ise ancak usta ediplerin anlayabileceklerini dile getirmiştir.²⁰¹ Sûrede tespit edebildiğimiz iltifât kullanımlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Sûrenin on yedinci ayetinde يَحْشُرُهُمْ ve فَيَقُولُ fiilleri şazz bir kıraatte mütekellim zamiriyle نَحْشُرُهُمْ ve فَنَقُولُ şeklinde de okunduğundan iltifat sanatı meydana gelmiş olur.²⁰² Mana ise “O gün, onları ve Allah’tan başka taptıkları şeyleri bir araya topla(rız) da der(iz) ki “Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?” şeklinde olmaktadır.

Sûrenin on yedinci ayetinde اللَّهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ “Onları (cehennemlikleri) ve Allah’ın peşi sıra taptıkları varlıkları bir araya getirdiği gün...”²⁰³ ifadesinden sonra فَيَقُولُ “Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?”²⁰⁴ şeklinde cem’i müzekker gâib sigasından müfred müzekker gâib sigasına geçildiğinden telvînü’l-hitâb yani iltifat sanatı vardır.²⁰⁵

Sûrenin kırk beşinci ayetinde وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا “Eğer dileseydi onu elbet hareketsiz de kıları.” ifadesinden sonra ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسُ عَلَيْهِ دَلِيلًا “Sonra güneşi gölgeye yol gösterici kılmışsındır.”²⁰⁶ kavline gâib sigasından mütekellim sigasına geçildiğinden iltifat sanatı vardır.²⁰⁷

Sûrenin kırk sekizinci ayetinde وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ “Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen O’dur.” kavlinden sonra وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا

²⁰⁰ Ahmed b. Suleymân b. Kemâl Paşa İbn Kemâl Paşa, *Telvînu’l-hitâb l’ibni Kemâl Bâşâ Dirâse ve Tahkîk* (Medine: y.y., 1421), 311-312.

²⁰¹ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, 199.

²⁰² Ebussuûd Efendi, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, 6/308.

²⁰³ el-Furkân 25/17.

²⁰⁴ el-Furkân 25/17.

²⁰⁵ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 4/120.

²⁰⁶ el-Furkân 25/45.

²⁰⁷ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve’t-tenvîr*, 19/41.

“Gökten de tertemiz su indirdik.”²⁰⁸ kavline gâib sigasından mütekellim sigasına ta’zim için geçildiğinden iltifat sanatı vardır.²⁰⁹

1.4.3. Bedi‘ Bölümü

Bedi‘ kelimesi lügatte daha önce var olmayan bir şeyi örneksiz ve benzersiz bir şekilde yoktan yaratan anlamına gelmektedir.²¹⁰ İstilahta ise muktezâyı hâle uygun olan lafızların üslup açısından kusursuz, anlam bakımından mâkul ayrıca bir âhenge sahip olmasını inceleyen ilim anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle kelâmın lafız ve anlam yönünden güzelleştirilme yollarını inceleyen ilimdir. Bu güzelleştirme yolları mana yönünden olursa buna “el-muhassinâtü’l-maneviyye” lafız yönünden olursa “muhassinâtü’l-lafziyye” denilir.²¹¹ Bu bölümde bedi‘ ilminin ihtiva ettiği edebî sanatlardan Furkân sûresinde yer alan tıbâk, mukâbele ve cinâs kullanımları ele alınacaktır.

1.4.3.1. Tıbâk

Bir belâğat terimi olarak tıbâk, hakikat olsun mecaz olsun birbirine zıt iki kelimeyi tek cümlede toplamaktır.²¹² Sûrede tespit edebildiğimiz tıbâk kullanımlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Sûrenin ikinci âyetinde yer alan وَلَمْ يَنْجِدْ وَلَدًا “O, hiçbir şekilde çocuk edinmemiştir.” ifadesiyle müteakip ayette yer alan وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً “(Müşrikler) O’nun peşi sıra çeşitli ilahlar edindiler.” arasında;²¹³ üçüncü âyetinde yer alan ضَرًّا “zarar” ve نَفْعًا “fayda” ile مَوْتًا “ölüm” ve حَيَوَةً “hayat” arasında; on dördüncü âyette ثُبُورًا وَاحِدًا “bir kere yok olmak ile ثُبُورًا كَثِيرًا “çok kere yok olmak” arasında; elli beşinci âyette لَا يَنْفَعُهُمْ “Onlara hiçbir fayda veremezler.” ile لَا يَضُرُّهُمْ “Onlara hiçbir zarar veremezler.” arasında;²¹⁴ elli altıncı âyette مُبَشِّرًا “müjdeleyici” ile نَذِيرًا “uyarıcı” arasında; altmış ikinci âyette أَلَيْلَ “gece” ile أَلْهَارَ “gündüz” arasında; altmış dördüncü âyette سَجْدًا

²⁰⁸ el-Furkân 25/48.

²⁰⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve t-tenvîr*, 19/47; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 19/77; Hereri, *Hadâiku’r-ravhi ve r-reyhân*, 20/87; Sâbûnî, *Safvetü’l-tefâsîr*, 2/529.

²¹⁰ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l’-Ayn*, ts., 2/54; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, ed. Muhammed ‘Avd Mir‘ab (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 2001), 2/143; İsmail İbn Abbâd, *el-Muhîr fî l-luğa*, thk. Muhammed Hasan Al-Yasin (Beyrut: Âlemü’l Kütüb, 1994), 1/429.

²¹¹ Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâga*, 298.

²¹² Meydânî, *el-Belâğatü’l-Arabiyye*, 2/375.

²¹³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve t-tenvîr*, 18/319.

²¹⁴ Hereri, *Hadâiku’r-ravhi ve r-reyhân*, 20/141.

“secde ederek” ile قِيَمًا “kıyâm ederek” arasında; altmış yedinci ayette لَمْ يُسْرِفُوا “israf etmezler” ile مَمْ يَقْتُرُوا “cimrilik etmezler” arasında ve yetmişinci âyette سَيِّئَات “kötülükler” ile حَسَنَات “iyilikler” arasında tıbâk sanatı vardır.²¹⁵

1.4.3.2. Mukâbele

İstilahta birden çok manayı öncelikle bir araya getirip sonra sırasıyla bunların her birinin karıştını veya ilgisini zikretmektir. Sûrede tespit edebildiğimiz mukâbele kullanımlarını şu şekilde sıralayabiliriz.²¹⁶

Sûrenin ikinci ayetinde yer alan Allah Teâla’nın zatıyla alakalı olarak zikrettiği dördüncü vasıf olan فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا “(O) her şeyi yaratmış ve belli bir ölçüye kavuşturmuştur.”²¹⁷ ifadesi ile üçüncü ayette yer alan Mekkeli müşriklerin edindikleri ilahların üçüncü özelliği olan وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَوَةً وَلَا نُشُورًا “Onlar ölüme, hayata ve ölüleri yeniden diriltmeye de mâlik olamazlar (onların buna güç yetiremezler).”²¹⁸ ifadeleri arasında mukabele sanatı vardır.²¹⁹

Sûrenin beşinci ayetinde zikredilen “gündüzün başlangıcı ve sonu” anlamlarındaki بُكْرَةً وَأَصِيلًا kelimeleri arasında mukâbele sanatı vardır.²²⁰

Sûrenin kırk yedinci ayetinde وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا “Geceyi sizin için örtü, uykuyu dinlenme (zamanı) kılan, gündüzü diriliş (çalışma zamanı) yapan da O’dur.”²²¹ şeklinde buyurulmaktadır. Bu ayette gece ve gündüz ile uyku (ölüm) ve diriliş arasında mukâbele sanatı vardır.²²²

Sûrenin elli üçüncü ayette هَذَا عَذَبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ “Biri tatlı ve susuzluğu giderici, diğeri tuzlu ve acı olan” ifadesinde tatlı ve tuzlu kelimeleri ile susuzluğu giderici ve acı kelimeleri arasında mukâbele sanatı vardır.²²³

²¹⁵ Zuhaylî, *et-Tefsîru l-münîr*, 19/8-101; Hereri, *Hadâiku r-ravhi ve r-reyhân*, 19/521.

²¹⁶ Bolelli, *Belâgat*, 481.

²¹⁷ el-Furkân 25/2.

²¹⁸ el-Furkân 25/3.

²¹⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve t-tenvîr*, 18/320.

²²⁰ Şemsüddîn Ahmed b. Süleymân İbn Kemâl Pâşâ, *Tefsîru İbn Kemâl Pâşâ* (İstanbul-Türkiye: Mektebetü'l-İrşâd, 2018), 7/313.

²²¹ el-Furkân 25/47.

²²² Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru l-münîr fi l-akâdeti ve ş-şerî'ati ve l-menhec* (Dımaşk-Suriye: Dâru'l-Fikr, 1991), 19/77; el-Hereri, *Hadâiku r-Ravhi ve r-Reyhân*, 33/20/87.

²²³ Zuhaylî, *et-Tefsîru l-münîr*, 19/77; Hereri, *Hadâiku r-ravhi ve r-reyhân*, 33/20/87.

Sûrenin altmış altıncı âyetinde cehennem ehline bir azap olarak kalacakları yer hakkındaki *سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا* “*O cehennem ne kötü bir yerleşme ve kalma yeridir!*”²²⁴ ifadesi ile yetmiş altıncı ayette yer alan cennet ehline bir nimet olarak kalacakları yer hakkındaki *حَسَنَتْ* *Ne güzel bir yerleşme ve kalma yeri!*”²²⁵ kullanımları arasında da bir mukabele sanatı vardır.²²⁶

Sûrenin altmış sekizinci ayetinde Rahmân’ın has kullarının üç özelliği olarak zikredilen *وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ* “*Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah’ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler.*”²²⁷ ifadesi yer almaktadır. Buna karşılık Cahiliye ’de bunların tamamını işledikleri için bağışlanmayacaklarını düşünenlerin bu amellerine karşılık Furkân sûresinin yetmişinci ayetinde *إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا* “*Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.*”²²⁸ şeklinde yer alan ifadeler zikredilmiştir. Buradaki şirk, adam öldürme ve zina suçu ile iman, tevbe ve salih amel arasında mukabele sanatı vardır.

1.4.3.3. Cinâs

Istılahta iki yahut birden çok kelimenin anlamlarının farklı, telaffuzlarının ise aynı yahut benzer olmasıdır. Harfleri ile hareke, nev, sayı ve düzen yönlerinden tam bir ittifak olup olmamasına göre farklı isimler almaktadır. Kelimeler arasında vücûh-u erbaa denilen bu dört hususta tam bir ittifak söz konusu olduğunda tam cinas, tam bir ittifak söz konusu olmayıp cüzlerinde farklılık söz konusu olduğunda ise nakıs (gayr-ı tam) cinas meydana gelmektedir.²²⁹ Sûrede tespit edebildiğimiz cinâs kullanımlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

²²⁴ el-Furkân 25/66.

²²⁵ el-Furkân 25/66.

²²⁶ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 19/101; Hereri, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-reyhân*, 20/143; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, 2/534.

²²⁷ el-Furkân 25/68.

²²⁸ el-Furkân 25/70.

²²⁹ Bolelli, *Belâgat*, 406/416.

Üçüncü ayette yer alan يَخْلُقُونَ fiili ile يَخْلُقُونَ fiili arasında hareke farklılığından dolayı²³⁰; yirminci ayette yer alan أَتَصْبِرُونَ fiili ile بَصِيرًا ismi arasında nev, hareke, sayı ve düzen farklılıklarından dolayı cinâs-ı nâkıs vardır.²³¹

Zikredilen bu cinas çeşitlerinden farklı olarak cinâsın mülhakları olarak zikredilen diğer bazı cinas türleri de vardır. Furkân sûresinde bunlardan sadece cinâs-ı iştikâk kullanımları yer aldığından dolayı sadece bunu zikretmeyi yeterli görmekteyiz. Aralarında cinâs uyumu olan kelimeler türeme (iştikâk) yönünden birbirleri ile birleştikleri takdirde cinâs-ı iştikâk ismini almaktadırlar.²³²

İkinci ayette yer alan فَكَذَّبُوا fiili ile تَقْدِيرًا arasında; yirminci ayette yer alan أَرْسَلْنَا fiili ile الْمُرْسَلِينَ ismi arasında;²³³ yirmi birinci ayette yer alan وَعَتَوْا عُتُوًّا ifadesinde;²³⁴ yirmi iki ve elli üçüncü ayetlerde yer alan حَجْرًا مَّحْجُورًا ifadesinde;²³⁵ yirmi beşinci ayette yer alan وَنَزَلَ الْمَلَائِكَةُ نَزِيرًا ifadesinde; otuz ikinci ayette yer alan وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا ifadesinde;²³⁶ otuz altıncı ayette yer alan فَدَمَّرْنَاهُمْ ifadesinde;²³⁷ yetmişinci ayette yer alan وَعَمِلَ عَمَلًا ifadesinde;²³⁸ ve yetmiş birinci ayette yer alan فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا ifadesinde²³⁹ cinâs-ı iştikak vardır.²⁴⁰

Çalışmamızın konusu, Furkân sûresinin konulu tefsîri olduğundan dolayı sûrenin doğru anlaşılmasında öncelikle ihtiva ettiği edebî sanatların tespitinin yapılmasının daha faydalı olacağı düşünülmüştür. Nitekim Furkân sûresi, Mekkî'dir. Ve Mekkî Sûrelerin îcaz yönü oldukça kuvvetlidir. Buradan hareketle sûre beyân, meânî ve bedî' ilimlerinin ihtiva ettiği edebî sanatlardan, sadece sûrenin anlaşılmasında öneme haiz görülenler açısından ele alınmıştır.

²³⁰ Hereri, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-reyhân*, 19/521; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 2/514.

²³¹ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 19/38; Hereri, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-reyhân*, 19/522; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 2/514.

²³² Boelli, *Belâgat*, 428.

²³³ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 19/38; Hereri, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-reyhân*, 19/522; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 2/514.

²³⁴ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 19/42; Hereri, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-reyhân*, 20/84; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 2/521.

²³⁵ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 19/42; Hereri, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-reyhân*, 20/84; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 2/521.

²³⁶ Hereri, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-reyhân*, 20/85.

²³⁷ Hereri, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-reyhân*, 20/86.

²³⁸ Hereri, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-reyhân*, 20/86.

²³⁹ Hereri, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-reyhân*, 20/142.

²⁴⁰ Bu konuda bk. Hidâye, *el-Cinâs fî Sûreti'l-Furkân*.

1.5. FURKÂN SÛRESİNDE YER ALAN BAZI TEMEL KAVRAMLAR

Çalışmamızın konusu, Furkân Sûresinin Konulu Tefsîri'dir. Bu bölümde sûrenin anlaşılmasında yardımcı olacağı düşünülen belli kavramların; sarf, nahiv ve gâribü'l-kur'ân açısından tetkikinin yapılmasının ve Kur'ân'ın bütünlüğü içerisindeki kullanımlarının ele alınmasının faydalı olacağı düşünülmüştür. Buradan hareketle “el-Furkân” الفرقان, “tebârike” “sübûr” , تَعَبُّرًا وَفَيْرًا “teğayyuz ve zefîr” , مَسْحُورًا “meshûran” , أَسْطِيرُ الْأَوَّلِينَ “esâtîru'l-evvelîn” , تَبَارَكَ حِجْرًا “hıcran mahcûran” , لَا بُشْرَى “lâ büşrâ” , فِتْنَةً “fitne” , صَرْفًا “sarfen” , سُبْحَانَكَ “sübhâneke” , ثُبُورًا “cihâd” , ترتيل “tertil” , مَهْجُورًا “mehcûr” , هَبَاءً مَثُورًا “hebâen mensûran” , وَقَدِيمَنَا “ve kadimnâ” , مَحْجُورًا , هَوْنًا “hevenen” , مُبَشِّرٌ نَذِير “mübeşşir ve nezîr” , ظَهِيرًا “zahîr” , نَسَبًا وَصِهْرًا “neseb ve sıhriyyet” , جِهَاد “ğarâme” , فُرَّةَ أَعْيُنٍ “yün kurrete a’yün” , اِنَامًا “esâmen” , مُقَامًا “mukâm” ve مُسْتَقَرًّا “müstekar” , غَرَامًا “ğarâme” , دُعَاءَ “ya‘beü” , يَعْْبُورُ ve لِزَامًا “lizâm” kavramları bu bölümde ele alınacaktır.

1.5.1. “el-Furkân” Kavramı

فرق - “Furkân” الفرقان kelimesi semâ-i mastar olup sülâsi mücerredin birinci bâbından فرق şeklinde yahut ikinci bâbından يفرق - فرق şeklinde gelmekle, “fa‘lân” فَعْلَان vezninde Kur'ân-ı Kerim için nitelenen bir isim haline gelmiştir.²⁴¹

(f-r-k) ف-ر-ق kökünden gelen kelimeler Kur'ân'da yetmiş iki yerde geçmekte olup²⁴²

mîzânî sarfisi الفرقان/فرقان şeklinde gelen âyet sayısı yedidir.²⁴³ Bunlar; “Hakkı bâtıldan ayıran şey, ölçü” manasında Hz. Musa'ya ve Hz. Hârûn'a verilen bir “hidâyet rehberi”,²⁴⁴ “Bedir günü”,²⁴⁵ “Kur'ân”²⁴⁶ ve muttaki müminlere verilen, doğruyu yanlıştan “ayırt edebilme gücü”²⁴⁷ anlamındaki kullanımlardır.²⁴⁸

²⁴¹ Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel*, 1/134.

²⁴² Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-kerîm* (Kahire: Dâru Kütübî'l-Mısıryye, 1364), 516-517.

²⁴³ Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, 516-517.

²⁴⁴ Ayetler için bk. el-Bakara 2/53; el-Enbiyâ, 21/41.

²⁴⁵ Ayet için bk. el-Enfâl 8/41.

²⁴⁶ Ayetler için bk. el-Bakara 2/185; Âl-i İmrân 3/4; el-Furkân 25/1.

²⁴⁷ Ayet için bk. el-Enfâl 8/29.

²⁴⁸ Ebû Hilâl el-Hasen b. 'Abdullâh Ebû Hilâl el-'Askerî, *el-Vucûh ve'n-Nezâir* (Kahire: Mektebetü's-Şekafeti'd-Dîniyye, 1428), 315-316; Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'ân Sözlüğü* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 647.

Furkân kelimesi; itikatta hak ile batılı, söylenen sözde doğru ile yalanı ve amellerde faydalı olanla zararlı olanı birbirinden ayırdığı için kelâmullah için kullanılmıştır.²⁴⁹ Bu kelâmullahtan maksat, indirilmiş tüm kitaplardır.²⁵⁰

Sûrenin ismini aldığı birinci ayette yer alan “el-furkân” kelimesinden maksadın ittifakla Kur’ân olduğu bilinmektedir. Kur’ân’a bu ismin verilmesinden maksadın, Allah’ın gerek Hz. Peygamber’in (s.a.v.) nübüvveti konusunda gerek Kur’ân’ın helal ile haramı birbirinden ayıran bir kitap olmasından ötürüdür ki bu ilk ve tercih edilen görüştür.²⁵¹ İkinci görüş de şudur ki; Kur’ân’ın peyder pey, tadrîci olarak indirilmiş olmasıdır.²⁵²

Nitekim bu ayette kullanılan نَزَّلَ fiili, tefrîke yani parça parça indirmeye delâlet etmektedir. Toptan indirmeye ise أَتَزَّلَ fiili delâlet etmektedir. Bu itibarla parça parça inmeye tenzil, toptan inmeye ise inzal denilir. Bu kullanımdaki incelik Âl-i İmrân sûresinin üçüncü ayetinde نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ “(Allah) o kitabı Kur’ân’ı sana hak ile tenzil etti, Tevrat ve İncili de inzal etti.”²⁵³ ve İsrâ sûresinin yüz altıncı ayetinde وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ “Kur’ân’ı insanlara yavaş yavaş okuyasın (öğrendiklerini hazmetsinler) diye onu parçalara ayırdık ve peyderpey indirdik.”²⁵⁴ ortaya çıkmaktadır. İkinci görüşü kabul edenler bu ayetleri delil kabul etmektedirler.

1.5.2. “Tebârake” Kavramı

“Tebârake” تَبَارَكَ kelimesi bir görüşe göre tefâul babından fiili mâzi olup, câmid bir fiildir. Zaman ve olaylara nispet edilemeyip, tek surette gelmesi sebebiyle harfe benzemekte ve böylece fiil özelliklerini taşımamaktadır.²⁵⁵ Bunun yanında yalnızca Allah’a nispet edilmektedir.²⁵⁶ Bir diğer görüşe göre ise müştak olup “bereket” fiilinden tefâul babında fiili

²⁴⁹ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem- Beyrut: ed-Dâruş-Ş-Şâmiyye, 1992 1412), “htm”, 634.

²⁵⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilât-ı Ehli's-sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 8/3; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Kurtubî, *el-Câmi 'li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrâhîm etfiş (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1964), 13/2.

²⁵¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/429.

²⁵² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/262; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/429; Nesefî, *Medârikü't-tenzil*, 2/524.

²⁵³ Âl-i İmrân 3/3.

²⁵⁴ el-İsrâ 17/106.

²⁵⁵ Mahmûd Sâfî, *el-Cedvel*, 9/304.

²⁵⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/278.

mâzidir.²⁵⁷ Bereket ise hayrın çok ve fazla olması demektir. Tefâul babının mânen bînalarından bir tanesi de tedriciliktir.²⁵⁸ Bu durumda iki mana söz konusu olmaktadır. Bunlardan birincisi; “Onun hayrı sürekli olarak arttı ve çoğaldı.” demek olup “Allah’ın nimet (ler)ini sayacak olsanız onları sayamazsınız.”²⁵⁹ ayetiyle kastedilendir. Bir diğeri ise “Allah; zâtı, sıfatları ve fiilleri hususunda her şeyden yüce ve müstağnidir.” manasında olup “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur.”²⁶⁰ ayetiyle kastedilen manadır.²⁶¹

Bazılarına göre ise bu kelimenin aslı bekâ manasına delâlet edip; devenin ve kuşun suyun üzerine çöküp kalması anlamlarına gelen بُرُوكِ الطَّيْرِ عَلَى الْمَاءِ “burûki’l-beîr” ve “burûki’t-tayri ala’l-mâi” deyimlerinden alınmıştır. Çukura da içerisinde su birikip sebât ettiği için “birke” denilmiştir. Bu durumda tebârake; Allah’ın zâtı ve sıfatları konusunda ezeli ve ebedî olarak bâkî olduğunu ve asla değişmeyeceği manalarına gelmektedir. Allah, her türlü maslahat ve menfaatin tek yaratıcısı olduğuna göre, O’nun tebârake ve teâlâ vasıflarıyla tavsif edilmesi gerekmektedir.²⁶²

“Hayrın bolluğu ve fazla oluşu”, “yüce ve ulu olmak” gibi manalara gelen tebârake fiili Kur’ân’da dokuz yerde geçmektedir.²⁶³ Tebârake kelimesinin Kur’ân’da geçtiği yerleri bağlamlarıyla birlikte kullanımları şu şekilde sıralanabilir:

Tebârake kelimesi, A‘râf sûresinin elli dördüncü âyetinde; Allah’ın yeri ve gökleri altı günde yaratması, akabinde arşa istiva etmesi, geceyi kendisini takip eden gündüzün üzerine örtmesi, güneşin, ayın ve yıldızların kendisine boyun eğmiş olarak yaratanın kendisi olduğu, yaratmanın da işleri yönetmenin de yalnızca O’na ait olduğu bağlamından sonra “Alemlerin rabbi yüceler yücesidir” رَبِّ الْعَالَمِينَ şeklinde kullanılmıştır.

Tebârake kelimesi, Mü’minûn sûresinin on dördüncü âyetinde; İnsanoğlunun yaratılış aşamalarının zikredilmesinden sonra Allah Teâlâ’nın yaratanların en güzeli olduğunu beyanla “Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.”²⁶⁴ şeklinde “çok yüce” manasında kullanılmıştır.

²⁵⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/225; Yahyâ b. Sellâm et-Teymî el-Basrî el-Kayrevânî, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, thk. Hind Şelebî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1425/2004), 1/468; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Garibu’l-Kur’ân* (Mısır: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1978), 310.

²⁵⁸ Abduh Râcihi, *Tatbiku’s-Sarf* (Beyrut: Dâru-n Nahdati’l-Arabiyye, 2014), 39.

²⁵⁹ İbrâhîm, 14/34.

²⁶⁰ eş- Şûrâ 42/11.

²⁶¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 24/428; Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 9/421; Elmalılı, *Hak Dini*, 278.

²⁶² Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 24/428.

²⁶³ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfrehes*, 118.

²⁶⁴ el-Mü’minûn 23/14.

Tebârake kelimesi, Furkân sûresinin birinci ayetinde; “Furkân denen vahyi âlemler için uyarıcı olsun diye Hz. Peygamber’e indirdiği, göklerin ve yerin mülkünün kendisinin mülkünde olduğu, çocuk edinmeyip, mahlukatı yaratmada herhangi bir ortağının da bulunmaması, her şeyi yaratıp her bir mahluk için bir ölçü belirlemesi” bağlamında “*yücedir, aşkındır*” anlamında تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا şeklinde kullanılmaktadır.

Tebârake kelimesi, Furkân sûresinin onuncu ayetinde; “Hz. Peygamber’e nimet vermek üzere özel bahçeler ve saraylar yaratma kudretiyle ilişkilendirilerek “*Allah, öyle yüce ve cömerttir ki!*” manasında تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَلُ لَكَ زَكَرِيَّا كَلِمَةً تَنْجُوهُ مِنْهَا بِإِذْنِنَا يُدْرِكُ şeklinde kullanılmaktadır.

Tebârake kelimesi, Furkân sûresinin altmış birinci ayetinde; “gökte burçlar yaratması, orada ışık ve ısı kaynağı olan Güneş’i ve aydınlatıcı Ay’ı var etmesi” sıfatının başında “*cömerttir, mübarektir*” manasında تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا şeklinde zikredilmektedir.

Tebârake kelimesi, Mü’min sûresinin atmış dördüncü ayetinde; “yeryüzünün insanlar için yerleşim mekânı, gökyüzünün bina yapılması, ayrıca insana şekil verip onu en güzel şekilde yaratıp akabinde temiz nimetlerle rızıklandırılması” beyanlarıyla birlikte “*Âlemlerin Rabbi yüceler yücesidir*” manasında تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ şeklinde kullanılmıştır.

Tebârake kelimesi, Zuhurf sûresinin seksen beşinci ayetinde; “göklerin, yerin ve ikisinin arasında her ne varsa hepsinin hükümlerinin sadece kendisine aidiyeti, kıyametin bilgisinin sadece kendi katında oluşu ve nihayetinde kendisine döndürüleceği” bilgilerinin ardından “*Allah’ın şanı yücedir*” manasında تَبَارَكَ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا şeklinde kullanılmıştır.

Tebârake kelimesi, Rahmân sûresinin yetiş sekizinci ayetinde; “*Yüce Allah’ın isminin yüceliği, celal ve ikram sahibi oluşu*” anlamında تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ şeklinde zikredilmektedir.

Tebârake kelimesi, Mülk sûresinin birinci ayetinde ise “mutlak hükümlerinin elinde bulunuşu, her şeye gücünün yetmekte olduğu, ölümü ve hayatı yaratma gayesi ile güçlü ve bağışlayıcı oluşu, yedi göğü birbiri ile uyumlu ve kusursuz bir şekilde yaratması” konularıyla ilişkili bir içerikte تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ şeklinde zikredilmektedir.

1.5.3. “Esâtîru’l-Evvelîn” Kavramı

“Esâtîru’l-evvelîn” أَسْطِيرُ الْأَوَّلِينَ ifadesi izafet terkibi olup muzaâf olan اسْطِير kelimesi, “bâtıl söz” anlamına gelen أُسْطُورَة “ustûratün” kelimesinin yahut أَسْطَار “estâr” kelimesinin cemisi olup أفاعيل vezninde bir isimdir.²⁶⁵ Muzaâfun ileyh olan الْأَوَّلِينَ kelimesi ise sayılarda tertibe delâlet eden الْأَوَّل “el-evvelü” kelimesinin cemisidir. Muzaâfun ileyh olduğundan lafzen yâ ile mecrurdur.²⁶⁶ “Öncekilerin masalları” olarak tercüme edilen bu ifade Kur’ân’da dokuz yerde²⁶⁷ geçmektedir.²⁶⁸ Bu kullanımın gerekçesi ve sebebi nüzulüne dair sûrenin beşinci ayetinin konulu tefsirinde bilgi verilecektir.

1.5.4. “Racülen Meshûran” Kavramı

Furkân sûresinin on sekizinci ayetinde yer alan “meshûran” مَسْحُورًا kelimesi genel kabule göre س-ح-ر kökünden ismi meful olup “kendisine büyü yapılp akli başından giden” anlamındadır.²⁶⁹ Terkip olarak رَجُلًا kelimesinin sıfatı olup aynı şekilde lafzen fetha ile mansuptur. Bir diğer görüşe göre ذَا سِحْر “akciğeri olan kişi” anlamında olup Hz. Peygamber’in melek değil, beşer olduğunu kastederek söylemişlerdir.²⁷⁰ Söz konusu her iki anlama göre de Hz. Peygamber’i alaya alma ve küçük görme durumu söz konusudur. Ayrıca Furkân sûresinin yedinci âyetinde “er-Resûl” ifadesini kullanmış olmalarına rağmen, sekizinci ayette “büyülenmiş adam” anlamına gelen “racülen meshûran” tamlamasını kullanmaları, bir anlamda Hz. Peygamber’i küçümseyip onunla alay etme manasını da kuvvetlendirmektedir. Nitekim onlar ısrarla inanmamak için bahaneler üretiyorlardı.²⁷¹

Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber’i alaya almak amacıyla söyledikleri bu ifade ayrıca İsrâ sûresinin kırk yedinci ayetinde نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَى إِذْ يَقُولُ *“Biz onların seni dinlerken neye kulak verdiklerini, kendi aralarında fısıldaşırken de o zalimlerin, “Siz, sadece büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz!” dediklerini çok*

²⁶⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, 24/433; Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel*, 4/113.

²⁶⁶ Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel*, 4/113.

²⁶⁷ Ayetler için bk. el-En’âm 6/25; el-Enfâl 8/31; el-Furkân 25/5; en-Neml 27/68; en-Nahl 16/24; el-Mü’minûn 23/83; el-Mutaffifîn 83/13. el-Ahkâf 46/17; el-Kalem 68/15;

²⁶⁸ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfrehes*, 98.

²⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/266.

²⁷⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/266; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 4/74; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, 8/84.

²⁷¹ Mehmet Okuyan, *Kur’ân Tefsiri* (İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2024), 16/60.

iyi biliyoruz.”²⁷² şeklinde yer almaktadır.²⁷³ Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber’i alaya alarak kullandıkları bir diğer vasıf olan “sihirilenmiş adam” nitelemesi de Allah Teâlâ tarafından müteakip ayetlerde reddedilmektedir.²⁷⁴

1.5.5. “Teğayyuz ve Zefîr” Kavramları

Sûrenin on ikinci ayetinde رَفِيرًا وَزَفِيرًا سَمِعُوا هَا تَغِيظًا (O ateş) uzak bir yerden onları görünce (cehennemlikler) onun kükremesini ve uğultusunu duyacaklardır.”²⁷⁵ şeklinde yer alan “teğayyuz ve zefîr” رَفِيرًا وَزَفِيرًا تَغِيظًا kavramları cümlede سَمِعُوا ifadesinden itibaren şart-ı gayr-ı câzimenin cevâbında yer aldığı için iraptan mahalli yoktur. تَغِيظًا kelimesi mefulü bih olup lafzen fetha ile mansup iken رَفِيرًا kelimesi de تَغِيظًا kelimesine atıftır.²⁷⁶

Kur’ân’da bu kalıpta sadece Furkân sûresinin on ikinci ayetinde²⁷⁷ yer alan teğayyuzen kelimesi tefâul bâbından تَغِيظًا - تَغِيظًا - تَغِيظًا şeklinde gelip “Öfkelenmiş bir kimsenin sadrından gelen gayri tabii bir ses” anlamına gelmektedir.²⁷⁸

Kur’ân’da sadece bu kalıpta üç yerde²⁷⁹ gelen zefîr kelimesi ise sülâsi mücerredin ikinci bâbından رَفِيرًا وَزَفِيرًا - زَفِيرًا - زَفِيرًا şeklinde gelip²⁸⁰ “çok şiddetli bir gazaptan dolayı gazap halindeki kişinin sadrından gelen şiddetli ses, ateşin yanması esnasında çıkardığı çatırtı ve göğsün patlayıncaya kadar nefesin hızlı hızlı alınıp verilmesi” gibi anlamlara gelmektedir.²⁸¹

1.5.6. “Sübûr” Kavramı

“Sübûr” سُبُور kavramı semâi bir mastar olup sülâsi mücerredin birinci babından سُبُور - سُبُور şeklinde gelerek “helak olmak, ölmek ve yok olmak” gibi anlamlara gelmektedir.²⁸² “Sübûr” kavramı Kur’ân’da üçü Furkân sûresinin on dört ile on beşinci ayetlerinde, biri ise İnşikâk

²⁷² el-İsrâ 17/47.

²⁷³ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfrehes*, 347.

²⁷⁴ Ayetler için bk. İsrâ 17/48; el-Furkân 25/9-10.

²⁷⁵ el-Furkân 25/12.

²⁷⁶ Hereri, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-reyhân*, 19/510.

²⁷⁷ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfrehes*, 510.

²⁷⁸ İbn Kuteybe, *Garîbu’l-Kur’ân*, 310; Hasîrizâde Mehmed Elîf b. Ahmed Muhtâr, *en-Nûru’l-Furkân fî şerhi Lugati’l-Kur’ân* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 1/176.

²⁷⁹ Ayetler için bk. Hûd 11/106; el-Enbiyâ 21/100; el-Furkân 25/12.

²⁸⁰ Ahmed Muhtâr Ömer, *Zeberced* (Kahire: Alemu’l-Kütüb, 1429/2008), 2/987.

²⁸¹ Muhtâr, *en-Nûru’l-Furkân*, 1/465.

²⁸² Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa el-Hanefî, *Garîbu’l-Kur’ân*, ed. Abdu’l-Mü’min Ebû el-Ayneyn Ali Hofeyşah (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2012), 236; İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, 4/99; Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel*, 9/312.

sûresinin on birinci ayetinde olmak üzere dört yerde bu kalıpta yer almaktadır.²⁸³ İlgili yerlerin tamamında “yok olmak, helak olmak” gibi anlamlara gelen bu kelime yakın anlama gelen mevt kelimesinden farklı olarak “zerre kalmayacak şekilde tamamen yok olmak” anlamına gelmektedir. Mevt kelimesinin yeniden diriltilmeye yönelik bir boyutu varken sübûr kelimesinde böyle bir anlam yoktur.²⁸⁴

1.5.7. “Sübhâneke” Kavramı

Sûrenin on sekizinci ayetinde *قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ* “Onlar (melekler) de şöyle demiş (olacaklar)dır: Sen yücesin. Senin peşin sıra dostlar edinmek bize yakışmazdı.”²⁸⁵ şeklinde yer alan “sübhâneke” سُبْحَانَكَ kelimesi Halil b Ahmed (ö. 175/791) ve Sîbeveyh’e (ö. 180/796) göre *نسبّحك سبحانك تسبيحا* takdirinde mahzûf bir fiilin mefulü mutlakı olup “seni tenzih ederim, sen yücesin” gibi anlamlara gelmektedir.²⁸⁶

Allah Teâlâ’nın kendisine ortak koşan putperestlerle, taptıkları varlıkları mahşerde bir araya getirip kendilerine; “*Şu kullarımı siz mi saptırdınız yoksa kendileri mi şaşırdılar?*”²⁸⁷ sorusundan sonra meleklerin cevabı olarak bu ayette yer alan سُبْحَانَكَ “sen yücesin, seni tenzih ederim” ifadesi Kur’ân’da kırk bir kere²⁸⁸ geçmektedir.²⁸⁹

1.5.8. “Sarfen” Kavramı

“Sarfen” صَرَفَ kelimesi semâî mastar olup sülâsi mücerredin ikinci babından *صَرَفَ - يَصْرِفُ* şeklinde gelerek döndürmek, çevirmek ve savuşturmak anlamlarına gelmektedir.²⁹⁰

Kur’ân’ı Kerim’de sadece Furkân sûresinin on dokuzuncu ayetinde *فَقَدْ كَذَّبْتُمْ بِمَا تَقُولُونَ* “İşte (ey müşrikler), bu taptığınız şeyler, sizin

²⁸³ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfrehes*, 159.

²⁸⁴ Okuyan, *Kur’ân Tefsiri*, 16/76.

²⁸⁵ el-Furkân 25/18.

²⁸⁶ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed el-Murâdî en-Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, ed. ‘Abdumun’im Halîl İbrâhîm (Beyrut: Menşûrât Muhammed ‘Alî Beydûn; Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1421), 1/44.

²⁸⁷ el-Furkân 25/17.

²⁸⁸ Ayetler için bk. el-Bakara 2/32, 116; el-Âl-i İmrân 3/191; en-Nisâ 4/171; el-Mâide 5/116; el-En‘âm 6/100; el-A‘râf 7/143; et-Tevbe 9/31; Yûnus 10/10, 18, 68; Yûsuf 12/108; en-Nahl 16/1, 57; el-İsrâ 17/1, 43, 93, 108; Meryem 19/35; el-Enbiyâ 21/22, 26, 87; el-Mü‘minûn 23/91; Yâsîn 36/36; en-Nûr 24/16; el-Furkân 25/18; en-Neml 27/8; el-Kasas 28/68; er-Rûm 30/17, 40; Sebe’ 34/41, 83; es-Sâffât 37/159, 180; ez-Zümer 39/4, 67; ez-Zuhruf 43/13, 82; et-Tûr 52/43; el-Haşr 59/23; el-Kalem 68/29.

²⁸⁹ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfrehes*, 339-340.

²⁹⁰ İbn Kuteybe, *Garîbu’l-Kur’ân*, 311; Muhammed b Uzeyr es-Sicistânî, *Garîbu’l-Kur’ân* (Suriye: Dâru Kuteybe, 1995), 300;3 Mahmûd Sâfî, *el-Cedvel*, 9/318; Muhtâr, *en-Nûru’l-Furkân*, 552.

söylediklerinizin yalan olduğunu ortaya koydu. Artık ne cezanızı savabilirsiniz ne de kendinize bir yardım sağlayabilirsiniz. İçinizden kim haksızlık yoluna sapmış ise ona büyük bir azap tattırırız!”²⁹¹ şeklinde yer almaktadır.²⁹² Kelime, inkârcıların mahşer gününde kendilerine isabet eden azabı hiçbir şekilde başka tarafa savuşturamayacaklarını ve geri çevirebileceklerini beyan sadedinde zikredilmektedir.

1.5.9. “Fitne” Kavramı

Furkân sûresinin yirminci ayetinde وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَتَصْبِرُونَ “Sabırlı olup olmayacağınızı denemek için bir kısmınızı bir kısmına imtihan kıldık.”²⁹³ şeklinde yer alan “fitneten” فِتْنَةً kelimesi cümlede جعل fiilinin ikinci mefulü olup lafzen fetha ile mansuptur.²⁹⁴

Kelime sarf açısından sülâsi mücerredin ikinci bâbından فِتْنَةٌ - يَفْتِنُ - فَتَنٌ şeklinde gelip²⁹⁵ “imtihan” anlamına gelmektedir.²⁹⁶

“F-t-n” ف-ت-ن kökünden olan kelimeler Kur’ân’da altmış yerde geçmekte²⁹⁷ ve “imtihan etmek”,²⁹⁸ “kötülük etmek”,²⁹⁹ “azap etmek”,³⁰⁰ “uzaklaştırmak”,³⁰¹ saldırı”,³⁰² “delilik”,³⁰³ “rezillik”,³⁰⁴ “şeytanın hile ve tuzağı”,³⁰⁵ “saptırmak”,³⁰⁶ “baskı”,³⁰⁷ “karışıklık”,³⁰⁸ “çâre”,³⁰⁹ “günah”,³¹⁰ “şeytanın zayıf ruhlu kişilere aşıladığı bâtil inanç ve kuruntu”³¹¹ ve “nifak”³¹² anlamlarında kullanılmaktadır.³¹³

²⁹¹ el-Furkân 25/19.

²⁹² Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfrehes*, 408.

²⁹³ el-Furkân 25/20.

²⁹⁴ Hererî, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-reyhân*, 19/514.

²⁹⁵ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî Ebû Nasr el-Cevherî, *Muntahab min Sihâhi’l-Cevherî* (b.y.: y.y., ts.), 3809.

²⁹⁶ Muhtâr, *en-Nûru’l-Furkân*, 138.

²⁹⁷ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfrehes*, 511-512.

²⁹⁸ Ayetler için bk. el-Bakara 2/102; el-En’âm 6/53; el-Enfâl 8/28; el-A’râf 7/155; et-Tevbe 9/49, 126; en-Nahl 16/110; Tâhâ 20/40, 85, 90, 131; el-Enbiyâ’ 21/35; el-Furkân 25/20; en-Neml 27/47; el-Ankebût 29/2, 3; Sâd 38/24, 34; ed-Duhân 44/17; et-Tegâbün 64/15; el-Cin 72/17.

²⁹⁹ Ayetiçin bk. el-Hacc 22/11.

³⁰⁰ Ayetler için bk. el-Enfâl 8/25; el-Ankebût 29/10; ez-Zâriyât 51/14; el-Burûc 85/10.

³⁰¹ Ayetler için bk. el-Mâide 5/49; el-İsrâ 17/73.

³⁰² Ayet için bk. en-Nisâ 4/101.

³⁰³ Ayet için bk. el-Kalem 68/5-6.

³⁰⁴ Ayetler için bk. Yûnus 10/85; el-Mümtehine 60/5.

³⁰⁵ Ayet için bk. el-A’râf 7/27.

³⁰⁶ Ayetler için bk. en-Nisâ 4/101; el-Mâide 5/41; el-A’râf 7/27; Yûnus 10/83; es-Sâffât 37/162; el-Hadîd 57/14.

³⁰⁷ Ayetler için bk. el-Bakara 2/191, 193, 217; en-Nisâ 4/91; el-Enfâl 8/39; el-Ankebût 29/10; el-Ahzâb 33/14.

³⁰⁸ Ayet için bk. el-Âl-i İmrân 3/7.

³⁰⁹ Ayet için bk. el-En’âm 6/23.

³¹⁰ Ayet için bk. et-Tevbe 9/49.

³¹¹ Ayet için bk. el-Hac 22/53.

³¹² Ayet için bk. el-Hadîd 57/14.

³¹³ Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur’ân Sözlüğü*, 631-634.

Fitne kelimesi, sûrenin yirminci ayetinde ise imtihan manasında kullanılıp bu imtihanın mahiyeti, ayetin sebebi nüzûlu bağlamında daha doğru bir anlam vermektedir. Gerek umumî anlamda gerek sebabî nüzul bağlamında insanların birbirleri ile olan imtihanları birçok boyut arz etmektedir. Bu minvalde imtihan konusu ayetin konulu tefsîri bölümünde ele alınacaktır.

1.5.10. “Lâ Büşrâ” Kavramı

Furkân sûresinin yirmi ikinci ayetinde يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَىٰ يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ “Melekleri görecekları gün -işte o gün- suçlulara hiçbir müjde yoktur.”³¹⁴ yer alan لَا بُشْرَىٰ ifadesi nasp mahallinde mekûlu’l-kavl olup takdiri يَقُولُونَ لَا بُشْرَىٰ “(Mücrimler) yahut (Melekler): “Hiçbir müjde yoktur” derler.” şeklindedir.³¹⁵

Kur’ân’da sadece bu ayette yer alan³¹⁶ لَا بُشْرَىٰ “(Mücrimlere) hiçbir müjde yoktur.” ifadesindeki لَا harfî, cinsini nefy için olup ismi ise “müjde” anlamına gelen بُشْرَى kelimesidir.³¹⁷ بُشْرَى kelimesi nefyin sıyâkında nekra olarak geldiği için umum bildirmektedir. Mana, meâle de yansıttığımız üzere “hiçbir müjde yoktur.” şeklinde vurgu kazanmaktadır.

Mahşer günü mücrimlere yönelik herhangi bir müjdenin olmaması, nassın delâletiyle³¹⁸ müminlere birtakım müjdelerin verileceği anlamını içermektedir. Cennet ehli olan kimselerin vefatları esnasında, mahşerde, cennetin kapısında ve cennetin içerisinde selam hitabıyla karşılanmaları bu müjdenin farklı birer ifadesidir.

1.5.11. “Hıcran Mahcûran” Kavramı

Sûrenin yirmi ikinci ayetinde yer alan “hıcran mahcûran” حَجْرًا مَّحْجُورًا terkihi cümlede kavlin mekûlu olup nasp mahallindedir. Sîbeveyh’e göre حَجْرًا kelimesi meâzellah ve subhânallah kelimeleri gibi fiili daima mahzuf olarak kullanılan mastarlardan olup mefûlu

³¹⁴ el-Furkân 25/22.

³¹⁵ Muhyiddîn ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-kerîm ve beyânüh* (Dimaşk- Beyrut- Humus: el-Yemâme- Dâru İbn Kesîr- Dâru'l-İrşâd li'ş-Şuûni'l-Câmi'iyye, 1412), 6/686.

³¹⁶ Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfêhres*, 170.

³¹⁷ Mahmûd Sâfî, *el-Cedvel*, 10/7.

³¹⁸ Ebû 'Alî Ahmed b. Muhammed b. İshâk Ebû 'Alî eş-Şâî, *Usûlu's-Şâî* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.), 104-105.

mutlak olarak fetha ile mansuptur. حَجْرًا kelimesi ise حَجْرٌ kelimesinin sıfatı olup manayı kuvvetlendirmek amacıyla gelmiştir.³¹⁹

Mahzuf fiilin mazi fiil olarak حَجَرَ حَجْرًا مَحْجُورًا şeklindeki takdîri mümkün olduğu gibi emir fiil olarak احْجِرْ حَجْرًا مَحْجُورًا şeklinde de olması mümkündür. Buna göre mâna ya bir dua ve istiâze yahut da bir yasaklama ve tehdit etme şeklinde olmaktadır.³²⁰ Zikredilen bu manalar ise Arapların başlarına bir musibet geldiğinde yahut bir düşmanla karşılaştıkları vakit “hicran mahcûran” yani “Allah’a sığınırım” anlamında istiâze maksadıyla söylemiş oldukları bu deyimde ortaya çıkmaktadır. Nitekim Allah’a sığınan kimse o musibetin Allah tarafından engellenmesini ve kendisine isabet etmemesini talep etmiş olur.³²¹

Yirmi ikinci ayette zikredilen حَجْرًا مَحْجُورًا deyiminin faili olarak وَيَقُولُونَ fiilindeki “vav” zamirinin nereye râci olduğuyla alakalı farklı görüşler yer almaktadır. Bu görüşleri şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Bir görüşe göre bu ifade mücrimlere aittir. Nitekim Onlar Meleklerin inmesini istiyorlardı. Daha sonra bu mücrim kimseler vefat ederlerken yahut kıyamet gününde bu meleklerle yüz yüze geldiklerinde onlarla karşılamayı istemeyecekler ve onlardan korkmuş olacaklardır. Nitekim her iki durumda da hoşlarına gitmeyecek bir halde onlarla karşılaşmış olacaklar. İşte bu sebeple sanki düşmanlarını görmüş yahut başlarına bir musibet gelmiş gibi mücrimler bu حَجْرًا مَحْجُورًا ifadesini orada telaffuz edeceklerdir.

b. Bir diğer görüşe göre ise bu ifade Meleklerle aittir. Bunun manası ise “Allah bunu size haram kıldı, haram!” şeklinde olmaktadır.³²² Bu görüşte olanlar ise bu sözün hangi melekler tarafından ve ne zaman söyleneceği konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Bazılarına göre bu melekler Kafirlerin bekçileri olan muhafaza melekleri olup inkarcılar kabirlerinden kalktıkları vakitte kafirlere hitaben “haramdır, haram!” derler.

Kelbî (ö.146/763) başta olmak üzere bazılarına göre bu melekler cennetin kapısında bekleyen melekler olup cennet ehli cennet ile müjdelenirken kafirlere ise “Burası size haramdır, haram!” derler.

³¹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/273; Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel*, 7/10.

³²⁰ Hanefî, *Garîbu'l-Kur'ân*, 236; Elmalılı, *Hak Dini*, 4/296-297.

³²¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/274; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/450.

³²² Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru'l-imâm Mücâhid b. Cebr*, thk. Muhammed Abdüsselâm Ebû'n-Nîl (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-İslâmiyyi'l-Hadîse, 1410), 497; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/231; Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-Ferrâ', *Me'ânî'l-Kur'ân*, thk. Aḥmed Yûsuf en-Necâtî v.dğr. (Mısır: y.y., ts.), 2/165.

Atıyye'ye (ö.541/1147) göre ise bu melekler Kıyamet günü müminleri müjdeli haberlerle karşılayan melekler olup inkarcıların “Bize de müjdeli haberler verin!” demeleri üzerine Meleklerin “*Bu size haramdır, haram!*” demeleridir.³²³

Rabbimizin cenneti müşriklere haram kıldığını ifade ettiği ayetiyle³²⁴ kuvvet kazanan bu ikinci yaklaşım elbette isabetlidir. Ancak kelâmın sıyâkı esas alındığında bu ifadenin mücrimlere ait olduğu ihtimali yani birinci yaklaşımın daha kuvvetle muhtemel olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sûrenin yirmi ikinci âyetinde “engellenmiş olmak, haramdır haram!” manalarında kullanılan حَجْرًا مَحْجُورًا “hicran mahcûran” deyimi ayrıca sûrenin elli üçüncü âyetinde وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا “Biri tatlı ve susuzluk giderici, diğeri tuzlu ve acı olan iki denizi salan da aralarına bir engel, karışmalarını engelleyen bir perde koyan da O’dur.”³²⁵ şeklinde Allah Teâlâ’nın kâinatta koymuş olduğu bir kanunu ifade etmektedir.

Yukarda da zikredildiği üzere bir düşmanla karşılaşıldığında yahut bir musibete uğranıldığında sığınmak anlamında kullanılan bu deyim elli üçüncü âyette ise sanki iki denizden biri diğerine saldırmakta, saldırıya uğrayan ise ondan Allah’a sığınmakta ve saldırana burası senin için aşılmaz bir engel demektedir. Mecaz olarak kullanılan bu ifade Kur’ân’da yer alan en güzel istiâre örneklerindendir.³²⁶

1.5.12. “Ve Kadimnâ” Kavramı

“Kastetmek, yönelmek ve ele almak”³²⁷ anlamlarına gelen “ve kadimnâ” وَقَدِمْنَا ifadesi, Kur’ân’da yalnızca Furkân sûresinin yirmi üçüncü âyetinde³²⁸ inkarcıların amellerinin teker teker ele alınacağını ayrıca ahireti inkâr etmeleri sebebiyle var olan amellerinin yok olup gideceğini beyan sadedinde zikredilmektedir.³²⁹ Bunun yanında cümlede وَقَدِمْنَا إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ

³²³ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/450-451.

³²⁴ Ayet için bk. el-Mâide 5/72.

³²⁵ el-Furkân 25/53.

³²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/287; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/475.

³²⁷ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru'l-imâm Mücâhid b. Cebr*, 497; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/231; Ebû ‘Abdullâh Sufyân b. Sa’îd b. Mesrûk el-Kûfî Sufyân es-Sevrî, *Tefsîru's-Sevrî*, ed. Ebû Ca’fer Muhammed (Beyrut: y.y., 1403), 226; Ebû Muhammed İsmâil b. Abdurrahmân es-Süddî el-Kebîr, *Tefsîru's-Süddî el-Kebîr* (Dâru'l-Vefâ, 1993), 364; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 12/471.

³²⁸ Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfrehes*, 538.

³²⁹ el-Furkân 25/23.

şeklinde “amel” kelimesinin nekra olarak gelmiş olması da ayrıca yapıp ettikleri her ne varsa tamamının ele alınacağını ifade etmektedir.

Kelimenin kök anlamı “gelmek” olduğundan Allah için böyle bir niteleme muhaldir. Mecaz olarak zikredilen bu ifade birkaç yönden tevil edilmiştir. Bunlar:

a. Meale de yansıttığımız üzere bu ifade “*Yaptıkları her bir işi ele alacağız ve onu saçılmış zerreler hâline getireceğiz.*” anlamında Allah Teâlâ’nın mecaz üslûbuyla ilan ettiği bir ifadedir.

b. Bu ifade ile kelimenin “gelmek” anlamı esas alınarak “*Meleklerin, mahşerde hesap mahalline gelmeleri*” kastedilmiş olabilir.³³⁰

1.5.13. “Hebâ ve Mensûr” Kavramları

“Hebâen” هَبَاءٌ kelimesi ismi cem olup güneşin ışığı evin içerisine girdiğinde üzerinde uçuşan toz parçacıklarını ifade eder.³³¹ “Mensûran” مَنثورا kelimesi ise ismi mef’ul olup “saçılmış, zerreler haline getirilmiş” anlamlarına gelmektedir.³³² Cümlede ise هَبَاءٌ kelimesi فَجَعَلْنَا fiilinin ikinci mef’ulu olarak gelip, مَنثورًا kelimesiyle sıfat terkibi meydana gelmiştir.³³³ Zaten dağınık halde bulunan anlamına gelen “hebâ” kelimesi yakın manaya gelen “mensûr” vasıfıyla vasıflanması neredeyse yok olacak kadar zerrelere ayrılmış demek olur.³³⁴

1.5.14. “Mehcûr” Kavramı

“Mehcûr” مَهْجُورًا kavramı sülasi mücerredin birinci babından يَهْجُرْ-هَجْرًا şeklinde gelip, “kendisinden hicret edilmiş, yalnız bırakılmış” anlamında ismi mefuldür.³³⁵ Sûrenin otuzuncu âyetinde وَقَالَ الرَّسُولُ يَرْبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا “*Elçi şöyle diyecektir: Ey Rabbim! Kavmim bu Kur’an’ı yalnız bıraktı.*”³³⁶ şeklinde Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Allah Teâlâ’ya kavmi hakkındaki bir şikâyeti sadedinde yer almaktadır.

³³⁰ Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, 24/451.

³³¹ Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Ammâr b. Ebi’l-Abbâs el-Mehdevî, *et-Tahsîl li-fevâ’idi Kitâbi’t-Taşîli’l-câmi’ li-’ulûmi’t-tenzîl* (Katar: Vezâretü’l-Evķâf el-Meclisu’l-E’lâ li’ş-Şu’ûni’l-İslâmiyye, 2014), 2580.

³³² Hanefî, *Garîbu’l-Kur’ân*, 236.

³³³ Mahmûd Sâfî, *el-Cedvel*, 7/10; Hereri, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-reyhân*, 20/64.

³³⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/297.

³³⁵ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, 5/253.

³³⁶ el-Furķân 25/30.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hz. Peygamber'in şikâyetle konu ettiği Kur'ân'ın mehcûr bırakılması ifadesi hakkında birtakım görüşler serdedilmiştir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

a. İlk olarak مَهْجُورًا kelimesinin اَلْهَجْرَانِ “el-hicrân” kökünden müştak olduğu kabul edilirse “kavmim” ifadesinden maksat “iman etmeyenler” olmaktadır. Bu durumda “Kur'ân'ın mehcûr bırakılması” ifadesi, Kur'an'dan yüz çevrilmesi ve ona iman edilmemesi” anlamlarına gelir. Bu durumda “mehcûr” kelimesi, “terk edilmiş” anlamında “metrûk” kelimesiyle özdeşleşmiş olur.³³⁷ Bu yorum dikkate alındığında iman etmeyip şikâyetle konu olan kavim Kureyş olacaktır. Şikâyetin oldukça büyük olması Kureyş için şiddetli bir tehdit içermekte ve haklarında azâbı çabuklaştırmaktadır.³³⁸

b. İkinci olarak ise مَهْجُورًا kelimesinin أَهَجَرَ fiilinden müştak olduğudur ki takdîri مَهْجُورًا şeklinde olup “hakkında ileri geri konuşulan, hezeyân edilen” gibi anlamlara gelmektedir. Buradaki câr-mecrûr olan فِيهِ mahzuftur. Bu görüşü “Siz kibirli kişiler olarak geceleyin bu hususta hezeyanlarda bulunuyorsunuz.”³³⁹ ayeti de desteklemektedir.³⁴⁰

1.5.15. “Tertîl” Kavramı

“Tertîl” ترتيل kelimesi, رَتَّلَ - يُرَتِّلُ - تَرْتِيلًا şeklinde tef'îl bâbından mastardır.³⁴¹ Acele etmenin zıttı olup³⁴² tef'îl babının “teksîr” ve “mübalağa” anlamlarında ki kullanımlarından hareketle³⁴³ Kur'ân'ın indirilişinin yahut okunuşunun yavaş yavaş, açık açık, sindire sindire ve peyderpey gerçekleştiği anlamını kazanır.³⁴⁴ Aynı kökten mefûlu mutlak olarak gelen “tertîlen” kelimesi ise fetha ile mansup olup manaya kuvvet kazandırmaktadır.³⁴⁵ Bu ifade ayrıca Müzzemmil sûresinde وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا “Kur'ân'ı tane tane, hakkını vererek oku!”³⁴⁶ şeklinde yer almaktadır.³⁴⁷

³³⁷ Semerkandî, *Bahrü'l-'ulûm*, 2/536; Râzî, “Mefâtîhu'l-Ğayb”, 24/455; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 19/17.

³³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/277; Elmalılı, *Hak Dini*, 4/300.

³³⁹ Ayet için bk. el-Müminûn 23/67.

³⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/277; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 24/455.

³⁴¹ Ömer, *Zeberced*, 2/855.

³⁴² İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 11/265.

³⁴³ Râcihî, *Tatbiku's-Sarf*, 34.

³⁴⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/234; Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*, thk. İbrâhîm Şemsuddîn (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 101; Hanefî, *Garîbu'l-Kur'ân*, 237.

³⁴⁵ Hererî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-reyhân*, 20/67.

³⁴⁶ el-Müzzemmil 73/4.

³⁴⁷ Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, 300.

Sûrenin otuzuncu âyetinde yer alan Hz. Peygamber'in mahşer günü kavmi hakkındaki Kur'an'ı mehcûr bırakmış olmaları şikayetinin reçetesi bu âyette zikredilen tertîl fiilidir. Nitekim vahiy tertil üzere indirilmiş,³⁴⁸ tertil üzere okunması emredilmiş³⁴⁹ ve insanlara aktarılırken aynı şekilde tertilin esas alınmış olması beyan edilmiştir.³⁵⁰

Tertîl kelimesini “Kur'an'ın okunuşu” manasında ele alacak olursak iki tür tertilden bahsetmek mümkündür. İlki mana ile tertil olup tilâvet ve kıraat kavramlarından farklı olarak mananın tedebbür, tefekkür ve tezekkür edilerek yani satır aralarını görerek yapılan mananın okunuşunu ifade eder. Bu okuyuş kişinin Arapça bilgisi ve kavrayışı nispetince tahkik, tedvir yahut hadr okuyuşuyla mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla tertil dördüncü bir okuyuş şekli değil de diğer üç tarîki de kapsayan bir okuyuşur.³⁵¹ İkincisi ise lafzî tertil olup Hz. Ali'ye وَرَتَّلَ

“Tertîl: harflerin tecvidini, vakıf وَرَتَّلَ: التَّزْيِيلُ: تَجْوِيدُ الْحُرُوفِ وَمَعْرِفَةُ الْوَقْفِ” ayetinden sorulduğunda اَلْفُرَّانَ تَرْتِيلًا (ve ibtidâ) konularını bilip, Kur'an'ı ona göre okumaktır.”³⁵² tarifini ifade eder. Her ne kadar lafızla alakalı bir isimlendirme olsa da Hz. Ali'nin tanımında yer alan vakıf ve ibtidâyı bilmek de ciddi bir mana derinliğine sahip olmayı gerektirmektedir.

1.5.16. “Cihâd” Kavramı

Cihâd kavramı nüzul sırasına göre ilk defa Furkân sûresinin elli ikinci âyetinde فَلَا تُطِعْ فَلا تُطِعْ اَلْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا “Bununla (yani Kur'an'ı anlatarak) onlara karşı büyük cihâdı gerçekleştir!”³⁵³ şeklinde yer alıp “Kur'an ile cihâd” anlamına gelmektedir.³⁵⁴

المُتَابَعَةُ “mütâbaat”³⁵⁵ , المشاركة “müşâreket” fiili mufâale bâbından emir fiil olup (müşâreket olmak, devamlı yapmak) yahut da “mübâlağa” المبالغة manalarına muhtemeldir.³⁵⁶ Aynı kökten gelen “cihâden” جِهَادًا kelimesi ise mefulü mutlak olup lafzen fetha ile mansuptur.³⁵⁷ Zikretmiş olduğumuz üç kullanıma göre âyetin manası şu şekilde olmaktadır.

³⁴⁸ el-Furkân 25/32.

³⁴⁹ el-Müzzemmil 73/4.

³⁵⁰ el-İsrâ 17/106.

³⁵¹ Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat* (İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 37-38.

³⁵² Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbağ (Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 1/209.

³⁵³ El-Furkân 25/52.

³⁵⁴ Mehmet Görmez, “Tanımlama Kudreti Elimizden Alınmak İstenen Kavram: Cihad”, *Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı* 14 (Mart 2024), 68.

³⁵⁵ Râcihi, *Tatbiku's-Sarf*, 36.

³⁵⁶ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, 19/53.

³⁵⁷ Mahmûd Sâfî, *el-Cedvel*, 10/31.

a. Müşâreket manasında; “*Bununla (yani Kur’ân’ı anlatarak) onlara karşı büyük cihâdı gerçekleştir!*”

b. Mütâbaat manasında; “*Bununla (yani Kur’ân’ı anlatarak) onlara karşı devamlı olarak büyük cihâdı gerçekleştir.*”

c. Mübâlağa manasında; “*Bununla (yani Kur’ân’ı anlatarak) onlara karşı gücünün ve tâtâtinin son noktasına varıncaya kadar (zayıflayıp gevşemeden) büyük cihâdı gerçekleştir.*”

Gerek mufâale babının zikredilen kullanımları gerek mefulü mutlak olarak aynı kelimenin vurgu katması ve cihadın *جِهَادًا كَبِيرًا* “büyük cihat” şeklinde vasıflanması, kâfirlere hiçbir şekilde itaat edilmemesi ve onlara “Kur’ân ile cihad” emrinin yerine getirilmesi noktasında önemli bir buyruğu ifade etmektedir.

“c-h-d” ج-ه-د kökünden kelimeler Kur’ân’da kırk bir yerde zikredilmektedir.³⁵⁸

Bunlar Kur’ân’ı anlatarak cihad,³⁵⁹ çalışmak ve fedakârlık yaparak cihad,³⁶⁰ zorlamak,³⁶¹ bütün güç³⁶² ve fiili savaş olarak cihad³⁶³ anlamlarında yer almaktadır.

1.5.17. “Nesep ve Sıhriyyet” Kavramları

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا “İnsan türünü sudan yaratıp onların arasında soy ve sıhriyet bağı kuran da O’dur.”³⁶⁴ âyetinde yer alan نَسَبًا “neseben” kelimesi جَعَلَ fiilinin ikinci mefulü olup “kan akrabalığı” anlamına gelmektedir. صِهْرًا “sıhıran” kelimesi ise نَسَبًا kelimesi üzerine atıf olup “evlilik bağıyla oluşan hısımlığı” ifade etmektedir.³⁶⁵

Bazı alimlere göre bu kavramlar gerek nesep yoluyla olsun gerekse musaheret yani hısımlık yoluyla olsun kendileriyle evlenilmesi haram olan kişileri ifade etmektedir.³⁶⁶ Kur’ân’da bu kimseler şu şekilde zikredilmişlerdir:³⁶⁷

³⁵⁸ Abdulbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfrehes*, 182-183.

³⁵⁹ Ayet için bk. *el-Furkân* 25/52.

³⁶⁰ Ayetler için bk. *en-Nahl* 16/110; *el-Hac* 22/78; *el-Ankebût* 29/6, 69.

³⁶¹ Ayetler için bk. *el-Ankebût* 29/8; *el-Lokmân* 31/15.

³⁶² Ayetler için bk. *el-Mâide* 5/53; *el-En’âm* 6/109; *et-Tevbe* 9/79; *en-Nahl* 16/38; *en-Nûr* 24/53; *Fâtır* 35/42.

³⁶³ Ayetler için bk. *el-Bakara* 2/218; *el-Âl-i İmrân* 3/142; *en-Nisâ* 4/95; *el-Mâide* 5/35, 54; *el-Enfâl* 8/72, 74, 75; *et-Tevbe* 9/16, 19, 20, 24, 41, 44, 73, 81, 86, 88; *el-Muhammed* 47/31; *el-Hucurât* 49/15; *el-Mümtehine* 60/1; *es-Saf* 61/11; *et-Tahrîm* 66/9.

³⁶⁴ *el-Furkan* 25/54.

³⁶⁵ Sicistânî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, 311; Hanefî, *Garibu’l-Kur’ân*, 238; Mahmûd Sâfî, *el-Cedvel*, 10/32.

³⁶⁶ Semerkandî, *Bahrü’l-’ulûm*, 2/542.

³⁶⁷ Abdulvehhâb Hallâf, *Ahkâmu’l-Ahvâli’s-Şahsiyyeti fi’s-Şer’iati’l-İslâmiyyeti* (Kahire: Dâru’l-Kutubi’l-Mısıriyye, ts.), 46-47.

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُم مِّن نِّسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُم بِهِنَّ فَإِنْ لَّمْ تَكُونُوا دَخَلْتُم بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَخَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا

“Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşin kızları, kız kardeşin kızları, sizi emziren anneleriniz, süt bacılarınız, eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla birleşmiş değilseniz (nikâh ortadan kalktığında) kızlarını almanızda size bir sakınca yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir, Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”³⁶⁸

Bunları nesep ve sıhriyet açısından şöyle tasnif edebiliriz:

a. Karâbet/Neseb:

a. a. اُمَّهَاتُكُمْ عَلَيْكُمْ: Usul. (Anne, nine, yukarı doğru...)

a. b. وَبَنَاتُكُمْ: Furu'. (Kız, torun, aşağı doğru...)

a. c. وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ: Anne ve Babanın Furu'u ve Kız kardeş. (Aşağı doğru...)

a. d. وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ: Dede ve Ninenin Furu'u. (Hala, teyze, baba ve annenin hala ve teyzeleri.)

b. Musâhara/Sıhriyyet:

b. a. وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُم مِّن نِّسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُم بِهِنَّ فَإِنْ لَّمْ تَكُونُوا دَخَلْتُم بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ Kendisiyle Birleştiği Hanımının Furu'u. (Kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız.)

b. b. وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ: Hanımının Usulü. (Eşlerinizin anneleri)

b. c. وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِّنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ nineler.)³⁶⁹

³⁶⁸ en-Nisâ 5/23.

³⁶⁹ en-Nisâ 5/22.

b. d وَأَنْبِئُكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ: Furu'unun Eşleri. (Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri.)

1.5.18. “Zahîr” Kavramı

ظَهَرَ kelimesi sülâsi mücerredin dördüncü bâbından يَظْهَرُ - ظُهُورًا şeklinde gelip “fe‘îl” فَعِيل vezninde sıfatı müşebbehedir.³⁷⁰ Mana olarak (şeytana) yardım eden, (Rabbini) arkaya atan, dikkate almayan ve ihmalkâr gibi anlamlara gelmektedir.³⁷¹

Furkân sûresinin elli beşinci ayetinde yer alan الظَّهِيرِ kelimesi ile ilgili yapılan birtakım takdirler söz konusudur. Her birisinde mananın değişikliğe uğradığı bu ihtimaller şu şekilde sıralanabilir:

a. الظَّهِيرِ kelimesi لَمُظَاهِرٍ mânasında ismi fail olarak takdir edilirse ayetin anlamı “*Kâfir, şirk ve düşmanlık hususunda Rabbine karşı şeytana destek olur.*” Nitekim مُفَاعِلِ vezninin فَعِيلِ manasında kullanımı oldukça yaygındır.³⁷²

b. الظَّهِيرِ kelimesi مَظْهُورٍ şeklinde ismi meful olarak geriye atılmış, hafife alınmış manasında takdir edilirse ayetin anlamı “*Kâfir kişi, Rabbine sırtını dönen (Rabbini hafife alan) kişidir.*” şeklinde olmaktadır.³⁷³

c. الظَّهِيرِ kelimesi بَعْدَ ذَلِكَ ظَهَرَ “*Melekler de bunların ardından onun yardımcısıdır.*”³⁷⁴ ayetinde olduğu gibi “cemaat, taraftar” manasında olabilir. Bu takdire göre ayette yer alan “el-kafir” kelimesinin elif-lam takısı cins için olup, Onların Allah’ın nurunu söndürmeleri hususunda birbirlerine vermiş oldukları desteği ifade etmektedir.³⁷⁵

d. Bu ayeti, Kur’ân’ın Kur’an’la tefsiri bağlamında Furkân sûresinin üç ilâ beş, on dokuz, yirmi bir, yirmi yedi, otuz iki, kırk üç ile kırk dört ve elli beşinci âyetinin ilk cümlesindeki mesajla ilişkilendirerek şöyle de anlaşılması mümkündür: Bilindiği üzere, müşrikler Allah Teala’ya karşı, O’nun peşi sıra başka birtakım varlıkları ilah edindikleri için, aynı zamanda onları İlah veya Rab edinmişlerdi. Buradan hareketle âyetin anlamı şöyle de

³⁷⁰ Ömer, Zeberced, 2/1445.

³⁷¹ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Tefsîru’t-Taberî Câmiu’l-beyân ‘an te’vil-i âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001), 17/477-479; el-Hanefî, *Garîbu’l-Kur’ân*, 238.

³⁷² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/287; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 24/476; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 19/57.

³⁷³ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 23/476.

³⁷⁴ et-Tahrîm 66/4.

³⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/287.

olabilir: “(Bütün bu gerçeklere rağmen yine de müşrik kâfirler) Allah’ı bırakıp (O’nun peşi sıra) kendilerine yarar da zarar da veremeyen varlıklara tapıyorlar. İşte bu kâfir (insan tipi, bu şekilde) tapındığı tanrısına/rabbine yardımcı olmaya (ona destek çıkmaya) çalışır.”³⁷⁶

Kur’ân’da, Furkân sûresinin elli beşinci ayetinden başka üç ayette³⁷⁷ yer alan “zahîran” kelimesi “yardımcı”³⁷⁸ anlamına gelmektedir.³⁷⁹

1.5.19. “Mübeşşir” ve “Nezîr” Kavramları

“Mübeşşir” kelimesi tef’îl bâbından ismi fâil olup “müjdeleyici” anlamına gelmektedir.³⁸⁰ Hz. Peygamber’in vasıfları ve görevleri bağlamında Furkân sûresinin elli altıncı ayetinde ilk olarak “müjdeleyici” olduğu beyan edilmektedir. Bu vasıf diğer peygamberlere nispet edildiği gibi Hz. Peygamber’e de “cennetle müjdeleyen” anlamında çeşitli ayetlerde nispet edilmektedir.³⁸¹

“Nezîr” kelimesi ise sülâsi mücerredin birinci veya ikinci bâbından نَذَرَ - يَنْذِرُ - نَذِيرٌ şeklinde gelip ismi fail olarak “uyarıcı” anlamına gelmektedir.³⁸² Hz. Peygamber’in vasıfları ve görevleri bağlamında bu ayette ikinci olarak ise “uyarıcı” olduğu beyan edilmektedir. Kur’ân’da “uyarıcı, uyarıcılar” anlamında da kullanılan nezîr, nüzür veya münzir/münzirîne kelimeleri peygamberler için kullanılan sözcüklerden olup hem Hz. Peygamber³⁸³ hem de diğer peygamberler³⁸⁴ için “cehennemle-azapla uyarar” anlamında çeşitli ayetlerde yer almaktadır.

Furkân sûresinin Mekkî bir sûre olmasından hareketle, bu ayette yer alan inzâr fiilini Şuarâ sûresinin iki yüz on dördüncü ayetinde yer alan وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ “Yakın akrabaları da uyar” ayetinde ki kullanımıyla destekleyerek, “ilk bilgilendirme, yakınından başlayarak uyar” anlamına almak da mümkündür.³⁸⁵

³⁷⁶ Okuyan, *Kur’ân Tefsiri*, 16/198-199.

³⁷⁷ Ayetler için bk. el-İsrâ 17/88; el-Kasas 28/17, 86.

³⁷⁸ Muhtâr, *en-Nûru’l-Furkân*, 64.

³⁷⁹ Abdülbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfrehes*, 441.

³⁸⁰ Ömer, *Zeberced*, 1/209.

³⁸¹ Ayetler için bk. el-Bakara 2/119; el-Mâide 5/19; el-A’râf 7/188; Hûd 11/2; el-İsrâ 17/105; el-Furkân 25/56; el-Ahzâb 33/45; Sebe’ 34/28; Fâtır 35/24; el-Feth 48/8.

³⁸² Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî İbn Dureyd, *Cemheretu’l-luğa*, ed. Remzî Munîr Ba’lebekkî (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1408), 2/695.

³⁸³ Ayetler için bk. el-Bakara 2/119; el-A’râf 7/184, 188; Hûd 11/2, 12; el-Hicr 15/49, 89; el-İsrâ 17/105; el-Furkân 25/1, 56; el-Ankebût 29/50; es-Secde 32/3; el-Ahzâb 33/45; Sebe’ 34/28, 44; Fâtır 35/23, 24, 37, 42; es-Sâd 38/4, 65, 70; Fussilet 41/4; ez-Zuhruf 43/23; el-Ahkâf 46/9; el-Feth 48/8; Kâf 50/2; ez-Zâriyât 51/50, 51; el-Mülk 67/8, 9, 26; en-Nâziât 79/45.

³⁸⁴ Ayetler için bk. el-Bakara 2/213; en-Nisâ 4/165; el-Mâide 5/19; el-En’âm 6/48; Hûd 11/25; er-Ra’d 13/7; el-Kehf 18/56; el-Furkân 25/51; eş-Şuarâ 26/115, 194, 208; en-Neml 27/92; el-Kasas 28/46; Sebe’ 34/34, 46; Fâtır 35/24; es-Sâffât 37/72; ed-Duhân 44/3; el-Ahkâf 46/21, 29; el-Kamer 54/23, 33, 41; en-Nüh 71/2.

³⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, 5/202.

مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا “Mübeşşiran ve nezîran” kavramları bu kalıp ile Kur’ân’da üç yerde³⁸⁶

beraber zikredilerek yer almaktadırlar.³⁸⁷

1.5.20. “Hevnen” Kavramı

هَوْنًا kelimesi semai mastar olup sülâsi mücerredin birinci bâbından هَوْنٌ-هَانَ şeklinde gelmektedir.³⁸⁸ Bu kelime bu kalıpta Kur’ân’da sadece Furkân sûresinin altmış üçüncü ayetinde Rahmân’ın has kullarının birinci özelliği olarak zikredilmektedir.³⁸⁹ “Tevâzu” diye Türkçe’ye çevrilen “hevn” kelimesi, “Allah’a itaat konusunda alçak gönüllülük, sekînet, vakar, yumuşak huyluluk, kibirlenmemek, baskı kurmamak ve fesad ile günah için çaba sarfetmemek” gibi anlamlara gelmektedir.³⁹⁰

1.5.21. “Ğarâm”, “Müstekar” ve “Mukâm” Kavramları

Allah Teâlâ sûrenin altmış beş ile altmış altıncı ayetlerinde Rahmân’ın has kullarının dördüncü özelliği olarak onların cehennem ateşinden uzak tutulma dualarını gündeme getirmektedir. Akabinde o cehennemin “ğarâme” غَرَامًا, “müstekar” مُسْتَقَرًّا ve “mukâm” مُقَامًا oluşunu şu şekilde bildirmektedir: وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا “Ey rabbimiz, derler; bizi cehennem azabından uzak tut, çünkü onun azabı bitip tükenme bilmez. O cehennem ne kötü bir yerleşme ve kalma yeridir!”³⁹¹ Bu kavramların üçü de bu iki ayette cehennemin bir vasfı olarak zikredildiğinden tek başlık altında ele alınması uygun görülmüştür. Altmış beşinci ayette yer alan ğarâme kelimesi bu kalıpta sadece Furkân sûresinde yer alıp cehennem azabının devamlı, şiddetli, helâk edici ve alacaklının boğaza yapışması gibi insana yapışmasını³⁹² ifade etmektedir.³⁹³ Cehennemin ebedî oluşunu bildiren birçok ayet³⁹⁴

³⁸⁶ Ayetler için bk. el-İsrâ 17/105; el-Furkân 25/56; el-Ahzâb 32/45; el-Feth 48/8.

³⁸⁷ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfêhres*, 120.

³⁸⁸ Mahmûd Sâfî, *el-Cedvel*, 10/42.

³⁸⁹ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfêhres*, 739.

³⁹⁰ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, ed. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâ’î (Beyrut: Mektebetu’l-Hilâl, 1988), 4/92; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 17/489; Semerkandî, *Bahrü’l-‘ulûm*, 2/544; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/291.

³⁹¹ el-Furkân 25/65-66.

³⁹² Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk el-Bağdâdî İbrâhîm el-Harbî, *Ğarîbu’l-Hadîs*, ed. Suleymân İbrahim Muhammed el-Âyid (Mekke: Câmi’atu Ummi’l-Kurâ, 1405), 3/1074.

³⁹³ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, 4/418; İbn Dureyd, *Cemheretu’l-Luğa*, 2/782; Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, 8/129; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd Cevherî, *Tâcü’l-luga ve sıhahu’l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Attar (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melayin, 1990), 2/615.

³⁹⁴ Ayetler için bk. el-Bakara 2/39, 81, 162, 217, 257, 275; el-Âl-i İmrân 3/88, 116; en-Nisâ 4/14, 56, 93, 169; el-Mâide 5/37, 80; el-En’âm 6/128; el-A’râf 7/36; et-Tevbe 9/17, 63, 68; Yûnus 10/27, 52; Hûd 11/8, 107; er-Ra’d 13/5; en-Nahl 16/29; Tâhâ 20/101; el-Enbiyâ 21/99; el-Mû’minûn 23/103; el-Furkân 25/65, 69; es-Secde 32/14; es-Sâffât 37/9; ez-Zümer 39/72; el-Mû’min 40/76; Fussilet 41/28; ez-Zuhuruf 43/74; Muhammed 47/15; el-Mücâdele 58/17; el-Haşr 59/17; et-Tegâbûn 64/10; el-Cin 72/23; el-Müddessir 74/28; en-Nebe 78/23; el-İnfîtâr 82/16; el-Beyyine 98/6.

olduğu gibi bu ayetin de bu kabilden sayıldığını ifade etmek gerekir. Nitekim sûrenin altmış altıncı ayetinde yer alan müstekar ve mukâme kelimeleri de bu hakikate işaret etmektedir. Bu kelimeler lafızları itibariyle farklı olup mana yönünden benzerlik göstermektedirler. Aralarındaki muğâyerat bildiren “vav” atıf harfi³⁹⁵ de bunu ifade etmektedir. Müfessirlerin bir kısmına göre istikrar edilen yer anlamındaki müstekar kelimesi, mümin kimselerin günahkâr olanları için cehennemde geçici olarak kalmalarını ifade ederken, ikâmet edilip sürekli kalınan yer anlamındaki mukâme kelimesi inkarcıların cehennemdeki ebedî kalışlarını ifade etmektedir.³⁹⁶ Bazı müfessirler ise farklı bir ayrıma giderek müstekar olarak ifade edilen yerin mukâme olarak ifade edilen yerin içindeki bir bölüm olduğunu söylemişlerdir.³⁹⁷

Müstekar ve mukâm kelimeleri sûrenin yetmiş altıncı ayetinde ise bu defa Rahmân'ın has kullarının üçüncü mükâfâtı olarak erişecekleri cennet için خَالِدِينَ فِيهَا حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا şeklinde “Orada sonsuzca yaşayacaklar. Ne güzel bir yerleşme ve kalma yeri!”³⁹⁸ şeklinde zikredilmektedir. Allah Teâlâ, bu ayette Rahmân'ın has kullarının cennette ebedî olarak kalacaklarını ve sûrenin altmış altıncı ayetinde geçtiği üzere cehennemin aksine cennetin çok güzel bir varış ve kalma yeri olduğunu dile getirmektedir. Kur’ân’da on kez³⁹⁹ geçen مُسْتَقَرًّا “müstekar” kelimesi istif’âl bâbından ism-i mekân olup karar kılınan yer ve karargâh gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca sûrenin yirmi dördüncü ayetinde ise temyiz olup⁴⁰⁰ “mekîl” kelimesiyle beraber cennet ehlinin sürekli oturacağı ve aralarında sohbet edecekleri mekân anlamında kullanılmaktadır.⁴⁰¹

1.5.22. “Esâmen” Kavramı

Furkân sûresinin altmış sekizinci ayetinde وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا “Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah’ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler

³⁹⁵ Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî b. Âbdillâh ed-Dimeşkî el-‘Alâ’î, *el-Fusûlu’l-Mufîde fî’l-Vâvi’l-Mezîde*, ed. Hasan Mûsâ eş-Şâ’ir (Amman: y.y., 1410), 142; Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. ‘Abdullâh İbn Yûsuf ‘Cemâleddîn İbn Hişâm Cemâleddîn b. Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik ilâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, ed. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikâ’î (b.y.: Dâru’l-Fikr li’t-Tabâ’ati ve’n-Neşri ve’t-Tevzî’i, ts.), 1/223; Abbâs Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi* (Mısır: Dâru’l-Me’ârif, ts.), 1/530.

³⁹⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 24/481-482.

³⁹⁷ Yazır, *Hak Dini*, 4/325.

³⁹⁸ el-Furkân 25/76.

³⁹⁹ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfehres*, 542. Ayrıca en-Neml 27/40; el-Kamer 54/3-38’de ismi fâil olarak مُسْتَقَرًّا “müstekar” şeklinde yer almaktadır.

⁴⁰⁰ Mahmûd Sâfî, *el-Cedvel*, 10/8.

⁴⁰¹ Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, 2/533; Hereri, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-reyhân*, 20/18.

ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak.”⁴⁰² şeklinde yer alan أَكَاْمَا kelimesi Kur’ân’da mastar olarak bu kalıpta sadece bu ayette yer almaktadır. Esâmen kelimesi, meale de yansıttığımız üzere günahın karşılığı⁴⁰³ anlamına gelmektedir. Bazıları bu kelimenin cehennemde yer alan bir vadi olduğunu da söylemişlerdir.⁴⁰⁴ Her iki anlama göre de ayetin ilk cümlesinde zikredilen günahları işleyen kimselerin mutlak surette cezalandırılacakları sonucu ortaya çıkmaktadır.

1.5.23. “Kurretü A‘yün” Kavramı

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ ذُرِّيَّتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ *“Onlar şöyle dua ederler: Rabbimiz! Eşlerimizden ve nesillerimizden bize göz aydınlıkları ver!”*⁴⁰⁵ Rahmân’ın has kullarının nesilleriyle ilgili duaları bağlamında yer almaktadır.

İrap açısından “göz aydınlığı” anlamına gelen قُرَّةَ أَعْيُنٍ ifadesi, cümlede هَبْ emir fiilinin mefulün bihi olarak gelmektedir.⁴⁰⁶

Rahmânın has kullarının yapmış olduğu bu dua iki manaya da muhtemeldir.

a. Rahmanın has kullarının, eşleri ve evlatları için dünya hayatında Allah’a itaat eden ve O’nun rızasını kazanmak için gayret eden iyi insanlar olması için yaptıkları bir dua olabilir. Bu durumda mana meale de yansıttığımız üzere *“Onlar şöyle dua ederler: Rabbimiz! Eşlerimizden ve nesillerimizden bize göz aydınlıkları ver!”* şeklinde olmaktadır.

b. Rahmanın has kullarının gerek eşlerini gerekse de evlatlarını dünya hayatında iyi birer insan olarak yetiştirip buna karşılık hem dünya hayatında hem de ahirette bir ödül beklentisi olarak yaptıkları bir dua olabilir. Nitekim Kur’ân’da ayrıca Secde sûresinin on yedinci ayetinde yer alan⁴⁰⁷ قُرَّةَ أَعْيُنٍ ifadesi “dünyada yaptıklarının karşılığı olarak cennet ehline ne tür göz aydınlıklarının gizlendiğini hiçbir canın bilemeyeceği” şeklinde geçmekte bu da ikinci anlam ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

⁴⁰² el-Furkân 25/68.

⁴⁰³ Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Mısrî, *Tefsîrû l-Kur’ân*, thk. Miklos Muranyi (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâm, 2003), 2/49; Ebû ‘Ubeyde Ma’mër b. el-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü l-Kur’ân*, 2/81; İbn Kuteybe, *Garîbu l-Kur’ân*, 315; Taberî, *Câmiu l-beyân*, 19/303; Sicistânî, *Nüzhetü l-Kulûb*, 71.

⁴⁰⁴ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru l-imâm Mücâhid b. Cebr*, 507; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/240; Abdürrezzâk b. Hemmâm San’ânî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, thk. Mahmûd Muhammed Abduh (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419/1999), 2/458.

⁴⁰⁵ el-Furkân 25/74.

⁴⁰⁶ Hererî, *Hadâiku r-ravhi ve r-reyhân*, 20/134.

⁴⁰⁷ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu l-müfrehes*, 490.

1.5.24. “Dua” Kavramı

لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ “De ki: Duanız olmasaydı, Rabbim size ne diye değer versin

ki!”⁴⁰⁸ ayetinde yer alan لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ ifadesiyle alakalı olarak iki i’rab ihtimali söz konusudur.

Bunlar:

a. Dua kelimesi, mefulüne muzaaf olmuş bir mastar olarak⁴⁰⁹ لَوْلَا دُعَاؤُهُ إِيَّاكُمْ إِلَى الدِّينِ وَالطَّاعَةِ

takdirinde; “Rabbiniz sizi dine ve taate çağırmış olmasaydı, O’nun katında değeriniz ne olurdu ki!” şeklinde olmaktadır.

b. Duâ kelimesi, failine muzaaf olmuş olabilir ki bu durumda birkaç takdir söz konusudur.

b. a. لَوْلَا إِيْمَانُكُمْ takdirinde⁴¹⁰ “İmanlarınız olmasaydı, Rabbim size ne diye değer versin ki!” yahut,

b. b. لَوْلَا عِبَادَتُكُمْ takdirinde⁴¹¹ “İbâdetleriniz olmasaydı, Rabbim size ne diye değer versin ki!” yahut,

b. c. لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ إِيَّاهُ فِي الشَّدَائِدِ takdirinde⁴¹² “Sıkıntı ve musibetler hususunda O’na yakarmanız olmasaydı, Rabbim size ne diye değer versin ki!” yahut,

b. d. لَوْلَا شُكْرُكُمْ لَهُ عَلَى إِحْسَانِهِ takdirinde⁴¹³ “Size olan ihsanına karşılık şükürünüz olmasaydı, Rabbim size ne diye değer versin ki!” yahut,

⁴⁰⁸ el-Furkân 25/77.

⁴⁰⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 24/489; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 19/86.

⁴¹⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 19/322; Abdurrahmân b. Muhammed İbn İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-‘azîm müsneiden ‘anî’r-Resûl ve’s-sahâbe ve’t-tâbi’in*, thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib (Mekke-Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417), 8/2745; Râzî, “Mefâtihu’l-Ğayb”, 24/489.

⁴¹¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/243; Semerkandî, *Bahrü’l-‘ulûm*, 2/548; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/297; Râzî, “Mefâtihu’l-Ğayb”, 24/489; Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 10/53.

⁴¹² el-Huseyn b. Mes’ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ’ Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me’âlimu’t-Tenzîl fî Tefsîri’l-Kur’ân*, ed. Muhammed ‘Abdullâh en-Nimr v.dğr (b.y.: Dâru Taybe, 1417), 6/100.

⁴¹³ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 23/489; Ebû Hafs Sirâc ed-Dîn ‘Omar b. ‘Alî b. ‘Âdil el-Hanbelî ed-Dimeşkî en-Nu’mânî İbn ‘Âdil, *el-Lubâb fî Ulûmi’l-Kitâb*, ed. ‘Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd, ‘Alî Muhammed Mu’avvid (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1419), 14/579; Nizâmüddîn el-Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî en-Nisâbü’rî, *Garâibü’l-Kur’ân ve regâibü’l-furkân*, thk. Zekeriyâ ‘Umeyrât (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1416), 5/258.

b. e. مَا خَلَقْتُكُمْ وِى إِلَيْكُمْ حَاجَةً إِلَّا أَنْ تَسْأَلُونِي فَأُعْطِيَكُمْ وَتَسْتَغْفِرُونِي فَأَغْفِرَ لَكُمْ takdirinde⁴¹⁴ “Sizleri

ancak benden isteyesiniz ki ben de vereyim, benden bağışlanmada bulunasınız ki ben de bağışlayayım diye yarattım ve bütün ihtiyaçlarınızı yerine getirme bana aittir.” manasındadır.

Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsiri bağlamında Nisâ sûresinin yüz kırk yedinci ayetinde yer alan مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَدَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا “Eğer siz iman eder ve şükrederseniz Allah size niçin azap etsin? Allah şükre karşılık veren ve her şeyi bilendir.”⁴¹⁵ ifadesinde Rabbimiz kendisine şükreden kulları olduğu müddetçe asla azap etmeyeceğini bildirmektedir. Bu da “dua” kavramıyla alakalı “şükür” manasını kuvvetlendirmektedir.

Zikredilen bütün bu ihtimaller isabetli olmakla beraber, Furkân sûresinin gerek Mekki bir sûre oluşunu gerek sûre çerisindeki bağlamı dikkate alındığında ayette yer alan “dua” kavramını “iman” yahut “ibadet” anlamlarında anlamak daha isabetlidir. Netice itibariyle dua ibadet, ibadet de duadır.

1.5.25. “Ya‘beü” Kavramı

Sûrenin yetmiş yedinci ayetinde قُلْ مَا يَعْزُبُ عَنْكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا “De ki: “Kulluğunuz ve niyazınız olmasa Rabbim size ne diye değer versin! (Ey inkârcılar!) Siz O’nun dinini yalan saydığınız için bunun günahı artık yakanızı bırakmayacak!”⁴¹⁶ şeklinde yer alan يَعْزُبُ “ya‘beü” fiili Kur’an’da sadece bu ayette yer almaktadır. Sülâsi mücerredin üçüncü bâbından عَبَأَ - عَبَأَ - عَبَأَ şeklinde gelen bu fiil değer vermek, ceza vermek, aldırış etmemek ve ağırlık vermek gibi anlamlara gelmektedir.⁴¹⁷ Ayetin muhatabı müşrikler olarak kabul edilip kelimeye ceza manası verildiğinde ayetin takdiri; “O’ndan başkasına ibâdetiniz (şirk koşmanız) olmasaydı Rabbim sizi azabıyla cezalandırmazdı. Yahut ne diye azabıyla cezalandırsın ki?” şeklinde olmaktadır.⁴¹⁸ Fiile ağırlık manası verildiğinde ise müşriklerin Allah katında hiçbir değerlerinin olmadığı kastedilmiş olmaktadır.⁴¹⁹

⁴¹⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 24/489; İbn ‘Âdil, *el-Lubâb fî ‘Ulûmi’l-Kitâb*, 14/579.

⁴¹⁵ en-Nisâ 4/147.

⁴¹⁶ el-Furkân 25/77.

⁴¹⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, 2/263; Ebû ‘Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü’l-Kur’ân*, 2/429; İbn Kuteybe, *Garîbu’l-Kur’ân*, 315; el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 8/48; Ebû Ca’fer en-Nehhâs, *Me’âni’l-Kur’âni’l-kerîm*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî (Mekke: Câmi’atü Ümmi’l-Kurâ Merkezü İhyâi’t-Türâsi’l-İslâmî, 1409), 5/56; Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğâ*, 3/149.

⁴¹⁸ Nehhâs, *Me’âni’l-Kur’âni’l-kerîm*, 5/57; Mekkî b. Ebî Tâlip, *el-Hidâye ila bulûği’n-nihâye* (Birleşik Arap Emirlikleri: Mecmûatü Buhûsi’l Kitâbi ve’s Sünneti- Câmiatü Şarga, 2008), 8/5272.

⁴¹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/297.

1.5.26. “Lizâm” Kavramı

“De قُلْ مَا يَعْبُودُ بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزِمَامٍ” Sûrenin yetmiş yedinci ayetinde⁴²⁰ ki: “Kulluğunuz ve niyazınız olmasa Allah size ne diye değer versin! (Ey inkârcılar!) Siz O’nun dinini yalan saydığınız için bunun günahı artık yakanızı bırakmayacak!”⁴²⁰ şeklinde yer alan لِزِمَامٍ kelimesi sülâsi mücerredin dördüncü babından لَزِمَ - يَلْزِمُ - لَزُومًا و لَزُومًا şeklinde gelmektedir.⁴²¹

Kur’ân’da ayrıca Tâhâ sûresinin yüz yirmi dokuzuncu ayetinde وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزِمَامٍ “Eğer rabbin tarafından daha önce söylenmiş bir söz ve belirlenmiş bir vade olmasaydı, hemen yakalarına yapışılırdı.”⁴²² şeklinde yer alan bu kelime; gereklilik, ölüm ve ayrılmazlık gibi anlamlara gelmektedir. Furkân sûresindeki kullanım ile alakalı olarak alimlerin farklı kanaatleri mevcuttur. Bazı alimler bu azabı dünya hayatıyla ilişkilendirerek maksadın bedir günü olduğunu⁴²³ bazıları ise ahiret hayatı ile ilişkilendirerek amacın kıyamet günü⁴²⁴ olduğunu söylemişlerdir. Sonuç olarak bu ayet müşriklerin; hakikati, vahyi ve Risâleti yalanlamaları sebebiyle gerek dünyada helak edileceklerini gerekse de kıyamet gününde ebedi cehennem azabıyla cezalandırılacaklarını haber vermektedir.

⁴²⁰ el-Furkân 25/77.

⁴²¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘Ayn*, 7/372; İbn Abbâd, *el-Muhît fi'l-luğa*, 9/59.

⁴²² Tâhâ 20/129.

⁴²³ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru'l-imâm Mücâhid b. Cebr*, 508; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/243; Yahyâ b. Sellâm et-Teymî el-Basrî el-Kayrevânî, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/493; Ferrâ', *Me'ânî'l-Kur'ân*, 2/275; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/324.

⁴²⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘Ayn*, 7/372; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/48; Neseî, *et-Tefsîr fi't-tefsîr*, 11/247.

İKİNCİ BÖLÜM

2. FURKÂN SÛRESİNİN KONULU TEFSİRİ

Furkân sûresi, Kur'an-ı Kerim'in genel konularını (vahiy, tevhid, risâlet, ahiret, kıssalar, kâinatın yaratılışı ve ahlak) kapsayıcı bir niteliğe sahiptir. Sûrenin tamamını konu bakımından bir sınıflandırmaya tabi tutup aşağıda olduğu gibi başlıklara ayırarak tefsir edilmesi uygun görülmüştür. Bu bağlamda öncelikle her bir konuyla ilgili doğrudan yahut dolaylı olarak ilgili diğer ayetlere gidilerek konunun Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde ele alınması amaçlanmıştır. Bunun yanında konulu tefsirin bir gereği olarak hadis-i şeriflerle sahabe kavillerine müracaat edilerek nüzul sebebi olan ayetlerin sebebi nüzulleri aktarılmaya gayret edilecektir. Aynı zamanda ayetlerin anlam zenginliğini görmek adına manaya büyük oranda etki eden kıraat farklılıklarıyla kelimelerin i'rab vecihlerinin tespiti yapıp ilgili mana farklılıkları aktarılacaktır.

2.1. KUR'ÂN VAHYİNİN FURKÂN OLUŞU VE ALLAH TEALA'NIN BİRLİĞİ (1-3. ÂYETLER)

Allah Teâlâ kendisini övgü ve yüceltme ile başladığı sûrenin bir ilâ üçüncü âyetlerinde; Furkân olan Kur'an'ın gönderiliş gâyesini, Allah Teâlâ'nın dört vasfı olan göklerin ve yerin hükümranlığının yalnızca kendisine ait olduğunu, asla çocuk edinmediğini, mülkünde herhangi bir ortağının olmadığını ve her şeyi yaratıp belli bir ölçüye kavuşturduğunu bildirmektedir. Ayrıca müşriklerin ilah anlayışlarını ve edinmiş oldukları bu ilahların zayıflıklarını gündeme getirmektedir. Bu bağlamda onların kendileri için ne bir fayda sağlama ne de bir zarara uğratmaya ne öldürmeye ve hayat vermeye ne de ölümden sonra tekrar diriltmeye muktedir olmadıklarını beyan etmektedir. İlgili ayetlerin metni ve mealı şu şekildedir:

تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا ﴿١﴾ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ

لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا ﴿٢﴾ وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ لِأَنفُسِهِمْ ضَرًّا

وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَوَةً وَلَا نُشُورًا ﴿٣﴾

“Âlemler (insanlar) için uyarıcı olsun diye kuluna Furkân'ı (Kur'an'ı) indiren (Allah) yüceler yücesidir. O, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan, çocuk edinmeyen, egemenliğinde ortağı bulunmayan, her şeyi yaratan, yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren Allah'tır. (Müşrikler) O'nun peşi sıra kendileri yaratılmakta olup hiçbir şey

yaratamayan, ayrıca kendilerine zarar da yarar da sağlama imkanına sahip olamayan, ölüme, hayata ve ölüleri yeniden diriltmeye de güçleri yetmeyen çeşitli ilahlar edindiler.”⁴²⁵

2.1.1. Kur’ân Vahyinin Furkan Oluşu

Allah Teala Furkân sûresine vahyin Furkân oluşuna, Hz. Peygamber’in bir kul olduğuna ve vahyin kendisine peyderpey indirildiğine, son olarak da vahyin gönderiliş gayesine değinmek suretiyle kendisini överek *تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا* “*Âlemler (insanlar) için uyarıcı olsun diye kuluna Furkân’ı (Kur’an’ı) indiren (Allah) yüceler yücesidir.*”⁴²⁶ şeklinde başlamıştır.

Sûrede üç yerde⁴²⁷ zikredilen ve “bereket” kelimesinden⁴²⁸ türeyip “ne yücedir, kutludur, yüceler yücesidir” anlamlarına gelen Tebârake fiili ile “hak ile batılı, helal ile haramı birbirinden ayıran”⁴²⁹ anlamlarına gelen Furkân kelimesi hakkında kavramlar bölümünde değinildiğinden burada ayrıca üzerlerinde durulmayacak ayetin devamına dair bilgiler verilecektir.

a. *عَلَى عَبْدِهِ* “alâ abdihi” ifadesi “kuluna” anlamına gelmektedir. Furkân sûresinin en önemli mesajlarından bir tanesi olan “beşer peygamber” vurgusu, sûrenin ilk ayetinde yer bulmaktadır. Furkân olan vahyin kendisine peyderpey indirilmiş olduğu kişi hiç şüphesiz Hz. Muhammed’dir. “Alâ abdihi” ifadesini İbn Zübeyr çoğul olarak *عَلَى عِبَادِهِ* “alâ ibâdihi” şeklinde okumuştur.⁴³⁰ Bu durumda kullardan maksat Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ümmetidir.⁴³¹

b. *لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا* “*Âlemlere uyarıcı olsun diye.*” Bu cümlede yer alan “nezîr” ve “el-âlemin” kelimeleri ile ilgili bazı açıklamalar gerekmektedir.

⁴²⁵ el-Furkân 25/1-3.

⁴²⁶ el-Furkân 25/1.

⁴²⁷ el-Furkân 25/1-10-61.

⁴²⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/225; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/468; Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/262.

⁴²⁹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru’l-imâm Mücâhid b. Cebr*, 202; Ebû Muhammed Sehl b. ‘Abdullâh et-Tusterî, *Tefsîru’t-Tusterî*, ed. Muhammed Bâsil ‘Uyûnu’s-Sûd (Beyrut: y.y., 1423), 113; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 19/233.

⁴³⁰ Nehhâs, *Me’âni’l-Kur’âni’l-Kerîm*, thk. Muhammed Alî es-Sâbûnî (Mekke: Câmi’atü Ümmi’l-Kurâ Merkezü İhyâi’t-Türâsi’l-İslâmî, 1409), 7/5; Ebû’l-Hasen ‘Alî b. Muhammed el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nuket ve’l-‘Uyûn*, ed. es-Seyyid b. ‘Abdilmaksûd b. ‘Abdirrahîm (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, ts.), 4/131; Ebû’l Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî eş-Şâfiî es-Selefi es-Sem’ânî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm - Ebû Bilâl Ganîm b. Abbâs b. Ganîm (Riyad: Dâru’l-Vatan, 1418), 4/5; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü’l-vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1422/2001), 4/199.

⁴³¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 24/429.

“nezîr” kelimesi n-z-r kökünden فَعِيلٌ vezninde gelip, ismi fâil olarak مُنذِرٌ “uyarıcı” anlamındadır.⁴³² Bu kökten gelen kelimeler Kur’ân’da yüz otuz âyette farklı anlamlarda ve kalıplarda yer almaktadır.⁴³³

Bu âyette لِيُنْذِرَ ifadesinin tahtında yer alan müstetir هو zamirinin (uyarıcının) nereye râci olduğuyla alakalı iki ihtimal söz konusudur.

Uyarıcı, “Zamir en yakına döndürülür.”⁴³⁴ kuralından hareketle Furkân olan vahiy olabilir. Ancak bu hakikat değil mecaz anlam menzilesinde olur. Bir ifadede ikinci bir karine yoksa o ifade mecaza hamledilmez, asıl olan hakikattir.⁴³⁵ Yahut uyarıcı, Furkân’ın kendisine indirildiği kul olan Hz. Peygamber olabilir.⁴³⁶ Her iki anlam da isabetli olmakla beraber siyak-sibak içerisinde düşünüldüğü vakit hakikat manasında uyarıcının Hz. Peygamber olma ihtimali çok daha kuvvetlidir.

“el-‘Âlemîne” kelimesi Kur’ân’da yetmiş üç yerde⁴³⁷ zikredilmekte ve “âlemler, bütün mahlukat ve Allah’ın dışındaki her şey” gibi anlamlara gelmektedir. Bu âyette yer alan “el- ‘âlemîne” kelimesi ise; Allah’ın dışındaki meleklerden, insanlardan ve cinlerden oluşan tüm mükellefleri kapsar. “Meleklerle Peygamber gönderilmemiştir.” inancından hareketle buradaki âleminden maksat insanların ve cinlerin oluşturduğu âlemlerdir.⁴³⁸ Yahut ikinci bir anlam ihtimali olarak kıyamet gününe kadar gelip geçecek tüm mahlukatı kapsamaktadır. Bu da Hz. Peygamber’in hâtemü’l-enbiyâ olmasının zorunlu bir sonucudur.⁴³⁹

2.1.2. Allah Teala’nın Dört Vasfı

الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَمَنْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدْ رُءُوهُ تَقْدِيرًا

“O, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan, çocuk edinmeyen, egemenliğinde ortağı bulunmayan, her şeyi yaratan, yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren Allah’tır.”⁴⁴⁰

⁴³² Cevherî, *es-Sıhah*, 2/826; Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekr b. ‘Abdulkâdir el-Hanefî Zeynuddîn er-Râzî, *Muhtârû’s-Sıhâh*, ed. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut; Sayda: ed-Dâru’n-Nemûzeciyye, 1420), 308; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 18/317.

⁴³³ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfêhres*, 691-693.

⁴³⁴ Muhammed el-Emîn eş-Şinkîti, *Edvâ’ü’l-beyân fî izâhi’l-Kur’ân bi’l-Kur’ân*. (Beyrut- Riyad: Dâru İbn Hazm, 2019), 5/819.

⁴³⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 24/429.

⁴³⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/225; Mehdevî, *et-Tahsîl*, 440; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/262; Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, 4/117.

⁴³⁷ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfêhres*, 480-481.

⁴³⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/225; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/468; Ebussuûd Efendi, *İrşâdû’l-akli’s-selîm*, 6/296.

⁴³⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 24/429.

⁴⁴⁰ el-Furkân 25/2.

Allah Teâla sûrenin ilk âyetinde Furkân'ı gönderiş amacını zikretmesinin ardından bu ayette ise mutlak gücü, hiçbir şekilde çocuk edinmediği, tekliği ve her şeyi yaratıp düzene koyması şeklinde dört büyük sıfatını dile getirmektedir. Bunlar:

a. الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ “Göklerin ve yerin otoritesi yalnızca O’na aittir.”

Allah Teâlâ’nın kendisiyle alakalı zikrettiği ilk sıfatı, göklerin ve yerin mutlak olarak hükümlanlığının kendisine ait olduğudur. لَهُ مُلْكُ “Mülkiyeti yalnızca ona aittir.” şeklindeki kullanım Allah Teâlâ’nın “el-Mâlik” isminin farklı bir ifadesidir. Mâlik ise, kendi mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunabilme gücü, otoritesi kendisinde olan anlamına gelmektedir.⁴⁴¹ Kur’ân’da m-l-k kökünden olan kelimeler iki yüz altı yerde geçmekte ve sahip olmak, kasıt, mülk, hükümdar, düzen ve melek gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

السَّمَوَاتِ “es-semâvât” ifadesi uzay ve içerisindekilerin tamamını, الْأَرْضِ “el-ard” ifadesi de yer yüzü ve içerisindekilerin tamamını kapsamaktadır. Bu nedenle bütün yaratılmışlar Allah’a aittir ve O’nun hükümlanlığı altındadır.

b. وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا “O, hiçbir şekilde çocuk edinmemiştir.”

Allah Teâlâ’nın kendisiyle alakalı zikrettiği ikinci vasfı, hiçbir şekilde çocuk edinmemiş olmasıdır. Bu hakikat Kur’ân’da pek çok âyette açık bir şekilde zikredilmiştir.⁴⁴² Bu ifade aynı zamanda Mekkeli müşriklerin “Melekler Allah’ın kızlarıdır.” şeklindeki ifadelerini⁴⁴³, Hristiyanlar’ın Hz. İsa için⁴⁴⁴, Yahudiler’in ise Hz. Üzeyr için⁴⁴⁵ “Allah’ın oğludur” şeklindeki iddialarını reddetmektedir.⁴⁴⁶

c. وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ “Ve egemenliğinde (otoritede) hiçbir ortağı yoktur.”

Allah Teâlâ’nın kendisiyle alakalı zikretmiş olduğu üçüncü vasfı ise mülkünde (bütün bu mahlukatın yaratılışında ve düzeninin işleyişinde) hiçbir ortağının olmayışıdır.

⁴⁴¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 5/380; Ebû Hilâl el-Hasen b. ‘Abdullâh Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Mu‘cemu'l-Furûki'l-Luğaviyye* (Kum: y.y., 1412), 473; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 19/10.

⁴⁴² Âyetler için bk. el-Bakara 2/116; en-Nisâ 4/171; el-En‘âm 6/101; Yûnus 10/68; el-İsrâ 17/111; Meryem 19/39, 92; el-Mü‘minûn 23/91; el-Furkân 25/2; el-Cin 72/3.

⁴⁴³ Âyetler için bk. en-Nisâ 4/171; en-Nahl 16/57-59; el-İsrâ 17/111; el-Kehf 18/4; Meryem 19/90-92; el-Furkân 25/2; es-Sâffât 37/151-153; ez-Zuhruf 43/15-20; en-Necm 53/21; el-Cin 72/3.

⁴⁴⁴ Âyetler için bk. el-Mâide 5/17, 72, 73; et-Tevbe 9/30.

⁴⁴⁵ Âyet için bk. et-Tevbe 9/30.

⁴⁴⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/225; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 17/396; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te‘vîl*, 4/117; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 19/10.

Elmalılı, bu ayetin manasının esasında birinci vasıf olarak zikredilen اَلَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ

والاَرْضِ “Göklerin ve yerin otoritesi yalnızca O’na aittir.” cümlesindeki e’t-takdîm mâ hakku’t-te’hîr yoluyla yapılmış kasr kullanımında mevcut olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca daha açık bir şekilde üçüncü bir vasıf olarak zikredilme gerekçesini ise ikinci vasıfta zikredilen Rablerine çocuk isnadında bulunan Mekkeli müşriklere, Hristiyanlara ve Yahudilere bir ret cümlesi olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴⁷

d. اَلَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا “(O) her şeyi yaratmış ve belli bir ölçüye kavuşturmuştur.”

Allah Teâlâ kendisiyle alakalı olarak zikretmiş olduğu dördüncü vasıfta her şeyi yaratanın ve belli bir ölçüye kavuşturmanın kendisi olduğunu beyan etmektedir. Bu bağlamda Allah Teâlâ’nın mutlak yaratıcı olduğunu ifade eden pek çok ayet vardır.⁴⁴⁸

2.1.3. Müşriklerin İlâh Anlayışı

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ اِلٰهَةً لَا يَخْلُقُوْنَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُوْنَ وَلَا يَمْلِكُوْنَ لِنَفْسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُوْنَ مَوْتًا وَلَا حَيٰوةً وَلَا نُشُوْرًا

“(Müşrikler) O’nun peşi sıra kendileri yaratılmakta olup hiçbir şey yaratamayan, ayrıca kendilerine zarar da yarar da sağlama imkânına sahip olamayan, ölüme, hayata ve ölümleri yeniden diriltmeye de güçleri yetmeyen çeşitli ilahlar edindiler.”⁴⁴⁹

Allah Teâlâ sûrenin ilk iki ayetinde tevhitte ve kendi zatının vasıflarından bahsettikten sonra üçüncü ayette ise müşriklerin ilah anlayışından, Allah’ın peşi sıra edinmiş oldukları bu ilahların zayıflığından ve acizliğinden haber vermektedir.

Kur’ân’da ilâh kelimesi müfred (tekil) olarak اِلٰه “ilâhun” şeklinde yüz on bir, tesniye (ikil) olarak اِلٰهَيْنِ “ilâheyni” şeklinde iki ve cemi (çoğul) olarak اِلٰهَةٌ âlihetün şeklinde otuz dört kez yer almaktadır.⁴⁵⁰ Bu ayette yer alan “âlihetün” kelimesi de “ilahlar” anlamına gelip “ilâh” kelimesinin çoğuludur.⁴⁵¹ Çoğul olarak zikredilmesi Mekkeli müşriklerin çok tanrılı bir inanca sahip olduklarını ifade etmektedir.

Allah Teâlâ müşriklerin edinmiş oldukları bu ilahların üç özelliğini zikrederek zayıflıklarını ve acizliklerini ortaya koymaktadır. Bu özellikler:

⁴⁴⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/285.

⁴⁴⁸ Ayetler için bk. el-En’âm 6/101-102; Yâsîn 36/81; ez-Zümer 39/62; el-Haşr 59/24; el-Alak 96/1.

⁴⁴⁹ el-Furkân 25/3.

⁴⁵⁰ Abdülbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfrehes*, 38-39-40.

⁴⁵¹ Ezherî, *Tehzibu’l-Luğa*, 6/224.

a. لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ “(O ilahlar) Kendileri yaratılmış oldukları halde hiçbir şey yaratamazlar.”

Müşriklerin edindikleri ilahların acizliğini beyan noktasında zikredilen ilk özellik, taptıkları putların yaratmaya güç yetiremiyor olmalarıdır. Bu ifade mefhumun muhalefetinden “ilah olmanın ilk şartı yaratmaktır.” şeklinde anlaşılabilir. Buradan hareketle bu ilahların değil yoktan bir şeyi yaratmaları, kendileri bizâtihi yaratılmış olduklarından, bunları ilah olarak kabul eden Mekkeli müşriklerin ne denli büyük bir hata üzere oldukları bu ayette öncelikle ifade edilmektedir.

خلق fiilinin ilk akla gelen ve yaygın anlamı “yaratmak” olmakla beraber Kur’ân’ın bütünlüğü içerisinde Ankebût sûresi on yedi, Sâffât sûresi seksen altı ile yüz elli bir ve Ahkâf sûresi yirmi sekizinci ayette bu ifade “yalan uydurmak” anlamına gelmektedir.⁴⁵² Elmalılı, her ne kadar bazı müfessirler bu ayet için “yalan uydurma” manasını tercih etmişlerse de zahir olanın bu fiili “yaratmak” manasında almak olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Allah’ın peşi sıra edindikleri bu ilahların tamamının yaratılmış olması, bunların birer yalan ve uydurulmuş ilah oldukları hakikatini ortaya çıkarmaktadır.⁴⁵³

b. وَلَا يَمْلِكُونَ لِأَنفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا “Onlar kendilerine zarar da fayda da vermeye mâlik değillerdir.”

Müşriklerin edindikleri ilahların acizliğini beyan noktasında zikredilen ikinci özellik ise ne kendileri için ne de başka bir kimse için asla bir fayda sağlayamayacakları gibi hiçbir şekilde bir kötülüğü de gideremeyecekleridir. Kendisine tapınılan bu putların, faydaya güç yetiremediği gibi zararı da defedemediklerine dair Kur’ân’da farklı ayetler de vardır.⁴⁵⁴ Kendisine dahi fayda sağlayamayıp bir zararını gideremeyen, başkasına nasıl fayda sağlasın? Bu durumda böyle bir zayıflığı olana ibadet etmenin ise hiçbir anlamı yoktur.⁴⁵⁵

Bu ifadede önemli bir husus vardır ki o da zararı giderememe ifadesinin fayda sağlayamama ifadesinden önce zikredilmesidir.⁴⁵⁶ “Der’i mefasid celb-i menâfi’den evlâdır”⁴⁵⁷

⁴⁵² Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru’l-imâm Mücâhid b. Cebr*, 534; İbn Kuteybe, *Garîbu’l-Kur’ân*, 337; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 20/19.

⁴⁵³ Elmalılı, *Hak Dini*, 286.

⁴⁵⁴ Ayetler için bk. el-Mâide 5/76; el-A’râf 7/192, 197; Yûnus 10/18, 106; er-Ra’d 13/16; en-Nahl 16/73; el-İsrâ 17/56; Tâhâ 20/89; el-Enbiyâ’ 21/43, 66; el-Hac 22/12; el-Furkân 25/3; el-Ankebût 29/17; Sebe’ 34/22, 42; Fâtır 35/13; Yâsîn 36/23, 75; ez-Zümer 39/38.

⁴⁵⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, 24/431.

⁴⁵⁶ Şemsüddîn Ahmed b. Süleymân İbn Kemâl Pâşâ, *Tefsîru İbn Kemâl Pâşâ* (İstanbul-Türkiye: Mektebetü’l-İrşâd, 2018), 7/311.

⁴⁵⁷ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-Hükkâm Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm* (İstanbul: İleri Basım Matbaacılık, 2020), 1/89-90.

kaidesine işaretle bu kullanımda iki anlam ihtimali mevcuttur. Zararı gidermek fayda elde etmekten daha önemli olduğundan birinci anlam, küçük bir zararı dahi gideremeyen kimsenin herhangi bir fayda sağlayamayandan daha aciz olduğunu, ikinci olarak ise ilah edindikleri bu varlıklara bir menfaat elde etme niyetiyle değil de daha çok uğrayacakları zarar korkusuyla taptıklarını işaret etmektedir.⁴⁵⁸

c. وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَوةً وَلَا نُشُورًا. “Onlar ölüme, hayata ve ölüleri yeniden diriltmeye de mâlik olamazlar (onların buna güç yetiremezler).”

İlâhların acizliklerini beyan noktasında ayette zikredilen üçüncü ve son özellik ise bu ilâhların hiçbir şekilde öldürmeye, hayat vermeye ve mahşerde yeniden diriltmeye güç yetiremeyecekleridir. Bu ifade, mefhumun muhalefetinden hareketle tüm bunlara “sadece Allah’ın gücü yeter” anlamına gelmektedir.

نَشْرٌ - يَنْشُرُ “Nüşûr” kelimesi semâi mastar olup sülâsi mücerredin birinci bâbından نشورا şeklinde gelerek⁴⁵⁹ “ölümden sonra tekrar diriltilmek” anlamına gelir.⁴⁶⁰ Bu fiilin lâzım (geçişsiz fiil) olarak kullanıldığında aldığı anlamdır. Müteaddi (geçişli fiil) olarak kullanıldığında ise “bir şeyi açıp yaymak” anlamı kazanır ki neşriyat, neşr ve menşûr bu manada kullanılan kelimelerdir.⁴⁶¹ Bu kelime Kur’ân’da نشورا “nüşûran” şeklinde sadece üç ayette⁴⁶² ve sadece Furkân sûresinde yer almaktadır.⁴⁶³

Kendisine tapılan putlar hakkında لَا يَمْلِكُونَ şeklinde cemi müzekker sâlim kullanımının tercih edilmesi, müşriklerin bu putları akıllı varlıklar olarak kabul etmeleri sebebiyledir. Bundan dolayı Allah da onlara, kendi kullandıkları ifadelerle seslenmektedir.⁴⁶⁴

2.2. KUR’ÂN’A KARŞI YAPILAN İFTİRALAR (4-6. ÂYETLER)

Allah Teâlâ, sûrenin dört ilâ altıncı ayetlerinde öncelikle inkârcıların Kur’ân’ın uydurulmuş bir kitap olduğunu ve bu uydurma işini Kur’ân’ın kendisine indirildiği Hz. Peygamber ve O’na yardım eden birtakım kimseler tarafından yapıldığını iddia eden

⁴⁵⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 287.

⁴⁵⁹ Ebû ‘Ubeyde Ma’mër b. el-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü’l-Kur’ân*, 2/70; Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel*, 25/4.

⁴⁶⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm el-Kayravânî Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârif li-Tefsîri’l-Kur’ân mim mâ İştēbehet Esmâuhu ve Tasarrafet Me’ânih*, ed. Hind Şiblî (b.y.: y.y., 1979), 255; es-Semerkandî, *Bahrü’l-‘ulûm*, 2/529; el-Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 6/72.

⁴⁶¹ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/287.

⁴⁶² Ayetler için bk. el-Furkân 25/3-40-47.

⁴⁶³ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfrehes*, 701.

⁴⁶⁴ Semerkandî, *Bahrü’l-‘ulûm*, 2/529.

inkarcıların ifadelerine yer vermektedir. Buna karşılık Allah Teâlâ bunun bir iftira oluşundan ve bu davranışları ile söylemlerinin büyük bir haksızlık ve yalan olduğundan haber vermektedir.

Ardından onların, Kur’ân hakkındaki eskilerin masalları olarak nitelendirilip başkalarına yazdırılarak sabah akşam kendisine okunduğu iddialarına yer vermektedir. Son olarak Hz. Peygamber’e, Kur’ân’ın göklerin ve yerin sırlarını bilen Allah tarafından indirildiğini, çok bağışlayıcı ve çok merhametli olduğunu bu iddiaların sahibi olan inkârcı müşriklere söylemesi emredilmiştir. İlgili ayetlerin metni ve mealı şu şekildedir:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا ﴿٤﴾ وَقَالُوا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

اُكْتَتَبَهَا فِيهِ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٥﴾ قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا

“İnkâr edenler, “Bu Kur’an, onun uydurduğu, birilerinin de bu konuda kendisine yardım ettiği bir düzmecedен ibarettir” dediler; böylece onlar açık bir haksızlık ve iftirada bulunmuş oldular. Yine dediler ki: “Bunlar, onun başkalarına yazdırdığı, sabah akşam kendisine okunan eskilerin masallarıdır! De ki: “Onu, göklerin ve yerin sırlarını bilen Allah indirdi. Doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.”

2.2.1. Uydurulmuş Olduğu İftirası

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا

“İnkâr edenler, “Bu Kur’an, onun uydurduğu, birilerinin de bu konuda kendisine yardım ettiği bir düzmecedен ibarettir” dediler; böylece onlar açık bir haksızlık (yalan) ve iftirada bulunmuş oldular.”⁴⁶⁵

Mekkeli müşrikler, Kur’ân’ın bir beşer sözü olduğuna dair kesin inançlarını vurgulu bir şekilde ilan etmektedirler. Esasında vahiy için uydurulmuş diyen bu zihniyetin sahipleri Allah’ın peşi sıra birtakım uydurma ilahlar edinip, onlara tapmakta pek mahirdiler.

Bu ayette Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber’e müfteri dedikleri gibi bu ifadedен başka birçok ithamları ve ağır ifadeleri olduğu Kur’ân’da bildirilmektedir. Bunlardan bazıları mecnûn (cinlenmiş),⁴⁶⁶ şâir,⁴⁶⁷ sâhir (büyücü),⁴⁶⁸ meshûr (büyülenmiş, akli başından gitmiş),⁴⁶⁹

⁴⁶⁵ el-Furkân 25/4.

⁴⁶⁶ Ayetler için bk. el-Hicr 15/6; el-Mü’minûn 23/70; Sebe’ 34/8; es-Sâffât 37/36; ed-Duhân 44/14; ez-Zâriyât 51/52; et-Tûr 52/29; el-Kalem 68/51.

⁴⁶⁷ Ayetler için bk. el-Enbiyâ 21/5; es-Sâffât 37/36; et-Tûr 52/30; el-Hâkka 69/41.

⁴⁶⁸ Ayetler için bk. Yûnus 10/2; Sâd 38/4; ez-Zâriyât 51/52.

⁴⁶⁹ Ayetler için bk. el-İsrâ 17/47; el-Furkân 25/8.

kâhin (büyü yapan),⁴⁷⁰ müfteri,⁴⁷¹ mu‘allem (insanlar tarafından öğretilmiş),⁴⁷² kezzâb (yalancı),⁴⁷³ dâllûn (sapmış)⁴⁷⁴ ve zâcir (insanları atalarının takip ettiği yoldan engelleyen)⁴⁷⁵ dir.

Bu ayetin Nadr b. el-Hâris (ö. 2/624) hakkında nâzil olduğu rivayet edilirken,⁴⁷⁶ ayette başka biriler şeklinde tercüme edilen قَوْمُ الْاَحْزَوْنَ “kavmun âharûne” ifadesiyle kastedilen kişilerin Huvaytîb b. Abduluzza’nın daha sonra Müslüman olan ‘Addâs isimli kölesi, Âmir b. el-Hadremî’nin kölesi Yesâr ile Cebr ve Ebû Fûkeyhe er-Rûmî isimli kişiler olduğu ifade edilmektedir.⁴⁷⁷

“Böylece onlar açık bir haksızlık (yalan) ve iftirada bulunmuş oldular.” şeklinde çevirdiğimiz قَدْ جَاءُ ظُلْمًا وَزُورًا ifadesinde yer alan جَاءُ fiili فَعَلَ (yaptı, işledi) manasında kabul edilirse ظُلْمًا “zulmen” kelimesi birinci meful, زُورًا “zûran” kelimesi ise birinci meful üzerine atıf olmuş olur. Bu kullanımın benzeri Meryem sûresinin seksen dokuzuncu ayetinde لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا “Andolsun ki sizler çok çirkin bir şey getirdiniz (yani söylediniz.)”⁴⁷⁸ şeklinde yer almaktadır.⁴⁷⁹ Zeccâc (ö. 311/923) ise ظُلْمًا kelimesinin başında yer alan harfî cerrin hazf olmasıyla mansup olduğunu söyler. Bu durumda cümlelerin takdiri قَدْ جَاءُوا بِظُلْمٍ وَزُورٍ şeklinde olmaktadır.⁴⁸⁰

Cümlede yer alan “ez-zulüm” ifadesi adâletin zıddı olup “bir şeyi yerinden etmek,”⁴⁸¹ yalan ve iftira” gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁸² Kur’ân’da iki yerde elif-lâm takısı alarak الزور

⁴⁷⁰ Ayetler için bk. et-Tûr 52/29; el-Hâkka 69/42.

⁴⁷¹ Ayetler için bk. Yûnus 10/38; Hûd 11/13; en-Nahl 16/101; el-Enbiyâ 21/5; el-Furkân 25/4; es-Secde 32/3; Sebe’ 34/8; eş-Şûrâ 42/24; el-Ahkâf 46/8.

⁴⁷² Ayet için bk. ed-Duhân 44/14.

⁴⁷³ Ayet için bk. Sâd 38/4.

⁴⁷⁴ Ayet için bk. el-Mutaffifîn 83/32.

⁴⁷⁵ Ayet için bk. Sebe’ 34/43.

⁴⁷⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/226; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 19/238.

⁴⁷⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/226; Ebû İshak Ahmed b. Muhammed Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân ‘an tefsîri’l-Kur’an*, thk. Ebi Muhammed b. Aşur (Beyrut-Lübân: Daru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabiyye, 2002), 7/123; Mekkî b. Ebî Tâlip, *el-Hidâye*, 8/5175; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/263.

⁴⁷⁸ Meryem 19/89.

⁴⁷⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/263; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 24/433.

⁴⁸⁰ Ebû İshak İbrâhim ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbuhu*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü’l Kütüb, 1988), 4/58.

⁴⁸¹ Mekkî b. Ebî Tâlip, *el-Hidâye*, 8/5175.

⁴⁸² Mucâhid b. Cebr, *Tefsîru’l-imâm Mucâhid b. Cebr*, 496; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 19/238; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, 4/57; Nesefî el-Hanefî, *et-Tefsîr fî’t-tefsîr*, 11/191.

şeklinde,⁴⁸³ iki yerde de elif-lam takısı almaksızın زور şeklinde⁴⁸⁴ toplam dört yerde⁴⁸⁵ zikredilen زور kelimesi “şirk, yalan ve aslı itibariyle batıl olan bir şeyin güzel gösterilmesi”⁴⁸⁶ gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁸⁷

Allah Teâlâ inkarcıların vahiy hakkındaki bu ifadelerini zulüm ve zûr olarak isimlendirmiştir. Zira Hz. Peygamber’i yalanlayıp, tebliğ ettiği vahyi inkâr ederek O’na iftira ve haksızlıkta bulunmaları en büyük zulüm ve iftiradır denmek istenmiştir.

2.2.2. “Öncekilerin Masalları” Nitelemesi

وَقَالُوا أَأَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

“Yine dediler ki: “Bunlar, onun başkalarına yazdırdığı, sabah akşam kendisine okunan eskilerin masallarıdır!”⁴⁸⁸

Müşriklerin vahiy hakkındaki bir diğer suçlamaları, eskilerin masalları olarak başkaları tarafından Hz. Peygamber’e yazdırılarak sabah akşam kendisine okunduğudur.

İbn Abbas (r.a.) (ö. 68/687-88) bu ayetin Kureyş’in şeytanlarından olan ve Hz. Peygamber’e eziyet edip O’na düşmanlık besleyen Nadr b. Hâris hakkında indirildiğini rivayet etmektedir. İbn Abbas’ın (r.a.) naklettiğine göre Nadr b. Hâris, Hîre şehrine giderek İran meliklerinin, Rüstem ve İsfendiyar’ın hikayelerini öğrenmiş bir kişi idi. Hz. Peygamber bir mecliste oturduğu esnada, kavmine kendilerinden önceki ümmetlerin başına gelenleri anlatmakta iken meclisin arka kısmında bulunan Nadr b Hâris ayağa kalkarak: “Ey Kureyş topluluğu! Vallahi ben O’ndan çok daha güzel hikayeler anlatırım.” dedi. Ardından İran meliklerinin, Rüstem ve İsfendiyar’ın hikayelerini onlara anlatarak kendi hikayelerinin Hz. Peygamber’in anlattıklarından daha güzel olduğunu ifade etti. Bunun üzerine Allah Teala Kur’ân’da “esâtîru’l-evvelîn” ifadesinin geçtiği sekiz âyeti Nadr b Hâris hakkında indirmiştir.⁴⁸⁹

⁴⁸³ Ayetler için bk. el-Hac 22/30; el-Furkân 25/72.

⁴⁸⁴ Ayetler için bk. el-Furkân 25/4; el-Mücâdele 58/2.

⁴⁸⁵ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfrehes*, 334.

⁴⁸⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 17/399; Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 4/200.

⁴⁸⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/226; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/469; Semerkandî, *Bahrü’l-‘ulûm*, 2/529; Ebû’l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-‘Aziz* (Dimaşk - Beyrut: Dâru’l-Kalem - ed-Dâruş-Ş-Şâmiyye, 1415), 733.

⁴⁸⁸ el-Furkân 25/5.

⁴⁸⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 19/238-239; Mekkî b. Ebî Tâlip, *el-Hidâye*, 8/5176.

Ayette “Onları yazdırmıştır.” şeklinde tercüme edilen اَكْتَتَبَهَا ifadesi iki anlama gelebilir. Birincisi اسْتَكْتَبَهَا manasında, “yazılmasını talep etti” demektir. İkincisi ise Hz. Peygamber ümmî olduğundan “vahiy kendisi için yazıldı ve O’na okundu.” Böylece Hz. Peygamber de vahyi belleyip ezberledi demektir. Nitekim ezberleyecek bir kimseye okuma, yazacak bir kimseye okumak gibidir.⁴⁹⁰ Bu yazma fiilini gerçekleştirenlerin ise Nadr b. Hâris’in söylemiş olduğu ehli kitaptan Addâs, Yesâr ve Cebr isimli üç kişi yahut Muhammed b. Abd b. el-Hadramî⁴⁹¹ olduğu nakledilmektedir.⁴⁹²

“Bu ayetler kendisine sabah akşam okunmaktadır.” ifadesine gelince bu cümlede yer alan بُكْرَةً “bükraten” ifadesi, sabah, sabah namazı, erken vakit, gündüzün ilk saatleri ve sabahtan öğlene kadarki vakit anlamlarına⁴⁹³ gelip Kur’ân’da yedi ayette⁴⁹⁴ geçmektedir.⁴⁹⁵ أَصِيلاً “Asîlen” kelimesi ise, ikindi, akşam ve öğleden akşama kadarki vakit gibi anlamlara⁴⁹⁶ gelip Kur’ân’da dört ayette⁴⁹⁷ zikredilmektedir.⁴⁹⁸

Mekkeli müşriklerin iddialarına göre Hz. Peygamber vahyi başkalarından öğrenerek kendisi için yazdırmakta ve sabah akşam devamlı olarak kendisine okutmakta idi. Ayette zikredilen بُكْرَةً وَأَصِيلاً kelimelerinin anlam dünyasından hareketle bu okuma işinin sadece sabah ve akşam değil devamlı olarak yapıldığını söyleyenler de vardır.⁴⁹⁹ Allah Teala müşriklerin bu asılsız iddialarını ve iftiralarını bir sonraki ayette cevaplandırmaktadır.

2.2.3. Allah Teâla’nın İftiralara Cevabı

قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ غَفُوراً رَحِيماً

⁴⁹⁰ Abdülkâhir b. Abdirrahmân el-Cürcânî, *Dürü’ü’d-dürer fi tefsîri’l-ây ve’s-süver*, thk. Velid b. Ahmed b. Sâlih el-Hüseyn- İyâd Abdüllatîf el-Kaysî (Britanya: Mecelletü’l-Hikme, 1429), 3/1304; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/264; Râzî, “Mefâtihu’l-Ğayb”, 24/433; İbn Kemâl Pâşâ, *Tefsîru İbn Kemâl Pâşâ*, 7/312.

⁴⁹¹ Semerkandî, *Bahrü’l-‘ulûm*, 2/528; İbn Ebî’z-Zamaneyn vd., *Tefsîru’l-Kur’ân el-Azîz li-ibn Ebî Zamaneyn* (Mısır: Fârûku’l-Hadîse, 2002), 3/253.

⁴⁹² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/226; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/470; Semerkandî, *Bahrü’l-‘ulûm*, 2/529.

⁴⁹³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/499; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm müsneiden ‘ani’r-Resûl ve’s-sahâbe ve’t-tâbi’in*, 8/2664; Nehhâs, *Me’âni’l-Kur’âni’l-kerîm*, 5/356.

⁴⁹⁴ Ayetler için bk. Meryem 19/11, 62; el-Furkân 25/5; el-Ahzâb 33/42; el-Feth 48/9; el-Kamer 54/38; el-İnsân 76/25.

⁴⁹⁵ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfrehes*, 133.

⁴⁹⁶ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 9/3138; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ’ el-Begavî, *Me’âlimü’t-tenzil* (Beyrut: Daru ihyâi’t-Türâsü’l-arabiyye, 1420), 3/435.

⁴⁹⁷ Ayetler için bk. el-Furkân 25/5; el-Ahzâb 33/42; el-Feth 48/9; el-İnsân 76/25.

⁴⁹⁸ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfrehes*, 34.

⁴⁹⁹ Ebû ‘Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü’l-Kur’ân*, 2/138; Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Hamzâ Kirmânî, *Lübâbü’t-tefâsîr*, ts., 2198.

“De ki: “Onu, göklerin ve yerin sırlarını bilen Allah indirdi. Doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.”⁵⁰⁰

Allah Teâlâ müşriklerin bütün suçlamalarını reddederek vahyin kendisi tarafından indirildiğini ilan etmektedir. Bu ayette yer alan vahyin indirilmesinde yerlerin ve göğün sırlarını bilme vurgusu oldukça önemlidir. Nitekim bu ifade mefhumun muhalefetinden “göklerin ve yerin sırlarına muttali olamayan vahyi indiremez.” şeklinde anlaşılabilir. Vahyi indirebilmenin bir şartı olarak kabul edilebilecek bu güce de sadece Allah Teâlâ sahiptir.

Allah Teâlâ bu meydan okuma cümlesinin ardından kendisinin Ğafûr (çok bağışlayan) ve Rahîm (çok merhamet edendir) oluşunu hatırlatmaktadır. Bu ifade de öncesinde olduğu gibi vahiy gönderebilmek için nasıl ki yerin ve göğün sırlarını bilmek gerekiyorsa aynı şekilde Ğafûr ve Rahîm de olmak gerekir demektir.

Ğafûr oluşu başlarına gelecek azabı ertelemesi, Rahîm oluşu ise söylemiş oldukları bütün bu iftira ve yalanlara rağmen kendilerini cezalandırmada acele etmediği anlamını vermektedir.⁵⁰¹ Allah Teala bu isimlerini zikretmekle sanki, hemen bu iftira ve yalan söylemlerinizi ile putlara tapma işlerinizden vazgeçin. Akabinde kendisine tövbe edenin tövbesini kabul ederek onu bağışlayan ve inananlar için çok merhametli olan Allah’a dönün demektir.⁵⁰²

2.3. MÜŞRİKLERİN PEYGAMBER TASAVVURU VE ALLAH TEÂLÂ’NIN CEVABI (7-10. ÂYETLER)

Allah Teala, sûrenin yedi ilâ onuncu ayetlerinde öncelikle vahiy hakkında uydurulmuş ve öncekilerin masalları gibi iftiralarda bulunan müşriklerin bu defa Hz. Peygamber için olumsuz tasavvurlarından haber vermektedir. Akabinde onların, Hz. Peygamber’e (s.a.v) tabi olan müminlerin büyülenmiş bir adama tabi olduklarını söyleyerek inananlara yönelik suçlamalarını, tüm bu suçlamaların ne kadar yersiz kendilerinin ise aciz olduklarını bildirmektedir. Son olarak dilemesi durumunda tüm bunlardan daha hayırlısını Hz. Peygamber’e ihsan edeceğinden haber vermektedir. İlgili ayetlerin metni ve meali şu şekildedir:

⁵⁰⁰ el-Furkân 25/6.

⁵⁰¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/227; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 19/239; Ebû’l-Hasen en-Nisâbü’rî el-Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basît*, thk. Muhammed b. Salih b. Abdullah (Suudi Arabistan: İmadetü’l-Bahsi’l-İlmî, 2009), 16/410; Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdissamed ‘Alemüddîn es-Sehâvî el-Mısri eş-Şâfiî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l- ‘azîm*, thk. Mûsâ ‘Alî Mûsâ Mes’ûd - Eşref Muhammed Abdullâh el-Kassâs (Kahire: Dâru’n-Neşr li’l-Câmi’ât, 1430), 1/627.

⁵⁰² Semerkandî, *Bahrü’l- ‘ulûm*, 2/529.

وَقَالُوا مَا لِهَٰذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمَشِي فِي الْأَسْوَاقِ لَوْلَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونُ مَعَهُ نَذِيرًا ﴿٧﴾ أَوْ يُلْقَىٰ إِلَيْهِ كِتَابٌ أَوْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا وَقَالَ الظَّالِمُونَ إِنَّ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا ﴿٨﴾ أَنْظِرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴿٩﴾ تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَٰلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَلُ لَكَ فُصُورًا ﴿١٠﴾

“(Müşrikler) şöyle dediler: Bu nasıl bir peygamber! Yemek yiyor, çarşılarında dolaşıyor! Kendisine bir melek indirilip o da onunla uyarıcı olmalı değil miydi? Veya kendisine bir hazine verilmeli ya da beslenebileceği bir bahçesi olmalı (değil miydi) (Ayrıca) o zalimler “Siz sadece büyülenmiş bir adama uymaktasınız!” dediler. Senin için bak ne biçim örnekler verdiler! Onlar zaten sapmışlardı ve (artık) gerçeğe giden yolu da bulamazlar. Şanı yüce olan (Allah) dilerse sana bunların (söylediklerinden) çok daha iyisini, altlarından ırmaklar akan bahçeler verir ve senin için özel saraylar da yaratır.”⁵⁰³

2.3.1. Müşriklerin Hz. Peygamber’in, Peygamberlik ile Çeliştiğini Öne Sürdükleri Beş Vasfı

Allah Teâlâ yedinci ve sekizinci ayetlerde Mekke müşriklerinin zihinlerindeki peygamber algısından bahsetmekte ve onlara göre peygamber olacak kişide bulunmaması gereken birtakım özelliklerden haber vermektedir. Bu iki ayetin Mekke’nin önde gelenlerinin Kabe’nin ortasında toplandıkları bir gecede Hz. Peygamber’le konuşarak kendisine bazı konulardan bahsedip O’ndan mucizeler istedikleri vakitte indiği zikredilmektedir. Bu bağlamda Mekke’li müşrikler Hz. Peygamber’den dağların yürütülmesini ve atalarının diriltilmesini istemişlerdir. Akabinde Allah Teâlâ’nın İsrâ sûresinde zikrettiği diğer şeyleri kastederek; “Eğer bize bunları yapmayacaksan bari şunları üstlen de söylediklerini doğrulayan ve senin hakkında bize müracaat eden bir melek göndersin. Ayrıca senin bize bir şeyleri kanıtlamaya çalışırken gördüğümüz çabana ihtiyaç bırakmayacak olan altın ve gümüşten saraylar, bahçeler ve hazineler vermesini bizim için Rabbinden iste. Çünkü sen çarşılarında dolaşıyor ve diğerleri gibi geçinmeye çalışıyorsun. Böylelikle eğer sen dediğin gibi peygamber isen Allah katındaki konumunu ve değerini öğrenmiş oluruz.” dediklerini, bunun üzerine Hz. Peygamber’in; “Ben böyle bir şey yapmam.” dediği, akabinde ise Allah Teâlâ’nın Hz. Peygamber’e saraylar, bahçeler ve hazineler vermesi veya peygamberin yanında onu doğrulayacak ve karşı çıkanlara cevap verecek bir melek indirmesi tekliflerine binaen bu ayetleri vahyettiği rivayet edilmektedir.⁵⁰⁴

⁵⁰³ el-Furkân 25/7-8-9-10.

⁵⁰⁴ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî İbn İshâk, *es-Sîre (Kitâbu’s-Sîyer ve’l-Meğâzî)*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: y.y., 1398), 198; et-Taberî, *Câmiu’l-beyân* 17/402; Celâlüddîn es-Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr fi’t-tefsîr bi’l-me’sûr*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezü Hicr li’l-Buhûs ve’d-Dirâsâti’l-‘Arabîyye ve’l-İslâmiyye, 1424/2003), 2/237.

Mekke Müşriklerinin Hz. Peygamber ile özdeşleştiremedikleri vasıflar ise şu şekildedir:

2.3.1.1. Yemek yemesi

“(Müşrikler): *Bu nasıl bir peygamber! Yemek yiyor!*” وَقَالُوا مَا لِهَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ

dediler.” Mekkeli müşriklere göre Hz. Peygamber’in peygamberlikle çeliştiği ilk vasfı yemek yiyor oluşudur. Nitekim beşer olmanın en zorunlu sonuçlarından olan yeme-içme özelliği onların zihinlerindeki beşer olmayan peygamber tasavvuru ile taban tabana zıtlık ifade etmektedir.

Gerek “bu nasıl bir peygamber!” şeklindeki soruları gerekse peygamberliğini kabul etmedikleri bir kimse hakkında “er-rasûl” ifadesini kullanmaları “kendini peygamber sanan bu adama ne oluyor!”⁵⁰⁵ manasında büyük bir alaya alma ve kınama içermektedir.

Ayette yer alan مَالِهَذَا ifadesindeki ما edatı istifhâm için olup ل ise harfi cerdir. Buna uygun olarak مَا لِهَذَا şekline yazılması gerekirken Hz. Osman Mushafı’nda (resmü’l-mushaf) lâm harfi alâ gayrı’l-kıyâs (kuralına uygun olmayarak) bu şekilde ayrı yazılmış ve o tarihten günümüze kadar da aynı şekilde aktarıla gelmiştir.⁵⁰⁶ مَا şeklindeki bu yazım Kur’ân’da dört yerde⁵⁰⁷ kıyasa aykırı olarak sonrasındaki kelimedenden ayrı olarak yazılmıştır.⁵⁰⁸ Bunun sebebi kesin olarak bilinmemekle beraber bazılarına göre; Mushafların yazılmış olduğu dönemdeki yaygın olan imla kurallarında hem ayrı hem de bitişik yazılmasının caiz olduğunu göstermek maksadıyla ayrı yazılmıştır.⁵⁰⁹ Bazılarına göre ise kıyasa aykırı olarak مَا (mâ) ve ل (li) yazımının ayırık olmasının sebebi bu dört ayette yer alan ل harfi cerrinin Kâtip tarafından zâid olduğuna dikkat çekmeyi murat etmiş olmasındandır.⁵¹⁰ Bu şekilde yazılmasının sebeplerinden birisi de yazımda telaffuzun itibara alınmasıdır ki Mushafları istinsah ederken okuma işini

⁵⁰⁵ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 7/105; Neseî, *et-Tefsîr fi’t-tefsîr*, 11/192.

⁵⁰⁶ Nehhâs, *Îrâbu’l-Kur’ân*, 3/106; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/265; Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdissamed ‘Alemüddîn es-Sehâvî el-Misrî eş-Şâfiî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 1/627; Ebû Yûsuf el-Munteceb b. Ebû’l-‘İzz el-Munteceb el-Hemezânî, *el-Kitâbu’l-Ferîd fî Îrâbi’l-Kur’âni’l-Mecîd*, ed. Muhammed Nizâmu’d-Dîn el-Fetih (Medine: Dârü’z-Zemân, 1427), 5/6; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, 2/526; Hz. Osman’a Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerîf (İstanbul: İhlas Gazetecilik A.Ş., 2022), 278.

⁵⁰⁷ Ayetler için bk. en-Nisâ 4/78; el-Kehf 18/49; el-Furkân 25/7; el-Meâric 70/36.

⁵⁰⁸ Ebû Dâvûd Suleymân b. Necâh el-Endelusî Suleymân b. Necâh, *Muhtasarü’t-Tebyîn li-Hicâ’i’t-Tenzîl* (Medine: y.y., 1423), 4/911.

⁵⁰⁹ Mehmet Emin Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı Mushaf Tarihi ve İmlası* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 252.

⁵¹⁰ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı Mushaf Tarihi ve İmlası*, 246.

üstlenen kişinin ilgili yeri ayırık olarak okuması sebebiyle kâtibin bu okumayı esas almasıdır.⁵¹¹ Gerekeceği her ne olursa olsun bütün bu kıyasa aykırı yazım şekilleri Müslümanların vahye göstermiş oldukları saygı ve hürmetleri sebebiyle yazıldığı günden itibaren nesilden nesile aslını koruyarak nakledişmiş olduğunu göstermektedir.

2.3.1.2. Çarşıda dolaşması

وَمَنْشِي فِي الْأَسْوَاقِ “Çarşılarda dolaşıyor.” Müşriklere göre Hz. Peygamber’de olmaması gereken ikinci özellik çarşılarda dolaşmasıdır. Nitekim onlara göre peygamber olan bir kişi, diğer insanlar gibi çarşılarda ve sokaklarda gezerek rızık temininde bulunmamalı ve böyle şeylere ihtiyaç duymamalıdır. Çünkü onlara göre tüm bunlar peygamberlikle asla bağdaşan şeyler değildir. Neticede peygamber olacak kişinin bakımının diğer insanlar gibi çalışarak değil de kendine ait bahçelerden ve hazinelerden karşılanması şeklinde özel olması gerektiğini düşünmekte idiler.

2.3.1.3. Beraberinde melek olmaması

لَوْلَا أَنْزَلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونُ مَعَهُ نَذِيرًا “Kendisine bir melek indirilip o da onunla uyarıcı olmalı değil miydi?”

Müşriklere göre Hz. Peygamber tebliğini yaparken karşılaşacağı sorunlar karşısında yalnız kalmamalı bu manada kendisinin yanında mutlaka bir yardımcısı olmalıydı. Onlara göre bu işi ancak bir melek yerine getirebilirdi. Gerek Peygamberin yanında bir yardımcı misyonuyla gerekse bizatihi melek peygamber tasavvurlarıyla Mekkeli müşriklerin bu melek peygamber beklentileri Hz. Nuh’un kavmi gibi önceki kavimlerde de yer almaktadır.⁵¹² Allah Teâlâ inkarcıların bu haddi aşan beklentilerini En’âm sûresinin sekizle dokuzuncu ayetlerinde Onların melek beklentilerinin gerçekleşmesi durumunda işin bitirilip onlara mühlet verilmeyeceğini ve içlerinde bulundukları kuşku halinde kalacaklarını haber vererek cevap vermektedir. Ayrıca İsrâ sûresinin doksan beşinci ayetinde, “Yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler bulunsaydı elbette onlara da peygamber olarak gökten bir melek gönderirdik.”⁵¹³ şeklinde bu beklentilerine cevap vermektedir.

⁵¹¹ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *Muşkilu i’râbi’l-Kur’ân*, ed. Hâtim Sâlih ed-Damin (Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1405), 2/519-520.

⁵¹² Ayetler için bk. el-Bakara 2/55; en-Nisâ 4/153; el-Mü’minûn 23/24; ez-Zuhruf 43/53; Fussilet 41/41; el-En’âm 6/8; el-Hicr 15/7; el-İsrâ 17/92;

⁵¹³ el-İsrâ 17/95.

2.3.1.4. Özel hazinesinin bulunmaması

يُلْفَى “yülkâ” ifadesi “Veya kendisine bir hazine verilmeli.” Buradaki يُلْفَى

hazinenin semadan atılması beklentisini içermektedir. Nitekim onlara göre sıra dışı olması gereken bir peygamberin semadan kendisine hazine indirilerek sıra dışılığı ispatlanmalıydı.⁵¹⁴

2.3.1.5. Özel bir bahçesinin bulunmaması

أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا “Ya da kendisinden beslenebileceği bir bahçesi olmalı (değil

miydi?)” Müşriklerin Hz. Peygamber için daha önce de öne sürdükleri yemek yemesi ve çarşılarda dolaşması gibi eleştirilerinin devamında bunlarla irtibatlı olarak hiç değilse özel bir bahçesinin olup geçimini oradan temin etmesi ve çarşı pazar gezmemesi gerekir düşünceleri yer almaktadır.

2.3.2. Hz. Peygamber İçin “Büyülenmiş Adam” Diyerek Kavminin Suçlanması

وَقَالَ الظَّالِمُونَ إِنَّا تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا “(Ayrıca) o zalimler “Siz sadece büyülenmiş bir adama

uymaktasınız!” dediler.” Bir benzerinin İsrâ sûresinin kırk yedinci ayetinde yer aldığı bu ifade de başta Nadr b. Hâris, Abdullah b. Übeyy, Ümeyye b. Halef ve Nevfel b. Huveylid olmak üzere Mekke’nin ileri gelen müşrikleri Hz. Peygamber’e hitaben “büyülenmiş adam” nitelemesini yaparak hem Hz. Peygamber’i hem de kendisine tabi oldukları için müminleri alaya almaya devam etmişlerdir. Bu alaya alma işini yapan kişiler genel kabule göre daha önce zikredildiği üzere hem Kur’an’a iftira atıp hem de Hz. Peygamber’i yalanlayan kimseler olduğudur. Burada zamirle değil de zahir isimle الظَّالِمُونَ “zalimler” olarak tanıtılmaları ise onların bu hususta ne kadar ileri gittiklerini ve zulümlerinden dolayı haksızlıklarının boyutunu tescillemek içindir.⁵¹⁵ Bir rivayete göre ise bunlar Velîd b. el-Muğîre ve arkadaşları olup bu ifadeyi Dâru’n-nedve’de söylemişlerdir.⁵¹⁶

Konu Kur’ân’ın bütünlüğü içerisinde ele alındığında Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber için alay cümlelerinin sadece رَجُلًا مَسْحُورًا “meshûr (büyülenmiş) adam”⁵¹⁷ ifadesinin

⁵¹⁴ Okuyan, *Kur’ân Tefsiri*, 16/54.

⁵¹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/265.

⁵¹⁶ Süyûtî, *ed-Dürrü ’l-mensûr fi ’t-tefsîr bi ’l-me’sûr*, 6/237.

⁵¹⁷ Ayetler için bk. el- İsrâ 17/47; el-Furkân 25/8.

olmadığını bunun yanında شَاعِر “şâ‘ır (şâir)”,⁵¹⁸ سَاحِر “sâhır (büyücü)”,⁵¹⁹ مَجْنُون “mecnûn”,⁵²⁰ كَاهِن “kâhin (kehanette bulunan)”,⁵²¹ مُفْتَرٍ “müfterî (yalancı)”,⁵²² مُعَلَّم “mu‘allem (insanlar tarafından) öğretilmiş”,⁵²³ كَذَّاب “kezzâb (çokça yalan söyleyen)”,⁵²⁴ ضَّالُّون “dâllûn (sapkın(lar))”⁵²⁵ ve رَجُلٌ يُرِيدُ أَنْ يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُكُمْ “insanları ataların yolundan engelleyen kişi”⁵²⁶ ifadeleri ile de niteledikleri görülmektedir. Müşriklerin ithamlarına bakıldığında bazı nitelendirmelerde onların önem verdiği sıfatlar karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla onlar, Kur’ân’ın normal bir beşerin mahsulü olamayacağını da bir anlamda zımnen itiraf etmiş olmaktadır.

2.3.3. Allah Teâlâ’nın Cevabı

Allah Teâlâ dokuz ve onuncu ayetlerde ilk olarak müşriklere cevaben bu taleplerinin ne kadar yersiz olduğunu ve onların sapmış kimseler olarak artık asla doğru yola ulaşamayacaklarını bildirmektedir. Akabinde kendisinin dilemesi durumunda onların bu taleplerinden çok daha hayırlısını ve onların özel bahçe isteklerine karşılık altlarından ırmaklar akan bahçeleri, özel hazine isteklerine karşılık da özel sarayları yaratabileceğini bildirmektedir. Ayetlerin metni ve meali şu şekildedir:

أَنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴿٩﴾ تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَلِكَ جَنَّاتٍ

تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَلُ لَكَ فُصُورًا ﴿١٠﴾

“Senin için bak ne biçim örnekler verdiler! Onlar zaten sapmışlardı ve (artık) gerçeğe giden yolu da bulamazlar. Şanı yüce olan (Allah) dilerse sana bunların (söylediklerinden) çok daha iyisini, altlarından ırmaklar akan bahçeler verir ve senin için özel saraylar da yaratır.”⁵²⁷

⁵¹⁸ Ayetler için bk. el-Enbiyâ’ 21/5; es-Sâffât 37/36; et-Tûr 52/30; el-Hâkka 69/41.

⁵¹⁹ Ayetler için bk. Yûnus 10/2; Sâd 38/4; ez-Zâriyât 51/52.

⁵²⁰ Ayetler için bk. el-Hicr 15/6; el-Mü’minûn 23/70; Sebe’ 34/8; es-Sâffât 37/36; ed-Duhân 44/14; ez-Zâriyât 51/52; et-Tûr 52/29; el-Kalem 68/51.

⁵²¹ Ayetler için bk. et-Tûr 52/29; el-Hâkka 69/42.

⁵²² Ayetler için bk. Yûnus 10/38; Hûd 11/13; en-Nahl 16/101; el-Enbiyâ 21/5; el-Furkân 25/4; es-Secde 32/3; Sebe’ 34/8; eş-Şûrâ 42/24; el-Ahkâf 46/8.

⁵²³ Ayet için bk. ed-Duhân 44/14.

⁵²⁴ Ayet için bk. Sâd 38/4.

⁵²⁵ Ayet için bk. el-Mutaffifîn 83/32.

⁵²⁶ Ayet için bk. Sebe’ 34/43.

⁵²⁷ el-Furkân 25/9-10.

2.3.3.1. Örneklerinin ne kadar yersiz olduğunun vurgulanması

“*Senin için bak ne biçim örnekler verdiler!*” أَنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا

Onlar zaten sapmışlardı ve (artık) gerçeğe giden yolu da bulamazlar.”⁵²⁸

Allah Teâlâ ilk olarak Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber için “yemek yememek”, “çarşılarda dolaşmamak”, “beraberinde melek bulunması” veya “özel bir bahçesinin ya da hazinesinin olması” gibi beklentilerinin ne kadar yersiz ne kadar akıl dışı ve sıradan olduğunu haber vermektedir. Akabinde ise verdikleri bu örneklerin sadece kendi sapkınlıklarını artırarak nihayetinde bu sapkınlık üzere yaşayacaklarını ve hakikat yoluna ulaşmaya güç yetiremeyeceklerini bildirmektedir. Ayetin sebebi nüzulü dikkate alındığı vakit, zikri geçen bu müşriklerin hakikaten küfür üzere yaşayıp küfür üzere öldükleri bilinmektedir.

2.3.3.2. Talep edilenlerden çok daha hayırlısının verilebilmesi

“*Şanı yüce olan*” تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَلُ لَكَ فُصُورًا

(Allah), dilerse sana bun(ların söylemekte oldukların)dan çok daha hayırlısını, altlarından ırmaklar akan (nice) bahçeler verir ve senin için saraylar da yaratır.”⁵²⁹

Allah Teâlâ, zikru’l-hâs ba’de’l-âm (umumâ delalet eden lafızdan sonra hususa delâlet eden lafzı söyleme)⁵³⁰ üslubuyla, Mekkeli müşriklerin yedinci ve sekizinci ayetlerde dile getirdikleri isteklerinin öncelikle tamamından çok daha hayırlısını, akabinde ise özel bahçe isteklerine karşılık altlarından ırmaklar akan cennetleri, özel bir hazine isteklerine yahut aynı mesajın yer aldığı İsrâ sûresinin doksan üçüncü ayetinde dile getirilen “altından yapılmış bir ev” isteklerine karşılık ise özel saraylar yaratabileceğini bildirmektedir.⁵³¹

Bu bahçelerin ve özel sarayların Allah’ın bir vaadi olarak Resûlüne ahirette verileceği görüşü⁵³² olmakla beraber konu sebebi nüzulü bağlamında ele alındığında bunların dünyada verileceği ihtimali kuvvet kazanmaktadır. Nitekim Süfyân es-Sevrî’nin (ö. 161/778) Habîb b. Ebî Sâbit’ten Onun da Heyseme’den rivayet ettiğine göre melekler tarafından Hz. Peygambere şu teklif yapılmıştı: “Dilersen sana daha önce hiçbir kimseye verilmeyen, senden sonra da hiçbir kimseye verilmeyecek olan dünyanın hazinelerini ve anahtarlarını verelim; üstelik bunlar sana Allah’ın ahirette vereceklerinden hiçbir şeyi eksiltmez de. (Yahut) Dilersen bunların hepsini

⁵²⁸ el-Furkân 25/9.

⁵²⁹ el-Furkân 25/10.

⁵³⁰ ذكر العام بعد الخاص: Bir fayda kastıyla kelâmı uzatmak anlamına gelen İtnâb’ın bir çeşididir. Umuma delalet eden lafızdan sonra umuma delalet eden lafzın zikredilmesi suretiyle yapılır. El- Furkân 25/10’da umumi olarak önce مِنْ ذَلِكَ “tüm bunlardan daha hayırlısı” ifadesi zikredilip ardından hususi olarak تَحْتِهَا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا “altlarından ırmaklar akan bahçeler” ile فُصُورًا “(özel) saraylar” ifadeleri zikredilmektedir.

⁵³¹ İbn Âşûr, et-Tahrîr ve’t-tenvîr, 18/330.

⁵³² İbn Ebî Hâtim, Tefsîru’l-Kur’âni’l- ‘azîm, 8/2666; İbn Âşûr, et-Tahrîr ve’t-tenvîr, 18/331.

Ahirette de toplu olarak sana veririz.” Bunun üzerine Hz. Peygamber, “siz onları benim için âhirette toplayın” cevabını vermiş ve işte bu âyet nâzil olmuştur.⁵³³

Cüveybir’in Dahhâk’tan O’nun da İbn Abbas’tan (r.a.) rivayetine⁵³⁴ göre müşrikler, Allah’ın Resûlü hakkında “*Bu nasıl bir peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor!*” diye yoksullukla ayıpladıklarında, Hz. Peygamber (s.a.v.) bundan dolayı hüzünlenmişti. Bunun üzerine kendisini teselli etmek üzere, Cebrail (a.s.) Allah’ın katından gelerek: “Selam sana ey Allah’ın Rasulü, İzzet’in rabbinin sana selamı var.” diyerek “*Biz Sen'den evvel hiçbir Peygamber gönderemedik (ki), muhakkak onlar da yemek yerlerdi.*” dedi. Dahhak, sözüne devamla şöyle der: “Bir gün Hz. Peygamber ile Cebrail karşılıklı konuşurlarken, o vakit Cebrail’in rengi değişti. Öyle ki hürde gibi oldu. Denildi ki: “Ey Allah’ın Rasulü hürde nedir?” O da buyurdu ki: “el-Adese, yani kara kızıl hastalığı.” Hz. Peygamber Cebrail’e buyurdu ki: “Sana ne oldu ki rengin değişti?” O da dedi ki: “Ey Muhammed, sema kapılarından bir kapı açıldı. Bu kapı bugüne kadar hiç açılmamıştı. Ben, senin ihtiyaç sahibi olmaktan dolayı kavminin ayıplaması nedeniyle azaba uğramalarından korkuyorum.” Nebi ile Cebrail birbirlerine ağlayarak döndüler. Cebrail eski haline dönünce dedi ki: “Müjde! ya Muhammed. Bu, cennetin bekçisi Rıdvan’dır. Sana Rabbinin rızasıyla geldi.” Rıdvan geldi ve selam verdi. Sonra dedi ki: “Ey Muhammed! İzzet’in Rabbi sana selam söylüyor -Bu esnada Rıdvan’ın yanında içerisi nurla dolu bir sepet vardı- ve sana diyor ki: “Benim katımda olan derecelerinden hiçbir şey noksan olmamak şartıyla, işte sana sivrisinek kanadı misali dünya hazinelerinin anahtarları.” Hz. Peygamber istişare ediyormuş gibi Cebrail’e baktı. Cebrail elini yere vurarak şöyle dedi: “Allah için tevazu sahibi ol!” Bunun üzerine Hz. Peygamber buyurdu ki: “Ey Rıdvan! o sepette bulunan şeylere benim ihtiyacım yok. Benim için fakirlik ile sabırlı ve şükreden bir kul olmak daha sevimlidir.” Rıdvan şöyle dedi: “İsabet ettin. Allah seni hep isabet ettirsin.” Bu esnada semadan bir nida geldi. Cebrail başını kaldırdı. Bir de gördü ki Sema’nın kapıları arşa kadar açılmıştı. Allah Teala, Adn Cenneti’ne, üzerinde yeşil bir odanın bulunduğu bir dalı sarkıtmasını işaret etti. O odanın da kırmızı yakuttan yetmiş bin kapısı vardı. Bunun üzerine Cebrail dedi ki: “Ey Muhammed! gözünü yukarıya kaldır.” O da kaldırıncaya, diğer peygamberlerin odalarını ve mekanlarını gördü. Kendi mekanını ise kendisine mahsus bir

⁵³³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 17/408; Semerkandî, *Bahrü’l-’ulûm*, 2/530; Saîd Havvâ, *el-Esâs fi’t-tefsîr* (Kahire: Dâru’s-Selâm, 1424), 7/3852.

⁵³⁴ Bu rivayet gerek isnad zincirinde yer alan Cüveybir b Saîd’in zayıf bir ravi olması sebebiyle, bk. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî, *el-Cerh ve’t-ta’dîl* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-’İlmiyye, 1372), 2/540; Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fi du’afâi’r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed ‘Abdülmevcûd- Alî Muhammed Mu’avvad (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-’İlmiyye, ts.), 2/332; gerekse Dahhâk ile İbn Abbas (r.a) arasında meydana gelen senetteki kopukluk sebebiyle zayıf kabul edilmiştir. bk. el-Vâhidî, *Esbâbu nuzûli’l-Kur’ân*, thk. ‘İsam b. Abdulmuhsin el-Humeydân (Demmâm: Dâru’l-İslâh, 1992), 2/2/332; Ebû’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Hasâisu’l-Kubrâ* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-’İlmiyye, ts.), 2/334.

farklılıkta ve diğer peygamberlerin mekanlarının üzerinde gördü. Ve bir münadi nida etti: “Razı oldun mu ey Muhammed?” Hz. Peygamber ise: “Evet razı oldum ya Rabbi. Bu dünyada bana verilecek olanları kıyamet gününde şefaati için kıl.” buyurdu. Rivayet olunmuştur ki bu âyet cennetin bekçisi Rıdvan hakkında nazil olmuştur.⁵³⁵

2.4. KİYÂMETİ İNKÂRIN SONUÇLARI, MUTTAKÎLERİN MÜKÂFATLARI VE MÜŞRİKLERİN SORGULANMALARI (11-19. ÂYETLER)

Allah Teâlâ surenin on bir ilâ on dokuzuncu ayetlerinde öncelikle kıyameti yalanlayanlar için alevli bir ateşin hazırlandığını, cehennemin, kendi ehlini uzaktan gördüğünü ve oraya gireceklerin cehennemin kükremesini ve uğultusunu uzaktan duyacaklarını haber vermektedir. Akabinde bu kimselerin bağlanmış bir şekilde oranın dar bir yerine atılacaklarını ve orada yok olmak arayışına gireceklerini bildirmektedir. Buna karşılık muttaki kimseler için ebedi olarak cennet yurdunda kalacakları ve orada diledikleri her şeye erişecekleri gibi birtakım mükafatlardan haber verilmektedir. Son olarak birtakım varlıklara tapan müşrikler ile taptıkları varlıkların sorguya çekilmesinden bahsedilmektedir. Bu sorgunun neticesinde, müşriklerin iddialarının boşa çıkıp yalanlanmasından dolayı elem verici bir azaba çarptırılacaklarından ve bu azabı hiç kimsenin geri çevirmeye güç yetiremeyeceğinden haber verilmektedir. İlgili ayet grubunun metni ve meali şu şekildedir:

بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا ﴿١١﴾ إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغِيْطًا وَزَفِيرًا ﴿١٢﴾ وَإِذَا أَلْفَا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مَّقَرَّتَيْنِ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا ﴿١٣﴾ لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا ﴿١٤﴾ قُلْ أَدْلِكْ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ كَانَتْ لَهُمْ جَزَاءً وَمَصِيرًا ﴿١٥﴾ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ خَالِدِينَ كَانَ عَلَى رَبِّكَ وَعْدًا مَسْئُولًا ﴿١٦﴾ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَقُولُ أَأَنْتُمْ أَضَلَلْتُمْ عِبَادِي هَؤُلَاءِ أَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ ﴿١٧﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ وَلَكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَأَبَاءَهُمْ حَتَّى نَسُوا الذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا ﴿١٨﴾ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ بِمَا تَقُولُونَ فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا وَمَنْ يَظْلِمِ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا ﴿١٩﴾

“Gerçekte onlar o (Son) Saat’i yalanlamışlardı. Biz de o (Son) Saat’i yalanlayanlara alevli bir ateş (cehennem) hazırladık. (O ateş) uzak bir yerden onları görünce (cehennemlikler) onun kükremesini ve uğultusunu duyacaklardır. (Zincirlere) Bağlı olarak oradan (cehennemin) dar bir yerine atıldıkları zaman oracıkta yok olmayı isteyeceklerdir. (Kendilerine) ‘Bugün (yalnız) bir kez değil, defalarca yok olmayı isteyin!’ (denecektir). (Onlara) de ki: Bu mu hayırlı

⁵³⁵ Sa’lebî, el-Keşf ve’l-beyân ‘an tefsîri’l-Kur’an, 19/365; el-Vâhidî, Esbâbu nuzûli’l-Kur’ân, thk. ‘İsam b. Abdulmuhsin el-Ḥumeydân (Demmâm: Dâru’l-İslâh, 1992), 2/333; el-Kirmânî, Lübbü’l-tefsîr, 1758; Taberî, Câmiu’l-beyân, 13/7; Süyûtî, ed-Dürrü’l-mensûr fî t-tefsîr bi’l-me’sûr, 6/237.

olan yoksa muttakîlere vadedilen, kendileri için bir ödül ve varış yeri olan ebedî cennet mi? Onların (muttakilerin), cennette ebedî kalmak üzere diledikleri her şeyleri olacaktır. İşte bu, Rabbinin üzerine (aldığı ve yerine getirilmesi) istenen bir vaaddir. Onları (cehennemlikleri) ve Allah'ın peşi sıra taptıkları varlıkları bir araya getirdiği gün, (Allah) 'Şu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yolu şaşırdılar (yoldan saptılar)?' diye soracaktır. Onlar (melekler) de şöyle demiş (olacaklar)dır: Sen yücesin. Senin peşin sıra dostlar(dan hiçbirini) edinmek bize yakışmazdı. Fakat sen onlara ve atalarına bol nimet verince zikri unuttular ve helaki hak eden bir toplum oldular. (Allah şöyle diyecektir:) İşte (taptıklarınız) sizin söylediklerinizi yalanladılar. Artık hiçbirinizin (azabı) geri çevirmeye de yardıma da gücü yetmez. İçinizden haksızlık edenlere büyük bir azap tattıracağız!"⁵³⁶

Bu ayet grubu; müşriklerin son saati (kıyamet gününü) inkâr etmeleri ve cezaları, buna karşılık muttakilerin mükafatları son olarak da müşriklerin mahşerdeki sorgulanmaları şeklinde üç ayrı bağlamda başlıklandırılacaktır.

2.4.1. Müşriklerin Son Saati (Kıyamet Gününü) İnkâr Etmeleri ve Cezaları

Allah Teâlâ sûrenin on bir ilâ on dördüncü ayetlerinde ilk olarak kıyameti inkâr eden kimseler için alevli bir ateşin hazırlandığını ve o ateşin cehennemlikleri uzak bir yerden gördüğünde oradakilerin ateşin kükremesini ve uğultusunu işiteceklerini haber vermektedir. Akabinde ise bu kimselerin cehennemim dar bir yerine (zincirlere) bağlı olarak atıldıklarında orada yok olmayı isteyeceklerini bildirmektedir. İşin sonunda onların bu arayışlarına "bugün yalnız bir kere değil defalarca yok olmayı isteyin" şeklinde cevap verileceğini haber vermektedir.

2.4.1.1. Cehennemin kendileri için hazırlanmış olması

بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا "Gerçekte onlar o (Son) Saat'i yalanlamışlardı.

Biz de o (Son) Saat'i yalanlayanlara alevli bir ateş (cehennem) hazırladık."⁵³⁷

Kur'ân'da kırk sekiz kez yer alan⁵³⁸ السَّاعَةِ "es-sâ'ah" kelimesi "kıyamet saati, kıyamet vakti ve son saat" gibi anlamlara gelmektedir. Müşriklerin son saati inkâr etmeleri aynı zamanda ahiret hayatını da inkâr etmeleri anlamına gelmektedir. Nitekim konu Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde ele alındığında Mekke ehlinin çoğunluğunun ahirete iman etmediği,⁵³⁹ bu

⁵³⁶ el-Furkân 25;11-12-13-14-15-16-17-18-19.

⁵³⁷ el-Furkân 25;11.

⁵³⁸ Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfrehes*, 371.

⁵³⁹ Ayet için bk. en-Necm 53/27.

inançsızlıklarını; “Bize son saat gelmez.” diyerek ikrar ettikleri⁵⁴⁰ ve iman edenlerle alay ederek “eğer iddianızda doğru iseniz o (azap) vaadi ne zamanmış!” dedikleri⁵⁴¹ bilinmektedir. Bunun yanında içlerinden bazılarının da dehr denilen zamana inanıp başka hiçbir üstün güce inanmadıkları⁵⁴² ve sayıları az da olsa belli belirsiz bir ahiret inancına inanan kimselerin olduğu bilinmektedir.⁵⁴³

Ayette yer alan السَّعِير “es-se‘îr” kelimesi ise Kur’ân’da dördü السَّعِير şeklinde elif-lam takısı alarak,⁵⁴⁴ dördü ise سَعِير şeklinde elif-lamsız olarak⁵⁴⁵ toplamda on altı kez⁵⁴⁶ geçmekte olup alevli ateş, çılgın ateş ve tutuşturulmuş ateş gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁴⁷

Hasan el-Basri (ö. 110/728) ise سَعِير kelimesinin tutuşturulmuş alev anlamında cehennemin isimlerinden bir isim olduğunu söylemektedir.⁵⁴⁸

2.4.1.2. Cehennemin inkarcıları görmesi, onların da cehennemin kükremesini ve uğultusunu duymaları

إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغِيْطًا وَزَفِيرًا “(O ateş) uzak bir yerden onları görünce (cehennemlikler) onun kükremesini ve uğultusunu duyacaklardır.”⁵⁴⁹

Bu ayette dikkat çekilen birkaç husus vardır ki onlar şöyle sıralanabilir:

a. إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ “(O ateş) uzak bir yerden onları görünce..” Bu cümlede yer alan سَعِير kelimesi müzekker bir kelime olmasına rağmen, gerek رَأَتْهُمْ fiilinin müennes kalıpta gelmesi gerekse سَمِعُوا ifadesindeki “Se‘îr” kelimesine dönen هَا zamirinin müennes olması, سَعِير kelimesinin semâî müennes olan النَّار manasında olmasındandır.⁵⁵⁰

⁵⁴⁰ Ayet için bk. Sebe’ 34/3.

⁵⁴¹ Ayetler için bk. Yûnus 10/48; el-Enbiyâ 21/38; en-Neml 27/71; Sebe’ 34/29; Yâsîn 36/48; el-Mülk 67/25.

⁵⁴² Ayet için bk. el- Câsiye 45/24.

⁵⁴³ Ayetler için bk. Yûnus 10/18; el-Kehf 18/36; ez-Zümer 39/3; Fussilet 41/50; eş-Şûrâ 42/18; el-Câsiye 45/32.

⁵⁴⁴ Ayetler için bk. el-Hac 22/4; Lokmân 31/21; Sebe’ 34/12; Fâtır 35/6; eş-Şûrâ 42/7; el-Mülk 67/5, 10, 11.

⁵⁴⁵ Ayetler için bk. en-Nisâ 4/10, 55; el-İsrâ 17/97; el-Furkân 25/11; el-Ahzâb 33/64; el-Feth 48/13; el-İnsân 76/4; el-İnşikâk 84/12.

⁵⁴⁶ Abdalbâkî, *el-Mu‘cemu’l-müfrehes*, 351.

⁵⁴⁷ Ebu’l-Hasen Ali b. İsmail İbn Sîde, *el-Muhkem ve’l-muhîtu’l-a‘zam*, thk. ‘Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2000), 1/479.

⁵⁴⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/267; Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, 24/437; Şerefeddin Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah Tıbi, *Fütühü’l-gayb fî’l-keşf an kınâi’r-reyb- Hâşiyetü’l-Tıbi ale’l-Keşşâf* (Dübe: Caizetu Dübe ed-Devliyye li’l-Kur’ânî’l-Kerim, 2013), 11/185; Hereri, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-reyhân*, 18/243.

⁵⁴⁹ el-Furkân 25/12.

⁵⁵⁰ Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, 24/437; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 19/29.

Görme fiilinin faili cehennemdir. Nitekim konu Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde ele alındığında cehennemin Kâf sûresinin otuzuncu ayetinde konuşmasından, Meâric sûresinin on yedinci ayetinde çağırmasından ve Furkân sûresinin on ikinci ayetinde görmesinden bahsedilmektedir. Aynı bağlamda Hz. Peygamber'den şöyle bir rivayet de nakledilmektedir. “Allah Rasülü (s.a.v), ‘Her kim benim demediğim bir şeyi bana nispet ederse, cehennemin iki gözü arasındaki oturağına hazırlansın’ buyurmuştur. Sahâbîler, ‘Yâ Rasûlallâh, cehennemin gözleri var mı ki!’ diye sormuşlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ‘cehennem onları uzak bir yerden gördüğünde’ âyetini hiç duymadınız mı?’ cevabını vermiştir.⁵⁵¹

Bir görüşe göre ise buradaki görme fiilinin sahibi cehennem değil, cehennem zebanileridir. Bu görüşü benimseyenler “...Şehre sor! ...” ayetinde⁵⁵² kastedilenin “şehrin halkına sor” olduğunu delil getirerek failiyet alakası⁵⁵³ ile mecaz olduğunu söylemişlerdir.⁵⁵⁴

“Uzak bir yerden” ifadesiyle kastedilenin beş yüz senelik bir uzaklık olduğu rivayet edilmektedir.⁵⁵⁵ Bu ifade kesretten kinaye olabileceği gibi hakikat de olabilir. En doğrusunu Allah bilir. Şu kadar var ki konu Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde ele alındığında Nâziât sûresinin otuz altıncı ayetinde “onu görenler” için, Şuarâ sûresinin doksan birinci ayetinde ise “azgınlara” için cehennemin görüş alanına getirileceği bildirilmektedir.

b. سَمِعُوا لَهَا تَغِيْطًا وَزَفِيرًا “(Cehennemlikler) onun (Cehennemin) kükremesini ve uğultusunu işitecekler.” Cehennemin konuşması, görmesi ve çağırmasının yanı sıra çıkardığı uğultu ve kükremesinin korkunçluğunu belirtmek için Enbiyâ sûresinin yüz ikinci ayetinde حَسِيسٌ “hasîs”,

⁵⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/244; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an*, 19/368; Ebû Bekr İbnü'l Arabî, *el-Kabes fî Şerhi Muvattai Mâlik b. Enes*, thk. Muhammed Abdullah Velid Kerîm (Beyrut: Dâru'l Garbî'l İslâmî, 1992), 109; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 13/7; Ebu'l-Hasan Nûruddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Suleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*, ed. Husâmeddîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetu'l-Kudsî, 1414), 1/178 (no:653).

⁵⁵² Ayet için bk. Yûsuf 12/82.

⁵⁵³ Alâka: Cümlelerin hakiki anlamı ile mecaz anlamı arasındaki münasebettir. Bu cümlede cehennemin konuşması hakiki anlam olup, cehennem zebanilerinin konuşması mecazdır. Bu durumda aralarında faillik alakası ortaya çıkmaktadır.

⁵⁵⁴ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 6/75; Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdissamed 'Alemüddîn es-Sehâvî el-Mısıri eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/628; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/267; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/437; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 13/7; Şirbînî, *es-Sirâcü'l-münîr fî'l-i'âne 'alâ ma'rifeti ba'zî me'âni kelâmi rabbine'l-hakîmi'l-habîr*, 2/651.

⁵⁵⁵ Tâcülkurrâ Mahmûd b. Hamza Kirmânî, *Garâibu't-tefsîr ve 'acâ'ibu't-te'vîl*, thk. Şamrân Serkâl Yûnus el-'Acelî (Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye - Beyrut: Müessesetu 'Ulûmi'l-Kur'an, ts.), 2/810; Kirmânî, *Lübâbü't-tefâsîr*, 1759; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ebî el-Hasen b. el-Huseyn el-Ğaznevî Beyânu'l-Hak en-Nisâbüri, *Bâhiru'l-Burhân fî Me'âni Müşkilâti'l-Kur'an*, ed. Su'âd binti Sâlih (Mekke: y.y., 1419), 2/1015; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 13/7; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 8/87; Muhammed Alî Tâhâ ed-Dürre, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-kerîm ve i'râbuhu ve beyânuhu* (Dimaşk - Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1430), 6/458.

Furkân sûresinin on ikinci ayetinde تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا “teğayyuz ve zefir”, Mülk sûresinin yedinci ayetinde ise شَهِيْقًا “şehîk” kelimeleri kullanılmaktadır.

Bu kükreme ve uğultu sesi bazılarına göre ise cehennem bekçilerine aittir.⁵⁵⁶ Bu mecaz anlamdır. Hakikat ister gerçek anlamıyla cehennemin kükremesi ve uğultusu olsun isterse mecaz anlamıyla cehennem bekçilerinin olsun sonuç olarak cehennemin bu yapısı için kullanılan her dört kelime de cehennemliklerin orada yaşayacakları zorlu süreci ve içerisinde bulunacakları sıkıntılı hali haber vermektedir.

2.4.1.3. Cehennemin en dar yerine atılmaları

وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُّقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا “Bağlı olarak oradan (cehennemin) dar bir yerine atıldıkları zaman oracıkta yok olmayı isteyeceklerdir.”⁵⁵⁷

Allah Teâlâ inkarcıların ahiretteki cezaları bağlamında cehennemin kükremesini ve uğultusunu işittikten sonra bu defa da bağlanmış bir şekilde cehennemin dar bir yerine atılacaklarını ve oradaki felaket durumlarını haber vermektedir.

Âyetteki أُلْقُوا “ulkû” fiili yüksekte atmak anlamında olup cehennemin çukurda olduğuna işaret etmektedir. Nitekim cennet genişliği açısından göklerin ve yerin genişliği ile ilişkilendirilirken⁵⁵⁸ buna karşılık cehennemin gerek mekân açısından gerekse içerisindeki sıkıntının şiddetinden dar oluşu vurgulanmaktadır.

مُقَرَّنِينَ “mukarranîne” kelimesi أُلْقُوا fiilindeki و “vav” harfinden hal olup⁵⁵⁹ demirden zincirlere, birbirlerine veya şeytanlarına bağlanmış olacakları anlamına gelmektedir.⁵⁶⁰ Burada mutlak olarak zikredilen مُقَرَّنِينَ kelimesi İbrâhim sûresinin kırk dokuzuncu ayetinde فِي الْأَصْفَادِ “suçluların zincirlere bağlanmış olacağı” şeklinde zincir anlamına gelen الْأَصْفَادِ kelimesiyle mukayyed olarak zikredilmektedir.⁵⁶¹ Konu Kur’ân’ın bütünlüğü içerisinde ele alındığında birçok ayette cehennemliklerin zincirlere vurulacakları bildirilmektedir.⁵⁶²

⁵⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu ’l-Gayb*, 24/438.

⁵⁵⁷ el-Furkân 25/13.

⁵⁵⁸ Ayet için bk. el-Âl-i İmrân 3/133.

⁵⁵⁹ Hererî, *Hadâiku ’r-ravhi ve ’r-reyhân*, 19/510.

⁵⁶⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/228; Taberî, *Câmiu ’l-beyân*, 19/244; Semerkandî, *Bahrü ’l-’ulûm*, 2/531; Kirmânî, *Lübâbü ’t-tefâsîr*, 1760; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/267.

⁵⁶¹ Mutlak olarak zikredilen مُقَرَّنِينَ “mukarranîne” kelimesi ile mukayyed olarak zikredilen فِي الْأَصْفَادِ “mukarrarîne fi’l-esfâd” kelimeleri hüküm ve sebep açısından bir olduklarından ittifakla mutlak mukayyede hamledilmektedir. Hükümleri; cehenneme atılmaları iken sebepleri, inkârcı olmalarıdır.

⁵⁶² Ayetler için bk. er-Ra’d 13/5; el-Hac 22/21; Yâsîn 36/8; el-Mü’min 40/71-72; el-Hâkka 69/32.

2.4.1.4. Birçok kere yok olmayı istemeleri

Cehennemlikler bu korkunç azap karşısında “Ey subûr, ey helak (yok oluş), neredesin! Şimdi senin zamanın; gel de bizi kurtar!” diyerek arayışa gireceklerdir. Bu yakarışlarına cevaben Rabbimiz: *“Bugün (yalnız) bir kez değil, defalarca yok olmayı isteyin!”*⁵⁶³ şeklinde mukabelede bulunacağını bildirmektedir. Nitekim cehennemde azabın ebedî olduğu hakikati muhtelif ayetlerde zikredilmektedir.⁵⁶⁴

2.4.2. Muttakilerin Mükafatları

Allah Teâlâ inkarcıların ahiretteki akıbetlerinden haber verdikten sonra on beş ile on altıncı ayetlerde sözü cennet ehline getirip, azabın ebediliğinin karşısında cennet yurdunun ebedi olduğunu ve bunun Allah’ın kesin bir vaadi olduğunu bildirerek Hz. Peygamber’e hitaben şu soruyu yöneltmektedir:

*“(Onlara) de ki: Bu mu hayırlı olan yoksa muttakîlere vadedilen, kendileri için bir ödül ve varış yeri olan ebedî cennet mi?”*⁵⁶⁵

2.4.2.1. Cennette ebedî kalmaları

Allah Teâlâ müşriklerin inkârları sebebiyle çarptırılacakları ateş azabından haber verirken onların yok oluş çağrılarının asla karşılık bulmayacağını ve ebedi olarak cehennemde kalacaklarını bildirmektedir. Buna karşılık Allah Teâlâ, muttaki olup -konu bağlamında- şirkten ve küfürden, -daha geniş manada ise- Allah Teâlâ’nın emir ve yasaklarından korunan yani tüm bunlara karşı duyarlı olan muttakiler için ödül ve varış yeri olarak ebedî cennetin olduğunu haber vermektedir.

Ebedî cennet yurdu ile cehennemin mukayese edilerek, ismi tafdil kalıbında *“en hayırlısı”* kelimesinin getirilmesi cehennemde de bir hayrın olduğu tevehhümünü oluşturabilmektedir. Hakikat ise cehennemde hiçbir hayır olmamakla beraber, bu mukayesedeki istifham üslubu kafirleri alaya alma ve azarlama manasında olduğu içindir.⁵⁶⁶

⁵⁶³ el-Furkân 25/14.

⁵⁶⁴ Ayetler için bk. en- Nisâ 4/169; el-Ahzâb 33/65; el-Cin 72/23; en-Nebe 78/23.

⁵⁶⁵ el-Furkân 25/15.

⁵⁶⁶ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 3/107; Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/9; Râzî, “Mefâtihu'l-Ğayb”, 24/451; İbn Kemâl Pâşâ, *Tefsîru İbn Kemâl Pâşâ*, 7/318; ed-Dürre, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-kerîm ve i'râbuhu ve beyânuhu*, 6/461.

2.4.2.2. Cennette diledikleri her şeyle buluşmaları

Allah Teâlâ, muttakilerin mükafatları bağlamında ikinci olarak onların ebedi olan cennet yurdunda diledikleri her şeye erişeceklerini ve bunun ilahi bir vaad olduğunu şu şekilde haber vermektedir:

لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ خَالِدِينَ كَانَ عَلَى رَبِّكَ وَعْدًا مَسْئُولًا “Onların (muttakilerin), cennette ebedî kalmak üzere diledikleri her şeyleri olacaktır. İşte bu, Rabbinin üzerine (aldığı ve yerine getirilmesi) istenen bir vaaddir.”⁵⁶⁷

Cennetin ödül çeşitliliği bağlamında Kur’ân’da birçok ayet yer almaktadır. Bunlardan bazılarında nimetlerinin de gölgelerinin de devamlı olduğu,⁵⁶⁸ orada herhangi bir engellenmenin ve kesintinin söz konusu olmayacağı,⁵⁶⁹ nimetlerinin hiçbir şekilde cennetliklerin başına kakılmayacağı,⁵⁷⁰ orada canların istediği ve gözlerin görmek istediği her şeyin bulunacağı,⁵⁷¹ zikredilen nimetlerden öte, orada cennet ehli için hazırlanan ödülleri hiçbir insanın bilemeyeceği,⁵⁷² muttakilerin gireceği Adn Cennetleri’nin altlarından ırmaklar akacağı ve oradakilerin istedikleri her ne varsa kendilerine verileceği⁵⁷³ ve orada canların çektiği, gözlerin hoşlandığı her şeyin olacağı⁵⁷⁴ haber verilmektedir.

لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ خَالِدِينَ كَانَ عَلَى رَبِّكَ وَعْدًا مَسْئُولًا “İşte bu, Rabbinin üzerine (aldığı ve yerine getirilmesi) istenen bir vaaddir.” ifadesi ise Allah Teâlâ’nın müminleri cennetine dahil etmesi şeklindeki vaadi olup bu cennete alma işinin kulların kendi amelleri ile hak edişlerinden ziyade Allah Teâlâ’nın bunu vadetmesi sonucunda gerçekleşeceğine delalet etmektedir.⁵⁷⁵

2.4.3. Mahşerdeki Sorgulama ve Müşriklerin Reddedilmesi

Allah Teâlâ sûresin on yedi ilâ on dokuzuncu ayetlerinde müşriklerin ve kendilerine taptıkları varlıkların bir araya getirilip sorguya çekileceklerini, bu sorgulamanın neticesinde kendilerine taptıkları varlıkların onları yalnız bırakacaklarını haber vermektedir. Akabinde meleklerin müşrikler hakkındaki birtakım ifadelerinden, son olarak da zalim kişilerin hiç

⁵⁶⁷ el-Furkân 25/16.

⁵⁶⁸ Ayet için bk. er-Ra’d 13/35

⁵⁶⁹ Ayet için bk. el- Vâkıa 56/33.

⁵⁷⁰ Ayetler için bk. el-İnşikâk 84/25; et-Tîn 95/6.

⁵⁷¹ Ayetler için bk. Yâsîn 36/57; Fussilet 41/31-32; ez-Zuhruf 43/71; er-Rahmân 55/46-76; el-Vâkıa 56/15-37; Muhammed 47/12-15.

⁵⁷² Ayet için bk. es-Secde 32/17.

⁵⁷³ Ayet için bk. Kâf 50/35.

⁵⁷⁴ Ayetler için bk. ez-Zuhruf 43/71; Yâsîn 36/57.

⁵⁷⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/441.

kimsenin kendilerinden savamayacağı ve bu hususta kendilerine yardım da edemeyeceği büyük bir azaba çarptırılacaklarından haber vermektedir.

2.4.3.1. Mahşerdeki rüsvâ eden sorgulama

Allah Teâlâ müşrikleri ve tapmış oldukları varlıkları sorgulamak üzere onlara yönelik hitabını şu şekilde gündeme getirmektedir:

“Onları وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَقُولُ أَأَنْتُمْ أَضَلَلْتُمْ عِبَادِي هَؤُلَاءِ أَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ

(cehennemlikleri) ve Allah'ın peşi sıra taptıkları varlıkları bir araya getirdiği gün, (Allah) ‘Şu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yolu şaşırdılar (yoldan saptılar)?’ diye soracaktır.”⁵⁷⁶

Kıraat imamlarından İbn Kesir (ö. 120/738), Ebû Cafer (ö. 130/747-48), Hafs (ö. 180/796) ve Yakup (ö. 205/821) ayetteki يَحْشُرُهُمْ “yehşuruhüm” fiilini ي ile “onları toplayacak” anlamında okurken, diğer kıraat imamları ن ile نَحْشُرُهُمْ şeklinde “onları toplayacağız” anlamında okumuşlardır.⁵⁷⁷

يَحْشُرُهُمْ fiili üzerine matuf olan مَا ifadesi ise ismi mevsul olup, kendisine tapılan varlıkları ifade etmektedir.⁵⁷⁸ Kendisine tapılan bu varlıklar canlı da cansız da olabilir. Nitekim bazılarına göre bu varlıklardan maksat melekler, Hz. İsa ve Hz. Üzeyr iken⁵⁷⁹ bazılarına göre melekler, cinler ve insanlardır.⁵⁸⁰

⁵⁷⁶ el-Furkân 25/17.

⁵⁷⁷ Ebû Bekr b. Ahmed b. Mûsâ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâat*, thk. Şevki Dayf (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1972), 463; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Meâni'l-kırâât*, thk. 'Iyd Mustafa Derviş- 'Avd b. Hamd el-Kûzî (Suudi Arabistan: Câmî'atu'l-Melik Su'ûd, 1991), 2/214; Ebû 'Alî el-Hasen b. Aḥmed b. 'Abdulğaffâr Ebû 'Alî el-Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a*, thk. Bedruddîn Kaḥvecî - Beşîr Cuveycâbî (Dimaşk; Beyrut: Dâru'l-Me'mûn, 1413/1993), 5/338; Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Mebsût fi'l-kırâ'âtî'l-aşr*, thk. Subey' Ḥamza Ḥâkîmî (Dimaşk: Mecmeu'l-Lügati'l-Arabiyye, 1981), 322; Ebû Zur'a 'Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ'ât* (b.y.: y.y., ts.), 508; Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf an vüçûhi'l-kırâ'âtî's-seb' ve ilelihâ ve hiccehâ*, thk. Muhyiddîn Ramazan (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981), 2/145; Ebû 'Amr 'Osman b. Sa'îd ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-Kırâ'âtî's-Seb'*, thk. Ütev Terizel? (Beyrut: y.y., 1404), 163; Ebû Alî Hasen b. Alî b. İbrâhîm Ahvâzî, *el-Vecîz fi'l-kırâ'âtî's-semâniyye*, thk. Dureyd Hasan Ahmed (Beyrut, Daru'l-Arabi'l-İslâmî, 2002), 269; 'Abdullâh b. 'Abdilmu'min b. el-Vecîh b. 'Abdullâh b. 'Alî b. el-Mubârek Ebû Muhammed el-Vâsitî, *el-Kenz fi'l-Kırâ'âtî'l-Aşr*, ed. Hâlid el-Meşhedânî (Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dînîyye, 1425), 2/581; Ebû'l-Kâsım 'Alî b. 'Osman b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan İbnu'l-Kâsîh, *Sirâcu'l-Kârî'i'l-Mubtedî ve Tizkâru'l-Mukrî'i'l-Muntehî* (Mısır: y.y., 1373), 305; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/333.

⁵⁷⁸ Mahmûd Sâfî, *el-Cedvel*, 9/314.

⁵⁷⁹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru'l-imâm Mücâhid b. Cebr*, 496; İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 8/2672; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/268; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/438.

⁵⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/247; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an*, 7/127; Vâhidî, *el-Vecîz fi tefsîri'l-kitâbî'l-'azîz*, 375.

Allah Teâlâ müşrikleri azarlama ve hakikati ikrar etmeleri için *فَيَقُولُ ءَأَنْتُمْ أَضَلَلْتُمْ عِبَادِي* “(Allah) ‘Şu kullarımı siz mi saptırdınız?’” şeklinde istifham hemzesini *أَضَلَلْتُمْ* fiiline değil de hitabın işin faillerine yönelik olduğunu vurgulamak için öncesinde munfasıl olarak zikrettiği *أَنْتُمْ* zamirinin öncesine getirmiştir.⁵⁸¹

Allah Teâlâ’nın bu sorusuna meleklerin vereceği cevap gündeme getirilerek şöyle buyrulmaktadır:

2.4.3.2. Müşriklerin yalanlanması

قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ وَلَكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَأَبَاءَهُمْ حَتَّى نَسُوا الذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا

“Onlar (melekler) de şöyle demiş (olacaklar)dır: Sen yücesin. Senin peşin sıra dostlar (dan hiçbirini) edinmek bize yakışmazdı. Fakat sen onlara ve atalarına bol nimet verince zikri unuttular ve helaki hak eden bir toplum oldular.”⁵⁸²

Konu Kur’ân’ın bütünlüğü içerisinde ele alındığında Yûnus sûresinin yirmi sekiz ve yirmi dokuz, İbrâhim sûresinin yirmi iki, Nahl sûresinin seksen altı, Meryem sûresinin seksen iki, Furkân sûresinin on sekiz ve on dokuz, Kasas sûresinin altmış üç, Ankebût sûresinin yirmi beş, Rûm sûresinin on üç, Sebe’ sûresinin kırk bir, Fâtır sûresinin on dört ve Ahkâf sûresinin altıncı ayetinde geçen ifadeler dünyada ortak koşulan varlıkların ahirette bunu reddedeceklerini, kendilerini ortak koşan kimseler için “*Ey Rabbimiz, bunlar bize değil, tam aksine kendi yanlış ve fasit hevâlarına tapmışlardı.*” diyerek onları yalancı ilan edeceklerini bildirilmektedir. Nitekim ayette fail konumunda olan *أَنْ نَتَّخِذَ* müevvel mastarı, Ebu Cafer tarafından meçhul olarak *أَنْ نَتَّخِذَ* şeklinde okunmuştur.⁵⁸³ Her iki okuyuş da mana açısından doğru olup mana malum siga ile okunduğunda “*Senin peşin sıra dostlar edinmek bize yakışmazdı*” şeklinde olurken meçhul siga ile okunduğunda “*Bizim, Allah’ın peşi sıra ma’bûd anlamında dostlar edinilmemiz ve bize tapınılması bize yakışmaz.*” şeklinde olmaktadır.

وَلَكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَأَبَاءَهُمْ حَتَّى نَسُوا الذِّكْرَ “Fakat sen onlara ve atalarına bol nimet verince zikri unuttular.” cümlesine gelince bu ifade, kendilerine tapınılan varlıkların ikinci cevaplarıdır.

⁵⁸¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, 24/442.

⁵⁸² el-Furkân 25/18.

⁵⁸³ Ebû ‘Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *Câmi’u’l-beyân fi’l-kirâ’âti’s-seb’* (İmârât: Câmi’atü’ş-Şârika, 2007), 4/1413; Ebû Muhammed el-Vâsitî, *el-Kenz fi’l-Kirâ’âti’l-Aşr*, 2/581; Ebû’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü’l Cezerî, *Tahbîru’t-Teysîr fi Kirââti’l-Eimmeti’l-Aşere*, thk. M. Müflîh Kudât (Ürdün: Dârü’l-Furkân, 2000), 484.

الدِّكْر “ez-zikr” den maksat genel kabule göre Kur’ân, Allah’ı (hatırlamak) ve tevhid

iken bazılarına göre Rasûlullah, İslam, tâat ve ihsandır.⁵⁸⁴ Kavram Kur’ân’ın bütünlüğü içerisinde ele alındığı vakit zikirden uzak durmanın ne tür sonuçlara sebep olacağı çeşitli ayetlerde⁵⁸⁵ dile getirilmekte ve muhataplar bu hususta uyarılmaktadır. Allah Teâlâ bu bağlamda Furkân sûresinin on sekizinci ayetinde zikri unutmamanın sonucu olarak وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا “Helaki hak eden bir toplum oldular.” buyurmaktadır. Bir benzerinin Feth sûresinin on ikinci ayetinde yer aldığı bu ifade helak edilmek⁵⁸⁶ manasında geçmektedir.

Bir görüşe göre ise ayette yer alan “ez-zikr” ifadesinden maksat salih amel olup قَوْمًا⁵⁸⁷ ifadesinden maksat ise kendilerinde hiçbir hayır olmayan amelleri iptal edilmiş toplumdur.⁵⁸⁸ Nitekim onlar yaptıkları amellerde Allah’ın rızasını gözetmemişlerdir.

Ayette yer alan مَا nefy için olup, siyakında hem nekra olarak gelen أولياء “dostlar” kelimesi ile hem de öncesinde te’kit amacıyla gelen sıra (zaid)⁵⁸⁹ مِنْ harfi cerri ile yapılmış bir vurgulu anlatım vardır. “Nefyin siyâkında zâid harfî cerrden sonra gelen nekra kelime umum ifade eder.”⁵⁹⁰ kaidesinden hareketle, mana meale de yansıttığımız üzere “dostlardan hiçbirini” şeklinde te’kit kazanmaktadır.

⁵⁸⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/229; es-Semerkandî, *Bahrü’l-‘ulûm*, 2/532; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân ‘an tefsîri’l-Kur’an*, 7/127; Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî el-Basrî, *en-Nüket ve’l-‘uyûn Tefsîru’l-Mâverdî*, nşr. es-Seyyid b. Abdumaksûd b. Abdurrahîm (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye-Müessesetu’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, ts.), 4/136-137; Ebû’l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî en-Nisâbüri, *el-Vasût fi tefsîri’l-Kur’âni’l-mecîd*, thk. Âdil Ahmed ‘Abdülmevcûd vd. (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1415/1994), 3/337.

⁵⁸⁵ Ayetler için bk. Tâhâ 20/99-100, 124-127; el-Furkân 25/27-29; ez-Zuhruf 43/36-44; el-Cin 72/17.

⁵⁸⁶ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru’l-imâm Mücâhid b. Cebr*, 496; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/229; İbn Kuteybe, *Garîbu’l-Kur’ân*, 311; Nehhâs, *Me’âni’l-Kur’âni’l-kerîm*, 5/14; Semerkandî, *Bahrü’l-‘ulûm*, 2/532; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân ‘an tefsîri’l-Kur’an*, 7/127.

⁵⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 8/2672.

⁵⁸⁸ Mâverdî, *en-Nüket*, 4/137.

⁵⁸⁹ Nitekim زيادة المعنى تدل على زيادة المعنى “lafızdaki ziyadelik, mânânın kuvvet kazanmasına delalet eder.” bk. Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basît*, 11/230; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 1/27; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, 1/28; Ebu’l-Abbâs Semîn el-Halebî, *Umdetu’l-huffâz fi tefsîri eşrefi’l-elfâz*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnü’s-Sûd (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1996), 3/406; ems ed-Dîn Ahmed el-Ma’rûf bi’Dikenkûz ev Denkûz Dikenkûz, *Şerhân ‘alâ Merâhi’l-Ervâhi fi ‘İlmi’s-Sarf* (Mısır: y.y., 1379), 3; Ebû’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Nevâhidü’l-Ebkâr ve Şevâridü’l-Efkâr: Hâşiye ‘alâ Tefsîri’l-Beydâvî* (Mekke: Câmî’atu Ummi’l-Kurâ, 1424), 1/148; Muhammed b. Mustafâ el-Kücevî Şeyhzâde, *Şerhu Kavâ’idi’l-‘İrâb*, ed. İsmâ’il İsmâ’il Merve (b.y.: y.y., 1416), 1/6; ‘Abdullâh b. Ahmed el-Mekkî el-Fâkihî, *Şerhu Kitâbi’l-Hudûd fi’n-Nahv*, ed. Ramadân Ahmed ed-Dumeyrî (Kahire: y.y., 1414), 38/2.

⁵⁹⁰ Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâga*, 125.

2.4.3.3. Zalimlerin büyük bir azapla cezalandırılması

Allah Teâlâ mahşerdeki bu sorgulamanın ardından inkarcılara seslenerek taptıkları varlıkların kendilerini yalanladıklarını, artık onlardan azabı hiç kimsenin geri çeviremeyeceğini ve zalimlerin büyük bir azapla cezalandırılacağını şu şekilde bildirmektedir:

“(Allah şöyle dedi): *İşte (taptıklarınız) sizin söylediklerinizi yalanladılar. Artık hiçbirinizin (azabı) geri çevirmeye de yardıma da gücü yetmez. İçinizden haksızlık edenlere büyük bir azap tattıracağız.*”⁵⁹¹

Konu Kur’ân’ın bütünlüğü içerisinde ele alındığında birçok ayette⁵⁹² inkârcıların mahşer günü birtakım kişileri ve özellikle de şeytanı suçlayacakları ancak bu tür suçlamaların onlara asla fayda sağlamayacağı ve işin nihayetinde azaba çarptırılacakları haber verilmektedir.

Nitekim ayette yer alan *فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا* “Artık hiçbirinizin (azabı) geri çevirmeye de yardıma da gücü yetmez.” ifadesinde *مَا* nefy (olumsuzluk) için olup siyakında nekra olarak umum bildiren *صَرْفًا* kelimesi ile ona matuf olan *نَصْرًا* kelimesi ile yapılan vurgulu bir anlatım vardır. Mana meale yansıttığımız üzere “hiçbirinizin” şeklinde te’kit kazanmaktadır.

Haksızlık etmek şeklinde karşılık bulan zulüm ifadesi Kur’ân’ın Kur’an’la tefsiri bağlamında şirk günahı ile ifade edilmektedir.⁵⁹³ Nitekim Hz. Peygamber şirki, en büyük zulüm olarak ifade edildiği Lokmân sûresinin on üçüncü ayetiyle tefsir etmektedir.⁵⁹⁴

2.5. İNSANLARIN İMTİHANLARI, İLÂHÎ SORGULAMA VE ZÂLİMLERİN KİYÂMETTEKİ PİŞMANLIKLARI (20-34. ÂYETLER)

Konu bütünlüğü açısından Furkân sûresinin yirmi ilâ otuz dördüncü ayet grubunu; “insanların imtihanları ve kendilerini bekleyen korkunç akıbetler”, “ilahi yargılama”,

⁵⁹¹ el-Furkân 25/19.

⁵⁹² Ayetler için bk. el-Mâide 5/116-118; el-A‘râf 7/38-39; İbrâhim 14/21-22; el-Kasas 28/63; el-Ahzâb 33/67-68; Sebe’ 34/31-33, 41; Fâtır 35/14; es-Sâffât 37/28-33; Sâd 38/61; Fussilet 41/29; ez-Zuhruf 43/38-39; el-Ahkâf 46/6.

⁵⁹³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/229; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/474; Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San‘ânî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, thk. Mahmûd Muhammed Abduh (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1419/1999), 2/452; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 19/251; Semerkandî, *Bahrü’l-‘ulûm*, 2/533; Mekki b. Ebî Tâlip, *el-Hidâye*, 8/5195.

⁵⁹⁴ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İsmâ‘îl b. İbrâhîm el-Buhârî el-Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, ed. Mustafa Dîb el-Buğâ (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru’l-Yemâme, 1414), 1/21 (No:32, 3181, 3245, 3246, 4353, 4498, 6520, 6538); Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi‘u’s-sahîh* (Kahire: y.y., 1374), 1/114 (No:124); Ebû ‘İsâ Muhammed b. ‘İsâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, ed. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1998), 5/152 (No:3067); Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. ‘Alî en-Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Hasen Abdulmun‘im Şelbi (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1421), 10/212 (No:11326).

“zâlimlerin pişmanlıkları” ve “vahyin aydınlığı ve ona düşmanlığın sonuçları” şeklinde dört ayrı bölüm olarak sınıflandırılacaktır. Bu dört ayet grubundan ilki sûrenin yirmi ilâ yirmi ikinci ayetleri olup; “bütün elçilerin beşer oluşu ve insanların birbirleri için imtihan olması”, “müşriklerin üzerlerine melek indirilmesi ve rablerini görme istekleri ile azgınlıkları” ve “inkarcıların melekleri gördükleri kıyametteki mahrumiyetleri” şeklinde işlenecektir. İkinci ayet grubu sûrenin yirmi üç ilâ yirmi altıncı ayetleri olup; “inkarcıların amellerinin ele alınıp silineceğinin bilgisi”, “cennetliklerin o günkü hoşnutluğu” ve “kıyamet gününün dehşeti ve kafirlerin zorlukları” şeklinde üç bölümde ele alınacaktır. Üçüncü ayet grubu sûrenin yirmi yedi ilâ yirmi dokuzuncu ayetleri olup aynı şekilde “zalim kişinin Hz. Peygamber’le yol tutmadığından ellerini ısırması”, “zalim kişinin başkalarını dost edinme pişmanlığı” ve “şeytanın insanı yüzüstü bırakması” şeklinde üç bölümde işlenecektir. Dördüncü ayet grubu ise sûrenin otuz ilâ otuz dördüncü ayetleri olup “kafirlerin Kur’ân’ı mehcûr bırakmaları ve Hz. Peygamber’in şikâyeti”, “Allah Teâlâ’nın hidayet ve yardımın sahibi oluşu”, “Kur’ân’ın peyder pey indirilişinin hikmeti”, “Kur’ân’ın “Ahsen-i Tefsîr” oluşu” ve “kafirlerin cehenneme yüzüstü sürülmeleri ve perişan durumları” şeklinde beş bölümde ele alınacaktır.

İlgili ayetlerin metni ve meali şu şekildedir:

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَتَصْبِرُونَ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا ﴿٢٠﴾ وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَكُةُ أَوْ نَرَىٰ رَبَّنَا لَقَدْ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا ﴿٢١﴾ يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَكَةَ لَا بُشْرَىٰ يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حَجْرًا مَّحْجُورًا ﴿٢٢﴾ وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا ﴿٢٣﴾ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا ﴿٢٤﴾ وَيَوْمَ تَشَقُّقُ السَّمَاءُ بِالْعَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلَائِكَةُ تَنْزِيلًا ﴿٢٥﴾ الْمَلِكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمَنِ وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيرًا ﴿٢٦﴾ وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا ﴿٢٧﴾ يَا وَيْلَتَىٰ لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا ﴿٢٨﴾ لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا ﴿٢٩﴾ وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا ﴿٣٠﴾ وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا ﴿٣١﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا ﴿٣٣﴾ الَّذِينَ يُخْسِرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ سَرُّ مَكَانًا وَأَصْلُ سَبِيلًا ﴿٣٤﴾

“Senden önce gönderdiğimiz peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, çarşıda pazarda dolaşırlardı. Biz kiminizi kiminiz için imtihan vesilesi yaptık ki bakalım sabredecek misiniz? Rabbin her şeyi görüp gözetlemektedir. Bizimle karşılaşacaklarını ummayanlar, (İnanmamız için) ya bize de

melekler indirilmeliydi ya da Rabbimizi görmeliydik!’ dediler. Şüphesiz ki onlar, kendileri hakkında kibir gösterdiler ve büyük bir azgınlığa düştüler. Melekleri görecekları gün -işte o gün- suçlulara hiçbir müjde yoktur ve (o suçlular) ‘(Her yerden) tamamen engellenmişiz!’ diyeceklerdir. Yaptıkları her bir işi ele alacağız ve onu saçılmış zerreler hâline getireceğiz. O gün, cennet halkına kalınacak yerlerin en hayırlısı ve dinlenilecek yerlerin de en güzeli (verilecektir). Göğün bulutlarla yarılacğı ve meleklerin de bölük bölük indirilecekleri o gün, işte o gün gerçek otorite Rahmân’a aittir. Kâfirler için o gün çok zordur. O gün zalim kişi ‘Ah, n’olaydım, keşke o Elçi ile bir yol tutsaydım!’ diyerek, (pişmanlığından) ellerini ısıracaktır. Ah, yazık bana! Keşke falancayı dost edinmeseydim! Zikr (Kur’an) bana geldikten sonra (o kişi) beni şüphesiz (Kur’an’dan) saptırmıştır. (Meğer) şeytan insanı yüzüstü bırakmış. Elçi şöyle diyecektir: Ey Rabbim! Kavmim bu Kur’an’ı yalnız bıraktı. İşte böylece her peygamber için suçlulardan düşman(lar) yaptık. Doğru yola ulaştıran ve yardımcı olarak Rabbin yeter. Kâfir olanlar ‘Kur’an ona bir kerede (topluca) indirilseydi ya!’ dediler. İşte böylece, kalbini onunla iyice pekiştirmek için (peyderpey indirdik) ve onu tane tane okuduk. Onlar sana örnek getirdiklerinde biz de sana gerçeğı ve en güzel tefsiri (açıklamayı) mutlaka getirmişizdir. Yüzüstü cehenneme (sürölüp) toplanacaklara (gelince), konumları çok kötü olanlar ve yolu en şaşkınlar işte onlardır.”⁵⁹⁵

2.5.1. İnsanların İmtihanları ve Kendilerini Bekleyen Korkunç Akıbetler

Allah Teâlâ, yirmi ilâ yirmi ikinci ayetlerde müşriklerin daha önce zikri geçen yersiz isteklerine cevap vererek insanların yaratılış gayelerinin birbirlerine imtihan vesilesi olduğundan ve ahireti ummayan bu kimselerin birtakım isteklerinden haber vermektedir. Akabinde bunların bir neticesi olarak kibre kapılıp büyük bir azgınlığa düştüklerinden ve son olarak ahirette onlar için hiçbir müjdenin söz konusu olmayıp her yerden engellendiklerinden haber vermektedir.

2.5.1.1. Bütün elçilerin beşer oluşu ve insanların birbirleri için imtihan olması

Furkân sûresinin yedinci ayetinde geçtiğı üzere müşriklerin Hz. Peygamber için “Bu nasıl bir peygamber! Yemek yiyor, çarşılarında dolaşıyor!” ifadelerine üzölen Hz. Peygamber’i teselli etmek suretiyle Allah Teâlâ müşriklere cevap olarak⁵⁹⁶ şöyle buyurmaktadır:

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَتَصْبِرُونَ وَكَانَ

رُبُّكَ بَصِيرًا

⁵⁹⁵ el-Furkân 25/20-34.

⁵⁹⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/230; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/252; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, 4/62; Semerkandî, *Bahrü'l-'ulûm*, 2/533; Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 4/12.

“Senden önce gönderdiğimiz peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, çarşıda pazarda dolaşırlardı. Biz kiminizi kiminiz için imtihan vesilesi yaptık ki bakalım sabredecek misiniz? Rabbin her şeyi görüp gözetlemektedir.”⁵⁹⁷

Konu Kur’ân’ın bütünlüğü içerisinde ele alındığında müşriklerin “melek peygamber” tasavvurlarının ayrıca Ra’d sûresinin otuz sekizinci ayetinde “*Andolsun senden önce de peygamberler göndermiş, onlara da eş ve çocuklar vermiştik.*” şeklinde ve Enbiyâ sûresinin sekizinci ayetinde “*Onları (Elçileri) yiyip içmez bir beden kılmadık, ölümsüz de değillerdir.*” şeklinde reddedildiği görülmektedir. İbrâhim sûresinin bir, Kehf sûresinin yüz on ve Fussilet sûresinin altıncı ayetinde ise Hz. Peygamber’in ve diğer tüm elçilerin birer beşer oldukları ayrıca gündeme getirilmektedir.

Bu cümlede nahiv açısından özel bir kullanım söz konusudur. O da elif-nûn maddesinin cümlede ortasında أَنَّهُمْ “ennehüm” şeklinde fethalı gelmesi gerekirken إِنَّهُمْ şeklinde kesre hareke ile gelmesidir.⁵⁹⁸ Bu hususta zikredilen görüşleri şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Zeccâc’a göre cümlede takdiri مَا أَرْسَلْنَا رَسُولًا إِلَّا أَنَّهُمْ لَيَأْكُلْنَ الطَّعَامَ “Bizim senden önce gönderdiğimiz bütün elçiler yer ve çarşılarda gezerlerdi.” şeklinde istisna edatından sonraki cümlede, öncesinde hazfedilmiş رَسُولًا “rusulen” kelimesinin sıfatı olmasıdır. Nitekim مِنَ الْمُرْسَلِينَ ifadesi mana bakımından رَسُولًا kelimesine delalet ettiği için bu kelime hazfedilmiştir.⁵⁹⁹

b. Ferrâ’ya göre aynı şekilde مِنَ الْمُرْسَلِينَ ifadesinin cümlede yer almasından dolayı ayrıca zikredilmeyen مَنْ ismi mevsulü burada hazfedilmiştir. Bu durumda cümlede takdiri إِلَّا مَنْ أَنَّهُمْ şeklinde olmaktadır. مَا أَرْسَلْنَا رَسُولًا إِلَّا أَنَّهُمْ لَيَأْكُلْنَ الطَّعَامَ cümlesi ise mahzûf مَنْ ismi mevsulünün sırası olmaktadır. Bu görüş Zeccâc’a göre apaçık bir hatadır. Nitekim cümlede mevsulün hazfedilip sılasının zikredilmesi Basra Ekolü’ne göre caiz değildir.⁶⁰⁰

⁵⁹⁷ el-Furkân 25/20.

⁵⁹⁸ Ebu Bişr Amr b. Osman b. Kanber Sibeveyh, *el-Kitâb*, thk. Muhammed Harun Abdüsselam (Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 1988), 2/144; Ebû’l-‘Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî el-Muberrred, *el-Muktedab*, ed. Muhammed ‘Abdulhâlık ‘Adîme (Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, ts.), 2/340; Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî en-Nahvî İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-Nahv*, ed. ‘Abdulhuseyn el-Fetlî (Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, ts.), 1/273; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, 4/62; Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. ‘Amr ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî Sina’ati’l-İ’râb*, ed. ‘Alî bû-Mulahham (Beyrut: y.y., 1993), 391.

⁵⁹⁹ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, 4/62.

⁶⁰⁰ İbn Fûrek vd., *Tefsîru İbn-i Fûrek* (el-Memleketü’l-‘Arabiyyetü’s-Su’ûdiyye: Câmi‘atü ‘Ümmü’l-‘Qurâ, 2009), 1/181; Kirmânî, *Garâibu’t-tefsîr ve ‘acâ’ibu’t-te’vîl*, 2/812; Kirmânî, *Lübâbü’t-tefâsîr*, 1765; Râzî, “Mefâtihu’l-Ğayb”, 24/445; Kurtubî, *el-Câmi ‘lî ahkâmi’l-Kur’ân*, 13/13; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 4/79.

c. İbnü'l-Enbarî'ye (ö. 328/940) göre istisna edatından sonra gizli bir و harfi takdir edilerek sonrası isti'nâfiye (yeni bir) cümlesi kabul edilir. Bu durumda cümlelerin takdiri *إِلَّا وَإِنَّم* şeklinde “*Muhakkak biz senden önce de elçiler gönderdik. Ve onlar da yemek yer ve çarşılarda gezerlerdi.*” şeklinde olmaktadır.⁶⁰¹

d. Meâni alimlerine göre istisna edatından sonra قِيلَ (denildi) fiili takdir edilerek, cümle *إِلَّا قِيلَ إِنَّهُمْ* şeklinde “*Biz senden önce ne kadar elçi göndermişsek mutlaka onlara yemek yedikleri ve çarşılarda gezdikleri söylenmiştir.*” manasında olmaktadır.⁶⁰²

e. Bir görüşe göre cümlelerin ortasında yer alan إِنَّهُمْ ifadesi “ennehüm” mahallindedir. Ancak devamında gelen يَأْكُلُونَ fiiline lââm-ı muzahlakanın⁶⁰³ bitişmesi elif-nun maddesinin zorunlu olarak kesra ile okunmasını gerektirmektedir. Nitekim lââm-ı muzahlaka elif-nun maddesinin yalnızca اِنَّ şeklinde kesralı okunduğu yerlerde gelir. Cümle ortasında yer almasına rağmen haberinin başına lââm-ı muzahlaka bitişmesinden dolayı elif-nun maddesinin kesra harekeyle okunmasının Münâfikûn sûresinin birinci ayetinde وَاللّٰهُ، قَالُوا نَشْهَدُ اِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ şeklinde üç kullanımı yer almaktadır. ve يَعْلَمُ اِنَّكَ لَرَسُولُهُ şeklinde üç kullanımı yer almaktadır.

وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً اَتَصْبِرُونَ “*Sabırlı olup olmayacağınızı denemek için bir kısmınızı bir kısmına imtihan kıldık.*” ifadesine gelince, bu cümle insanoğlunun yaratılışının gayesini ortaya koyan çok önemli bir içeriğe sahiptir.

İnsanların birbirinin imtihanı oluşu; müşriklerin ileri gelenlerinin sahabeden fakir olanlarla, sıkıntıda olanların refah içerisinde olanlarla, zenginin fakirle ve peygamberlerin gönderildikleri toplumlarla imtihanı şeklinde olabilmektedir. Ayrıca insanların birbiri ile olan imtihanın güçlünün zayıfla, âlimin cahille ve sağlıklıların hasta ile olmak üzere pek çok türü daha

⁶⁰¹ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, 4/62; Camâluddîn Ebû'l-Ferac 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî - 'Abdurrezzâk El-Mehdî, *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Kitâb el-'Arabî, 1422), 3/316; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/446; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 13/13; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, 8/94; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 9/442.

⁶⁰² Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an*, 19/382; Kirmânî, *Lübâbü't-tefâsîr*, 1765; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ebî el-Hasen b. el-Huseyn el-Ğaznevî Beyânu'l-Hak en-Nisâbü'rî, *İcâzu'l-Beyân 'an Me'ânî'l-Kur'an*, ed. Hanîf b. Hasen el-Kâsimî (Beyrut: y.y., 1415), 2/610; Beyânu'l-Hak en-Nisâbü'rî, *Bâhiru'l-Burhân fî Me'ânî Müşkilâti'l-Kur'an*, 2/1018; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/446; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Dâru'l-Fikr: Beyrut, ts.), 6/198.

⁶⁰³ لام المرحلة (Lâmu'l-muzahlaka): Yalnızca İnne cümlelerinde te'kid amaçlı innerin ismi yerine innerin haberinin başına getirilir. Te'kidlerin yan yana gelmemesi için buna muzahlaka (kaydırılmış) lââm denir.

vardır. ⁶⁰⁴ Hz. Peygamber'e atfedilen bir rivayette ⁶⁰⁵ bu imtihan yönlerinden bazıları şu şekilde zikredilmektedir: “Cahiller yüzünden (onlara öğretemedikleri için) âlimlere, halkı sebebiyle hükümdarlara (yöneticilerine), yöneticileri sebebiyle halka, köleden dolayı efendiye, güçlüden dolayı güçsüze ve güçsüzden dolayı güçlüye veyl (yazıklar) olsun. Çünkü bunlar birbirlerinin imtihan vesilesidir.” ⁶⁰⁶

Bu ayeti kerimenin Ashâbın fakirlerinden olan Ebû Zer el-Gıfârî, Abdullah b. Mes'ûd, Ammâr b Yâsir, Suheyb, Bilâl, Âmr b. el-Hadramî'nin Mevlâsı Cebr, Ebu Huzeyfe'nin Mevlâsı Sâlim ve Âmir b Fuheyra başta olmak üzere ashaptan bazı kişilerin müslüman olmaları üzerine Ebû Cehil, Velîd b. el-Muğîre ve Ukbe b Ebî Muayt gibi Mekke'nin önde gelen müşriklerinin, müslüman olan bu fakir sahabîlerle alay ederek; “Şu içimizden Hz. Muhammed'e tabi olan kölelerimiz ve bedevilerimize bir bakın! Onlara işkence edin, hadlerini bildirin ve onları alaya alın!” demeleri üzerine nazil olduğu rivayet edilir. ⁶⁰⁷ Bunun üzerine Allah Teâlâ müminlere hitaben أَتَصْبِرُونَ “(Görmüş olduğunuz bu sıkıntılara) sabredecek misiniz?” sorusunu yöneltmektedir. Bu soru şekli nasıl ki Mâide sûresinin yetmiş dördüncü ayetinde “Allah'a yönelmiyorlar mı?” yani “yönelsinler” anlamında emir içirse burada da “sabredecek misiniz” yani “sabredin” anlamında bir emirdir. ⁶⁰⁸ Nitekim وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا “Rabbiniz (Onların tüm bu eziyet ve söylemlerini, sizin ise sabredip etmediğinizi) görmektedir.”

Âyet her ne kadar Ashâb-ı Kiram hakkında inmiş olsa da imtihan kapsamına giren tüm bu hususlar elbette bütün insanlık ailesini bağlamakta ve bunlar karşısında sabır ve sebat üzere olunması beklenilmektedir. Nitekim sebebin hususiliği hükmün umûmiliğine engel değildir.

⁶⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/17; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an*, 7/128; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 6/77; Râzî, “Mefâtihu'l-Gayb”, 24/446; Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer İbn Âdil, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-kitâb*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvez (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 14/504; Şirbînî, *es-Sirâcü'l-münîr*, 2/655.

⁶⁰⁵ Suyûti şârihleri bu rivayetin senedinden dolayı zayıf olduğunu nakletmektedir. bk. Zeynuddîn Muhammed 'Abdirraûf b. Tâcu'l-Ârifin el-Haddâdî el-Munâvî, *et-Tefsîr bi Şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr* (Riyad: Mektebetu'l-İmâm eş-Şâfi'i, 1408), 2/484; Zeynuddîn Muhammed 'Abdirraûf b. Tâcu'l-Ârifin el-Haddâdî el-Munâvî, *Feydu'l-Kadîr fî Şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr* (Mısır: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1356), 6/367 (No: 9646); Ebû İbrâhîm Muhammed b. İsmail el-Kahlânî es-San'ânî, *et-Tenvîru Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*, ed. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm (Riyad: Mektebetu Dâru'l-İslâm, 1432), 11/47 (No: 9627).

⁶⁰⁶ Ebû'l-Fazl Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Câmi'u'l-Ehâdîs* (b.y.: y.y., ts.), 22/486 (No:25375); Ebû'l-Fazl Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Câmi'u's-Sağîr ve Ziyâdetuhû* (b.y.: y.y., ts.), 14297 (No: 14297); İsmail b. Muhammed Aclunî, *Keşfu'l-Hafa ve Müzilu'l-İlbas*, thk. Abdülhamid Hendavi (el-Mektebetü'l-Asriyye, 2000), 2/423.

⁶⁰⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/230; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sunne*, ed. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1426), 8/16; Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî en-Nisâbü'rî, *el-Vasût fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-mecîd*, 3/337; *Mevsû'atu't-tefsîri'l-me'sûr* (Cidde; Beyrut: Merkezu'd-Dirâsât ve'l-Ma'lûmâtî'l-Kur'âniyye; Dâru İbn Hazm, 1439), 8/355 (No: 24914).

⁶⁰⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/17; es-Semerkindî, *Bahrü'l-'ulûm*, 1/409; 'Abdu'l-kâhîr Curcânî vd., *Dercu'l-durar fî tefsîri'l-ây ve's-suver* (Britanya: Mecletü'l-Hikme, 2008), 3/1310; Kirmânî, *Lübâbü't-tefâsîr*, 1766.

2.5.1.2. Müşriklerin üzerlerine melek indirilmesi ve rablerini görme istekleri ile azgınlıkları

Allah Teâlâ, haddi aşan ve yersiz taleplerde bulunan inkarcıların, bu defa da ahirete yönelik bir inançlarının olmadığını, inanmaları için kendilerine meleklerin indirilmesini yahut rablerini görmek gibi iki taleplerinin daha olduğunu haber vermektedir. Akabinde ise bütün bu tutumlarının sonucunda kibire kapılıp büyük bir azgınlığa düştüklerini şu şekilde haber vermektedir:

*“Bizimle karşılaşacaklarını ummayanlar, ‘(İnanmamız için) ya bize de melekler indirilmeliydi ya da Rabbimizi görmeliydik!’ dediler. Şüphesiz ki onlar, kendileri hakkında kibir gösterdiler ve büyük bir azgınlığa düştüler.”*⁶⁰⁹

Elmalılı’ya göre ayetin başında yer alan و harfi isti’nâfiye değil, atıf harfidir.⁶¹⁰ Âyet ise وَلَٰكِن لِّهَٰذَا الرُّسُولِ cümlesine matuftur. Müşriklerin Furkân sûresinin yedi ve sekizinci ayetlerinde dile getirdikleri asılsız taleplerine ilave olarak sûrenin yirmi birinci ayetinde de iki talep daha zikretmeleri gerek konu birliği açısından gerek her iki söylemin sahiplerinin aynı kişiler olması açısından bu nahvi tercihin oldukça isabetli olduğunu söyleyebiliriz.

Bu ayetin ilk cümlesinde İsrâ sûresinin doksan ikinci ayetinde de belirtildiği gibi “meleklerin kendilerine de indirilmesi” veya “Allah’ı görmeleri” şeklinde iki taleplerinin olduğu görülmektedir. Bunun yanında En’âm sûresinin yüz yirmi dördüncü ayetinde “Allah’ın elçilerine verilenin benzeri bize de verilinceye kadar elbette inanmayız!” diyerek elçilere verilenin kendilerine de verilmesini imanın şartı olarak ileri sürmeleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Müddessir sûresinin elli ikinci ayetinde her birinin kendilerine açılmış özel sahifelerin verilmesini talep etmeleri gibi bu ve benzeri farklı isteklerinin⁶¹¹ olduğu da bildirilmektedir.

Ayetin ikinci cümlesi olan لَقَدْ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا “Şüphesiz ki onlar, kendileri hakkında kibir gösterdiler ve büyük bir azgınlığa düştüler.”⁶¹² ifadesi ise müşriklerin bu yersiz isteklerinin sonucunda büyük bir kibir içerisinde olduklarını ve zulümde artık haddi aştıklarını vurgulu bir şekilde bildirmektedir. Nitekim cümle başında yer alan ل, lâmu’l-kasemdir.⁶¹³

⁶⁰⁹ el-Furkân 25/21.

⁶¹⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/295.

⁶¹¹ Ayetler için bk. Yûnus 10/15-16; el-Hicr 15/7; el-İsrâ 17/90-93.

⁶¹² el-Furkân 25/21.

⁶¹³ Hereri, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-reyhân*, 20/63. ‘te cümle başında yer alan ل “lam” harfinin lâmu’l-muvattie li’l-kasem olduğunu söyler. Kanaatimizce burada bir hata meydana gelmiştir. Nitekim lâmu’l-muvattie li’l-kasem,

Bitişmiş olduğu قد “gad” harfî, tahkik harfî olup mazi fiile bittiğinden kesinlik bildirir. Ayrıca عَتُو fiilinin hem mef’ûlû mutlak olarak عَتُو kelimesiyle, hem de sıfat olarak كَبِيرًا kelimesiyle kullanılması, azgınlıkta ne derece haddi aştıklarını göstermektedir.

2.5.1.3. İnkarcıların kıyametteki mahrumiyetleri

Allah Teâlâ, ilk olarak inkarcıların gerek Hz. Peygamber’in yanında bir yardımcı olarak görmek istedikleri gerekse kendilerinin inanmaları için indirilmesini şart koştukları meleği, dünyada ve hayırlı içerikli değil kıyamet günü ve azabın habercileri olarak görececeklerini haber vermektedir. Akabinde artık kendileri için hiçbir müjdenin olmayacağını ve kendilerinin her şeyden engellenmiş olduklarını itiraf edeceklerini de şu şekilde haber vermektedir:

يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَىٰ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَّحْجُورًا “Melekleri görecekleri gün -işte o gün- suçlulara hiçbir müjde yoktur ve (o suçlular) ‘(Her yerden) tamamen engellenmişiz!’ diyeceklerdir.”⁶¹⁴

Meleklerin dünyada görülmesi konusu, Kur’ân’ın bütünlüğü içerisinde ele alındığında Kur’ân’da bazı meleklerin birtakım kimseler tarafından görüldüğü bilgisi yer almaktadır. Bu hususta Hz. Lût’un kavmini veya inkarcıların ölüm esnasında kendilerine eziyet eden darbeci melekleri görmesini⁶¹⁵ ve hem iyi hem de kötü kimselerin ölüm anında melekleri göreceğini⁶¹⁶ zikretmek mümkündür.

Kavramlar bölümünde ele aldığımız لَا بُشْرَى “lâ büşrâ” kavramı ile حِجْرًا مَّحْجُورًا “hıcran mahcûran” kavramı başlıklarında detaylı bilgi verdiğimiz için burada tekrar açıklamayacağız.

2.5.2. İlahi Yargılama

Allah Teâlâ, sûrenin yirmi üç ilâ yirmi altıncı ayetlerinde ilk olarak inkarcıların amellerini teker teker ele alıp zerrelere haline getireceğini, buna karşılık o günde cennet ehline kalınacak yerlerin en hayırlısı ve dinlenilecek yerlerin en güzelinin verileceğini haber

kaseme hazırlık yapan lam demek olup kendisinden sonra gizli bir kasemin olduğunu bildirir. Cevabı, kendisinden hemen sonra şartıye olarak gelir. Ve cevabının başında mutlaka lââm-u cevabı kasem gelmelidir. Bunun yanında tüm اَنْ “en” lere dahil olan lamlar, lam-ı müvattiedir. İstisna olarak tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur’an’da bir yerde (el-Âl-i İmrân 3/81) ma-i şartiyyenin, bir yerde de (el- A’râf 7/ 18) men-i şartiyyenin başında gelmiştir.

⁶¹⁴ el-Furkân 25/22.

⁶¹⁵ Ayetler için bk. el-Enfâl 8/50; Hüd 11/69-71, 77; el-Hicr 15/67-71; el-Ankebût 29/31-34; Muhammed 47/27; ez-Zâriyât 51/24-32.

⁶¹⁶ en-Nahl 16/28, 32.

vermektedir. Ardından ilahi yargılamanın başlayıp göğün bulutlarla yarılarak meleklerin bölük bölük indirileceğini, o gün gerçek otoritenin yalnızca kendisine ait olduğunu ve son olarak o günün kafirler için çok zor olduğunu haber vermektedir.

2.5.2.1. İnkarcıların amellerinin silineceğinin bilgisi

Allah Teâlâ inkarcıların dünya hayatında iyi yahut kötü, işlemiş oldukları bütün amellerini kıyamette teker teker ele alacağını, bu amelleri ancak güneşin ışığı içerisinde görülebilecek küçük toz zerreciklerine dönüştüreceğini şu şekilde bildirmektedir:

وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا “Yaptıkları her bir işi ele alacağız ve onu saçılmış zerrecikler hâline getireceğiz.”⁶¹⁷

Ayetin üslûbu açısından önem arz eden kullanımlar hakkında kavramlar bölümünde “ve kadimnâ” kavramı ile “hebâ ve mensûr” kavramları başlıklarında detaylı bilgi verdiğimiz için tekrar açıklamayacağız.

Söz konusu ayette ifade edildiği üzere artık hiçbir değer ifade etmeyen bu ameller Kur’ân’ı Kerim’de ayrıca engin çöllerdeki serap,⁶¹⁸ rüzgârlı bir günde savrulan nesne veya kül⁶¹⁹ ya da yenilmiş ekin⁶²⁰ gibi birtakım suretlerle⁶²¹ tasvir edilmektedir.

Ahirette amellerin silineceği konusu Kur’ân’ın bütünlüğü içerisinde ele alındığında tespit edebildiğimiz kadarıyla şu sebeplerden olacaktır: Buna göre; küfür,⁶²² imansızlık-inkâr,⁶²³ şirk koşma,⁶²⁴ nifâk,⁶²⁵ irtidâd (dinden dönme),⁶²⁶ kalbinde iman konusunda şüphe bulundurma,⁶²⁷ Allah Teâlâ’nın indirdiği hakikatleri çirkin sayma⁶²⁸ ve Hz. Peygamber’e karşı saygısız bir tutum⁶²⁹ gibi sebeplerle kişilerin amellerinin silineceği bildirilmektedir.

Allah Teâlâ inkârcıların amellerinin akıbetinden haber verdikten sonra konuyu cennet ehline getirerek o günkü hoşnutluklarından ve erişecekleri birtakım güzelliklerinden bahsetmektedir.

⁶¹⁷ el-Furkân 25/23.

⁶¹⁸ en-Nûr 24/39.

⁶¹⁹ Ayetler için bk. İbrâhim 14/18; el-Hac 22/31.

⁶²⁰ el-Fil 105/5.

⁶²¹ İnkârcıların amellerinin çeşitli nedenlerle silineceği bilgisi için ayrıca Muhammed 47/1-9-28-32.

⁶²² Ayetler için bk. el-Âl-i İmrân 3/22; el-Mâide 5/5; el-Kehf 18/103, 105; Muhammed 47/1.

⁶²³ Ayetler için bk. el-Âl-i İmrân 3/117; el-A‘râf 7/147; el-Ahzâb 33/19.

⁶²⁴ Ayetler için bk. el-En‘âm 6/88; et-Tevbe 9/17; ez-Zümer 39/65.

⁶²⁵ Ayet için bk. et-Tevbe 9/69.

⁶²⁶ Ayet için bk. el-Bakara 2/217.

⁶²⁷ Ayet için bk. el-Mâide 5/53.

⁶²⁸ Ayet için bk. Muhammed 47/9, 28.

⁶²⁹ Ayet için bk. el-Hucurât 49/2.

2.5.2.2. Cennetliklerin o günkü hoşnutluğu

أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا “O gün, cennet halkı için kalınacak yerlerin en hayırlısı ve dinlenilecek yerlerin de en güzeli (vardır).”⁶³⁰

Kur’ân’da on kez⁶³¹ geçen مُسْتَقَرًّا “müstekar” kelimesi istif’âl bâbından ism-i mekân olup karar kılınan yer ve karargâh gibi anlamlara gelmektedir. Bu ayette ise temyiz olup⁶³² cennet ehlinin sürekli oturacağı ve aralarında sohbet edecekleri mekân anlamında kullanılmaktadır.⁶³³ Kur’ân’ı Kerim’de sadece bu ayette geçen مَقِيلًا “mekîl” kelimesi ise sülâsi mücerredin ikinci babından یَقِيلُ – قال şeklinde gelip kaylle, istirahat yeri ve günün yarısında (oğlen) uyumak anlamlarında ismi mekândır.⁶³⁴ Bu ayette ise cennet ehline bahşedilecek bir mkafattan bahsedilmekle beraber mahiyetinin nasıl olacağı elbette tam olarak bilinemez. řu kadar var ki bu hususta birtakım görüşler serdedilmiştir. Bunlar;

a. “Müstekar” kelimesi karar kılınacak yer anlamında ismi mekân iken, “mekîl” kelimesi kaylle yapılacak vakit anlamında ismi zamandır.⁶³⁵ Bu ise cennet ehlinin gerek zaman açısından gerekse mekân açısından en güzeli ile buluşturulacağına delalet etmektedir.⁶³⁶

b. Cennet ehlinin kaylle yaptıkları yer, istikrar kıldıkları yerden farklıdır. Nitekim onlar kaylleyi Firdevs Cenneti’nde yapar ve tekrar istikrar kıldıkları yere geri dönerler.⁶³⁷

c. Cennet ehlinin hesaba çekilip ardından cennete sevk olduğu vakit, kaylle vaktidir.⁶³⁸

d. Cennet ehlinin hesabı kendilerine oldukça hafifletilir. Ta ki dünya günüyle bir günün yarısına kadar bu iř bitmiş olur. Sonra da aynı günde cennette kaylle yaparlar.⁶³⁹

⁶³⁰ el-Furkân 25/24.

⁶³¹ Abdülbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfrehes*, 542. Ayrıca en-Neml 27/40; el-Kamer 54/3-38’de ismi fâil olarak مُسْتَقَرُّ “müstekar” şeklinde yer almaktadır.

⁶³² Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel*, 10/8.

⁶³³ Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, 2/533; Hererî, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-reyhân*, 20/18.

⁶³⁴ Eb ‘Ubeyd Ahmed b. Muhammed Eb ‘Ubeyd el-Herevî, *el-Ėarîbîn fî’l-Kur’ân ve’l-Hadîs*, ed. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (b.y.: Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1419), 5/1602; Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, 9/232; Eb’l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûn es-Sd (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-’İlmiyye, 1419), 2/115; Zeynüddîn er-Râzî, *Muhtâru’s-Sihâh*, 264/3, Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel*, 10/8.

⁶³⁵ Sülâsi fiil aksâm-ı sebâdan Ecvef olup muzaride aynel fiili kesra hareke olursa mastar mîmi مَفْعَلٌ “mefaln”, ismi zaman ve ismi mekânı مَفْعِلٌ “mefiln” şeklinde gelir. Bk. Râcihî, *Tatbiku’s-Sarf*, 84.

⁶³⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Ėayb*, 24/452.

⁶³⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Ėayb*, 24/452.

⁶³⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Ėayb*, 24/452; Tıbî, *Hâşiyetü’t-Tıbî*, 11/216.

⁶³⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/231; Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basît*, 16/465; Râzî, *Mefâtihu’l-Ėayb*, 24/452; Nisâbüri, *Ėarâib’l-Kur’ân ve regâibü’l-furkân*, 5/233; *Mevsû’atu’t-tefsîri’l-me’sr*, 16/66.

Hakikat bu zikredilenlerden hangisi olursa olsun sonuç olarak Allah Teâlâ cehennem ehlinin korkunç akıbetlerine karşılık cennet ehlinin erişeceği mükâfatları bu şekilde bildirmektedir.

Allah Teâlâ cennet ve cehennem ehlinin mahşerdeki durumlarından haber verdikten sonra daha önce de geçtiği gibi inkarcıların melek talepleri üzerine⁶⁴⁰ mahşerde göğün yarılıp meleklerin bölük bölük indirileceğinden, o günde hükümrânlığın yalnızca kendisine ait olduğundan ve kafirler için çok sıkıntılı bir gün olduğundan şu şekilde haber vermektedir:

2.5.2.3. Kıyamet gününün dehşeti ve kafirlerin zorlukları

“Göğün bulutlarla yarılaçağı ve meleklerin de bölük bölük indirilecekleri o gün, işte o gün gerçek otorite Rahmân’a aittir. Kâfirler için o gün çok zordur.”⁶⁴¹

Bu iki ayette zikredilen hususları gökyüzünün bulutlarla yarılması, meleklerin bölük bölük indirilmesi, o günde gerçek mülkün Rahmân’a ait oluşu ve kafirler için çok zor bir gün oluşu şeklinde dört başlıkta ele alacağız.

Gökyüzünün Bulutlarla Yarılması

“Gökyüzünün bulutlarla yarılaçağı gün.”

Ahiret hayatında gökyüzü konusu Kur’ân’ın bütünlüğü içerisinde incelendiğinde Kur’ân’da birtakım betimlemelerin bu manada yer aldığı görülmektedir. Bunlardan; göğün yazılı tomar kağıtları gibi toplanıp dürülmesi,⁶⁴² göklerin başka gökler haline gelmesi,⁶⁴³ göğün yarılması,⁶⁴⁴ gökyüzünün yarılıp yağ gibi kırmızı rengi alması,⁶⁴⁵ açılıp kapı kapı olması⁶⁴⁶ ve göğün (herkesin görebileceği şekilde) sıyrılıp ortaya serilmesi⁶⁴⁷ gibi bilgiler bu bağlamda zikredilebilir.

Meleklerin Bölük Bölük İndirilmesi

“Melekler bölük bölük indirilmiş (olacak)tır.”

⁶⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 24/452.

⁶⁴¹ el-Furkân 25/25-26.

⁶⁴² Ayet için bk. el-Enbiyâ 21/104.

⁶⁴³ Ayet için bk. İbrâhim 14/48.

⁶⁴⁴ Ayet için bk. el-İnfîtâr 82/4.

⁶⁴⁵ Ayet için bk. er-Rahmân 55/37.

⁶⁴⁶ Ayet için bk. en-Nebe 78/19.

⁶⁴⁷ Ayet için bk. et-Tekvîr 81/11.

Meleklerin indirilmesi göğün parçalanmasıyla ilişkilendirilerek⁶⁴⁸ bazıları buradaki gökyüzünü Nebe sûresinin on dokuzuncu ayetinde bildirildiği üzere göğün kapı kapı olduktan sonraki hali ile ilişkilendirmektedir.⁶⁴⁹ Bazıları ise gökyüzünü, insanları ve cinleri hesaba çekmek için meleklerin indirileceği yedi kat gök ile ilişkilendirmektedir.⁶⁵⁰

İbn Abbas (r.a)'tan rivayet edildiğine göre, dünya seması yarıldığında sayıları dünyadaki cinlerden ve insanlardan daha fazla olan sema ehli oradan inmeye başlar. Daha sonra sayıları dünya semasından fazla olan ikinci sema yarılp oranın ehli de inmeye başlar. Nihayet yedinci sema yarılp açılınca kadar bu böyle devam eder. Tâki mukarrabîn olarak bilinen meleklerin efendilerinin yani Cebrail, Mikâil ve İsrâfil'in de içlerinde bulunduğu el-Kerrâbiyyûn melekleri ile arşı taşıyan melekler de inerler. İbn Abbas, işte bu ayette zikredilen meleklerin bölük bölük indirilmesinden maksadın bu olduğunu yani semadan yeryüzüne insanların ve cinlerin hesap işlemlerini gerçekleştirmek için indiklerini rivayet etmektedir.⁶⁵¹

O Günde Gerçek Mülkûn Rahmân'a Ait Oluşu

إِلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمَنِ “İşte o gün gerçek otorite Rahmân'a aittir.”

Bu ayetteki الْحَقُّ “el-hakku” kelimesi, الْمُلْكُ “el-mülkü” kelimesinin sıfatı olup⁶⁵² mana meale de yansıttığımız üzere gerçek (hak) otorite şeklinde olmaktadır. Mahşerde hükümrânlığın sadece Allah Teâlâ'ya ait oluşu bu ayette olduğu gibi birçok ayette açıkça vurgulanmaktadır.⁶⁵³

Allah Teâlâ kendisinin merhametin kaynağı olduğunu ve kullarına mahşerde merhameti ile muamele edeceğini vurguladığı لِلرَّحْمَنِ “li'r-rahmân” kelimesi ise mübteda olan الْمُلْكُ “el-mülkü” kelimesinin haberidir.⁶⁵⁴

Kafirler İçin Çok Zor Bir Gün Oluşu

وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيرًا “Kâfirler için o gün çok zordur.”

⁶⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/453.

⁶⁴⁹ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, 4/64; Kirmânî, *Lübâbü't-tefâsîr*, 1770.

⁶⁵⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/232; *Mevsû'atu't-tefsîri'l-me'sûr*, 16/70.

⁶⁵¹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru'l-imâm Mücâhid b. Cebr*, 498; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 8/2682 (No: 15086); Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 16/468; er-Râzî, “*Mefâtihu'l-Ğayb*”, 24/453; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 13/24; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Kesîr ed-Dimaşkî, *Tefsîru'l-Kur'an'il-'azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. (Kahire: Müessesetu Kurtuba - Mektebetu Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, ts.), 6/106; ed-Dürre, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-kerîm ve i'râbuhu ve beyânuhu*, 6/474.

⁶⁵² Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, 4/65; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 16/469; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/453.

⁶⁵³ Ayetler için bk. el-Fâtîha 1/1; el-En'âm 6/73; el-Hac 22/56; Fâtır 35/13; ez-Zümer 39/6; el-Mü'min 40/16; el-İnfîtâr 82/19.

⁶⁵⁴ Mekki b. Ebî Tâlib, *Muškîlu i'râbi'l-Kur'an*, 2/521; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, 4/122; Dervîş, *I'râbu'l-Kur'âni'l-kerîm ve beyânuh*, 7/6.

Allah Teâlâ mahşerde gökyüzünün yarılip meleklerin indirileceği ve o günde gerçek hükümrânlığın sadece kendisine ait olduğunu beyan ettikten sonra kafirler için o günün çok zor olacağını haber vermektedir. Nitekim o gün hakkında kendilerinin de “*Bu, ne zor bir günmüş!*”⁶⁵⁵ diye itirafta bulunacakları Kamer sûresinin sekizinci ayetinde bildirilmektedir.

2.5.3. Zâlimlerin Pişmanlıkları

Allah Teâlâ, sûrenin yirmi yedi ilâ yirmi dokuzuncu ayetlerinde zâlim kişinin ellerini ısırarak Allah Rasûlü ile yol tutmayıp, filancayı dost edinmesinden dolayı duyacağı pişmanlığı haber vermektedir. Akabinde pişmanlıklarının bir diğer gerekçesini, kendisine zikir geldikten sonra o zalim kişinin kendisini hak yoldan sapıttığını ve şeytanın insanı daima yüzüstü bıraktığı hakikatini itiraf ettiğini bildirmektedir.

2.5.3.1. Zalim kişinin Hz. Peygamber’le yol tutmadığından ellerini ısırması

“*O gün zalim kişi ‘Ah, n’olaydım, keşke o Elçi ile birlikte bir yol tutsaydım!’ diyerek, (pişmanlığından) ellerini ısıracaktır.*”⁶⁵⁶

Ayette yer alan *وَيَوْمَ يَعَضُ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ* “*O gün zalim kişi ellerini ısıracaktır.*” ifadesi genel kabule göre pişmanlığın ne kadar derin olduğunu ve üzüntünün şiddetini ortaya koyan mecâzî bir kullanımdır.⁶⁵⁷

Ayette yer alan *الظَّالِمُ* “ez-zâlim” kelimesinin başındaki elif-lam takısı umum (istiğrak) yahut ahd için olur. Bu durumda;

a. İstiğrak manasına göre; ayette isim zikredilmediğinden dolayı zalim kişiden maksat bütün zamanların zalimleridir.⁶⁵⁸ Tevhidin zıddı olan şirk işleme eylemi elbette en büyük zulüm olduğundan dünyada böyle bir amel işleyenin ahiretteki pişmanlığı bu şekilde olacaktır.

b. Ahd manasına göre ise; “ez-zâlim” kişiden maksat Ukbe b. Ebî Mu‘ayt b. Ümeyye b. Abdi Şems olup arkadaşı ise Übeyy b. Halef’tir. İbn Abbas’tan (r.a) rivayet edildiğine göre Ukbe b. Ebî Mu‘ayt bir yerden döndüğünde Mekke’deki komşularını davet ederek onlara ikramda bulunurdu. Ukbe, Hz. Peygamber’le de çokça oturur O’nu dinlemeyi severdi. Bir gün yine yemek hazırlayıp Hz. Peygamber’i de davet etmişti. Hz. Peygamber: “Şehâdet getirip müslüman olmadığın müddetçe yemeğini yemem.” dedi. Ukbe bunun üzerine şehâdet getirince

⁶⁵⁵ el-Kamer 54/8.

⁶⁵⁶ el-Furkân 25/27.

⁶⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/454; Muhammed b. Ömer Nevevî el-Câvî, *Merâhu lebîd li-keşfi ma'ne'l-Kur'âni'l-mecîd*, nşr. Muhammed Emîn ed-Dannâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417), 2/131.

⁶⁵⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/454.

H. Peygamber de davetine katılarak yemeğinden yedi. Bu durum Ukbe'nin samimi arkadaşı Übeyy b. Halef'e ulaşınca O: "Sapıttın ey Ukbe!" dedi. Bunun üzerine Ukbe: "Ben bunu yemeğimden yesin diye yaptım." şeklinde cevap verdi. Übeyy b. Halef bunun üzerine: "Onun yüzüne tükürüp boynuna da basmadığın müddetçe asla senden razı değilim." dedi. Ukbe bunu yapınca H. Peygamber: "Mekke dışında seninle karşılaştığımda kılıcımı başına indireceğim." dedi. Bu durum üzerine *“O gün zalim kişi وَيَوْمَ يَعْصُ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا”* *'Ah, n'olaydım, keşke o Elçi ile bir yol tutsaydım!'* diyerek, (pişmanlığından) ellerini ısıracaktır.”⁶⁵⁹ ayeti nazıl oldu. Yani Ukbe b. Ebî Mu'ayt "Keşke Übeyy b. Halef'i dost edinmeseydim. O H. Muhammed ile bana gelen zikirden yani Kur'an'dan ve imandan beni saptırdı." diyerek pişmanlığını dile getirmiştir. İşin sonunda Bedir günü Ukbe b. Ebî Mu'ayt esir edilerek H. Ali tarafından öldürüldü. O gün Ukbe ve Nadır b. Hâris'in dışında hiçbir esir öldürülmemiştir.⁶⁶⁰

2.5.3.2. Zalim kişinin başkalarını dost edinme pişmanlığı

*“Ah, yazık bana! Keşke falancayı dost edinmeseydim!”*⁶⁶¹ يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا

Ayetin sebebi nüzulü dikkate alındığında burada zikredilen fülân kelimesinden maksat, Übeyy b. Halef olmaktadır.⁶⁶² Ayetin siyak sibâkı esas alındığında ise fülân kelimesinden maksat şeytandır.⁶⁶³ Her iki ihtimalde de dost edinildiğinden dolayı pişman olunan kişi isim zikredilmeksizin “fülân” diye tanıtılmakta ve nefyin siyakında nekra olarak zikredildiği için umum ifade etmektedir. Bu ise ahirette bu pişmanlığı sadece Übeyy b. Halef'in değil bunun benzeri amelleri işleyen herkesin yaşayacağını bildirmek içindir.⁶⁶⁴

2.5.3.3. Şeytanın insanı yüzüstü bırakması

“Zikr (Kur'an) bana geldikten sonra لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا” *(o kişi) beni şüphesiz (Kur'an'dan) saptırmıştır. (Meğer) şeytan insanı yüzüstü bırakmış.*”⁶⁶⁵

⁶⁵⁹ el-Furkân 25/27.

⁶⁶⁰ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru'l-imâm Mücâhid b. Cebr*, 503; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/232; Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 2/453; Taberî, *Câmiu'l-beyân 'an*, 19/263; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 8/2683; *Esbâbu nuzûli'l-Kur'an*, 2/333; Râzî, “Mefâtihu'l-Ğayb”, 24/454.

⁶⁶¹ el-Furkân 25/28.

⁶⁶² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/232; Taberî, *Câmiu'l-beyân 'an*, 19/263; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 8/2686; Kurtubî, *el-Câmi 'li ahkâmi'l-Kur'an*, 13/26.

⁶⁶³ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru'l-imâm Mücâhid b. Cebr*, 504; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/276; Râzî, “Mefâtihu'l-Ğayb”, 24/455; Semerkandî, *Bahrü'l-'ulûm*, 2/536; *Mevsû'atu't-tefsîri'l-me'sûr*, 16/79.

⁶⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi 'li ahkâmi'l-Kur'an*, 13/26.

⁶⁶⁵ el-Furkân 25/29.

Ukbe b. Ebî Mu‘ayt’ın ve benzer amelleri işleyen herkesin pişmanlıklarının gerekçelerinden birisi de zâlim kimsenin, kendisine zikir geldikten sonra bundan saptırılmasıdır. Ayette zikredilen “ez-zikir” kelimesinden maksadın Kur’ân, Hz. Peygamber,⁶⁶⁶ Hz. Peygamber’in vaaz ve nasihatleri⁶⁶⁷ yahut sebebi nüzulüne nazaran kelime-i şهادet⁶⁶⁸ olduğu ifade edilmiştir.⁶⁶⁹

وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا “(Meğer) şeytan insanı yüzüstü bırakmış.” ifadesi ise bütün pişmanlıkları özetleyip herkesin işin sonunda amelleriyle baş başa kalacağını ilan etmektedir. Bu ifadenin pişmanlık duyan kimselere ait olabileceği gibi Allah Teâlâ’ya ait olabileceği de ifade edilmiştir.⁶⁷⁰ Kur’ân’da bu kalıpta sadece bu ayette yer alan “hazûlen” خَذُولًا kelimesi⁶⁷¹ “feûl” فعول vezninde mübalağa sigası olup yüz üstü, yalnız ve çaresiz gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁷²

2.5.4. Vahyin Aydınlığı ve Ona Düşmanlığın Sonuçları (30-34. Âyetler)

Allah Teâlâ, sûrenin otuz ilâ otuz dördüncü ayetlerinde öncelikle kafirlerin Kur’ân’ı mehcûr bırakmalarını ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bunu şikâyet konusu olarak Allah Teâlâ’ya arz ettiği bilgisi yer almaktadır. Akabinde her bir peygamber için suçlulardan düşmanların var edildiği bunlara karşı ise Allah Teâlâ’nın hidayet ve yardımın sahibi oluşu bildirilmektedir. Ardından inkârcıların Kur’ân’ın toplu olarak indirilmesi doğrultusundaki taleplerine karşılık Kur’ân’ın tertil üzere indirildiğinin ve Kur’ân’ın “Ahsen-i Tefsîr” olduğu bildirilmektedir. Son olarak yüzüstü cehenneme sürülecek kafirlerin perişan durumlarından haber verilip bu kimselerin konum olarak en kötü bir halde olduklarını ve tuttukları yolun son derece yanlış olduğunu bildirmektedir.

2.5.4.1. Kafirlerin Kur’ân’ı mehcûr bırakmaları ve Hz. Peygamber’in şikâyeti

وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا “Elçi şöyle diyecektir: Ey Rabbim! Kavmim bu Kur’an’ı yalnız bıraktı.”⁶⁷³

⁶⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi‘li ahkâmi’l-Kur’ân*, 13/26.

⁶⁶⁷ Gâlib b. Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 4/209.

⁶⁶⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 299.

⁶⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 24/455.

⁶⁷⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân ‘an*, 19/262; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/275; Râzî, “Mefâtihu’l-Ğayb”, 24/455.

⁶⁷¹ Abdalbâkî, *el-Mu‘cemu’l-müfêhres*, 227.

⁶⁷² İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, 14/102; Mahmûd Sâfî, *el-Cedvel*, 10/11.

⁶⁷³ el-Furkân 25/30.

Müfessirlerin bir kısmına göre Hz. Peygamber'in kavmini şikâyet konusu ettiği bu cümle O'nun, inkârcıların yersiz isteklerinin sonucunda gönlü daraldığından dolayı dünya hayatında kullandığı bir ifadedir. Bu görüşü benimseyenler hemen devamındaki وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ “İşte böylece her peygamber için suçlulardan düşman(lar) yaptık.”⁶⁷⁴ ayetinin Hz. Peygamber'in şikâyetinin akabinde O'nu teselli için geldiğini ve ayette قَالَ “dedi” şeklinde mazi fiil kullanılmasını delil kabul etmektedirler.⁶⁷⁵

Bazı müfessirler ise Hz. Peygamber'in (s.a.v) bu ifadeyi mahşerde büyük yargılama esnasında zikredeceğini ifade etmişlerdir.⁶⁷⁶ Bu müfessirler ayette mâzî kalıbında zikredilen قَالَ “dedi” fiilini, اعتبار ما يكون “geleceği göz önünde bulundurma”⁶⁷⁷ olarak يقول “diyecektir” manasında kabul edip اَمَّا اَنْتَ فَكَيْفَ اِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا “Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!”⁶⁷⁸ ayetini buna delil⁶⁷⁹ getirmişlerdir.⁶⁸⁰

“Mehcûran” مَهْجُورًا kelimesinin istikakı ve Kur'an'ın mehcûr bırakılmasının mahiyeti ile ilgili, kavramlar bölümünde detaylı bilgi verildiğinden burada o konuya tekrar girilmeyecektir.⁶⁸¹

Hz. Peygamber'in bu ifadeyi dünya hayatında söyleme ihtimali mümkün olduğu gibi siyak ve sibak bu ifadenin mahşer gününde büyük yargılama esnasında gerçekleşeceği ihtimalini daha da kuvvetlendirmektedir. Kur'an'ın mehcûr bırakılması Mekke müşriklerinin yaptığı gibi ona karşı tamamen sağır ve kör kesilip onu alay konusu yaparak hakkında iftiralarda bulunmak şeklinde olabileceği gibi iman ettiği halde onu tamamen terk ederek ne lafzını ne manasını ne de ahkâmını hayatına tatbik etmemek şeklinde olabilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in şikâyet konusu yapmış olduğu bu husus özelde Kureyş kabilesini ifade etse de gerek Asrı saadette gerekse kıyamete kadar olacak zaman zarfında Kur'an'ı mehcûr

⁶⁷⁴ el-Furkân 25/31.

⁶⁷⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 24/455; Nisâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'an ve regâibü'l-furkân*, 5/235.

⁶⁷⁶ Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l-Kur'an*, 2/74; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 17/442; er-Râzî, “*Mefâtîhu'l-Ğayb*”, 24/455.

⁶⁷⁷ اعتبار ما يكون “Geleceği göz önünde bulundurma”: Bir şeyi gelecekte alacağı bir vasıfla zikretmektir. Bk. Bolelli, *Belâgat*, 144-149.

⁶⁷⁸ en-Nisâ 4/41.

⁶⁷⁹ Benzer kullanım için ayrıca bk. en-Nûh 71/27.

⁶⁸⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 24/455; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhîr*, 8/103.

⁶⁸¹ Bu konuda detaylı bilgi için bk. Numan Çakır, “Hz. Peygamber'in bir şikâyeti: Kur'an'ın Mehçûr Bırakılması”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (Haziran 2017), 71-79.

birakanların tamamını şikâyetin konusu kapsamına sokmaktadır. Bu bakımdan her bir Müslüman, mahşer günü bu şikâyetin muhatabı olabileceği ihtimalini aklından çıkarmamalı ve Kur’ân’la olan bağını buna göre kurmalıdır.

2.5.4.2. Her nebî için mücrimlerden düşmanın var edilmesi

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ *“İşte böylece her peygamber için suçlulardan düşman(lar) yaptık.”*⁶⁸²

Furkân sûresinin otuzuncu ayetinin birinci cümlesi olan bu ifade her bir peygamber için suçlulardan düşmanların var edildiğini bildirilmektedir. Aynı zamanda bir önceki cümle ile düşünüldüğünde Hz. Peygamber’in şikâyetinin diğer peygamberler tarafından da kavimlerine yönelteceği mesajını içermektedir. Böylece inkârcıların bütün bu tutum ve iftiralarına karşılık Hz. Peygamber’e teselli verilmektedir.

Bu ayetin benzeri bir içeriğe sahip olan En’âm sûresi yüz on iki ile yüz on üçüncü ayetlerde bu düşmanların insanlardan ve cinlerden olduğunu ve aldatmak için yaldızlı sözler telaffuz ettikleri şu şekilde bildirilmektedir:

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١١٢﴾ وَلِتَصْغَىٰ إِلَيْهِ أَفْئِدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ ﴿١١٣﴾

*“Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Rabbin dileseydi bunu yapamazlardı. Artık onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak da âhirete inanmayanların kalpleri ona (o yaldızlı sözlerle) kansın, ondan hoşlansınlar ve işledikleri kötülüğü bundan böyle de işlemeye devam etsinler.”*⁶⁸³

Konu Kur’ân’ın bütünlüğü içerisinde ele alındığında bu kişilerin; peygamberlerin kendilerine getirdiği apaçık delillere iman etmeyip haksızlık ve kötülük yolunu tutan,⁶⁸⁴ günahkâr olup kibir âbidesi haline bürünen,⁶⁸⁵ Allah’tan yüz çeviren⁶⁸⁶ ve neticede suçluluğu kesinleşmiş olduğundan kendisine artık günahlarından sorulmadan azabı hak eden kimseler⁶⁸⁷ olduğu ifade edilebilir.

⁶⁸² el-Furkân 25/31.

⁶⁸³ Ayet için bk. el-En’âm 6/112-113.

⁶⁸⁴ Ayet için bk. Yûnus 10/13.

⁶⁸⁵ Ayet için bk. el-A’râf 7/133.

⁶⁸⁶ Ayet için bk. Hûd 11/52.

⁶⁸⁷ Ayet için bk. el-Kasas 28/78.

Allah Teâlâ'nın Hidayet ve Yardımın Sahibi Oluşu

وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا “Doğru yola ulaştıran ve yardımcı olarak Rabbin yeter.”⁶⁸⁸

Furkân sûresinin otuzuncu ayetinin ikinci cümlesi olan bu ifadede yer alan وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ

“Sana Rabbin yeter.” ifadesinde الواو (vav) harfi hem استئنافیة (başlangıç edatı)⁶⁸⁹ hem de atıf harfi⁶⁹⁰ olarak kabul edilmektedir. Nahvî tercihinin atıf harfi olarak yapılması durumunda siyak sibak esas alınmış olunup mana “Bütün bu suçlulardan olan düşmanlara karşılık, doğru yola ulaştıran ve yardımcı olarak Rabbin sana yeter.” şeklinde olmaktadır. Başlangıç edatı olarak kabul edildiğinde ise “Doğru yola ulaştıran ve yardımcı olarak Rabbin yeter.” şeklinde, öncesinden bağımsız olarak umumi bir anlam kazanır. Bize göre her iki anlam da isabetli olmakla beraber başlangıç edatı olarak kabul etmek daha isabetli olacaktır.

الباء وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ “Sana Rabbin yeter.” ifadesinde Nahiv açısından bir diğer incelik ise harfi cerrinin zâid (sıla) olmasıdır.⁶⁹¹ Kur’ân’da geçtiği tüm yerlerde bu şekilde kabul edilip “Lafızdaki ziyadelik lafzın tezyînine (güzelliğine) mananın ise kuvvetlenmesine delâlet eder.” kaidesince mana “Doğru yola ulaştıran ve yardımcı olarak (sadece) Rabbin sana yeter.” şeklinde olmaktadır.

هَادِيًا “Hidâyete erdirici olarak” kelimesinin tercih edilmesinin muhtemel sebebi; Hz. Peygamber’in hidâyete çağırmasına rağmen bunu kabul etmeyip dalâlet üzere kalmayı tercih eden inkârcılara karşı Hz. Peygamber’e teselli vermek olduğu söylenebilir.

نَصِيرًا “Yardımcı olarak” kelimesinin tercih edilmesi ise bu inkârcı kimselerin düşmanlıklarından ve tuzaklarından dünya hayatında kurtulmanın, ahirette ise azaba düşmemenin yalnızca Allah Teâlâ’nın yardımı sayesinde mümkün olduğunu hatırlatmak olduğu söylenebilir. Nitekim pek çok ayette bu hakikat gündeme getirilip Allah’tan başkasından yardım talep edilmesi reddedilmektedir.⁶⁹²

⁶⁸⁸ el-Furkân 25/31.

⁶⁸⁹ Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel*, 10/14.

⁶⁹⁰ Hereri, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-reyhân*, 20/66.

⁶⁹¹ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 4/123; Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel*, 10/14; Hereri, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-reyhân*, 20/66.

⁶⁹² Ayetler için bk. el-Bakara 2/48, 86, 107, 120, 123, 270; el-Âl-i İmrân 3/22, 56, 91, 192; Nisâ 4/52, 89, 123, 145, 173; el-A’râf 7/192, 197; et-Tevbe 9/74, 116; Hûd 11/113; en-Nahl 16/37; el-Kehf 18/43; el-İsrâ 17/75; el-Enbiyâ’ 21/39, 43; el-Hac 22/78; el-Mü’minûn 23/65; el-Kasas 28/41, 81; el-Ankebût 29/22, 25; er-Rûm 30/29; el-Ahzâb 33/17, 65; Fâtır 35/37; ez-Zümer 39/54; Fussilet 41/16; eş-Şûrâ 42/8, 31, 46; ed-Duhân 44/41; el-Câsiye 45/34; el-Feth 48/22; ez-Zâriyât 51/45; et-Tûr 52/46; el-Haşr 59/12; en-Nûh 71/25.

Peygamberlerin yalanlanmaları ve çeşitli sıkıntılar karşısında Allah'ın yardımını talep etmeleri gibi konular Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde ele alınacak olursa şu ayetler bu bağlamda hatırlatılabilir:

En'âm sûresinin otuz dördüncü ayetinde *وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا وَأُوذُوا حَتَّىٰ* *Andolsun ki senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Fakat onlar, yalancılıkla itham edilmelerine ve eziyete uğramalarına rağmen sabrettiler; sonunda yardımımız onlara yetti. Allah'ın sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. Muhakkak ki peygamberlerin haberlerinden bazıları sana da geldi.*"⁶⁹³ şeklinde peygamberlerin sabretmelerine karşılık Allah'ın yardımının kendilerine ulaştığı bildirilmektedir.

Yûsuf sûresinin yüz onuncu ayetinde *حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرٌ مِّنَّا فَتُجَىٰ* *Nihayet peygamberler neredeyse ümitlerini yitirip de kendilerinin yalancı sayıldıklarını anladıkları sırada onlara yardımımız gelir ve dilediğimiz kimse kurtuluşa erdirilir. Fakat, suça gömülmüş olanlardan azabımız geri çevrilmez.*"⁶⁹⁴ şeklinde peygamberlerin neredeyse ümitsizliğe düşer olup yalanlandıkları anda Allah'ın yardımının kendilerine ulaştığı ve Allah Teâlâ'nın dilediği kimseleri kurtuluşa erdirdiğini haber vermektedir.

Bakara sûresinin iki yüz on dördüncü ayetinde ise *أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُم مَّثَلُ الَّذِينَ* *Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız? Onlar öylesine yoksulluk ve sıkıntı çekmişler, öyle sarsılmışlardı ki peygamber ve yanındakiler, "Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?" demeye başladılar. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır.*"⁶⁹⁵ şeklinde peygamberlerin ve yanlarındaki kavimlerinin başlarına gelen çeşitli sıkıntılardan dolayı Allah'ın yardımını talep ettiklerini, Allah'ın yardımının ise kendileri için yakın olduğu haber verilmektedir.

Sonuç olarak bu ve benzeri tüm ayetlerde Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in motivasyonunu artırmış, maruz kaldığı tüm bu sıkıntılarda yardımının O'nun yanında olduğunu bildirmiştir.

⁶⁹³ el-En'âm 6/34.

⁶⁹⁴ Yûsuf 12/110.

⁶⁹⁵ el- Bakara 2/214.

2.5.4.3. Kur'ân'ın peyder pey indirilişinin hikmeti

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا

ona bir kerede (topluca) indirilseydi ya!’ dediler. İşte böylece, kalbini onunla iyice pekiştirmek için (peyderpey indirdik) ve onu tane tane okuduk.”⁶⁹⁶

İnkârcıların; *وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً* “Kur'an ona bir kerede (topluca) indirilseydi ya!” şeklindeki ifadeleri, Onların sûrenin dört ilâ altıncı ayetlerinde zikredilen Hz. Peygamber'in peygamberlikle bağdaşmadığını düşündükleri dört özelliğe ilave bir cümle olduğu ifade edilmektedir.⁶⁹⁷ Allah Teâlâ inkârcıların bu taleplerine karşılık Kur'ân'ın parça parça indirmesinin gerekçesini *كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ* “İşte böylece, kalbini onunla iyice pekiştirmek için (peyderpey indirdik)” şeklinde bildirmiştir. Bu bağlamda tespit edebildiğimiz kadarıyla vahyin peyder pey indirilmesinin muhtemel diğer sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- a. Vahyin ayet ayet şeklinde indirilerek Hz. Peygamber tarafından daha kolay ezberlenmesini sağlamak.
- b. Kur'an toplu olarak indirilmiş olsaydı, İsrailoğullarında olduğu gibi bütün hükümlerini kabul etmek Müslümanlara da ağır gelebilirdi.
- c. Sebebi nüzul bağlamında her bir olay için doğru hüküm verilmesini sağlamak.
- d. Bazı ayetler Sahâbîlerin soruları üzerine inmiştir. Vahiy böylece parça parça inmiştir.
- e. Kur'ân'ın indirilişi yirmi üç yıl gibi bir zaman zarfında gerçekleşmiştir. Vahiy de buna uygun olarak de yavaş yavaş okunup muhataplara aktarılmalıdır.
- f. Kendisini her yeni görüşünde motivasyonunu artan Hz. Peygamber'i Cebrail ile peyder pey buluşturmak hedeflenmiş olabilir.
- g. Muhataplara daha az ayetle meydan okunup Onların bu konudaki acziyetlerini ortaya koymak olabilir.⁶⁹⁸

وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا “Ve onu tane tane okuduk.” ifadesi kavramlar bölümünde detaylı bir şekilde

ele alındığı için burada tekrar değinilmeyecektir.

⁶⁹⁶ el-Furkân 25/32.

⁶⁹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/456.

⁶⁹⁸ Ayrıca bk. Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/457; Okuyan, *Kur'ân Tefsiri*, 16/.

2.5.4.4. Kur'ân'ın “ahsen-i tefsîr” oluşu

وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا “Onlar sana örnek getirdiklerinde biz de sana gerçeği ve en güzel tefsiri (açıklamayı) mutlaka getirmişizdir.”⁶⁹⁹

Ayette nefyin siyakında nekra olarak gelip umum bildiren مَثَل “mesel” kelimesi inkârcılar tarafından ileri sürülen kuşku doğurucu talep, örnek, zihinleri çelmeyi hedef alan iddia, misaller ve sorular gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁰⁰ O inkarcıların her neyi sorarlarsa sorsunlar mutlaka Allah Teâlâ tarafından hakikatinin bilinip en güzel bir şekilde Hz. Peygamber’e anlatacağını, böylece onların sözlerini iptal edeceğini vurgulu bir şekilde bildirmesi şüphesiz Hz. Peygamber’in motivasyonunu artıran bir diğer ifade olmuştur. Bu ifade inkarcıların her ne taleple gelirlerse gelsinler cevabının ve en güzel açıklamasının Kur’ân’da yer alacağını bildirmesi bir önceki ayette zikredilenlere ilave olarak Kur’ân’ın peyder pey indiriliş gerekçelerinden kabul edilebilir.

2.5.4.5. Kafirlerin cehenneme yüzüstü sürülmeleri ve perişan durumları

الَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ سَبِيلًا “Yüzüstü cehenneme (sürülüp) toplanacaklara (gelince), konumları çok kötü olanlar ve yolu en şaşkınlar işte onlardır.”⁷⁰¹

Bu ayet, cehennem ehlinin oraya yüz üstü atılacağını ve bu kimselerin tuttukları yolun son derece sapkın bir yol olduğunu bildirmektedir. Gerek lafız gerekse mana bakımından bu ifadenin bir benzeri Mâide sûresinin altmışıncı ayetinde قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذَٰلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتِ أُولَٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ “De ki: “Allah katında cezası bundan daha kötü olanı size haber vereyim mi? Onlar, Allah’ın lânetlediği ve gazap ettiği, bir kısmını maymunlara ve domuzlara çevirdiği, tâguta tapan kimselerdir. İşte bunlar, yeri daha kötü olanlar ve doğru yoldan daha fazla sapmış bulunanlardır.”⁷⁰² ve İsrâ sûresinin yetmiş ikinci ayetinde وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا “Bu dünyada kör olan âhirette de ködür, yolunu daha da şaşırmıştır.”⁷⁰³ şeklinde yer almaktadır.

⁶⁹⁹ el-Furkân 25/33.

⁷⁰⁰ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve t-tenvîr*, 19/21; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/123.

⁷⁰¹ el-Furkân 25/34.

⁷⁰² el-Mâide 5/60.

⁷⁰³ el-İsrâ 17/72.

“Konum (mekân) olarak en kötüsü” anlamına gelen شَرُّ مَكَانًا kelimesi Kur’ân’da dört ayette⁷⁰⁴ geçip hepsinde aynı manayı vermektedir. “Sapkınlığın en ileri hali” anlamına gelen أَضَلُّ kelimesi ise Kur’ân’da dokuz yerde⁷⁰⁵ zikredilmektedir.

Allah Teâlâ bu ayette, bir önceki ayette zikrettiği üzere öncelikle Hz. Peygamber’e yersiz talepler ve misaller getirerek O’nu, O’na indirilen Kur’ân’ı ve beraberindeki inananları alay konusu yapan kimseleri gündeme getirmektedir. Akabinde ise onların takip ettikleri yolun en kötü yol olduğunu bunlara karşılık ahirette yüz üstü cehenneme atılarak en kötü konumda olacaklarını haber vermektedir.

2.6. BAZI PEYGAMBER KISSALARI, MÜŞRİKLERİN TUTUMLARI VE ŞİRK İLE AKLI KULLANMAMA İLİŞKİSİ (35-44. ÂYETLER)

Allah Teâlâ, sûrenin otuz birinci ayetinde Hz. Peygamber’i yaşadığı sıkıntılar karşısında وَقَدْ أَتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُ أَخَاهُ هَارُونَ وَزِيْرًا ﴿٣٥﴾ فَقُلْنَا اذْهَبَا إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا فَدَمْغْنَاهُمْ تَذْمِيْرًا ﴿٣٦﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ لَمَّا كَذَبُوا الرُّسُلَ أَعْرَفْنَاهُمْ وَجَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ آيَةً وَأَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ عَذَابًا أَلِيْمًا ﴿٣٧﴾ وَعَادًا وَثَمُودًا وَأَصْحَابَ الرَّسِّ وَقُرُونًا بَيْنَ ذَلِكَ كَثِيْرًا ﴿٣٨﴾ وَكُلًّا ضَرَبْنَاهُ لِهَ الْأَمْثَالِ وَكُلًّا تَبَرْنَا تَنْبِيْرًا ﴿٣٩﴾ وَقَدْ آتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّتِي أَمْطَرْنَا مَطَرًا سَوْءًا أَفَلَمْ يَكُونُوا يَرْتَضُونَهَا لَئِنْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا ﴿٤٠﴾

“Gerçek şu ki biz Mûsâ’ya da kitap vermiş, kardeşi Hârûn’u onun yanında yardımcı tayin etmiştik. Onlara, “Âyetlerimizi yalan sayan topluluğun yanına gidin” dedik. Ama sonunda o (söz dinlemeyen) topluluğu yıkıp yok ettik. Peygamberleri yalancı saymaları üzerine Nûh kavmini de sulara gömdük ve böylece onları insanlık için bir ibret yaptık. Biz, zalimler için çok acı bir azap hazırladık. Âd’ı, Semûd’u, Res halkını, bunlar arasında daha birçok nesli de (cezalandırdık). Oysa her birine ibretli örnekler vermiştik. Nihayet hepsini kırıp geçirdik. Yemin olsun ki (müşrikler) bela yağmuruna tutulmuş olan o şehre (Sodom’a) elbette

⁷⁰⁴ Ayetler için bk. el-Mâide 5/60; Yûsuf 12/77; Meryem 19/75; el-Furkân 25/34.

⁷⁰⁵ Ayetler için bk. el-Mâide 5/60; el-A’râf 7/179; el-İsrâ 17/72; el-Furkân 25/34, 42, 44; el-Kasas 28/50; Fussilet 41/52; el-Ahkâf 46/5.

⁷⁰⁶ el-Furkân 25/31.

uğramışlardır. Orayı (orada olup biteni) hiç mi görmediler? Hayır! Onlar diriltilmeyi ummuyorlar.”⁷⁰⁷

2.6.1. Helak Olan Bazı Kavimler

Allah Teâlâ sûrenin otuz beş ile otuz altıncı ayetlerinde ilk olarak Hz. Musa’ya kitap verip yanına vezîr (yardımcı) olarak kardeşi Hz. Harun’u görevlendirdiğini bildirmektedir. Akabinde her ikisinden de ayetlerini yalanlayan o kavme gitmelerini istediğini ve işin sonunda bu yalancı kavmin yerle bir edildiğini haber vermektedir.

Allah Teâlâ otuz yedinci ayette ikinci olarak peygamberlerini yalanladıkları için Hz. Nûh’un kavminin suda boğdurulduğunu, böylece bütün insanlık için bir ibret kıldıklarını bildirmektedir. Ayetin son cümlesinde ise zalimler için elem verici bir azabın hazırlandığını haber vermektedir.

Allah Teâlâ sûrenin otuz sekiz ile otuz dokuzuncu ayetlerinde ise Âd, Semûd, Ressliler ve bunların arasında gelip geçen daha birçok neslin helak edildiğini bildirmektedir. Bütün bu kavimlerin kırılıp geçilmelerine kendilerine birçok örneğin verilmesine rağmen hâlâ ibret almamalarının sebep olduğu bildirilmektedir.

Allah Teâlâ kırkıncı ayette son olarak bir önceki ayette zikredilen örneklerden birisi olarak Hz. Lût’un kavminin belâ yağmuruna tutularak helak olduğu beldeyi zikretmiştir. Bütün bunların akabinde müşriklerin burayı görmelerine rağmen hâlâ inkâr üzere oldukları şaşkınlıkla karşılanmakta ve bunların yeniden diriltilmek gibi bir hakikate inanmadıkları dile getirilmektedir.

2.6.1.1. Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn’un kavmi

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُ أَخَاهُ هَارُونَ وَزِيرًا ﴿٣٥﴾ فَقُلْنَا اذْهَبَا إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا فَدَمْزَنَاهُمْ تَذْمِيرًا

﴿٣٦﴾

“Gerçek şu ki biz Mûsâ’ya da kitap vermiş, kardeşi Hârûn’u onun yanında yardımcı tayin etmiştik. Onlara, “Âyetlerimizi yalan sayan topluluğun yanına gidin” dedik. Ama sonunda o (söz dinlemeyen) topluluğu yıkıp yok ettik.”⁷⁰⁸

Ayette zikredilen وزیر “vezîr” kelimesi lügatte helak olmaktan korunmak için kendisine sığınılan dağ ve işlerde kendisinin görüşüne başvuru arkadaş, halife gibi anlamlara

⁷⁰⁷ el-Furkân 35-40.

⁷⁰⁸ el-Furkân 35-36.

gelmektedir.⁷⁰⁹ Bu kullanım Kıyâmet sûresinin on birinci ayetinde كَلَّا لَا وَزَرَ “Hayır, sığınacak bir yer yoktur!”⁷¹⁰ şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Hiz. Hârûn’un, Hiz. Mûsâ’ya yardımcı olarak verilmesi esasında Hiz. Mûsâ’nın, Firavun’a gitme hususunda onu yanında yardımcı olarak istemesinin bir sonucudur. Bu husus Tâhâ sûresinin yirmi dokuzla otuzuncu ayetlerinde وَاجْعَلْ لِّي وَزِيرًا مِّنْ أَهْلِي هَارُونَ أَخِي “Bana ailemden kardeşim Harun’u vezir (yardımcı) görevlendir!”⁷¹¹ şeklinde bildirilmektedir. Hiz. Mûsâ’nın kendisinin aleyhinde, onların ise lehinde işlemiş olduğu hata ile adam öldürme olayı kendisini Firâvun’a gitme hususunda endişelendirmişti. Bu husus Şuarâ sûresinin on üçle on dördüncü ayetlerinde وَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَأَخَافُ أَن يَقْتُلُونِ وَيَضِيقُ صَدْرِي وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانِي فَأَرْسَلْ إِلَى هَارُونَ “İçim daralabilir, dilim dönmeyebilir; (bu nedenle) Harun’a da elçilik ver! Ayrıca “ben onlar nezdinde suçluyum; bu yüzden beni öldürmelerinden korkuyorum.” dedi.”⁷¹² şeklinde bildirilmektedir. Gerek işlemiş olduğu bu hata gerekse muhatabın insanlık tarihinin en azılı insanı olması Hiz. Mûsâ’yı böyle bir talebe sevk etmişti. Bu sebeplerden dolayı kardeşi Hârûn bu yolculukta kendisine arkadaşlık etmişti. Bundan dolayı kanaatimizce müteakip ayetin başındaki ف “fe” harfini takibiyeden ziyade sebebiye olarak kabul etmek manaya daha uygun düşmektedir.⁷¹³ Sonuç olarak bu durum zulmün sınır taşımadığı zaman ve mekânlarda tebliğin birden fazla Peygamber tarafından yapılabileceğini göstermektedir.

Furkân sûresinin otuz altıncı ayetinde Firavun ve toplumunun helaki hak edişlerinin sebebi كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا “ayetlerimizi yalanladılar.” şeklinde ifade edilmektedir. Buradaki آيَاتِنَا âyâtinâ “âyetlerimiz” ifadesinden maksat Peygamberlik delilleri,⁷¹⁴ önceki kitaplar ve peygamberler⁷¹⁵ olabileceği gibi Hiz. Mûsâ’ya verilen Tevrat da olabilmektedir.⁷¹⁶

Ayetin son cümlesinde zikredilen فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْمِيرًا “demmer-nâ” ifadesi ise şiddetli bir şekilde helak etmek, kırıp geçirmek ve yerle bir etmek gibi anlamlara gelmektedir.⁷¹⁷ Firavun

⁷⁰⁹ Zeccâc, *Meâni l-Kur’ân*, 4/67; Ezherî, *Tehzîbu l-Luğa*, 13/166; Ebû ‘Ubeyd el-Herevî, *el-Ğarîbîn fi l-Kur’ân ve l-Hadis*, 6/1994.

⁷¹⁰ el-Kıyâmet 75/11.

⁷¹¹ Tâhâ 20/29-30. Ayrıca bk. eş-Şuarâ 26/13; el-Kasas 28/34.

⁷¹² eş-Şuarâ 26/13-14. Ayrıca bk. el-Kasas 28/15, 33.

⁷¹³ İbn Kemâl Pâşâ, *Tefsîru İbn Kemâl Pâşâ*, 7/334.

⁷¹⁴ Taberî, *Câmiu l-beyân*, 19/269.

⁷¹⁵ Semerkandî, *Bahrü l-ulûm*, 2/538.

⁷¹⁶ Râzî, *Mefâtîhu l-Ğayb*, 24/459.

⁷¹⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/234; Halil b. Ahmed, *Kitâbü l’-Ayn*, 8/39; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru l-Kur’ânî l-‘azîm*, 8/2693; Begavî, *Me’âlimü t-tenzîl*, 6/84.

الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحاً إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ “Ey peygamber(ler)! Tertemiz nimetlerden yiyip için, güzel işler yapın. Kuşkusuz ben yaptıklarınızı eksiksiz bilmekteyim.”⁷²³ ayeti olup bazen müfred ile cemi bazen de cemi ile müfred mananın kastedilebileceğini böylece Furkân sûresinin otuz yedinci ayetinde cemi kalıbında müfred kastedildiğini söylerler.⁷²⁴ Ayrıca Hz. Nûh’u yalanlamanın bütün elçileri yalanlamak olduğunu söyleyenlerden bir kısmı bütün elçilerin tevhid üzere oluşunu illet olarak delil getirmektedirler.⁷²⁵

b. الرُّسُل kelimesinden maksat Hz. Nûh ve ondan önceki tüm elçilerdir.⁷²⁶ Nitekim Mü’minûn sûresi yirmi dördüncü ayette geçtiği üzere bu kavim وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ “Eğer Allah (elçi göndermek) isteseydi herhalde bir melek gönderirdi. Biz geçmiş atalarımızdan böyle bir şey duymadık.”⁷²⁷ diyerek daha önce risâlet kurumu hakkında bilgi sahibi olduklarını beyan etmektedirler. Buradan da anlaşıldığı üzere bu kavim Mekke müşrikleri gibi hem beşer peygamberi kabul etmemekte hem de Risâlet kurumuna tamamen karşı gelmektedirler.

c. الرُّسُل kelimesinden maksat Hz. Nûh ve O’ndan sonraki tüm elçilerdir.⁷²⁸ Bu görüş, Âl-i İmrân sûresinin seksen birinci ayeti ile doğruluk kazanmaktadır. Nitekim orada şöyle buyrulmaktadır: وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّنَ لَمَا آتَيْنَاكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ “Allah peygamberlerden, “Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekini tasdik eden bir elçi size geldiğinde ona mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz” diyerek söz almış, “Kabul ettiniz mi ve bu ahdimi üstlendiniz mi?” dediğinde “Kabul ettik” cevabını vermişler; bunun üzerine “O halde şahit olunuz, ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim” buyurmuştu.”⁷²⁹ Buradan anlaşılıyor ki kendisinden sonra gelecek elçilerin tasdik olunup onaylanma sözü Hz. Nuh’tan da alınmıştır. Buna binaen Hz. Nuh da kavminden bu doğrultuda bir istekte bulunmuş ve kavmi buna yanaşmayarak gelecek bütün elçileri yalanlamış olabilir.

⁷²³ el- Mü’minûn 23/24.

⁷²⁴ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 8/26; Semerkandî, *Bahrü’l-‘ulûm*, 2/538.

⁷²⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 302.

⁷²⁶ Mekki b. Ebî Tâlip, *el-Hidâye*, 8/5220; Kirmânî, *Lübâbü’t-tefâsîr*, 1778; Nesefî el-Hanefî, *et-Teysîr fî’t-tefsîr*, 11/215; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/280.

⁷²⁷ el-Mü’minûn 23/24.

⁷²⁸ Semerkandî, *Bahrü’l-‘ulûm*, 2/539; Nesefî el-Hanefî, *et-Teysîr fî’t-tefsîr*, 11/215.

⁷²⁹ el-Âl-i İmrân 3/81.

Zikredilen bu görüşlerin tamamı doğru olabilir. Bütün bunlardan anlaşılan şudur ki Hz. Nûh'un kavmi, Hz. Nûh'u, ondan önce gelip geçen ve sonrasında gelecek olan tüm elçileri yalanlayarak aslında dünyada boğularak helak olmayı ve ahirette kendileri için hazırlanan elem verici azabı hak etmişlerdir.

2.6.1.3. Âd, Semûd, Ressliler, çeşitli nesiller ve âkıbetleri

وَعَادًا وَثَمُودًا وَأَصْحَابَ الرَّسِّ وَقُرُونًا بَيْنَ ذَلِكَ كَثِيرًا وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْأَمْثَالَ وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا

“Âd'ı, Semûd'u, Ress halkını, bunlar arasında daha birçok nesli de (cezalandırdık). Oysa her birine ibretli örnekler vermiştik. Nihayet hepsini kırıp geçirdik”.

Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn ile Hz. Nûh'un kavimlerinden haber verdikten sonra Âd, Semûd, Ress'liler ve aralarında gelip geçmiş birçok kavmin de verilen örneklerle karşı benzer tavrı takınmaları sonucunda helak edildiklerini bildirmektedir. Esasında zikri geçen tüm bu kavimler Furkân sûresinin üçüncü ayetinde bildirildiği üzere, her bir peygamber için mücrimlerden düşmanların var edildiği hakikatini açıkla niteliktedir.

Ayette zikredilen Âd, Semûd ve Ress'liler müstakil bir çalışmanın konusu olacağından burada detaylı bilgi verilmeyip sadece tanıtır mahiyette önemli görülen hususlar zikredilecektir.

a. 'Âd, Hz. Hûd'un kendilerine gönderildiği Hz. Nûh'tan sonra yaşamış kavmin ismidir. Âd, Hz. Nûh'un torunlarından Avs'ın oğludur. Avs'ın babası İrem, onun babası Hz. Nûh'un oğlu Sâm'dır. Âd kavmi, tarihçiler tarafından Âd-ı ûlâ ve Âd-ı uhrâ olmak üzere iki kısma ayırırlar. Hz. Hûd'un elçi olarak gönderildiği kavmin Âd-ı ûlâ olduğu ifade edilir. Bu kavmin helâk edilmesinden sonra sağ olarak kurtulanların neslinden ikinci Âd, yani Âd-ı uhrâ ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Zemahşerî (ö. 538/1144), Fecr sûresinin yedinci ayetinde zikredilen İrem şehrine sahip olanın da bu ikinci Âd kavmi olduğunu söyler. Ancak birinci Âd kavminden Kur'an-ı Kerîm'de bahsedildiği halde,⁷³⁰ ikinci Âd kavminden açık bir şekilde söz edilmemektedir. Yine Fecr sûresinin yedinci ayetinde İrem şehrinden bahsedilirken bu şehrin hangi Âd kavmine ait olduğu açıkça zikredilmemiş mutlak olarak Âd şeklinde zikredilmiştir. Tefsir kaynaklarında kaydedildiğine göre İrem ismi, aynı zamanda Âd'ın dedesidir. Bu durumda İrem şehrinin ona izâfe edilmesi ve birinci Âd kavmiyle ilgili olması ihtimali daha kuvvetli görünmektedir.⁷³¹

⁷³⁰ Ayet için bk. en-Necm 53/50.

⁷³¹ Celal Kırca, “Âd” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1988); Mustafa Kara, *Bilimsel ve Toplumsal Açından Kur'an Kısaları* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011), 67.

‘Âd kelimesi, Kur’ân’da yirmi dört defa zikredilmektedir. Bunlardan ‘Âd kavmi ile ilgili bilgiler on dokuz sûrede yer almaktadır.⁷³² Mü’minûn sûresi otuz bir ilâ kırk birinci âyetler arasında ‘Âd kavmi olarak ad verilme de Hz. Hûd’un kıssası zikredilmekte olup diğer on sekiz sûrenin dokuzunda kavmin sadece adı zikredilmekte ve on tanesinde ise kıssaya genel hatlarıyla değinilmektedir.

b. Semûd, Hz. Sâlih’in kendilerine peygamber olarak gönderildiği kavmin ismidir. Semûd kabilesinin kökenine ilişkin farklı görüşler vardır. Birtakım şarkiyatçılar Semûd’un bir yahudi kabilesi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kaynaklarda Semûd, Hz. İsmâil’den önceki döneme ait olup Arabû’l-Âribe (halis Arap) diye isimlendirilen, soyu kesilmiş eski Arap kabilelerinden biri olarak yer alır. Âd kavmiyle aynı soydan olan kabile mensupları Sâ’m’ın oğlu İrem’de birleşirler ve Âd kavminin bakiyesi olduklarından ikinci Âd (Âd-ı uhrâ) olarak isimlendirilirler. Suriye ile Hicaz arasındaki Hicr bölgesinde yaşadıkları için⁷³³ Hicr sûresinin sekseninci ayetinde “Ashâbü’l-Hicr” şeklinde zikredilirler.⁷³⁴

Semûd kelimesi lügatte az su anlamına gelmektedir.⁷³⁵ Âlimlerden bazıları semûd kelimesinin bir şehrin adı olduğunu söylerken bazıları bir kabile ismi olduğunu ifade ederler. Bazıları ise Şam ile Hicaz arasında bir kuyu olduğunu, hatta o bölgede az su çıkan bir sudan dolayı bu ismi aldığını belirtmişlerdir. Yine bazı âlimler bu bölgede dokuz yüz yahut bin beş yüz hane bulunduğunu aktarmışlardır.⁷³⁶ Zemahşerî ise semûd kelimesinin Semûd b. ‘Âbir b. İrem b. Sâ’m b. Nûh adında bir şahıs ismi olduğunu söyler.⁷³⁷

Semûd kelimesi, Kur’ân’da yirmi altı kere zikredilmektedir. Bunlardan yirmi bir tanesinde Semûd kavmi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bunların da on tanesinde⁷³⁸ kavmin sadece ismine yer verilmekte diğer on bir tanesinde ise genel hatları ile kıssaya değinilmektedir.

Semûd kelimesi, Furkân sûresinin otuz sekizinci ayetinde وَعَادًا وَثَمُودًا وَأَصْحَابَ الرَّسِّ وَقُرُونًا “Âd’ı, Semûd’u, Res halkını, bunlar arasında daha birçok nesli de (cezalandırdık).”

⁷³² Ayetler için bk. el-A‘râf 7/65-72; Hûd 11/50-60; el-Mü’minûn 23/31-41; eş-Şuarâ 26/123-140; Fussilet 41/15-16; el-Ahkâf 46/21-26; ez-Zâriyât 51/41-42; el-Kamer 54/18-22; el-Hâkka 69/6-8; el-Fecr 89/6-13; et-Tevbe 9/70; İbrâhîm 14/9; el-Hac 22/42; el-Furkân 25/38; el-Ankebût 29/38; Sâd 38/12; el-Mü’min 40/31; Kâf 50/13; en-Necm 53/50.

⁷³³ Ayet için bk. el-A‘râf 7/73-79.

⁷³⁴ Ahmet Güç, “Sâlih” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2009); Kara, *Bilimsel ve Toplumsal Açısından Kur’ân Kıssaları*, 67-68.

⁷³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/120.

⁷³⁶ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî el-müsemma Bahrü’l-‘ulûm*, 1/528.

⁷³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/120.

⁷³⁸ Ayetler için bk. et-Tevbe 9/70; İbrâhîm 14/9; el-Hac 22/42; el-Furkân 25/38; el-Ankebût 29/38; Sâd 38/12; el-Mü’min 40/31; Kâf 50/12; en-Necm 53/51; el-Burûc 85/18.

şeklinde, Ankebût sûresinin otuz sekizinci ayetinde وَعَادًا وَثَمُودًا “Âd ve Semûd kavimleri de öyle..” şeklinde ve Necm sûresinin elli birinci ayetinde وَثَمُودًا فَمَا أَبْقَى “Semûd’u da öyle. Hem de geriye bir şey bırakmadan!” şeklinde geçmektedir. Semûd kelimesi, bu üç ayette ثَمُودًا "semûden" şeklinde ذ (dal) hafinin önünde ا (elif) ile yazılmıştır. Kelimenin munsarîf yahut gayrı munsarîf oluşu hususunda bu üç yerde ihtilaf edilmiştir. Bazıları bu kelimeyi mahalle (belde) anlamında müzekker kabul ederek yahut o kabilenin en büyük kişisi manasında alarak munsarîf kabul ederler. Bazıları ise kabile anlamında alarak gayrı munsarîf kabul etmişlerdir. Bu durumda gayrı munsarîf kabul edenlerin illetleri alemiyet (özel isim) ve te’nîs (müenneslik) olmaktadır.⁷³⁹

c. Ress halkı, Kur’ân’da birisi Furkân sûresinin otuz sekizinci ayetinde diğeri Kâf sûresinin on ikinci ayeti olmak üzere iki yerde zikredilmektedir. Ress kelimesi kuyu, çukur ve içi örülmemiş kuyu anlamlarına gelmektedir.⁷⁴⁰ Ress halkının kimler olduğu hususunda ise ihtilaf edilmiştir. Bu bağlamda zikredilen bazı görüşleri şöyle zikredebiliriz. Ress halkı, Hz. Şuayb’ın (a.s.) kendilerine peygamber olarak gönderildiği çokça malları olup putlara tapan bir topluluktur. Yahut Hz. Salih’in kavminden geriye kalanlar olup Felcü’l-Yemâme denilen yerde yaşayarak burada peygamberlerini öldürmeleri üzerine helak olan kimselerdir. Ress halkının, Hanzale b. Safvan isimli bir peygamberin kavmi olduğu da ifade edilmektedir. Bunlara ilave olarak bu kavmin Uhdûd Ashâbından olduğu da rivayet edilmektedir. Nitekim bu topluluk Antakya’da yaşayıp Habîb-i Neccâr’ı yakalayarak burada bir kuyuya atmak suretiyle öldürdükleri aktarılmaktadır.⁷⁴¹ Bütün bu ihtimaller mümkün olabileceği gibi en doğrusunu sadece Allah bilir.

d. وَفُتُونًا بَيْنَ ذَلِكَ كَثِيرًا “Ve aralarında birçok nesli de helak etmişti.” ifadesine gelince bu toplulukların isimleri zikredilmemekle beraber Âd, Semûd ve Ress halkıyla aynı amelleri işleyip aynı akıbeti yaşadıkları anlaşılmaktadır. Suyûtî (ö. 911/1505) Furkân sûresi ile kendisinden sonra gelen Şuarâ sûresi arasındaki münâsebeti kurarken Furkân sûresinde zikredilen peygamber kıssalarının aynı sıralama ile Şuarâ sûresinde zikredildiğini

⁷³⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3/253; Muberrred, *el-Muktedab*, 3/354; Ebû’l-Kâsım ‘Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî, *Âhbâru Ebi’l-Kâsım ez-Zeccâcî* (b.y.: y.y., ts.), 70; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/120; Ebu’l-Bekâ ‘Abdullâh b. el-Huseyn el-Bağdâdî el-‘Ukberî, *el-Lubâb fî ‘İleli’l-Binâ’i ve’l-İ’râb*, ed. Dr. ‘Abdu’l-Îlâh en-Nebhân (Dımaşk: Dâru’l-Fıkr, 1416), 1/520; Muhammed Halil Zerrûk, *el-Muallâ bişevâhidi’l-Kur’ân ve’l-hadîs ve’ş-şî’ir* (İstanbul: Dâru’l-lubâb, 2018), 680-681.

⁷⁴⁰ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l’-ayn*, 7/190; İbn Dureyd, *Cemheretu’l-luğa*, 1/120; Ebû ‘Ubeyd el-Herevî, *el-Ğarîbîn fî’l-Kur’ân ve’l-Hadîs*, 3/739; Zemahşerî, *Esâsü’l-belâğa*, 1/352.

⁷⁴¹ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârif li-Tefsîri’l-Kur’ân mim mâ İştēbehet Esmâuhu ve Tasarrafet Me’ânih*, 1/482; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 19/269; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, 4/68; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/280; Râzî, “Mefâtihu’l-Ğayb”, 24/459; Ebu’l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hecl, 1418), 2/5.

belirtmektedir. Buna ilave olarak Furkân sûresinde yer alan وَقُرُونًا بَيْنَ ذَلِكَ كَثِيرًا ifadesine, Şûarâ sûresinde İbrâhim, Lût ve Şuayb peygamberlerin karşılık geldiğini söyleyerek bu ifadede kastın bu Peygamberlerin kavimleri olabileceğini ifade etmektedir.⁷⁴²

Allah Teâlâ bazı peygamberlerin kavimlerini zikrettikten sonra her birinin helak sebeplerini ve akıbetlerini تَبَرُّنَا تَبِيرًا وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْأَمْثَالَ “Oysa her birine ibretli örnekler vermiştik. Nihayet hepsini kırıp geçirdik.” cümlesiyle bildirmektedir. Tamamı Hz. Peygamber’i teselli sadedinde zikredilen bu hususlar kanaatimizce şu anlama gelmektedir: “Ya Rasulallah! senin kavminin yaptığı gibi senden önceki peygamberlerin inkârcı kavimlerinin de Risâlet hususunda ileri sürdükleri tüm şüpheleri giderdik. Ancak bu onlara hiçbir fayda sağlamayınca hepsini helal ettik.”

2.6.1.4. Lût kavmi ve müşriklerin duyarsızlığı

وَلَقَدْ آتَوْنَا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّتِي أُمِطِرَتْ مَطَرُ السَّوءِ أَفَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنها، بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا

“Yemin olsun ki (müşrikler) bela yağmuruna tutulmuş olan o şehre (Sodom’a) elbette uğramışlardır. Orayı (orada olup biteni) hiç mi görmediler? Hayır! Onlar diriltilmeyi ummuyorlar.”⁷⁴³

Allah Teâlâ dördüncü kıssa olarak Hz. Lût’un kavminin helak edildiği karyeyi (Sodom)⁷⁴⁴ gündeme getirerek inkârcı müşriklerin buraya mutlaka uğradıklarını buna rağmen asla ibret almadıklarını bildirmektedir. Nitekim bu şehir onların ticaret güzergahlarında yer alıyordu.⁷⁴⁵ Gerek ticaretleri sebebiyle gerek ayetteki وَلَقَدْ ifadesi ile Mekkeli müşriklerin bu şehre mutlaka uğradıkları anlaşılmaktadır.

“Bela yağmuru olarak” çevirilen مَطَرُ السَّوءِ ifadesi Hz. Lût’un kavminin işlemiş oldukları çirkin amellerinin ve elçilerini yalanlamalarının karşılığı olan başlarına gelen helak şeklini ifade etmektedir. Bu helak şekli çeşitli ayetlerde de benzer içeriklerle yer

⁷⁴² Suyûtî, *Esrâr-u Tertîbi l-Kur’ân*, 116.

⁷⁴³ el-Furkân 40.

⁷⁴⁴ Taberî, *Câmiu l-beyân*, 19/272; Begavî, *Me’âlimü t-tenzîl*, 6/85; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/281.

⁷⁴⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/281; Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü l-vecîz fî tefsîri l-kitâbi l-‘azîz*, 4/211; Râzî, “Mefâtihu l-Ğayb”, 24/461; Beydâvî, *Envâru t-Tenzîl ve Esrâru t-Te’vîl*, 4/125.

almaktadır.⁷⁴⁶ Ayette yer alan السَّوْءُ - سَوَاءٌ “sev- es-sev” kelimesi “kötü” anlamına gelip Kur’ân’da dokuz ayette zikredilmektedir.⁷⁴⁷

Bela yağmurunun yağdırılıp bir kavmin helak edildiği bu yerleri görmelerine rağmen hala ibret almıyor oluşları Allah Teâlâ tarafından أَفَلَمْ يَكُونُوا يَرُونَهَا “Peki, orayı (orada olup biteni) hiç mi görmediler (düşünmediler)?” şeklinde kınama manası içeren bir istifhamla dile getirilmektedir. İşin sonunda bu kimseler hakkında بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا “Hayır! Onlar diriltilmeyi ummuyorlar.” buyrularak zaten bunların da ahirete, yeniden diriltilmeye dair bir inançlarının olmadığı ifade edilmektedir.

2.6.2. Müşriklerin Hz. Peygamber’le Alay Etmeleri

Allah Teâlâ, bazı peygamberlerin helak olan kavimlerini zikrettikten sonra Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber hakkındaki alaycı ifadelerini ve takındıkları tavırlarını Furkân sûresinin kırk birinci ayetinde رَسُولًا اللَّهُ بَعَثَ الَّذِي هُزُوا أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا “Onlar ne zaman seni görseler, “Bu mu Allah’ın resul olarak gönderdiği adam!” diyerek mutlaka seninle alay ederler.”⁷⁴⁸ şeklinde bildirmektedir. Nitekim Risâletle buluşmadan önce nesebini, şerefini ve her türlü vasfını ona “el-Emîn” diyerek yücelten bu kimseler, Risâlet sonrasında tam aksine bir tavır sergilemeye başlamışlardır.⁷⁴⁹ Cümlelerin اِنْ - اِلَّا edatlarıyla vurgulu olarak gelmesi onların bu hususta ne kadar ileri gittiklerinin ayrı bir ifadesidir. Bu ayetin, Ebû Cehil tarafından “Abdi Menâf Oğulları’nın peygamberi bu muymuş!” şeklindeki alaycı ifadesi üzerine nazil olduğu da rivayet edilmiştir.⁷⁵⁰ Özelde böyle bir durum olsa da Hz. Peygamberi ve ona iman eden müminleri alaya almak ve onlara eziyet etmek Müşriklerin birçoğunun özelliği idi.

Hız. Peygamber’in alaya alınması konusu çeşitli ayetlerde de ifade edilmektedir. Bu alay konusu, İsrâ sûresinin doksan dördüncü ayetinde اَبْعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا “Allah elçi olarak bir insanı mı gönderdi.” şeklinde yer alırken Enbiyâ sûresinin ikiyle üçüncü ayetinde هَلْ هَذَا اِلَّا بَشَرٌ “Bu (Muhammed) sizin gibi bir insandan başka nedir ki! Siz şimdi

⁷⁴⁶ Ayetler için bk. el-A‘râf 7/84; Hûd 11/82; el-Hicr 15/74; eş-Şuarâ 26/172-173; en-Neml 27/58; el-Ankebût 29/34; el-Kamer 54/34.

⁷⁴⁷ Ayetler için bk. et-Tevbe 9/98; en-Nahl 16/60; Meryem 19/28; el-Enbiyâ 21/74, 77; el-Furkân 25/40; el-Feth 48/6, 12.

⁷⁴⁸ el-Furkân 25/41.

⁷⁴⁹ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Kesîr ed-Dımaşkî, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-azîm*, 3/332.

⁷⁵⁰ Semerkandî, *Bahrü'l-'ulûm*, 2/539; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/35; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/163.

göz göre göre büyüye mi geliyorsunuz (büyüye mi kapılıyorsunuz)?” şeklinde ifade edilmektedir. Bunlardan başka Sâd sûresinin dört ilâ sekizinci ayetlerinde *ءَأُنْزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا* “Zikr (Kur’an), aramızdan ona (Muhammed’e) mi indirildi?” ve Zuhruf sûresinin otuz birinci ayetinde *وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ* “(Devamla:) “Bu Kur’an, iki şehirden bir(er) büyük adama indirilmeli değil miydi?” dediler.” şeklinde yer almaktadır.

Alaya alma ve kibir gösterme hastalığı sadece Mekkeli müşriklerin değil, İblis ile⁷⁵¹ başlamak üzere önceki peygamberlerin kavimlerinde de var olan bir hastalıktı. Nitekim Hz. Nûh’a karşı kavmi,⁷⁵² Hz. Hûd’a karşı Âd kavmi⁷⁵³ ve Hz. Sâlih’e karşı Semûd kavmi⁷⁵⁴ aynı tavrı benimsemişlerdir. Bunun yanı sıra Hz. İbrâhim’in babası,⁷⁵⁵ Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn’a karşı Firavun’un adamları⁷⁵⁶ ve Hz. İsa’ya karşı o günün ileri gelenleri⁷⁵⁷ alaycı bir tavır içerisindeydiler. İblis ahlakı olan alaya alma işini benimseyenler elbette onunla benzer akıbeti yaşayacaklardır. Daha önce zikredilen kavimlerin kıssaları bu anlamda Hz. Peygamber’e moral sağladığı gibi alaycı müşriklere de ibret almaları için hatırlatılmaktadır.

2.6.2.1. Şirk koşmanın akıbeti

إِنْ كَادَ لَيُضِلَّنَا عَنْ الْهَيْئَةِ لَوْلَا أَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ حِينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ أَضَلَّ سَبِيلًا

“Eğer tanrılarımıza kararlılıkla bağlı kalmasaydık neredeyse bizi onlardan koparacaktı” derler. Ama azabı gördüklerinde yolunu büsbütün şaşırılmışların kimler olduğunu anlayacaklar!”⁷⁵⁸

Bu ayette ilk olarak Hz. Peygamber’in müşriklerin yersiz istek ve taleplerine tahammül edip deliller getirmesinin akabinde müşriklerin ciddi bir bocalama yaşadıklarını ancak bunlara rağmen taptıkları varlıkları kabullenmeye devam ettikleri dile getirilmektedir. İkinci olarak ise onları bekleyen akıbetin vakti geldiğinde mutlaka gerçekleşeceğini ve artık onlar için vaktin çok geç olacağı haber verilmektedir. Ayette yer alan *الْهَيْئَةِ* “ilahlarımız” ifadesi onların birden çok tanrıyı benimsediklerine delalet etmektedir.

Allah Teâlâ, Furkân sûresinin kırkıncı ayetinden itibaren müşriklerin söz, tutum ve davranışlarına ayetin son cümlesi ile cevap vermektedir. Bu ifade, başta Hz. Peygamber ve

⁷⁵¹ Ayetler için bk. el-A‘râf 7/12; Sâd 38/76; el-İsrâ 17/61-62.

⁷⁵² Ayetler için bk. el-A‘râf 7/60; Hûd 11/27; el-Mü‘minûn 23/24; eş-Şuarâ 26/111.

⁷⁵³ Ayetler için bk. el-A‘râf 7/66; Hûd 11/54; el-Mü‘minûn 23/31-38; eş-Şuarâ 26/136-137.

⁷⁵⁴ Ayetler için bk. Hûd 11/62; el-Kamer 65/24.

⁷⁵⁵ Ayet için bk. Meryem 19/46.

⁷⁵⁶ Ayet için bk. el-Mü‘minûn 23/47.

⁷⁵⁷ Ayet için bk. Meryem 19/29.

⁷⁵⁸ el-Furkân 25/42.

diğer peygamberler olmak üzere inkarcılar tarafından alay konusu olan herkese bir moral, bu işi yapanlara da büyük bir tehdit arz etmektedir.

2.6.3. Şirk ile Akıl Kullanmama İlişkisi

Allah Teâlâ sûrenin kırk üç ile kırk dördüncü ayetlerinde ilk olarak arzularını ilâh edinen kişilerden bahsedip bu kimseleri hiç kimsenin doğru yola getiremeyeceğini ve onları savunamayacağını bildirmektedir. İkinci olarak bu kimseler hakkında hakikati işitip ona kulak verdiklerini zannetmenin nafiye olduğunu bilakis bunların hayvanlar gibi hatta daha aşağı bir konumda olduklarını haber vermektedir.

Arzularını ilâh edinmek suretiyle şirk üzere olan kimselerle, hakikate karşı duyarsız ve sağır olan kimselerin benzer akıbeti yaşayacaklarından hareketle bu bölümü iki başlıkta ele almayı uygun gördük.

2.6.3.1. İlâhını hevâsı edinmek

أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهُهُ هَوَاهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا

“İlâhını arzusu edineni gördün mü? Sen ona koruyucu olabilir misin?”⁷⁵⁹

Bu ayet Müşriklerin ilâh anlayışının hevâlarına ve arzularına tapmak şeklinde olduğunu, böyle olan bir kimseye de Hz. Peygamber’in vekil olamayacağını bildirmektedir. Bu gerçeği Câsiye sûresinin yirmi üçüncü ayeti سَمِعَهُ وَقَلْبُهُ “Arzularını tanrı yerine koyan, Allah’ın -bilgisine rağmen (sapmayı tercih ettiği için)- kendini saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi bir tasavvur et! Allah’tan sonra onu kim yola getirecek? Düşünmüyor musunuz?”⁷⁶⁰ şeklinde desteklemektedir.

Ayette “gördün mü?”, “bir düşün bakalım”, “düşünsene bir” gibi anlamlara gelen أَرَأَيْتَ fiili ile, “sen mi?” anlamına gelen أَفَأَنْتَ kullanımlarına dair istifhâm bölümünde detaylı bilgi verildiğinden burada tekrar o konuya girilmeyecektir. Ayrıca “ilâhını hevâsı edinen” şeklinde karşılık bulan إِلَهُهُ هَوَاهُ ifadesi kasr (tahsis etmek) bölümünde işlendiği için burada ayrıca o konuya girilmeyecektir.

⁷⁵⁹ el-Furkân 25/43.

⁷⁶⁰ el-Câsiye 45/23.

Kelbî, kıtal ayetinin⁷⁶¹ bu ayeti neshettiğini ifade etmektedir.⁷⁶² Sa‘lebî (ö. 427/1035) ve İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201) gibi alimler bu nesh görüşünün sahih olmadığını ve ayetin manasının “*Sen hevâsına tabi olanı koruyan bir koruyucu mu olacaksın!*” şeklinde olduğunu ifade etmektedirler. Nitekim ayet Hz. Peygamber’in (s.a.v.) durumundan haber vermektedir.⁷⁶³

2.6.3.2. Aklı kullanmamanın âkıbeti

أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا

“Yoksa sen, onların büyük çoğunluğunun gerçekten senin davetine kulak verdiklerini yahut doğru dürüst düşündüklerini mi sanıyorsun? Aksine onlar, başka değil, bir hayvan sürüsü gibidirler, hatta tuttukları yol bakımından daha da sapkındırlar.”⁷⁶⁴

Bu ayette Hz. Peygamber’e onların hakikate karşı duyarsız ve sağır kesildiklerini bu cihetten şaşkınlıkta zirve olarak hayvanlardan dahi daha aşağıda oldukları bildirilmektedir. Hakikate karşı bu şekilde tavır takınanlar bu ayetin bir benzeri olan A‘râf sûresinin yüz yetmiş dokuzuncu ayetinde şu şekilde tanıtılmaktadırlar:

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ

“Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler, kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır.”⁷⁶⁵

⁷⁶¹ Kıtâl (seyf) ayeti: فَإِذَا أُنْسِلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَخْصِرُوهُمْ وَأَعْلَوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ “Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yargılayıcıdır, bağışlayıcıdır.” ayeti (et-Tevbe 5/5).

⁷⁶² Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-beyân ‘an tefsiri’l-Kur’an*, 19/434; Râzî, “Mefâtihu’l-Gayb”, 24/463; Kurtubî, *el-Câmi ‘li ahkâmi’l-Kur’ân*, 13/36; ‘Alâuddîn ‘Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî el-Hâzin, *Tefsîru’l-Hâzin el-müsemma Lübbâbü’t-te’vîl fi me’âni’t-tenzîl*, nşr. Abdusselâm Muhammed ‘Alî Şâhin (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2004/1425), 3/315.

⁷⁶³ Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-beyân ‘an tefsiri’l-Kur’an*, 19/434; Ebü’l-Ferec Cemâluddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *el-Musaffâ bi-Ekfî Ehli’r-Rusûh min ‘İlmi’n-Nâsih ve’l-Mensûh*, ed. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin (b.y.: y.y., 1418), 46.

⁷⁶⁴ el-Furkân 25/44.

⁷⁶⁵ el-A‘râf 7/179.

Ayette, “onların çoğunluğu” anlamında yer alan أَكْثَرُهُمْ ifadesi ise o toplumun içerisinde az da olsa hakikate kulak verip O’nu anlamaya karşı duyarlı olacak kimselerin çıkacağına işaret etmektedir.⁷⁶⁶

“Onlar hayvanlar gibidir; hatta yol bakımından daha şaşkındırlar.” ifadesi ise Onların bu konudaki duyarsızlıklarını ortaya koyan vurgulu bir ifadedir. Nitekim hayvanlar akıl ve irade konusunda yoksun varlıklar oldukları için yaratılış amaçlarına uygun olarak bir hayat yaşarlar. Bu yaratılış amaçlarının çeşitli ayetlerde Allah’ı tesbih etmek şeklinde gerçekleştiği zikredilmektedir.⁷⁶⁷ Bundan dolayı hayvanların başka bir kimseyi hakikat yolundan engellemeleri ve hakikate karşı inkârcı bir tutum sergilemeleri mümkün değildir. İnkârcı insan ise kendisi hakikate karşı duyarsız, kör ve sağır olduğu gibi başkalarını da bu anlamda etkileyebilmektedir. Sonuç olarak bu benzetmede hayvanların yerilmesinden ziyade akıl ve irade sahibi olan insanın bu nimetleri maksadına uygun olarak kullanmayı ayıplanmaktadır. En doğrusunu Allah bilir.

2.7. ALLAH’IN VARLIĞININ 5 DELİLİ (45-55. ÂYETLER)

Allah Teâlâ, sûrenin kırk beş ilâ kırk dokuzuncu ayetlerinde öncelikle gölgenin uzatılmasından ve güneşin ona rehber olmasından haber vermektedir. Akabinde geceyi örtü, uykuyu dinlenme vakti ve gündüzü de diriliş (çalışma) vakti kıldığını bildirmektedir. Son olarak rüzgarları yağmurun önünden müjdeleyici olarak gönderdiğini ve yağmurun suyuyla hem ölmüş toprağa hayat verdiğini hem de insanların ve diğer canlıların su ihtiyacını karşıladığını dile getirmektedir. İlgili ayetlerin metni ve meâli şu şekildedir:

أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسُ عَلَيْهِ دَلِيلًا ﴿٤٥﴾ ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا

يَسِيرًا ﴿٤٦﴾ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا ﴿٤٧﴾ وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ

رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا ﴿٤٨﴾ لِنُخْرِجَ بِهِ بَلَدَةً مِثْيَا وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَأَنَاسِيَّ كَثِيرًا ﴿٤٩﴾

“Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi? Eğer dileyseydi onu elbet hareketsiz de kılardı. Sonra güneşi gölgeye yol gösterici kılmışsındır. Sonra da onu yavaş yavaş kendimize çekmekteyiz. Sizin için geceyi bir örtü, uykuyu dinlenme hali kılan, gündüz vaktini ise bir diriliş ortamı yapan O’dur. Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen O’dur. Gökten

⁷⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/463.

⁷⁶⁷ Ayetler için bk. el-İsrâ 17/44; el-Hac 22/18; en-Nûr 24/41; el-Haşr 59/1, 24; es-Saf 61/1; el-Cuma 62/1; et-Tegâbün 64/1.

de tertemiz su indirdik ki onunla ölü toprağı canlandıralım ve hayvanıyla insanıyla yarattığımız nice varlıkları suya kavuşturalım.”⁷⁶⁸

Allah Teâlâ kâinat ayetlerinden üç tanesini zikrettikten sonra sûrenin elli ilâ elli ikinci ayetlerinde ilk olarak bütün bu hakikatleri onların arasında etraflıca anlattığını ancak insanların çoğunun inkâr etmeye devam ettiğini bildirmektedir. Akabinde ise istenilmesi durumunda her bir beldeye elçi gönderilebileceğini hatırlatmaktadır. Son olarak Hz. Peygamber’den o inkarcılara boyun eğmemesini ve onlara karşı Kur’ân ile en büyük cihadı gerçekleştirmesini istemektedir. İlgili ayetlerin metni ve meali şu şekildedir:

وَلَقَدْ صَرَّفْنَاهُ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٥٠﴾ وَلَوْ شِئْنَا لَبعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا ﴿٥١﴾

فَلَا تُطِيعُوا الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا ﴿٥٢﴾

“Yemin olsun ki (gerçeğı) hatırlasınlar diye bu (gibi gerçekleri) aralarında etraflı bir şekilde anlattık. İnsanların çoğı küfürden başka (bir karşılık vermemekte) diretiler. Dileseydik elbette her şehre bir uyarıcı gönderirdik. Öyleyse artık inkârcılara boyun eğme, bu Kur’an’la onlara karşı bütün gücünle mücadeleni sürdür.”⁷⁶⁹

Allah Teâlâ, varlığının delillerinden olan kâinat kitabının üç ayetini daha önce zikretmişti. Sûrenin elli üç ilâ elli beşinci ayetlerinde ilk olarak bu delillere ilave iki delil daha zikretmektedir. Bunlar; birbirine zıt vasıflara sahip olan iki denizi yaratıp aralarına engel koyması ve insan türünü sudan yaratarak aralarına evlilik ve nesep yoluyla oluşan bir bağ kurmasıdır. Son olarak kendisinin bütün bunlara güç yetirmesine rağmen inkârcı kişilerin hâlâ ne bir faydaya ne de bir zarara güç yetiremeyen birtakım şeylere kulluk etiklerini dile getirmektedir. İlgili ayetlerin metni ve meali şu şekildedir:

وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا ﴿٥٣﴾ وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ

مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا ﴿٥٤﴾ وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ وَكَانَ الْكَافِرُ عَلَى رَبِّهِ

ظَهِيرًا ﴿٥٥﴾

“Biri tatlı ve susuzluğu giderici, diğeri tuzlu ve acı olan iki denizi karışacak şekilde salıveren ve ikisi arasına bir engel, aşılmaz bir perde koyan O’dur. İnsan türünü sudan yaratıp onların arasında soy ve sıhriyet bağı kuran da O’dur. Rabbin üstün kudret sahibidir. Ama

⁷⁶⁸ el-Furkân 25/45-49.

⁷⁶⁹ el-Furkân 25/50-52.

onlar, Allah'ı bırakıp kendilerine ne faydası ne de zararı dokunan şeylere kulluk ediyorlar. Zaten inkârcı kişi, rabbine karşı inkârcıya (şeytana) arka çıkar.”⁷⁷⁰

Bu bölümde Allah Teâlâ'nın varlığının delilleri olarak kâinat kitabından beş delil ele alınacaktır. Bunları; “gölge ve güneş”, “gece”, “uyku ve gündüz”, “rüzgarlar ve yağmur”, “denizler” ve “insanın yaratılışı ve nankörlüğü” şeklinde başlıklandırmak uygun görülmüştür.

2.7.1. Gölge ve Güneş

أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا

“Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi? Eğer dileyseydi onu elbet hareketsiz de kıları. Sonra güneşi gölgeye yol gösterici kılmışızdır. Sonra da onu yavaş yavaş kendimize çekmekteyiz.”⁷⁷¹

Ayetin konulu tefsirine geçmeden önce ayetin anlaşılmasında büyük önem arz eden bir takım i'râbî tahlillere yer vermenin faydalı olacağı düşünülmektedir. Öncelikle ayette “gördü” anlamına gelen رآى fiilinin hangi anlamda kullanıldığı husuna değinmekte fayda vardır.

Nitekim bu fiil “gözle görmek” anlamına gelebileceği gibi أفعال قلوب “kalbî fiiller” den olup “anladı ve bildi” gibi anlamlara da gelebilmektedir. Birinci manada kullanıldığında tek mef'ul alan fiil, ikinci manada kullanıldığında iki mef'ul almaktadır.⁷⁷² Buradan hareketle bazı müfessirler her iki ihtimali de göz önünde bulundurarak birtakım izahlar yapmışlardır. Onlar رآى fiilinin ayetteki gibi إِلَى “ilâ” harfî ceri ile kullanılması durumunda müteaddi olarak “gördü” anlamına geleceğini söylemektedirler. Bunun takdiri ise “Rabbinin ne yaptığını görmedin mi?” ريك “ri” şeklinde olmaktadır.⁷⁷³ Nitekim burada kastedilen Allah Teâlâ'nın bizatihi kendisini değil, yaratmış olduğu şeyleri görmektir. İkinci ihtimal ise رآى fiilini kalbî fiil olarak almaktır. Bu durumda ise إِلَى harfî cerri müteaddilik değil intihâ anlamını içermektedir. Bu durumda herhangi bir muzaaf takdirine de ihtiyaç duyulmayacaktır. Şu kadar var ki yine de “Rabb'e bakmak” gibi bir tevehhümün önüne geçmek için “Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını

⁷⁷⁰ el-Furkân 25/53-55.

⁷⁷¹ el-Furkân 25/45-46.

⁷⁷² Hasan, en-Nahvü 'l-vâfi, 2/4.

⁷⁷³ Kirmânî, Garâibu 't-tefsîr ve 'acâ'ibu 't-te'vîl, 2/818; Kirmânî, Lübâbü 't-tefâsîr, 1785; Tîbî, Hâşiyetü 't-Tîbî, 11/244; el-Âlûsî, Rûhu 'l-me'ânî, 10/26.

anlamadın mı?” manasında *أَلَمْ يَنْتَهَ عِلْمُكَ إِلَى أَنَّ رَبَّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ* takdirini yapmışlardır.⁷⁷⁴ Tüm bunlardan hareketle bazı müfessir birinci tercihi bazıları ise ikinci tercihi kabul etmişlerdir.

Ayetin anlaşılmasındaki asıl ihtilaf noktası *كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ* ifadesi olup tespit edilebildiği kadarıyla müfessirlerin burada üç farklı tercihleri söz konusudur. Buradan hareketle müfessirleri; ayetin bu cümlesinde kalb yapanlar, takdir yapanlar ve ne takdire ne de kalbe ihtiyaç duymayanlar olarak üç kısma ayırabiliriz. Bu üç grup müfessir ve tercihleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

a. *كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ* ifadesinde kalb yapanlar. Zeccâc ve Râzî (ö. 606/1210) gibi müfessirler bu kanaattedirler.⁷⁷⁵ Bu tercihi yapanlara göre ru'yet hakiki anlamda alınırsa ayetin metni “Gölgeye bakmaz mısın Rabbin onu nasıl da uzatmıştır.” manasında *أَلَمْ تَرَ إِلَى الظِّلِّ كَيْفَ مَدَّهُ رَبُّكَ* şeklinde olmaktadır.⁷⁷⁶ Bu durumda mananın uygun düşmesi için “Rabb” ve “ez-zıl” kelimeleri yer değiştirerek “ez-zıl” kelimesine dönen *هو* “hüve” zamiri takdir edilmiştir. Bu tercihe göre “medde” *مَدَّ* fiili “keyfe” *كَيْفَ* istifham edatının amili olmakta ve hal olarak mahallen mansup konumunda yer almaktadır. Bu tercihin gerekçesi Allah Teâlâ’nın zatının değil eseri olarak gölgesinin görülebileceği düşüncesidir. Eser, müessire râcidir düşüncesi de burada kalb yapmayı zorunlu kılmıştır.

b. *كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ* ifadesinde takdir yapanlar. Ebû Hayyân (ö. 745/1344) gibi bazı müfessirler ayetin doğru anlaşılabilmesi için “Rabbinin kudretini ve yaratmasını görmedin mi nasıl da gölgeyi uzatmıştır.” manasında *أَلَمْ تَرَ إِلَى صُنْعِ رَبِّكَ وَقُدْرَتِهِ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ* takdirini yapmışlardır. Bu takdirde istifham edatı *كَيْفَ*, “sun’i” *صُنْعٍ* mastarından hal olmaktadır. Bu takdirin gerekçesi de aynı şekilde Allah Teâlâ’nın zatının değil, eserlerinin yani gölgesinin görülebileceği düşüncesine dayanmaktadır.⁷⁷⁷

c. *كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ* ifadesinde kalbe ve takdire gerek duymayanlar. İbn Âşûr (1879-1973) ve Elmalılı gibi bazı müfessirler bu kanaattedirler. Onlara göre *كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ* ibaresindeki istifham

⁷⁷⁴ Semerkandî, *Bahrü’l-‘ulûm*, 2/540; Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basît*, 16/517; Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, 24/464; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 4/442.

⁷⁷⁵ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, 4/70; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 24/464.

⁷⁷⁶ Semerkandî, *Bahrü’l-‘ulûm*, 2/540; Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basît*, 16/517; Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, 24/464; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 4/92; Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 10/26.

⁷⁷⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-Muhît*, 8/111.

edatı كَيْفَ, öncesinde yer alan أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ ifadesindeki رَبِّ kelimesinden bedel-i iştimaldir ve كَيْفَ istifham edatı cümlede mahallen mecrurdur.⁷⁷⁸

Sonuç olarak yapılan i‘râbî tercihlerin üçünün de ayetin anlaşılmasında görme fiilinin Allah Teâlâ’nın zatına değil, eserlerine yani gölge gibi nimetlerine yönelik olduğuna işaret etmek için yapıldığını söyleyebiliriz. Bize göre en isabetli olan tercih üçüncüsüdür. En doğrusunu Allah bilir.

Ayette zikredilen “ez-zıll” الظِّل kelimesi fecrin doğuşundan güneşin doğuşuna kadarki gölgeyi ifade etmektedir.⁷⁷⁹ Elmalılı’nın ifade ettiği gibi kelime her ne kadar bu anlama gelse de umumi anlamda bütün cisimlerin gölgesi şeklinde anlamanın önünde bir engel yoktur.

Gölge tabiatı gereği ne tamamen bir karanlık ne de tamamen bir aydınlık halidir. Bu ikisinin arasında insana huzur bahşeden bir yaratılışı vardır. Nitekim amel defterini sağ tarafından alacaklar için cennette erişecekleri bir nimet olarak Vâkıa sûresinin otuzuncu ayetinde وَظِلِّ مَمْدُودٍ “Kesintisiz gölgeler altında”⁷⁸⁰ şeklinde zikredilmektedir. Ayrıca Ra’d sûresinin on beşinci ayetinde وَاللَّهُ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْأَصَالِ “Göklerde ve yerde bulunanlar ve bunların gölgeleri sabah akşam, isteseler de istemeseler de Allah’a secde ederler.”⁷⁸¹ şeklinde gölgelerin sabah akşam Allah Teâlâ’ya secde ettikleri bildirilmektedir.

وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا “Dileseydi onu hareketsiz de yapardı.” ifadesi ise Allah Teâlâ’nın dilemesi durumunda kâinatta var olan cisimlerin uzayıp kısalan gölgenin yapılarının kendisi tarafından değiştirilerek başka bir düzene dönüştürebileceğini ifade etmektedir. Kâinâtın yegâne sahibi kendisi olduğu için bu düzeni dönüştürmeye de başka bir yapıya çevirmeye de elbette gücü yeter.

ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا “Sonra güneşi gölgeye yol gösterici kılmışızdır.” ifadesi güneşin gölge için bir rehber ve kılavuz olduğunu ifade etmektedir. Nitekim gölgenin oluşması ancak güneş ile mümkündür.

⁷⁷⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 309; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 19-40; Enes Kılıçkeser, *Elmalılı Tefsirinde Nahive Dair Tercihler* (Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 26.

⁷⁷⁹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru’l-imâm Mücâhid b. Cebr*, 504; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/268; Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San’ânî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 2/456; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 17/461.

⁷⁸⁰ el-Vâkıa 56/30.

⁷⁸¹ er-Ra’d 13/15.

ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا “Sonra da onu yavaş yavaş kendimize çekmekteyiz.” ifadesi ile

güneş de gölge de anlaşılabilir. Gölge olarak kabul edildiğinde güneşin doğmasıyla gölgenin artık yavaş yavaş aslına (yokluğa) döndüğü ifade edilmektedir. Bu manadan hareketle kâinata var olan her şeyin yavaş yavaş Allah Teâlâ’ya dönmekte olduğu yorumu yapılmıştır.⁷⁸²

Allah Teâlâ varlığının bir delili olarak kâinat ayetlerinden ilk olarak güneş ve gölge arasındaki ilişkiden bahsetmiştir. Gölgenin mahiyeti konusu Kur’ân’ın bütünlüğünde ele alındığında zikredilen hususların bir kısmının akıl sahibi herkesin müşahade alanında olduğu gibi gölgenin secde etmesi şeklinde müşahade alanına girmeyen bilgilerin de var olduğu görülmektedir.

2.7.2. Gece, Uyku ve Gündüz

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا

“Sizin için geceyi bir örtü, uykuyu dinlenme hali kılan, gündüz vaktini ise bir diriliş ortamı yapan O’dur.”⁷⁸³

Allah Teâlâ bu ayette varlığının ikinci delili olarak kâinat ayetlerinden insan hayatı için son derece önemli olan üç kavrama ve yaratılış gerekçelerine yer vermektedir. Bunlar gecenin örtü olması, uykunun dinlenme ve gündüzün de diriliş vakti olmasıdır. Bu kavramların isticakı ve Kur’ân’ın bütünlüğü içerisindeki kullanımları şu şekilde ifade edilebilir:

a. Gecenin örtü kılınması اللَّيْلَ لِبَاسًا ifadesinde yer alan “libâs” kelimesi insan bedenini

örten elbise ve örtü anlamlarına gelip sülâsi mücerredin dördüncü bâbından لِبَسَ - يَلْبَسُ - لِبْسًا

şeklinde gelmektedir.⁷⁸⁴ Kur’ân’da on ayette⁷⁸⁵ yer alan libâs kelimesi hakikat anlamının dışında takvâ elbisesi⁷⁸⁶ ve eşlerin birbirlerinin elbisesi⁷⁸⁷ oluşu şeklinde çeşitli kullanımları yer almaktadır. Bu ayette ise her şeyi örten gece karanlığı, insan bedenini örten elbiseye benzetilmiştir.⁷⁸⁸

⁷⁸² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 24/464; Elmalılı, *Hak Dini*, 313.

⁷⁸³ el-Furkân 25/47.

⁷⁸⁴ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l’-Ayn*, 7/262; İbn Abbâd, *el-Muhît fi’l-luğa*, 8/329; Cevherî, *es-Sıhah*, 3/973.

⁷⁸⁵ Ayetler için bk. el-Bakara 2/187; el-A’râf 7/26, 27; en-Nahl 16/112; el-Hacc 22/23; el-Furkân 25/47; el-Fâtır 35/33; en-Nebe’ 78/10.

⁷⁸⁶ el-A’râf 7/26.

⁷⁸⁷ el-Bakara 2/187.

⁷⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/283.

b. Uykunun dinlenme vakti kılınması anlamına gelen *وَالنَّوْمَ سُبَاتًا* ifadesinde yer alan “sübât” kelimesi ölüm, rahatlık, ağır uyku,⁷⁸⁹ kesmek (ara vermek)⁷⁹⁰ ve dinlenme hali gibi anlamlara gelip sülâsi mücerredin ikinci babından *سَبَتَ - يَسْبِتُ - سَبَاتًا* şeklinde gelmektedir.⁷⁹¹ Müfessirlerin bir kısmı “ölüm” manasının diğer manalardan evla olduğunu belli gerekçelerle ifade etmişlerdir. Zemahşerî (ö. 538/1144) gibi kelimeye ölüm manasını veren âlimler En’âm sûresinin altmışıncı ayetinde *وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَىٰ أَجَلٌ مُّسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ* “Geceleyin sizi öldüren, gündüzün de neler yaptığınızı bilen; sonra belirlenmiş eceliniz tamamlansın diye (her) sabah sizi dirilten O’dur. Sonra dönüşünüz yine O’nadır. Sonunda O, yaptıklarınızı size haber verecektir.”⁷⁹² şeklinde zikredilen “o geceleyin sizi öldürendir.” *وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ* ifadesini delil getirmektedirler.⁷⁹³ Ayrıca ayetin devamındaki “dirilmek” anlamına gelen *نُشُورًا* kelimesinin, kelimeyi rahatlık manasında kabul etmeye engel teşkil ettiğini ifade etmektedirler.⁷⁹⁴ Bunlara ilave olarak Hz. Peygamberin (s.a.v.) *الحمد لله الذي أحيانا بعد ما أماتنا وإليه النشور* “Bizi öldürdükten sonra dirilten Allah’a hamd olsun ki dönüş sadece O’na olacaktır.”⁷⁹⁵ hadîsi şerîfi ile Hz. Lokman’ın oğluna “Uyuyup uyandığın gibi, ölecek ve yeniden dirileceksin.” ifadesi de bu tercih sahipleri tarafından delil kabul edilmiştir.⁷⁹⁶

“Sübât” kelimesi ayrıca Nebe sûresinin dokuzuncu ayetinde *وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا* “Uykunuzu dinlenme vesilesi kıldık.”⁷⁹⁷ şeklinde yer almaktadır. Her iki ayet de uykunun rahatlatma zamanı ve dinlenme vesilesi olduğuna ayrıca işaret etmektedir. *يَوْمَ السَّبْتِ* “Cumartesi (dinlenme) günü” ifadesinin ise hem Allah Teâlâ açısından hem de İsrailoğulları açısından iki yönü vardır. Allah

⁷⁸⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l- Ayn*, 7/238.

⁷⁹⁰ Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, 12/268; Ebû'l-Faḍl 'İyâd b. Mûsâ Kâḍî 'İyâd, *İkmâlu'l-mu'lim bi fevâ'idü Müslim*, thk. Yahyâ İsmâ'îl (Mısır: Dâru'l-Vefa, 1998), 3/321.

⁷⁹¹ İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, 1/254; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Murâdî en-Nehhâs, *Umdetu'l-Kuttâb*, ed. Bessâm 'Abdu'l-Vehhâb el-Câbî (b.y.: y.y., 1425), 91/196; İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, 8/469.

⁷⁹² el-En'âm 6/60.

⁷⁹³ Benzer ayet için bk. Zümer 39/43.

⁷⁹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/283; Tıbî, *Hâşiyetü't-Tibî*, 11/248; Nisâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'an ve regâibü'l-furkân*, 5/241.

⁷⁹⁵ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Hamza Ahmed ez-Zeyn (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1416), 35/294; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* “Da'vât”, 7, 8, 10; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-‘Asriyye, ts.), “Edeb” 106.

⁷⁹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/284; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 4/126; Tıbî, *Hâşiyetü't-Tibî*, 11/250; Şirbînî, *es-Sirâcü'l-münîr fi'l-i'âne 'alâ ma'rifeti ba'zı me'ânî kelâmi rabbine'l-hakîmi'l-habîr*, 2/665.

⁷⁹⁷ en-Nebe 78/9.

Teâlâ yönünden ilgisi kâinâtı altı günde yarattıktan sonra bugün dinlenmesi şeklindeki inançtır. İsrailoğulları yönünden ilgisi ise bugün bütün amellerini terk ederek her şeye ara vermeleridir.⁷⁹⁸

c. Bu ayette zikredilen üçüncü nimet ise “gündüzün diriliş zamanı kılınması” وَجَعَلَ النَّهَارَ

نُشُورًا ifadesidir. Bu ayette yer alan “nüşûr” kelimesi bir önceki ayette yer alan “sübât” kelimesinin karşıtı olup ölümden sonra diriltilmeyi ifade eder.⁷⁹⁹ Gece nasıl dinlenme için uygunsa gündüz de yaratılış gereği hayatın gerekliliklerini yerine getirmek için uygundur. Bazı âlimlerimiz bu kelimeyi الإِنْتِشَارَ “yayılmak, dağılmak” manasında, insanın gündüz vakti yer yeryüzüne dağılarak hayatın gereklerini yerine getirmesi şeklinde anlamışlardır.⁸⁰⁰ Gündüzün yaratılış gayesi ayrıca Nebe sûresinin on birinci ayetinde وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا “Gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık.”⁸⁰¹ şeklinde مَعَاشًا “me‘âş” kelimesiyle ifade edilmektedir. Netice itibarıyla her iki kelime de mana açısından birbirlerini desteklemektedir.

2.7.3. Rüzgarlar ve Yağmur

وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا لِّنُخْرِجَ بِهِ بَلْدَةً مَّيْتًا وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَأَنَا سَيِّ كَثِيرًا

“Rüzgârları rahmetinin önünde müjdecî olarak gönderen O’dur. Gökten de tertemiz su indirdik ki onunla ölü toprağı canlandıralım ve hayvanıyla insanıyla yarattığımız nice varlıkları suya kavuşturalım.”⁸⁰²

Allah Teâlâ varlığının üçüncü delili olarak kâinat ayetlerinden öncelikle yağmurun öncesinde meydana gelen rüzgarların işlevini gündeme getirmektedir. Akabinde bu rüzgarlardan meydana gelen yağmurun ölmüş olan toprağa hayat verip yer yüzündeki tüm canlılar için susuzluğu gidericilik gibi hayati bir öneme sahip oluşunu haber vermektedir. Ayette zikredilen hususları birkaç bölümde ele almak faydalı olacaktır.

a. “Rüzgârları rahmetinin önünde müjdecî olarak gönderen O’dur.” وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ

بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ ifadesi Allah Teâlâ’nın merhametinin tecellisi olan yağmurun yağdırılmasından

⁷⁹⁸ Ezherî, *Tehzibu’l-Luğa*, 12/268.

⁷⁹⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l’-Ayn*, 6/252; Cevherî, *es-Sıhah*, 2/828.

⁸⁰⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 24/465.

⁸⁰¹ en-Nebe 78/11.

⁸⁰² el-Furkân 25/49.

önce yaşanacak aşamalardan bir tanesini bildirmektedir. Nitekim bu hakikat ayrıca Nûr sûresinin kırk üçüncü ayetinde *الَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَّامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ* “Görmez misin ki, Allah bulutları yürütür, sonra onları birleştirir, sonra onları üst üste binip yoğunlaşmış bulut kümesi haline getirir. Bu sırada bulut aralıklarından çıkan şimşegi görürsün; gökten, oradaki bulut dağlarından dolu yağdırır da bunu dilediğine isabet ettirir, dilediğinden de onu uzaklaştırır, bu arada şimşeginin parıltısı neredeyse gözleri kör edecek.”⁸⁰³ şeklinde zikredilmektedir.

Ayette rüzgarların fonksiyonunun kendisinden sonra meydana gelecek yağmuru müjdelemek olduğu *بُشْرًا* “büşrâ” kelimesiyle ifade edilmektedir. Bu kelimeyi Kıraat İmamlarından; Hamza (ö. 156/773), Kisâi (ö. 189/805) ve Halef (ö. 229/844) *نُشْرًا* “neşran”; İbn Amir (ö. 118/736) *نُشْرًا* “nüşran”; Asım (ö. 127/745), İbnu Âmir, Hamza, Kisaî ve Halef dışındakiler ise *نُشْرًا* “nüşüran” şeklinde okumuşlardır.⁸⁰⁴ *بُشْرًا* “Büşrâ” dışındaki okunuşlarda mana “yaymak” yahut “diriltmek” şeklinde olmaktadır. Bu durumda ayetin manası “Rahmetinin öncesinde rüzgârlarını her tarafa yayan O’dur.” yahut “Yağdıracağı yağmurdan önce (ölmüş olan toprak için) diriltici rüzgarları gönderen O’dur.” şeklini almaktadır.

Şunu ifade etmek gerekir ki rüzgarların gönderiliş amacı elbette sadece yağmuru müjdelemek değildir. Nitekim rüzgarların kasıp kavurucu, soğuğu çok şiddetli⁸⁰⁵ anlamında *رِيحٌ صَرْصَرٌ* “rîh-i sarsar” şeklinde bazı kavimleri helak ettiği de bilinmektedir.⁸⁰⁶ Konu Kur’ân’ın bütünlüğü içerisinde ele alındığında Âd Kavmi’nin uğursuz günlerde uğultulu kasırğa,⁸⁰⁷ köklerini kesen rüzgârın hiçbir şey bırakmaması⁸⁰⁸ ve sürekli uğursuz bir günde uğultulu bir kasırğa⁸⁰⁹ ile cezalandırıldıkları haber verilmektedir.

⁸⁰³ en-Nûr 24/43.

⁸⁰⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, 283; Ezherî, *Meâni’l-kırâât*, 1/409; Ebû ‘Abdullâh el-Huseyn b. Ahmed b. Hâleveyh İbn Hâleveyh, *Îrâbu’l-kirâ’âti’s-seb’a ve ilelihâ*, ed. Abdurrahman b. Suleyman el-‘Useymîn (Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 1413), 116.

⁸⁰⁵ Numan Çakır, “Kur’ân-ı Kerim’de Ses Yansımaları Kelimeleri”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8, 36-60 (Aralık 2018), 55.

⁸⁰⁶ Ayetler için bk. Fussilet 41/16; el-Kamer 54/19; el-Hâkka 69/6.

⁸⁰⁷ Ayetler için bk. Fussilet 41/15-16.

⁸⁰⁸ Ayetler için bk. ez-Zâriyât 51/41-42.

⁸⁰⁹ Ayetler için bk. el-Kamer 54/18-21.

b. *“Gökten de tertemiz* وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا لِّنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَّيِّتًا وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَأَنَاسِيَّ كَثِيرًا *”*

su indirdik ki onunla ölü toprağı canlandıralım ve hayvanıyla insanıyla yarattığımız nice varlıkları suya kavuşturalım.”

Allah Teâlâ ayetin bu cümlesinde rüzgarlar ile sürükleyip bulutların arasından indirdiğı tertemiz suyun yer yüzü ve orada yaşayan diğér canlılar için taşıdığı önemi gündeme getirmektedir. Çeşitli ayetlerde⁸¹⁰ ölü olarak nitelendirilen toprağın bu ayette su ile hayat bulduğu böylece yaratılmışlar için faydalı hale geldiğı ifade edilmektedir. Bu hakikat ayrıca Allah’ın varlığının bir delili olarak Yâsîn sûresinin otuz üç ilâ otuz altıncı ayetlerinde şu şekilde zikredilmektedir.

وَإِنَّهُمُ الْأَرْضُ الْمَيِّتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ ﴿٣٣﴾ وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِنْ نَحِيلٍ وَأَعْنَابٍ وَفَجْرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ ﴿٣٤﴾ لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٥﴾ سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾

“Onlar için ölü toprak açık bir kanıttır. Ona can verdik ve ondan taneler çıkardık; işte bundan (yaptıkları yiyecekleri) yiyorlar. Orada nice hurma bahçeleri ve üzüm bağları meydana getirdik, içinde gözelerden su fışkırttık; Onun ürünlerinden ve kendi elleriyle ürettiklerinden yesinler diye. Hâlâ şükretmeyecekler mi? Toprağın bitirdiklerini, kendilerini ve daha bilmedikleri nice şeyleri çiftler çiftler yaratan Allah her türlü eksiklikten uzaktır.”⁸¹¹

Bunlara ilave olarak ayetteki temsili anlatım ile inkârcı müşriklerin gözleri önünde meydana gelen bu doğa olaylarından ibretler alıp ahirete ve yeniden diriltileceklerine inanmalarını sağlamak amaçlanmıştır denilebilir. Nitekim bu hakikat Arâf sûresinin yirmi beşinci, Tâhâ sûresinin elli beşinci, Hac sûresinin beşinci ve Zuhuruf sûresinin on birinci ayeti gibi yerlerde; *“Nasıl ki bu ölü toprak su ile hayat bulup çeşitli bitikler çıkarıyorsa sizler de kabirlerinizden o şekilde çıkarılacaksınız.”* şeklinde beyan edilmektedir.

2.7.3.1. Hakikatin etrafıca anlatılması

Allah Teâlâ bu ayette daha önce varlığının delillerinden olarak kâinat ayetlerinden üç tanesini zikretmesinin gerekçesini şu şekilde beyan etmektedir:

وَلَقَدْ صَرَّفْنَاهُ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا فَأَلَّى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا

⁸¹⁰ Ayetler için bk. el-Bakara 2/164; en-Nahl 16/65; el-Ankebût 29/63; er-Rûm 30/19, 24, 50; Fâtır 35/9; Yâsîn 36/33; el-Câsiye 45/5; el-Hadîd 57/17.

⁸¹¹ Yâsîn 36/33-36.

“Yemin olsun ki (gerçeği) hatırlasınlar diye bu (gibi gerçekleri) aralarında etraflı bir şekilde anlattık. İnsanların çoğu küfürden başka (bir karşılık vermemekte) direttiler.”⁸¹²

“Sarrafnâ” صَرَّفْنَا fiili tefil bâbından يَصْرِفُ - تصْرِفُ şeklinde gelip bir şeyi sayıp dökmek, iyice açıklamak, evirip çevirmek ve bir şeyi halden hale dönüştürerek türlü şekillere koymak gibi anlamlara gelmektedir.⁸¹³ Kur’ân da fiili mâzi olarak altı kez⁸¹⁴ zikredilen bu fiil, üç kez de “nusarrifu” نُصْرِفُ şeklinde muzâri kalıbında zikredilmektedir.⁸¹⁵

Ayette yer alan صَرَّفْنَاهُ ifadesindeki zamirin mercii ve tasrîf olunan şey hakkında farklı görüşler zikredilmiştir. Müfessirlerin büyük çoğunluğu “Zamir en yakın yere döner.” kaidesinden hareketle buradaki zamiri bir önceki ayette zikredilen مَاءُ “su” kelimesine döndürürler.⁸¹⁶ Suyun tasrif edilmesi ise; farklı mevsimlerde, farklı mekanlarda ve farklı şekillerde yağdırılması olabileceği gibi yapısı gereği bazen donarak bazen buharlaşarak bazen de kar şeklini alarak farklı şekillere girmesidir.⁸¹⁷ Diğer bir görüşe göre zamir, öncesinde Allah’ın varlığının delilleri sadedinde zikredilen gölge, yağmur ve rüzgâr gibi ifadelerle döner.⁸¹⁸ Bunlara ilave olarak bazıları bu zamiri önceki ayetin tamamına döndürüp “Rüzgarlar gönderip onunla yağmuru indirdik.” buyruğunu Kur’ân’da, diğer kitaplarda ve suhuflarda tekrar tekrar sarfettik. şeklinde anlamışlardır.⁸¹⁹

فَإِنِّي أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا “İnsanların çoğu küfürden başka (bir karşılık vermemekte) direttiler.” فَإِنِّي أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا ifadesi ise zikredilen tüm bu hakikatlere rağmen müşriklerin çoğunluğunun yine de hakikate karşı inkâr yolunu tutmaya devam ettiklerini bildirmektedir. Halbuki zikredilen bütün bu nimetler inkârı değil şükürü gerekmektedir. Özeldde Mekkeli müşrikler genel de ise bütün bu nimetlere karşı inkâr yolunu tutup hakikatin üzerini örtenler bu çoğunluğun kapsamına girmektedir.

⁸¹² el-Furkân 25/50.

⁸¹³ Ebû ‘Ubeyd el-Herevî, *el-Ğarîbîn fî l-Kur’ân ve l-Hadîs*, 4/1073; Takiyyuddîn ‘Abdurrahmân b. Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed b. ‘Abdiddâ’im et-Teymî Nâzîrû l-Ceyş, *Temhîdu l-Kavâ’id bi Şerhi Teshîli l-Fevâ’id*, ed. ‘Alî Muhammed Fahîr vd. (Kahire: y.y., 1428), 10/4875; Ömer, *Zeberced*, 2/1291.

⁸¹⁴ Ayetler için bk. el-İsrâ 17/41, 89; el-Kehf 18/54; Tâhâ 20/113; el-Furkân 25/50; el-Ahkâf 46/27.

⁸¹⁵ Ayetler için bk. el-En‘âm 6/46, 65, 105; el-A‘râf 7/58.

⁸¹⁶ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârif li-Tefsîri l-Kur’ân mim mâ İştêbehet Esmâuhu ve Tasarrafet Me‘ânih*, 1/485; Taberî, *Câmiu l-beyân*, 19/279; Zeccâc, *Meâni l-Kur’ân*, 4/71; Mâtürîdî, *Te’vilât*, 8/32; Semerkandî, *Bahrü l-ulûm*, 2/540; Mekkî b. Ebî Tâlip, *el-Hidâye*, 8/5236.

⁸¹⁷ Yazır, *Hak Dini*, 4/315.

⁸¹⁸ Râzî, *Mefâtîhu l-Ğayb*, 24/473.

⁸¹⁹ Râzî, “Mefâtîhu l-Ğayb”, 24/473; Yazır, *Hak Dini*, 4/315.

2.7.3.2. Her beldeye peygamber gönderilmesi ve büyük cihat

وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا فَلَا تُطِيعُ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا

*“Dileseydik elbette her şehre bir uyarıcı gönderirdik. Öyleyse artık inkârcılara boyun eğme, bu Kur’an’la onlara karşı bütün gücünle mücadeleni sürdür.”*⁸²⁰

Müfessirler, Allah Teâlâ’nın Risâlet sistemine dair bilgi verdiği Furkân sûresinin elli birinci ayetinde Hz. Peygamber’in (s.a.v.) faziletine dair birtakım çıkarımlarda bulunmuşlardır. Bunlarda ilki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber’e sanki şöyle demiş gibidir: “Ben her bir beldeye bir elçi göndermeye elbette kadirim ancak bu görevi sadece sana veriyor ve seni herkesten üstün tutuyorum.” Binâenaleyh bundan dolayı devamında *“Öyleyse artık inkârcılara boyun eğme, bu Kur’an’la onlara karşı bütün gücünle mücadeleni sürdür.”* şeklinde bir buyruk zikredilmiştir.⁸²¹

İkinci olarak, “Eğer dileseydik her bir beldeye elçiler göndermek sûretiyle senin âlemlere rahmet olma yükünü hafifletirdik. Ancak bu hususta yalnız seni seçtik ve şerefini yücelttik. Buna karşılık o inkarcılara boyun eğmemek suretiyle onlara karşı büyük cihadını gerçekleştir.” denilmek istenmiş olabilir.⁸²²

Böylece Allah Teâlâ, tebliğ görevini yerine getirirken çeşitli sıkıntılara maruz kalan ve bundan dolayı derin üzüntü içerisinde olan Hz. Peygamber’e (s.a.v.) onlara karşı nasıl davranacağını bildirmektedir. Bu ise ayetin birinci cümlesinde yer alan “onlara boyun eğmemek” ve ikinci cümlesinde yer alan “büyük cihadı yani Kur’ân ile cihadı” yerine getirmektir. Bu hususta ittifak vardır. Kavramlar bölümünde cihâd kavramı işlendiği için burada o konuya tekrar girilmeyecektir.

Netice itibarıyla Allah Teâlâ’nın özelde Hz. Peygamber’den genelde ise bütün inananlardan talep ettiği şey inkârcılara karşı çok az dahi olsa eğilim göstermemeleri ve onlara asla meyletmeleridir. Bu husus çeşitli ayetlerde⁸²³ dile getirildiği gibi Hûd sûresinin yüz on üçüncü ayetinde *“Zalimlerin وَلَا تَرْكَبُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ* yanında olmayın; sonra ateş sizi de yakar. Allah’tan başka dostlarınız olmadığına göre bir yerden yardım da göremezsiniz!”⁸²⁴ şeklinde zikredilmektedir.

⁸²⁰ el-Furkân 25/51-52.

⁸²¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, 24/473.

⁸²² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 19/281; Mekki b. Ebî Tâlip, *el-Hidâye*, 8/5237; Râzî, “Mefâtîhu’l-Ğayb”, 24/473.

⁸²³ Ayetler için bk. el-Âl-i İmrân 3/100, 149; el-Kehf 18/28; el-Furkân 25/52; eş-Şuarâ 26/151; el-Ahzâb 33/1, 48; el-İnsân 76/24; el-Alak 96/19.

⁸²⁴ Hûd 11/113.

2.7.4. Denizler

Allah Teâlâ varlığının delillerinden olan kâinat ayetlerinden üç tanesini daha önce zikretmişti. Sûrenin elli üçüncü ayetinde ise bu delillerden dördüncüsünü şu şekilde ifade etmektedir:

وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا

“Biri tatlı ve susuzluğu giderici, diğeri tuzlu ve acı olan iki denizi karışacak şekilde salıveren ve ikisi arasına bir engel, aşılmaz bir perde koyan O’dur.”⁸²⁵

Vasıfları itibariyle birbirine zıt iki denizin birbirlerine kavuşmalarına rağmen aralarına konulan engelden dolayı birbirlerine karışmamaları mucizesi farklı ayetlerde daha bildirilmiştir. Bu hakikat Neml sûresinin altmış birinci ayetinde اَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا ؕ إِنَّهُ مَعَ اللَّهِ بَلَّ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ *“Peki yeryüzünü yerleşmeye elverişli kılan, vadilerinden nehirler akıtan, yerde sarsılmaz dağlar yaratan, iki deniz arasına engel koyan kim? Allah’tan başka bir tanrı mı? Doğrusu onların çoğu gerçeği bilmiyorlar.”⁸²⁶* şeklinde zikredilmektedir. Ayrıca Rahmân sûresinin on dokuz ilâ yirmi beşinci ayetlerinde bu karışmama mucizesinin yanı sıra o iki denizden inci mercanın çıkarılması ve üzerlerinde gemilerin yelkenlerini açarak süzölmeleri Rahmân’ın inkâr edilemeyecek birer nimeti olarak şu şekilde zikredilmektedir:

مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ﴿١٩﴾ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ ﴿٢٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢١﴾ يُخْرِجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤَ

وَالْمَرْجَانِ ﴿٢٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٣﴾ وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ ﴿٢٤﴾

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٥﴾

“O, birbirine kavuşmak üzere iki denizi salıverdi. (Ama) aralarında bir engel vardır; birbirlerine karışmazlar. Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? Onlardan inci ve mercan çıkar. Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? Denizde yelkenlerini bayraklar gibi açarak süzölüp giden gemiler O’nundur. Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?”⁸²⁷

⁸²⁵ el-Furkan 25/53.

⁸²⁶ en-Neml 27/61.

⁸²⁷ er-Rahmân 55/19-25.

Rahmân sûresinin yirminci ayeti ile Furkân sûresinin elli üçüncü ayetinde iki denizin birbirlerine karışmalarını engelleyen yapı بَرْزَخ “berzah” kelimesi ile ifade edilmektedir. Berzah kelimesi Kur’ân’da bu ayetin dışında bir de Mü’minûn sûresinin yüzüncü ayetinde kendisine ölüm geldikten sonra salih amel işlemek üzere geri döndürülmek isteyen kimse için, diriltileceği gün ile arasındaki engel manasında zikredilmektedir.

Bu ayetlere ek olarak Fâtır sûresinin on ikinci ayetinde ise bu iki denizin özellikleri biraz daha detay verilerek şu şekilde gündeme getirilmektedir:

وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَمِنْ كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا

وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاجِرَ لِيَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Şu iki çeşit su kütlesi birbirine eşit olmaz; birisi tatlıdır, susuzluğu giderir ve içimi güzeldir, ötekisi ise tuzlu ve acıdır. İkisinden de taze et yersiniz ve takınacağınız süs eşyaları çıkarırsınız. Gemilerin denizi yarararak gittiklerini görürsün ki bu da O’nun lutfuna nâil olmanız ve O’na şükretmeniz içindir.”⁸²⁸

حَجْرًا مَحْجُورًا “Hıcran mahcûran” tamlaması kavramlar bölümünde ele alındığından burada tekrar o konuya girilmeyecektir. Netice olarak Allah Teâlâ kâinatta varlığının delili olarak birçok kanun ve işleyiş yerleştirmiştir. Zikredilen bu ayetler ise onlardan sadece birkaç tanesidir.

2.7.5. İnsanın Yaratılışı ve Nankörlüğü

Allah Teâlâ varlığının bir diğer delili olarak konuyu kâinât ayetlerinden insanın yaratılışına getirmektedir. Ayette insanın yaratılışının yanı sıra akrabalık ve hısımlık gibi diğer insanlar ile çeşitli ilişkiler kurması da varlığının beşinci delili olarak zikredilmektedir. Ancak bütün bunlara rağmen inkârcı kişinin inkârında ısrar edip kendisi için hiçbir faydaya da zarara da güç yetiremeyen şeylere kulluk ettikleri şu şekilde ifade edilmektedir:

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ وَكَانَ

الْكَافِرُ عَلَىٰ رَبِّهِ ظَهِيرًا

“İnsan türünü sudan yaratıp onların arasında soy ve sıhriyet bağı kuran da O’dur. Rabbin üstün kudret sahibidir. Ama onlar, Allah’ı bırakıp kendilerine ne faydası ne de zararı

⁸²⁸ Fâtır 35/12.

dokunan şeylere kulluk ediyorlar. Zaten inkârcı kişi, rabbine karşı inkârcıya (şeytana) arka çıkar.”⁸²⁹

Ayette zikredilen ilk husus Allah Teâlâ’nın sudan beşeri (insanı) yaratmasıdır. Ayetteki الْمَاءِ “su” ifadesini iki şekilde anlamak mümkündür. Birinci anlam Enbiyâ sûresinin otuzuncu ayetinde وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ *“İnkâr edenler her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?”*⁸³⁰ ve Nûr sûresinin kırk beşinci ayetinde وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *“Allah hareket eden her canlıyı bir sudan yarattı. Bunlardan kimi karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayak üzerinde yürür, kimi de dört ayak üzerinde yol alır. Allah dilediğini yaratıyor, Allah her şeye kâdirdir.”*⁸³¹ şeklinde ifade edilen her canlının sudan yaratılmış olduğu hakikatinin karşılığıdır.

İkinci olarak ise kelimenin elif-lam takısı alarak marife gelmesinden hareketle الْمَاءِ “belirli bir su” şeklinde karşılık kazanmasıdır. Bu anlam ise Mürselât sûresinin yirminci ayetinde أَلَمْ تَخْلُقْهُمْ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ *“Sizi önemsenmeyen bir sudan yaratmadık mı?”*⁸³² ve Târik sûresinin beş ilâ yedinci ayetlerinde وَالصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ *“İnsan neden yaratıldığına bir baksın. O, atılan bir sudan yaratıldı. O su, bel ve göğüs kafesi arasından çıkar.”*⁸³³ şeklinde zikredilmektedir. Bu sudan yaratılan varlıklar için ise Furkân sûresinin elli dördüncü ayetinde olduğu gibi bazen beşer kelimesi⁸³⁴ kullanılırken bazen de el-insan kelimesi⁸³⁵ tercih edilmektedir.

فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا *“Onu kan akrabalıkları ve evlilik hısımlıkları sahibi yapmıştır.”*

şeklinde sudan yaratılmış olan insanın diğer insanlarla kurduğu nesep ve sıhriyyet bağı gündeme getirilmektedir. Kavramlar bölümünde nesep ve sıhriyyet ifadelerine yer verildiği için burada o konuya tekrar girilmeyecektir.

⁸²⁹ el-Furkân 25/54-55.

⁸³⁰ el-Enbiyâ 21/30.

⁸³¹ en-Nûr 24/45.

⁸³² el-Mürselât 77/20.

⁸³³ et-Târik 86/5-7.

⁸³⁴ Ayetler için bk. el-Hicr 15/28; Sâd 38/71.

⁸³⁵ Ayetler için bk. el-Hicr 15/26; er-Rahmân 55/14; el-İnsân 76/1; el-Alak 96/2.

وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا “*Rabbin (her şeye) gücü yetendir.*” Allah Teâlâ bu ifade ile sûrenin kırk

beşinci ayetinden itibaren sıralamış olduğu bütün bu hususlara güç yetirenin sadece kendisi olduğunu ilan etmektedir. Elmalılı bu aşamaları altı başlık altında birbirleri ile ilişkilendirerek şöyle sıralamaktadır:

Evvelâ bütün âlem-i ecsâmı temsil eden bir gölge.⁸³⁶ Sâniyen buna verilen hareket ve sükûndan husûle getirilen menâzır ve tehavvülât.⁸³⁷ Sâlisen bu meyanda bir su inzâlinden husûle getirilen hayat.⁸³⁸ Râbi‘an aynı zemin üzerinde onun tenevvü‘âtı (varyeteleri).⁸³⁹ Hâmisen onda bilhassa bir nev‘inin yaratılışı.⁸⁴⁰ Sâdisen beşerin tenevvü‘ü ki hep bunlar âlemin yaratıldığı altı gün gibi merâtib-i tekâmülün en büyük hadleridir.⁸⁴¹ Ve her birinden Hâlık teâlâ’nın kudreti daha ziyade kemâl ile tecellî eylemiştir. (Elmalılı, 2022, s.316-317.)

Bu bölümün son ayetinde ise Allah Teâlâ zikredilen bunca şeye rağmen inkârcı müşriklerin yine de ısrarla ve inatla inkâr yolunu tutup her şeye güç yetiren Allah’ı bırakarak hiçbir şeye güç yetiremeyen aciz varlıklara taptıklarını bildirmektedir.

كَانَ الْكَافِرُ عَلَىٰ رَبِّهِ ظَهِيرًا “*Zaten inkârcı kişi, rabbine karşı inkârcıya (şeytana) arka*

çıkar.”⁸⁴² cümlesinde zikredilen el-kâfirden maksadın Ebû Cehil olduğu ifade edilse de hakikate karşı şirk ve inkâr yolunu tutan herkesi içerdiğini söylemek daha isabetli olacaktır.⁸⁴³ Rabbine karşı kafirin arka çıkıp destek olduğu kişi müfessirlerin çoğunluğu tarafından şeytan olarak anlaşılmıştır.⁸⁴⁴ Buradan hareketle mealde bu takdir yapılmıştır. “Zahîr” ظَهِيرًا kelimesinin kullanımı hakkında kavramlar bölümünde detaylı bilgi verildiğinden burada tekrar o konuya girilmeyecektir.

Bütün bu zikredilenlerin neticesinde muhatapların artık ders çıkararak iman etmeleri beklenirken onlar şeytan ve birtakım kimselere Allah ve Rasûlü’ne karşı gelme hususunda destekçi olmuşlardır. Allah Teâlâ bunun üzerine; inkâr üzere devam etmeleri durumunda azap ile uyarmak, iman edip bu yoldan dönmeleri durumunda ise cennet ile müjdelemek için Hz. Peygamber’i (s.a.v.) onlara gönderdiğini bir sonraki ayette haber vermektedir.

⁸³⁶ Bütün cisimler âlemini temsil eden gölge.

⁸³⁷ Gölgeye verilen hareket ve durgunluktan meydana gelen manzara ve değişiklikler.

⁸³⁸ Su indirilmesiyle meydana gelen hayat.

⁸³⁹ Aynı yer üzerinde hayatın değişik şekilleri.

⁸⁴⁰ Sudan insanın yaratılması.

⁸⁴¹ İnsanların cinslere ayrılması.

⁸⁴² el-Furkân 25/55.

⁸⁴³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 8/2711; Semerkandî, *Bahrü’l-‘ulûm*, 2/542.

⁸⁴⁴ Yahyâ b. Sellâm et-Teymî el-Basrî el-Kayrevânî, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/487; Abdürrezzâk b. Hemâm es-San’ânî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 2/457; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî Câmiu’l-beyân*, 19/285; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 8/2711; Nehhâs, *Me’âni’l-Kur’âni’l-kerîm*, 5/41; Ebî’z-Zamaneyn vd., *Tefsîr*, 3/264.

2.8. HZ. PEYGAMBER'İN GÖNDERİLİŞİ (56-58. ÂYETLER)

Allah Teâlâ, sûrenin elli altı ilâ elli sekizinci ayetlerinde öncelikle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gönderiliş gayesinin yalnızca uyarmak ve müjdelemek olduğunu bildirmektedir. İkinci olarak bu görevine karşılık hiçbir beklenti içinde olmadığını yalnızca insanların özgür iradeleri ile Rablerine giden yolu tercih etmelerini arzu ettiğini haber vermektedir. Akabinde Hz. Peygamber'den sadece ölümsüz olan Allah'a güvenip Onu hamd ile tesbih etmesini istemektedir. Son olarak kulların günahlarından haberdar olma konusunda kendi kendine yettiğini başka hiçbir şeye ihtiyaç duymadığını ilan etmektedir. İlgili ayetlerin metni ve meali, şu şekildedir:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٥٦﴾ قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا ﴿٥٧﴾ وَتَوَكَّلْ

عَلَىٰ الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ وَكَفَىٰ بِهِ بُدْثُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا ﴿٥٨﴾

“Biz seni sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. De ki: Buna karşılık sizden, Rabbine (giden) bir yol tutmayı dileyen kimse (ler olmanız) dışında herhangi bir ücret istemiyorum. Ölümsüz diri olan (Allah)a güven ve O’nu hamd (övgü) ile tesbih et (yücelt)! Kullarının günahlarını bilen olarak O yeter.”⁸⁴⁵

2.8.1. Hz. Peygamber'in Müjdeleyici ve Uyarıcı Olması

Allah Teâlâ Furkân sûresinin elli altıncı ayetinde Hz. Peygamber'in Risâlet misyonunu gündeme getirmektedir. Bu misyonun, inkâr yolunu tutmaya devam edenleri azap ile uyarmak, imân edip durumlarını düzeltenleri ise mükâfât ile müjdelemek olduğu

“Biz seni sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik”⁸⁴⁶ şeklinde bildirilmektedir.

Hiz. Peygamber'in gönderiliş amacının hasredildiği mübeşşir “müjdeleyici” ve nezîr “uyarıcı” olması vasıfları hakkında kavramlar bölümünde detaylı bilgi verildiğinden burada o konuya tekrar girilmeyecektir. Alla Teâlâ, Hiz. Peygamber'in bütün peygamberler gibi davasını tebliğ karşılığında hiçbir karşılık beklemediğini yalnızca insanların kendi arzuları ile Allah'a yönelmelerini istediğini söylemesini bir sonraki ayette haber vermektedir.

2.8.2. Peygamberlik Vazifesine Karşılık Beklentisi

قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا

⁸⁴⁵ el-Furkân 25/56-58.

⁸⁴⁶ el-Furkân 25/56.

“De ki: Buna karşılık sizden, Rabbine (giden) bir yol tutmayı dileyen kimse (ler olmanız) dışında herhangi bir ücret istemiyorum.”⁸⁴⁷

Bu ayetin ilk cümlesinde Risâletin en önemli ilkelerinden birisi gündeme getirilmektedir. Tebliğ vazifesini yerine getiren bütün peygamberler gibi Hz. Peygamber’de tebliğini hiçbir karşılık beklemeksizin yerine getirmekteydi. Bu husus birçok ayette tekrar tekrar hatırlatılmaktadır.⁸⁴⁸ Şu kadar var ki Yâsîn sûresinin yirmi birinci ayetinde bütün elçilerin bu konudaki misyonları *“إِتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ”* *“Sizden bir ücret istemeyen o kimselere (peygamberlere) tâbi olun; onlar doğru yoldadırlar.”⁸⁴⁹* şeklinde ifade edilmektedir. Ayetin ikinci cümlesinde ise getirilen bunca delillere, anlatılan geçmiş kavimlerin akıbetlerine ez cümle yapılan o kadar tebliğe karşılık muhataplardan sadece ibret alıp akıllarını kullanarak Rabb’lerine yönelmeleri istendiği haber verilmektedir.

Ayette yer alan *قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ* *“De ki: Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum.”⁸⁵⁰* ifadesinde olumsuzluk edatı olan مَا dan sonra gelen nekra أَجْر “ecr” kelimesiyle ve öncesinde yer alan sıla (zaid) مِنْ harfi cerri ile yapılan vurgulu bir kullanım vardır. Mana meale de yansıtıldığı şekilde “hiçbir ücret” şeklinde olmaktadır.

2.8.3. Allah’a Tevekkül Edip Hamd ile Onu Tesbih Etmesi Gerekliliği

Allah Teâlâ, sûrenin elli sekizinci ayetinde ilk olarak Hz. Peygamber’e moral vererek bütün bu sıkıntılar karşısında yalnızca tek ölümsüz olan Allah’a güvenerek O’nu hamd ile tesbih etmesini istemektedir. İkinci olarak Hz. Peygamber için moral olduğu kadar insanlar için de bir uyarı özelliği taşıyan kulların günahlarını bilme noktasında hiç kimseye muhtaç olmadan her şeyin bilgisine sahip olduğunu şu şekilde haber vermektedir:

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ وَكَفَى بِهِ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا

“Ölümsüz diri olan (Allah)a güven ve O’nu hamd (övgü) ile tesbih et (yücelt)! Kullarının günahlarını bilen olarak O yeter.”⁸⁵¹

Ayette öncelikle emredilen husus Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Allah’a tevekkül edip O’na güvenmesidir. Hz. Peygamber’in yalnızca Allah’a güvenip O’na tevekkül etmesi emri

⁸⁴⁷ el-Furkân 25/57.

⁸⁴⁸ Ayetler için bk. el-En‘âm 6/90; Yûnus 10/72; Hûd 11/29, 51; Yûsuf 12/104; el-Furkân 25/57; eş-Şuarâ 26/109, 127, 145, 164, 180; Sebe’ 34/47; Sâd 38/86; eş-Şûrâ 42/23.

⁸⁴⁹ Yâsîn 36/21.

⁸⁵⁰ el-Furkân 25/57.

⁸⁵¹ el-Furkân 25/58.

çeşitli ayetlerde zikredilen bir husustur.⁸⁵² Tevekkül Hz. Peygamber'in de Risâlet görevini yerine getirirken yaptığı gibi bütün sorumlulukları yerine getirip akabinde Allah Teâlâ'ya güvenmeyi ifade etmektedir. Çünkü vekîl olarak Allah yeter.⁸⁵³ Her şeye vekîl olan sadece O'dur.⁸⁵⁴ Ve O en güzel vekîldir.⁸⁵⁵ Ayette emredilen ikinci husus ise Allah Teâlâ'nın hamd ile tesbih edilmesidir. Bu emir de birçok ayette dile getirilmektedir.⁸⁵⁶ Kâinatta var olan her şeyin Allah'ı tesbih etmeye kodlanmış oluşu, ilâhî bir yasanın sonucudur.⁸⁵⁷ Bu ayette ise irâde sahibi olan insana bu husus hatırlatılarak, Allah'ı hamd ile tesbihe bir davet söz konusudur.

Allah Teâlâ ayetin ikinci cümlesi olan *وَكُفَىٰ بِهِ يَدُنُوبٍ عَبْدِهِ حَبِيرًا* “Kulların günahlarını bilen olarak O yeter.” ifadesinde bu hususta kimseye muhtaç olmadığını dile getirmektedir. Nitekim bu ifade hem Hz. Peygamber'in tebliğ sürecinde yaşamış olduğu sıkıntılara karşı motivasyonunu artırmak için hem de bütün insanlık için önemli bir uyarı ifade etmektedir. Allah Teâlâ'nın kullarına yettiği hakikati birçok ayette tekrar tekrar hatırlatılan bir husustur. Bu ayetlerden hareketle şöyle diyebiliriz: “Allah Teâlâ; “Hesapları görücü,⁸⁵⁸ velî (dost),⁸⁵⁹ yardımcı,⁸⁶⁰ çok iyi bilen,⁸⁶¹ her şeye şahit olan,⁸⁶² her şeye vekîl olan,⁸⁶³ her şeyi görüp haberdar olan,⁸⁶⁴ yardımcı ve hidayet sahibi⁸⁶⁵ ve en güçlü (en izzetli)⁸⁶⁶ olarak kullarına yeter.”

Allah Teâlâ kendisine tevekkül edilmesini emrettikten sonra kendi vasıflarından üç tanesini zikretmektedir. Bunlar hayat sahibi olup asla ölmeyeceği, kulların bütün günahlarını bilmesi ve yeri, göğü ve her ikisi arasındakileri yaratmasıdır. Üçüncü vasf bu yönüyle öncekilerin bir devamıdır. Ancak devamındaki Furkân sûresinin altmış bir ile altmış ikinci ayetlerinde benzer içeriklere sahip olmasından dolayı ayrı bir ayet grubu olarak başlıklandırmayı uygun gördük.

⁸⁵² Ayetler için bk. el-Âl-i İmrân 3/159; en-Nisâ 4/81; el-Enfâl 8/61; Hûd 11/123; el-Furkân 25/58; eş-Şuarâ 26/217; en-Neml 27/79; el-Ahzâb 33/3, 48; el-Müzzemmil 73/9.

⁸⁵³ Ayetler için bk. en-Nisâ 4/81, 109, 132, 171; el-İsrâ 17/65; el-Ahzâb 33/3, 48; el-Müzzemmil 73/9.

⁸⁵⁴ Ayetler için bk. el-En'âm 6/102; Hûd 11/12; Yûsuf 12/66; el-Kasas 28/28; ez-Zümer 39/62.

⁸⁵⁵ Ayet için bk. el-Âl-i İmrân 3/173.

⁸⁵⁶ Ayetler için bk. el-Bakara 2/30; er-Ra'd 13/13; el-Hicr 15/98; el-İsrâ 17/44, 52; Tâhâ 20/130; el-Furkân 25/58; es-Secde 32/15; ez-Zümer 39/75; el-Mü'min 40/7, 55; eş-Şûrâ 42/5; Kâf 50/39; et-Tûr 52/48; en-Nasr 110/3.

⁸⁵⁷ Ayet için bk. el-İsrâ 17/44.

⁸⁵⁸ Ayetler için bk. en-Nisa 4/6; el-Enbiyâ 21/47; el-Ahzâb 33/39.

⁸⁵⁹ Ayet için bk. en-Nisa 4/45.

⁸⁶⁰ Ayet için bk. en-Nisa 4/45.

⁸⁶¹ Ayet için bk. en-Nisa 4/70.

⁸⁶² Ayetler için bk. en-Nisa 4/79, 166; Yûnus 10/29; er-Ra'd 13/43; el-Ankebût 29/52; Fussilet 41/53; el-Ahkâf 46/8; el-Feth 48/28.

⁸⁶³ Ayetler için bk. en-Nisa 4/81, 132, 171; el-İsrâ 65; el-Ahzâb 33/3, 48.

⁸⁶⁴ Ayetler için bk. el-İsrâ 17/17, 96; el-Furkân 25/58.

⁸⁶⁵ Ayet için bk. el-Furkân 25/31.

⁸⁶⁶ Ayet için bk. el-Ahzâb 33/25.

2.9. KÂİNATIN YARATILIŞI VE MÜŞRİKLERİN TUTUMLARI (59-62. ÂYETLER)

Allah Teâlâ, sûrenin elli dokuz ilâ altmış ikinci ayetlerinde öncelikle kudretinin bir delili olarak önceki ayette zikrettiği vasıflarına ilave kabilinden yeri, göğü ve her ikisi arasındakileri altı günde yaratıp arşa istiva ettiğini haber vermektedir. Akabinde müşriklerin Allah Teâlâ'yı alaya alarak Rahman'a secde emrine karşı tutumları bildirilmektedir. Son olarak kâinat ayetlerinden gökteki yıldızların, güneşin ve ayın yaratıcısının kendisi olduğunu ve gece ile gündüzün yaratılış sebebini gündeme getirmektedir. İlgili ayetlerin metni ve meali şu şekildedir:

الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ الرَّحْمَنُ فَسَأَلُ بِهِ خَبِيرًا ﴿٥٩﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ

اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَنُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا ﴿٦٠﴾ تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا

وَقَمَرًا مُنِيرًا ﴿٦١﴾ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا ﴿٦٢﴾

“Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden O’dur. O Rahmân’dır. O’nu bilen birine (yine kendisine) sor. Onlara, “Rahmân’a secde edin” denildiğinde, “Rahmân da neymiş! Biz, senin istediğin şeye secde eder miyiz?” derler ve bu istek onların nefretini artırmıştı. Gökte burçlar var eden, orada bir kandil (Güneş) ve aydınlatan bir Ay yaratan (Allah) yüceler yücesidir. (Gerçeği) hatırlamak isteyen veya şükretmek isteyen için gece ile gündüzü birbirinin peşine getiren de O’dur.”⁸⁶⁷

Bu ayet grubunu kâinâtın yaratılışı, müşriklerin Rahmân hakkındaki alaycılıkları ve gökyüzü düşünmeye davet eder şeklinde üç bölümde başlıklandırmak uygun görülmüştür.

2.9.1. Kâinâtın Yaratılışı

Üç bölümde başlıklandırılan Furkân sûresinin elli dokuz ilâ altmış ikinci ayet grubunun, esasında büyük çoğunluğunu kâinâtın yaratılışı bağlamında çeşitli örnekler oluşturmaktadır. Allah Teâlâ, kudretinin birer göstergesi olarak kâinâtın yaratılışına dair; öncelikle yeri göğü ve her ikisi arasındakileri altı günde (evrede) yaratıp arşa istiva ettiğini, son olarak da gökteki burçlar, güneş ve ay, gece ile gündüzü yarattığını zikretmektedir. Kâinâtın yaratılışına dair ilk ayet, sûrenin elli dokuzuncu ayeti olup metni ve meali şu şekildedir:

الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ الرَّحْمَنُ فَسَأَلُ بِهِ خَبِيرًا

⁸⁶⁷ el-Furkân 25/59-62.

“Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden O’dur. O Rahmân’dır. O’nu bilen birine (yine kendisine) sor.”⁸⁶⁸

Kâinatın yaratılışına dair çok önemli iki detayı ve bu iki detayın ilişkilendirdiği Rahmân kelimesi ayrı ayrı bölümler halinde üç başlıkta ele alınacaktır.

2.9.1.1. Kâinatın altı günde yaratılışı

الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ.

“Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan O’dur.”

Göklerin, yerin ve her ikisi arasındakilerin altı günde yaratıldığı bilgisi Kur’ân’da yedi ayette yer almaktadır.⁸⁶⁹ Bu yedi ayette geçen “altı gün” ifadesinin her bir gününün tam olarak neye karşılık geldiği bilinmemekle beraber kâinatın belirli bir süreçte yaratıldığını göstermektedir. Nitekim Fussilet sûresinin dokuz ilâ on ikinci ayetlerinde bu sürece dair şu bilgiler yer almaktadır:

قُلْ أَنْتُمْ لَكُمْ كُفْرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَاداً ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٩﴾ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِّلنَّاسِ لَيَالٍ ﴿١٠﴾ ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ ﴿١١﴾ فَفَضَّلَهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا وَزَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَحِفْظاً ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿١٢﴾

“De ki: “Arzı iki günde yaratana inkâr edip O’na başkalarını ortak mı koşuyorsunuz? O yaratıcı ve âlemlerin rabbi olan Allah’tır. Arz üzerinde sarsılmaz dağlar oturttu, orayı bereketli hale getirdi; gerekli besinlerini orada -bunlara ihtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere- uygun ölçülerle yarattı. (Bütün bunlar) dört günde oldu. Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, “İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!” buyurdu. “İsteyerek geldik” dediler. Böylece onları iki günde yedi gök olarak yarattı, her göğe işlevini ilham etti. Biz, yakın semayı kandillerle donattık ve onu koruduk. İşte bu, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Allah’ın takdiridir.”⁸⁷⁰

Allah Teâlâ bu ayette öncelikle yer yüzünü iki günde yarattığını daha sonra o yer yüzünde dağlar ile çeşitli bitkiler bitirmek suretiyle orayı verimli hali getirdiğini ve bunların tamamının dört gün sürdüğünü beyan etmektedir. Akabinde göğe yönelerek orayı da yedi kat

⁸⁶⁸ el-Furkân 25/59.

⁸⁶⁹ Ayetler için bk. el-A’râf 7/54; Yûnus 10/3; Hûd 11/7; el-Furkân 25/59; es-Secde 32/4; Kâf 50/38; el-Hadîd 57/4.

⁸⁷⁰ Fussilet 41/9-12.

olarak iki günde yarattığını böylece yer ve göğün yaratılışının altı gün içerisindeki yaratılış detaylarını zikretmektedir. Gerek bu ve benzeri ayetler⁸⁷¹ gerekse kâinatın yaratılışı ile ilgili ayetlerin çoğunluğunda es-semâ'/es-semâvât “gökler” lafızlarının önce, el-ard “yeryüzü” lafzının sonra zikredilmesi göklerin ve yerin yaratılış sıralamasına dair de bir bilgi vermektedir.

Göklerin, yerin ve bu ikisi arasında bulunanların altı günde yaratılışı konusu müstakil bir çalışmanın konusu olup, özet mahiyetindeki bu bilgileri zikretmekle yetinilecektir.⁸⁷²

2.9.1.2. Arşa istivâ

ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ

“Sonra arşa istivâ eden O’dur.”

Allah Teâlâ’nın arşa yönelip mutlak hükümlerlik makamına kurulması, hükümler olarak arşı yaratması⁸⁷³ ve hükmü altına alıp onu düzenlemesi gibi anlamlara gelen “istevâ ale’l-arş” ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ ifadesi istivası Kur’ân’da yedi ayette zikredilmektedir.⁸⁷⁴ Allah Teâlâ’nın arşa istivâsı, müfessirlerin ittifakla cismani ve fiziksel manada anlaşılmamasını belirttikleri bir ifadedir. Allah Teâlâ’nın arşa istivâsı müstakil bir çalışmanın konusu olduğundan bu kadarı ile yetinilecektir.⁸⁷⁵

2.9.1.3. Rahmân kelimesi

Ayetin son kısmında yer alan “O Rahmân’dır. O’nu bilen birine sor.” الرَّحْمَنُ فَسْأَلُ بِهِ

حَبِيرًا ifadesi oldukça kapalı olup farklı şekillerde açıklanmıştır. Bu bağlamda cümledeki “er-rahmân” الرَّحْمَنُ kelimesiyle ilgili olarak tespit edilebilen beş irap veçhi söz konusudur. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

a. “er-Rahmânu” الرَّحْمَنُ kelimesi, الَّذِي “ellezî” nin haberidir. Bu durumda mana;

“Gökleri, yeri ve her ikisi arasındakileri altı günde yaratıp sonra da arşa istiva eden Rahmân’dır.” şeklinde olmaktadır.⁸⁷⁶

⁸⁷¹ Ayetler için bk. el-Bakara 2/29; en-Nâziât 79/27-30.

⁸⁷² Bu konuda bk. Hasan Haliloğlu- Kübra Nur Başaran, “Kâinatın yaratılışı ve yok oluşu (tefsirler ve modern bilim ışığında)”, *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 8 (Haziran 2021), 32-37.

⁸⁷³ Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, 24/477.

⁸⁷⁴ Ayetler için bk. el-A‘râf 7/54; Yûnus 10/3; er-Ra‘d 13/2; Tâhâ 20/5; el-Furkân 25/59; es-Secde 32/4; el-Hadîd 57/4.

⁸⁷⁵ Detaylı bilgi için bk. Râzî, “Mefâtîhu’l-Ğayb”, 14/268-271; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 8/162-166.

⁸⁷⁶ Mahmûd Sâfî, *el-Cedvel*, 10/35.

b. “er-Rahmânu” kelimesi, mahzûf bir mübteda olan هو zamirinin haberi olup takdîri şeklindedir. Bu durumda mana “O, Rahmândır.” şeklinde olmaktadır.⁸⁷⁷

c. “er-Rahmânu” kelimesi, الَّذِي kelimesi haber olarak kabul edildiğinde اسْتَوَى kelimesinin tahtında müstetir (gizli) هو zamirinden bedeldir. Bu durumda mana; “Rahmân, yeri, göğü ve her ikisi arasındakileri altı günde yaratıp arşa istiva edendir.” şeklinde olmaktadır.⁸⁷⁸

d. “er-Rahmânu” kelimesi mübtedâ olup haberi kendisinden sonraki فَسَّئِلٌ بِهِ خَبِيرًا cümlesidir.⁸⁷⁹ Haber cümlesinde yer alan هو zamiri, mübtedaya dönen râbıt olmuş olur. Bu durumda mana; “(Sen) Rahmân’ı bilen birisine sor.” şeklinde olmaktadır. Ayrıca haberinin başına gelen فَ “fe” harfi şart-cevap anlamı olmadığından tezyîniyye için olmuş olur.⁸⁸⁰

e. “er-Rahmânu” kelimesi, “er-Rahmâni” الرَّحْمَنِ şeklinde okunduğu takdirde “el-hayy” kelimesinin sıfatı olup takdiri وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ (الرَّحْمَنِ) şeklinde olmaktadır. Buna göre mana; “Hayat sahibi olup asla ölmeyecek olan Rahmân’a tevekkül et.” şeklinde olmaktadır.⁸⁸¹

Bu irap vecihlerinin her biri doğrudur. Nitekim “habîran” هَبِيرًا ve “el-arş” الْعَرْشُ kelimelerinin üzerlerine koyulan muânaka vakfı⁸⁸² da bunu teyit etmektedir. Bunlara ilâve olarak beşinci vecihte yer alan okunuş şekli mana açısından son derece isabetli olmasına rağmen bu şekilde okunuşu ne mütevatir ne de şazz hiçbir kıraatte bulunamamıştır.

⁸⁷⁷ Nehhâs, *Îrâbu'l-Kur'ân*, 3/114; Mekkî b. Ebî Tâlip, *el-Hidâye*, 8/5244.

⁸⁷⁸ Nehhâs, *Îrâbu'l-Kur'ân*, 3/114; Mekkî b. Ebî Tâlip, *el-Hidâye*, 8/5244; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, 4/216.

⁸⁷⁹ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 4/73; Nehhâs, *Îrâbu'l-Kur'ân*, 3/114; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî el-müsemma Bahrü'l-'ulûm*, 2/543.

⁸⁸⁰ Bu kullanımın bir benzeri اِضْرِبْ زَيْدٌ “Zeyd varya! sen O’nu döv.” ifadesinde mevcuttur. Aslında اِضْرِبْ زَيْدٌ “Zeyd’i döv.” şeklinde mefûlu bih olan Zeyd kelimesi زَيْدٌ “Zeydün” şeklinde mübtedaya çevrilerek özel bir muamele görmüş olur. Bu kullanımda da te’kîd manası Zeyd üzerine yoğunlaşmış olur.

⁸⁸¹ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 4/73; Nehhâs, *Îrâbu'l-Kur'ân*, 3/114; Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/64; Ahmed b. Ebî Bekr b. Ömer el-Ciblî, *el-Bustân fî i'râbi müşkilâti'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Abdurrahmân el-Cündî (Amman: Ervika li'd-Dîrâsât ve'n-Neşr, 1439), 1/387.

⁸⁸² Vakf-ı Muânaka: İki tane üç noktalı işaretin peşpeşe konmasıdır. Mananın bozulmaması için birincisinde durulmuşsa ikincisinde durulmaması yahut birincide geçilmişse ikincisinde durulması gerekir. Aksi halde mana tam olmaz. bk. Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 256.

2.9.2. Müşriklerin Rahmân Hakkındaki Alaycılıkları

Sûrenin elli beşinci ayetinde bahsi geçen Allah'ı bırakıp da ne bir faydaya ne de bir zarara güç yetiremeyen şeylere tapan inkarcıların, bu defa da Rahmân ismi üzerinden Allah Teâla'yı alaya aldıkları haber verilmektedir. İlgili ayetin metni ve mealı şu şekildedir:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَنُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا

“Onlara, “Rahmân’a secde edin” denildiğinde, “Rahmân da neymiş! Biz, senin istediğin şeye secde eder miyiz?” derler ve bu istek onların nefretini artırmıştı.”⁸⁸³

İnkârcılar secde emrine karşılık, Firavun’un vakti zamanında Hz. Mûsâ ile Hz. Hârûn’a sordukları sorunun aynısını yani üslup bakımından en alaycı şeklini dile getirmişlerdir. Nitekim onlar “Rahman da neymiş!” anlamında وَمَا الرَّحْمَنُ ifadesini kullanırken Şuarâ sûresinin yirmi üçüncü ayetinde رَبُّ الْعَالَمِينَ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ “(Firavun) “Âlemlerin Rabbi de nedir?” demişti.”⁸⁸⁴ geçtiği gibi akılsız varlıklar için kullanılan مَا “mâ” soru edatıyla bu soruyu yöneltmişlerdir. Tâhâ sûresinin kırk dokuzuncu ayetinde ise Firâvun’un aynı soruyu, “(Firavun) “Ey Musa! Rabbiniz de kimmiş?” demişti.”⁸⁸⁵ manasında قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمْ يَا مُوسَى şeklinde, akıllı varlıklar için kullanılan “men” مَنْ istifham edatıyla yönelttiği bildirilmektedir.

İnkârcı müşriklerin Rahmân’a düşman oluşları ayrıca Ra’d sûresinin otuzuncu ayetinde şu şekilde bildirilmektedir:

كَذَلِكَ أَرْسَلْنَاكَ فِي أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا أُمَمٌ لِّتَتْلُوَ عَلَيْهِمُ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمَنِ قُلْ هُوَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا

هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ مَتَابِ

“İşte seni de kendilerinden önce nice benzerlerinin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik ki sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Onlar ise rahmânı inkâr ediyorlar. De ki: “Benim rabbim O’dur, O’ndan başka tanrı yoktur; sadece O’na güvenip dayandım, dönüş de yalnız O’nadır.”⁸⁸⁶

Zemahşerî, Mekke müşriklerinin bu soruyu sorma şekillerinden hareketle onların Rahmân kelimesi hakkında bilgi sahibi olamayacaklarını ifade etmektedir.⁸⁸⁷ Ancak bu görüş

⁸⁸³ el-Furkân 25/60.

⁸⁸⁴ eş-Şuarâ 26/23.

⁸⁸⁵ Tâhâ 20/49.

⁸⁸⁶ er- Ra’d 13/30.

⁸⁸⁷ Zemahşerî, el-Keşşâf, 3/289.

gerek bu soruyu sorarken ki alaycı üslupları ve ayetin devamındaki, “Biz, senin istediğin şeye secde eder miyiz?” derler ve bu istek onların nefretini artırmıştı.” *وَإِذْ نُنُورُ* ifadesi ile gerekse cahiliye şiirlerinde bu kelimenin yer alması ile zayıflatılabilmektedir.⁸⁸⁸ Nitekim bu soru şekli Rahmân’ın bilinmemesinden ziyade onların İslam hakkındaki nefretlerinin bir dışa vuruşudur. Nihayetinde ayetin son cümlesi de bunu ifade etmektedir.

Furkân sûresinin ardından indirilen ve adını da bu kelimeden alan Rahmân sûresinin, bütünüyle müşriklerin: “*Rahmân da neymiş!*” sorusunun cevabı olduğu ifade edilmektedir.⁸⁸⁹ Tenâsubü’s-süver bağlamında bu tespitin oldukça isabetli olduğunu söyleyebiliriz.

2.9.3. Gökyüzü Düşünmeye Davet Eder

Allah Teâlâ sûrenin altmış bir ile altmış ikinci ayetlerinde konuyu tekrar kâinat ayetlerine getirerek yıldızların, bir kandil olarak güneşin ve aydınlatıcı olarak ayın yaratıcısının kendisi olduğunu beyanla, yüceler yücesi olduğunu bu sûrede üçüncü kez zikretmektedir. Akabinde gece ile gündüzün birbirlerini takip edişinin gerekçesi olarak kişinin gerçeği hatırlayıp şükretmesi olduğu bildirilmektedir. İlgili ayetlerin metni ve mealı şu şekildedir:

تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خُلْفَةً لِّمَن أَرَادَ أَن يَذَّكَّرَ

أَوْ أَرَادَ شُكُورًا

“Gökte burçlar var eden, orada bir kandil (Güneş) ve aydınlatan bir Ay yaratan (Allah) yüceler yücesidir. (Gerçeği) hatırlamak isteyen veya şükretmek isteyen için gece ile gündüzü birbirinin peşine getiren de O’dur.”⁸⁹⁰

Sûrenin kırk beşinci ayetinde başlayan kâinat ayetlerinin, bir bakıma devamı olan bu iki ayet iki ayrı başlıkta ele alınacaktır. Birinci başlıkta sûrenin altmış birinci ayetinin konusu olan yıldız kümeleri anlamına gelen burçlar, kandil olarak nitelenen güneş ve aydınlatıcı özelliğe sahip olan ay konuları işlenecektir. İkinci başlıkta ise sûrenin altmış ikinci ayetinin konusu olan gece ile gündüzün birbirlerinin takip etmeleri suretiyle birbirlerine halef oluşları konusu ele alınacaktır.

⁸⁸⁸ Bu konuda bk. Mustafa Çağrıcı, “İslâm’dan Önce Araplarda Din” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1991).

⁸⁸⁹ Okuyan, *Kur’ân Tefsiri*, 16/217.

⁸⁹⁰ el-Furkân 25/61-62.

2.9.3.1. Burçlar, güneş ve ayın durumu

“Yüceler yücesidir.” anlamındaki تَبَارَكَ fiili, sûrede üç ayette tekrar etmektedir. Bunlardan ilki sûrenin birinci ayetinde “*Furkân’ı indiren (Allah) yüceler yücesidir.*” manasında تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ şeklinde, ikincisi onuncu ayette “*Allah, öyle aşkın ve cömerttir ki, eğer isterse sana bundan daha hayırlısını yapar.*” manasında تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَلِكَ şeklinde yer alırken üçüncü olarak altmış birinci ayette تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا şeklinde yer alırken altmış birinci ayette “*Gökte burçlar var eden, orada bir kandil (Güneş) ve aydınlatan bir Ay yaratan (Allah) yüceler yücesidir.*”⁸⁹¹ şeklinde yer almaktadır.

Ayette ilk olarak zikredilen el-burûc/burûc الْبُرُوجُ/بُرُوجُ kelimesi, “el-burc” الْبُرْجُ kelimesinin çoğulu olup yıldızlar,⁸⁹² gezegenler, köşkler⁸⁹³ ve on iki burç⁸⁹⁴ gibi anlamlara gelmektedir. “el-Burûc/Burûc kelimesi Kur’ân’da dört ayette zikredilip bu ayetlerin tamamında yukarda zikredilen manalara gelmektedir.”⁸⁹⁵

Ayette ikinci olarak zikredilen وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا ifadesi ise o semâda yahut yıldız kümeleri içerisinde⁸⁹⁶ kandil (ışık kaynağı) olarak güneşin, münîr (aydınlatıcı) olarak da ayın yaratıldığını ifade etmektedir. Âyetteki “sirâc” kelimesi “kandil” manasına gelmektedir. Bu kelime Nûh sûresinin on altıncı ayetinde güneşle özdeşleştirilerek وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا şeklinde yer almaktadır. Kelimeye bu ayetten hareketle güneş anlamı verilmiştir. Ayette güneş ile zikredilen “el-kamer” kelimesi ise “ay” anlamına gelip Kur’ân’da yirmi altı kez zikredilmektedir.⁸⁹⁸ Bu ayetlerin tamamında “el-kamer” الْقَمَرُ şeklinde marife olarak gelirken sadece bu ayette elif-lam

⁸⁹¹ el-Furkân 25/61.

⁸⁹² Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru'l-imâm Mücâhid b. Cebr*, 415; San'ânî, *Tefsîru Abdirezzâk*, 2/457; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 3/175.

⁸⁹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/288; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 7/2259; Semerkandî, *Bahrü'l-'ulûm*, 2/252.

⁸⁹⁴ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî el-Basrî, *en-Nüket ve'l-'uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*, 3/152; Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/28; Kirmânî, *Garâibu't-tefsîr ve 'acâ'ibu't-te'vîl*, 1/587; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/289.

⁸⁹⁵ Ayetler için bk. en-Nisâ 4/78; el-Hicr 15/16; el-Furkân 25/61; el-Burûc 85/1.

⁸⁹⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/479.

⁸⁹⁷ en-Nûh 71/16.

⁸⁹⁸ Ayetler için bk. el-En'âm 6/77, 96; el-A'râf 7/54; Yûnus 10/5; Yûsuf 12/4; er-Ra'd 13/2; İbrâhim 14/33; en-Nahl 16/12; el-Enbiyâ 21/33; el-Hac 22/18; el-Ankebût 29/61; Lokmân 31/29; Fâtır 35/13; Yâsîn 36/39, 40; ez-Zümer 39/5; Fussilet 41/37; el-Kamer 54/1; er-Rahmân 55/5; en-Nûh 71/16; el-Müddessir 74/32; el-Kiyâmet 75/8, 9; el-İnşikâk 87/18; eş-Şems 91/2.

takısı almaksızın nekra olarak yer almaktadır. Kamer kelimesinin sıfatı olarak cümlede zikredilen “münîr” مُنِيرٌ kelimesi ise aydınlatıcı, ışık yansıtan gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁹⁹

Allah Teâlâ kâinât ayetlerinden bazılarını zikrettikten sonra son olarak konuyu gece ile gündüze getirmektedir. Bu bağlamda, gece ile gündüzün birbirlerini takip eder bir özellikte yaratılmasının gerekçesini, gerçeğin hatırlanması ve şükredilmek olduğu hemen ardındaki ayette ifade edilmektedir.

2.9.3.2. Gece ile gündüzün halef olmaları

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِّمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا

“(Gerçeği) hatırlamak isteyen veya şükretmek isteyen için gece ile gündüzü birbirinin peşine getiren de O’dur.”⁹⁰⁰

Allah’ın varlığının delillerinden birisi olarak, gecenin gündüzü sürekli takip ettiği çeşitli ayetlerde zikredilen bir husustur.⁹⁰¹ Birbirini takip etmek ve peşinden gitmek⁹⁰² gibi anlamlara gelen “hılften” خِلْفَةً kelimesi ayrıca “birbirinin zıttı” anlamına geldiği de söylenmiştir.⁹⁰³ Bu mana esas alındığında gecenin karanlık, gündüzün de aydınlık olarak ışık açısından birbirlerinin hilafı olduğu kastedilmiş olur. Bunlara ek olarak hılften kelimesi imkân manasında, gece ile gündüzün kendi vakitlerine özel amellerin yapılamadığında birinin diğerine halef olduğu da söylenmiştir. Nitekim Enes b. Mâlik’in (ö. 93/711-12) şöyle dediği rivayet edilir: “Rasulullah, (s.a.v.) bir gece Kur’ân okuyamayan Ömer b. Hattâb’a: “Ey Hattâboğlu ant olsun ki Allah senin hakkında bir ayet indirdi.” diyerek bu ayeti okudu. Akabinde: “Gündüz ifa edemediğin nafîle ibadetleri gece, gece ifa edemediklerini de gündüz ifa et.” dedi.”⁹⁰⁴ Bu rivayet geceleyin yapılmaya güç yetirilemeyen şeylerin gündüz, gündüz yapılamayan şeylerin de geceleyin yapılabileceğine işaret etmektedir.

Bu anlamların elbette hepsi doğrudur. Netice olarak Allah Teâlâ gece ve gündüzün yaratılışını bu şekilde ifade etmiştir. Bu yaratılışta da mahlukat için mutlaka birçok hikmetler

⁸⁹⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 19/290; Semerkandî, *Bahrü’l-‘ulûm*, 2/544.

⁹⁰⁰ el-Furkân 25/62.

⁹⁰¹ Ayetler için bk. el-A‘râf 7/54; el-Bakara 2/164; el-Âl-i İmrân 3/190; Yûnus 10/6; el-Mü‘minûn 23/80; en-Nûr 24/44; el-Câsiye 45/5.

⁹⁰² Ferrâ’, *Me‘ânî’l-Kur‘ân*, 2/271.

⁹⁰³ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru’l-imâm Mücâhid b. Cebr*, 506; Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, 7/170; Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basît*, 3/454; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 24/480; Râdiyü’d-Dîn el-Hasan b. Muhammed b. el-Hasan el-Kureşî es-Sağânî, *el-‘Ubâbu’z-Zâhir ve’l-Lubâbu’l-Fâhir* (b.y.: y.y., ts.), 1/404; İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, 9/91; İbn ‘Âdil, *el-Lubâb fî ‘Ulûmi’l-Kitâb*, 3/119.

⁹⁰⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 24/480; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 19/97.

vardır. Nihayetinde Allah Teâlâ bu bağlamda iki hususa dikkat çekerek, yaratılışın gerekçesini gerçeğin hatırlanması ve şükrünün yerine getirilmesi olarak ifade etmektedir.

Bütün bu hakikatlerden sonra Allah Teâlâ kimlerin sayılan bu hususlara karşı duyarlı olacağını bildirmek manasında sûrenin altmış üç ilâ yetmiş yedinci ayetlerinde Rahmân'ın has kullarının çeşitli özelliklerini sıralamaktadır.

2.10. RAHMÂNIN HAS KULLARI (63-77. ÂYETLER)

Allah Teâlâ sûrenin son bölümünü teşkil eden altmış üç ilâ yetmiş yedinci ayetlerde, Kur'ân'ın inşâ edici özellikleri bağlamında, Rahmân'ın has kulları olarak tanıttığı kimselere ait on üç özelliğten bahsetmektedir. Bu ayet grubunun konuları itibariyle Rahmân'ın has kullarının olumlu özellikleri ve sakınmaları gereken özellikler gibi farklı başlıklandırılması mümkün idi. Ancak sûrenin tamamında takip edilen metot üzere ayet ayet konularının başlıklandırılması uygun görülmüştür. Bize göre sûrenin bütünlüğü esas alındığında Rahmân'ın has kullarının en önemli özellikleri, sûrenin tamamında zikredilen hakikatlere karşı inkârcı müşriklerin kör ve sağır kesilmelerinin aksine duyarlı olmalarıdır. Nitekim bu hakikat Furkân sûresinin yetmiş üçüncü ayetinde zikredilmektedir. Allah Teâlâ'nın bu duyarlı kimselerin özelliklerini zikrettiği ayetlerin metni ve meâli şu şekildedir:

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا ﴿٦٣﴾ وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا ﴿٦٤﴾ وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ﴿٦٥﴾ إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٦٦﴾ وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا ﴿٦٧﴾ وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿٦٨﴾ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا ﴿٦٩﴾ إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٧٠﴾ وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا ﴿٧١﴾ وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا ﴿٧٢﴾ وَالَّذِينَ إِذَا دُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا ﴿٧٣﴾ وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا ذُرِّيَّتًا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْ لَنَا لِمَتَّقِينَ إِمَامًا ﴿٧٤﴾ أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا ﴿٧٥﴾ خَالِدِينَ فِيهَا حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٧٦﴾ قُلْ مَا يَعْبُؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا ﴿٧٧﴾

“Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, cahiller onlara laf attığı zaman, “selâm” deyip geçen kullardır. Gecelerini rablerine secde ederek, huzurunda durarak geçirirler. “Ey rabbimiz, derler; bizi cehennem azabından uzak tut, çünkü onun azabı bitip tükenme bilmez. O cehennem ne kötü bir yerleşme ve kalma yeridir!” Yine o iyi kullar, harcama

yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur. Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak. Kıyamet gününde ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır. Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir. Evet, kim tövbe edip erdemli davranırsa bu durumda gerektiği şekilde Allah'a yönelmiş olur. Yine anılan o iyi kullar, asılsız şeylere şahitlik etmezler; boş ve mânasız davranışlarla karşılaştıklarında onurluca çekip giderler. Kendilerine rablerinin âyetleri hatırlatıldığında o âyetler karşısında körler ve sağırlar gibi bilinçsizce davranmazlar. Onlar, “Ey rabbimiz!” derler, “Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet; bizi günahattan sakınanlara öncü yap!” İşte bunlar, zorluklara katlanmalarının karşılığı olarak cennet konağıyla ödüllendirilecek, orada sağlık ve esenlik dilekleriyle karşılanacaklar. Orada ebedî yaşayacaklar. Ne güzel bir yerleşme ve kalma yeri! De ki: “Duanız olmasa Allah size ne diye değer versin! (Ey inkârcılar!) Siz O'nun dinini yalan saydığınız için bunun günahı artık yakanızı bırakmayacak!”⁹⁰⁵

2.10.1. Tevâzü ile Yürümek

Allah Teâlâ, sûrenin altmış üçüncü ayetinde Rahmân'ın has kullarının ilk özelliğinin tevâzu sahibi olmalarının bir gereği olarak yer yüzünde vakar ve tevâzu ile yürümek olduğunu *“Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürürler.”*⁹⁰⁶ şeklinde beyan etmektedir. Tevâzu ve vakâr anlamlarına gelip Kur'ân'da bu kalıpta sadece bu ayette yer alan “hevnen” هَوْنًا kelimesi hakkında kavramlar bölümünde bilgi verilmişti. Mekke müşriklerinin getirilen bunca delile rağmen hâlâ inatlarında devam edip kibir göstermelerine karşılık, duyarlı kimselerin ilk özelliği tevâzu sahibi olmaları şeklinde gelmiştir. Kur'ân'da tevâzu sahibi olarak yeryüzünde mütevazi bir şekilde yürümenin tavsiye edildiği, tam aksi olan kibir ve böbürlenerek çalım çalım yürümenin yerildiği çeşitli ayetler de mevcuttur.

Bu bağlamda İsrâ sûresinin otuz yedinci ayetinde *وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ* “Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma! Ne yeri yarabilir ne de dağlarla boy ölçüşebilirsin.”⁹⁰⁷ şeklinde yer yüzünde kibirlenerek yürüme mutlak olarak yasaklanmıştır.

⁹⁰⁵ el- Furkân 25/63-74.

⁹⁰⁶ el-, Furkân 25/63.

⁹⁰⁷ el-İsrâ 17/37.

Benzer bir içerik Lokman (a.s.) tarafından oğluna nasihat olarak şu şekilde verilmiştir: وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَأَغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ (Lokman oğluna şöyle dedi): (Sevgili oğlum!) “Gurura kapılarak insanlara burun kıvrırma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez. Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkini eşeğin - anırmasıdır.”⁹⁰⁸ Nitekim Ebû Hüreyre’den, (r.a.) Rasûlullah’ın (s.a.v.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Vaktiyle kendini beğenmiş bir adam güzel elbisesini giymiş, saçını taramış, çalım satarak yürüyordu. Allah Teâlâ onu yerin dibine geçiriverdi. O kişi kıyamete kadar debelenerek yerin dibini boylamaya devam edecektir.”⁹⁰⁹

Elmalılı, mümin kimselerin yürüyüşünü şu şekilde tarif etmektedir:

Rahmân’ın kulları öyle kimselerdir ki evvelâ gidişleri, arz üzerinde yürüyüşleri ve tarz-ı hareketleri mülâyimânedir. Cebbârâne, mağrûrâne, kibirli, saygısız, kaba ve haşin değil; sekînet ve vakar ile mütevâzî’âne, edîbâne, nâzik ve yumuşak yürürler. Etraflarını iz’âc etmez, ezâ vermez, sendeler gibi gitmez, hesablı, saygılı, tavr-ı merhametle emniyet ü âsâyiş neşrederek giderler.” (Elmalılı, 2022, s.324-325.)

Netice itibariyle mümin bir kimse tevâzu ve vakar sahibi olmalıdır. Bu yolda yürüme şeklinden tutup evde, okulda, iş yerinde, sokakta kısaca hayatın her alanında gerek davranışlarında gerekse söylemlerinde olmazsa olmaz olan bir haslettir. Allah Teâlâ tevâzu sahibi olmanın bir gereği olarak Rahmân’ın has kullarının ikinci özelliklerini, cahil kimselerin kendileriyle muhatap oldukları vakit onlara “selâm” deyip gitmeleri olarak zikretmektedir. Ayetin ikinci cümlesinde yer alan bu özellik ayrı bir başlıkta ele alınacaktır.

2.10.2. Cahilleri Muhatap Almamak

Allah Teâlâ, altmış üçüncü ayette Rahmân’ın has kullarının özellikleri bağlamında ikinci olarak onların cahil kimselerle muhatap oldukları vakit takınmaları gereken tavrı gündeme getirmektedir. Bu özellik *وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا* “(Rahmân’ın has kulları) cahiller onlara laf attığı zaman, “selâm” deyip geçen kullardır.”⁹¹⁰ şeklinde zikredilmektedir.

⁹⁰⁸ Lokman 31/18-19.

⁹⁰⁹ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/28; Buhârî, *Sahîhu ’l-Buhârî*“el-Libâs”, 4.

⁹¹⁰ el-Furkân 25/63.

Ayette yer alan *حَاطَبُهُمْ* fiili mufâale bâbından olduğu için müşâreket anlamı vardır.⁹¹¹

Bu da hıtâbın karşılıklı olduğunu göstermektedir. Şu kadar var ki cahil kimselerin ifadeleri müminler için alay ve istihza içerikli iken⁹¹² müminlerin ifadeleri selâmet ve esenlik içeriklidir. Bu alayın konusu Allah'ın ayetleri olması durumunda oradan hemen ayrılmanın gerekliliği Nisâ sûresinin yüz kırkıncı ayetinde *وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتَ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا* “O size kitapta şunu indirmiştir: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini yahut onların alaya alındığını işittiğiniz zaman, onlar başka bir söze geçmedikçe kendileriyle beraber oturmayın; aksi takdirde şüphesiz siz de onlar gibi olursunuz. Allah elbette münafikların ve kâfirlerin tamamını cehennemde bir araya getirecektir.”⁹¹³ şeklinde bildirilmektedir. Nitekim Müddessir sûresinin kırk beşinci ayetinde *وَكُنَّا نَحُوضُ مَعَ الْخَاطِبِينَ* “(Günaha) dalanlarla birlikte biz de dalıyorduk.”⁹¹⁴ şeklinde geçtiği üzere sekar cehennemini hak edenlerin itiraflarından birisi de bu günahkâr, alaycı kimselerle birlikte olmalarıdır.

Çeşitli ayetlerde⁹¹⁵ yer alan “*el-câhilûne/câhilûne*” kelimesi nefsin bilgidен yoksun olması, bir konuda doğru olanın aksine inanma ve bir hususta yapılması gerekenin tersini yapmak anlamlarında bu özelliklere sahip kimseleri ifade etmektedir.⁹¹⁶ Nitekim Bakara sûresinin altmış yedinci ayetinde *وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ* “Bir zaman Mûsâ kavmine, “Allah size bir inek kesmenizi emrediyor” demiş; onlar da “Bizimle alay mı ediyorsun!” demişlerdi. Mûsâ, “Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım!” dedi.”⁹¹⁷ şeklinde yer aldığı üzere Hz. Mûsâ hak ve hakikati bilmelerine rağmen inkârda ısrar eden kavmi için bu ifadeyi kullanmıştır.

Cahil kimselere verilen “*selâm*” ise vakar göstererek muhataba esenlik dilemek anlamına gelir.⁹¹⁸ Bazıları bu selâmı müminlerin, cahillerin cahilliklerine sabır göstermeleri şeklinde ifade etmişlerdir.⁹¹⁹ Nitekim bu kullanım Kasas sûresinin elli beşinci ayetinde *وَإِذَا سَمِعُوا*

⁹¹¹ Râdiyüddin el-Esterabâdî, *Şerh-u Şafiyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Muhammed Zagraf-Muhammed Nur Hasan (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l- 'İlmiyye, 1982), 1/98.

⁹¹² Ayetler için bk. el-Kıyâmet 75:33; el-Mutaffifin 83:29-30; el-Bakara 2:13-14.

⁹¹³ en- Nisâ 4/140. Ayrıca bk. el-En'âm 6/68.

⁹¹⁴ el-Müddessir 74/45.

⁹¹⁵ Ayetler için bk. el-Bakara 2/67; el-En'âm 6/35; el-A'râf 7/199; Hûd 11/46; Yûsuf 12/33, 89; el-Furkân 25/63; el-Kasas 28/55; ez-Zümer 39/64.

⁹¹⁶ Râğıb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 209.

⁹¹⁷ el-Bakara 2/67.

⁹¹⁸ Semerkandî, *Bahrü'l- 'ulûm*, 2/544.

⁹¹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/481.

اللَّعُو أَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا تَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ *“Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve “Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size. Esen kalın. Bizim cahillerle işimiz yok” derler.”*⁹²⁰ şeklinde yer almaktadır. Bazıları ise bu selâmın, bizzat “selâm” lafzı olabileceği gibi “sonu selâmete varan bir söz” de olabileceğini söylemişlerdir.⁹²¹ Bunlara ek olarak; muhatapların Müslüman olmamalarından hareketle,⁹²² yaptıkları cahilliklere benzeri ile karşılık vermeyip “Selâmetle kalın!” manasında Meryem sûresinin kırk yedinci ayetinde *حَفِيَّا رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيَّا* *“İbrâhim şöyle dedi: “Esen kal! Rabbimden senin için mağfiret dileyeceğim. Çünkü O, bana karşı çok lütufkârdır.”*⁹²³ şeklinde geçtiği üzere bu selâmın Hz. İbrâhîm’in babasına verdiği “vedâ selamı” gibi olduğu ifade edilmektedir.⁹²⁴ Bazı âlimler ise aynı şekilde cahillerden maksadın Mekke müşrikler olup kıtal ayetinin bu ayeti nesh ettiğini söylemişlerdir. Onlara göre bu ayette yer alan “kendilerine selam verilmesi” hususu kıtal ayetinde “yakalandıkları yerde öldürülmek” şeklinde hükmü değişmiştir.⁹²⁵ Ancak bu görüş çeşitli sebeplerden kabul görmemiştir.⁹²⁶

Ayette yer alan cahillerden maksat her ne kadar çoğu âlim tarafından Mekke müşrikleri olarak anlaşılmışsa da onlarla aynı karaktere sahip olan herkes bu tanımlamanın altına girmektedir. Böylece cahil kimsenin insanlar nezdinde yaygın anlamı olan okuma yazma bilmeyen kişi değil de hakkı ve hakikati bilmeyen yahut bilmesine rağmen ona düşmanca bir tutum sergileyen kimse olduğunu ifade etmek gerekir. Hayatta böyle kimselerle muhatap olunduğunda Rahmân’ın has kullarının göstereceği tavır bellidir. Selam! der ve geçerler.

Allah Teâlâ, Rahmân’ın has kullarının gündüz ile alakalı olan iki özelliğini zikrettikten sonra onların gecelerine konuyu getirmektedir.

⁹²⁰ el-Kasas 28/55.

⁹²¹ Yazır, *Hak Dini*, 4/325.

⁹²² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/239; Yahyâ b. Sellâm et-Teymî el-Basrî el-Kayrevânî, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/489; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/272.

⁹²³ Meryem 19/47.

⁹²⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 24/481; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 8/126; Nisâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'ân ve regâibü'l-furkân*, 5/253; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 10/44; Muhammed b. Ömer Nevevî el-Câvî, *Merâhu lebid li-keşfi ma'ne'l-Kur'ânî'l-mecîd*, 2/139.

⁹²⁵ Ebû 'Abdullâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *Fehmu'l-Kur'ân ve Me'ânih*, ed. Huseyn el-Kuvvetlî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398), 444-445; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Murâdî en-Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, ed. Muhammed 'Abdu's-Selâm Muhammed (Kuvvet: y.y., 1408), 203; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî el-müsemma Bahrü'l-'ulûm*, 2/544; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an*, 7/145; Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed el-Endelûsî İbn Hazm, *en-Nâsih ve'l-Mensûh fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, ed. 'Abdulğaffâr Süleymân el-Bendârî (Beyrut: y.y., 1406), 49; Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/30; Ebû Bekr Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-'Arabî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, ed. 'Abdulkebir el-'Alevî (b.y.: y.y., 1413), 2/321; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân = Nâsihu'l-Kur'ân ve Mensûhuh*, ed. Muhammed Eşref 'Alî el-Mîlbârî (Medine: y.y., 1423), 2/527.

⁹²⁶ Bu konuda detaylı bilgi için bk. Hikmet Akdemir, “Seyf Ayetiyle Mensuh Olduğu İddia Edilen Ayetler Üzerine Bir İnceleme”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/20 (Aralık 2008).

2.10.3. Geceleri İbadetle İhya Etmek

Allah Teâlâ, sûrenin altmış dördüncü ayetinde Rahmân'ın has kullarının üçüncü özelliği olarak gecelerini Rablerine secde edip kıyamda geçirdiklerini *وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا* “Gecelerini rablerine secde ederek, huzurunda durarak geçirirler.”⁹²⁷ şeklinde zikretmektedir.

Gecelerin secde ve kıyam ile geçirilmesi başka ayetlerde de zikredilen bir husustur.⁹²⁸ Müminlerin gecelerini tarif eden bu ayetlerin bazılarını hatırlamakta fayda görülmektedir. Alla Teâlâ, bu minvalde Müzzemmil sûresinin bir ilâ dördüncü ayetlerinde *يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ ﴿١﴾ فُمِ اللَّيْلُ إِلَّا* “Ey örtüsüne bürünen! Geceleyin -birazı dışında- namaza kalk! Gecenin yarısında bu vakti biraz öne veya biraz ileri de alabilirsin. Kur'an'ı tane tane, hakkını vererek oku.”⁹²⁹ şeklinde ve aynı sûrenin yirminci ayetinde *إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثَيِ اللَّيْلِ وَنُصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ* “Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını, üçte birini ibadetle geçirdiğini ve beraberinde bulunanlardan bir grubun da (böyle yaptığını) rabbin elbette bilir.”⁹³⁰ şeklinde gecelerin ibadetle geçirilmesini Hz. Peygamber (s.a.v.) özelinde tüm müminlere tavsiye olarak gündeme getirmektedir. Nitekim bunu Hz. Peygamber'in “Farz namazlardan sonra en faziletli namaz gece namazıdır.”⁹³¹ şeklinde buyurmuş olması, gece kılınan nâfile namazların gündüz kılınanlardan fazilet bakımından daha üstün olduğuna işaret etmektedir.

Ayrıca İnsân sûresinin yirmi altıncı ayetinde *وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا* “Gecenin bir kısmında O'na secde et ve uzun gece boyunca O'nu tesbih et”⁹³² şeklinde geçtiği üzere geceleri secdeler yaparak ve tesbihle geçirmek, Âl-i İmrân sûresinin on yedinci ayetinde *وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ* “(Onlar) seherlerde istiğfar ederler.” ve Zâriyât sûresinin on yediyle on sekizinci ayetlerinde⁹³³ *كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ* “Onlar gecenin az bir kısmında uyurlardı. Seher vakitlerinde rablerinden bağışlanmalarını dilerlerdi.”⁹³⁴ şeklinde

⁹²⁷ el-Furkân 25/64.

⁹²⁸ Ayetler için bk. el-Âl-i İmrân 3/17, 113, el-İsrâ 17/79, Tâhâ 20/130, el-Furkân 25/64, es-Secde 32:16, ez-Zümer 39/9, Kâf 50/39, ez-Zâriyât 51/17-18, et-Tûr 52/49, el-Müzzemmil 73/2-4, 20, el-İnsân 76/26.

⁹²⁹ el-Müzzemmil 73/1-4.

⁹³⁰ el-Müzzemmil 73/20.

⁹³¹ Müslim, *Sahîh-i Müslim* “Sıyâm”, 38.

⁹³² el-İnsân 76/26.

⁹³³ Ayetteki i'rab vecihlerinin manaya etkisi için bk. Kılıçkeser, *Elmalılı Tefsirinde Nahive Dair Tercihler*, 57-61.

⁹³⁴ ez-Zâriyât 51/17-18.

zikredildiği üzere gecelerin az uykuyla geçirilip seher vakitlerinde istiğfarda bulunulması müminlerin gecelerini tarif eden diğer ayetlerdendir.

Bunlara ek olarak Secde sûresinin on altıncı ayetinde تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ “Korku ve ümit içinde rablerine ibadet ve dua etmek üzere vücutları yatak görmez, kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah için harcarlar.”⁹³⁵ şeklinde geçtiği üzere mümin kimseler korku ve ümit içerisinde Rabb’lerine ibadet etmek için vücutlarını yataktan ayıran kimselerdir. Gecelerini yalnızca Rabb’lerinin rızasını kazanmak üzere ihya eden müminler ahirette bunun mükâfâtını mutlaka alacaklardır. Bu hakikat Zümer sûresinin dokuzuncu ayetinde اَمَّنْ هُوَ قَانَتْ اَنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ (Bu adam mı,) yoksa âhiret kaygısıyla ve rabbinin rahmetine nâil olma ümidiyle gece vakitlerinde secde ederek, ayakta durarak kendini ibadete veren kişi mi (daha iyi)?” De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!” Doğrusu ancak akıl iz’an sahipleri bunu anlar.”⁹³⁶ şeklinde haber verilmektedir.

Sonuç itibariyle Ra’d sûresinin on beşinci ayetinde وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طُوعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ “Göklerde ve yerde bulunanlar ve bunların gölgeleri sabah akşam, isteseler de istemeseler de Allah’a secde ederler.”⁹³⁷ şeklinde geçtiği üzere kâinatta var olan her şey hatta gölgeleri dahi yaratılışları gereği daima Allah’a secde ederler. Ne var ki insan kimi zaman nankörleşerek bu secde emrini yerine getirmez. Halbuki yaratılmışların en şerefliisi olarak insanın öncelikli görevi Rabbine kulluk edip boyun bükerek secde etmesidir. Secde müminle kâfiri birbirinden ayıran en önemli ölçütlerden biridir. O halde kulun Rabbine en yakın olduğu bu anı⁹³⁸ Rahmân’ın has kullarının arasına girmek isteyen her kimse gecelerine taşımalıdır.

Allah Teâlâ, bir sonraki ayette Rahmân’ın has kullarının bir diğer özelliğini cehenneme girmemek için dua eden kimseler olarak zikretmektedir. Akabinde ise ateşinden uzak kalmak istedikleri o cehennemin sargın yapısını ve kötü bir varış yeri olduğunu dile getirmektedir.

⁹³⁵ es-Secde 32:16.

⁹³⁶ ez-Zümer 39/9.

⁹³⁷ er-Ra’d 13/15.

⁹³⁸ Müslim, *Müslim* “Salât”, 42; Suleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaûd - Muhammed Kamil Karabelli (Beyrut: Dâru’-r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2009) “Salât” 151; Nesâî, es-Sünenü ‘l-kübrâ “Salât”, 727.

2.10.4. Cehenneme Girmek İçin Dua Etmek

Allah Teâlâ, sûrenin altmış beş ile altmış altıncı ayetlerinde Rahmân'ın has kullarının dördüncü özelliği olarak onların cehennem ateşinden uzak tutulma dualarını gündeme getirmektedir. Akabinde o cehennemin “ğarâme” غَرَامًا, “müstekar” مُسْتَقَرًّا ve “mukâm” مُقَامًا oluşunu şu şekilde tasvir etmektedir: وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا “Ey rabbimiz, derler; bizi cehennem azabından uzak tut, çünkü onun azabı bitip tükenme bilmez. O cehennem ne kötü bir yerleşme ve kalma yeridir!”⁹³⁹

Bu ayette Rahmân'ın has kullarının gecelerini secde ve kıyamla geçirmelerine rağmen cehenneme atılmama noktasında kendilerini yine de garantide görmedikleri ve bu hususta Allah Teâlâ'ya niyazda bulundukları bildirilmektedir. Mümin, hayatını korku ve ümit arasında dengeli bir şekilde yaşayan kimsedir. O dünya hayatında ibadet ve taatlarıyla Allah'ın rızasına uygun bir hayat yaşamaya gayret edip Rabbinin affını ve bağışlamasını niyaz eder. Zira bilir ki cennet nimetlerine kavuşmak ancak Allah'ın ihsanı ve ikramı ile mümkündür. Bu bağlamda Mü'minûn sûresinin altmışıncı ayetinde وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَّةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ “Verdiklerini, rablerine dönecekleri inancından dolayı kalpleri ürpererek verirler.”⁹⁴⁰ şeklinde bildirildiği üzere O kimseler infak gibi birçok ameli işlerken hiçbir zaman Rabblerine döneceklerini unutmazlar ve bu onların kalplerinin ürpermesine vesile olur. Aynı şekilde mahşer ortamının tasvir edildiği ayetlerden birisi olan Kâf sûresinin otuz birinci ayetinde وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ “Allah’a itaatsizlikten sakınanlar için de cennet, iyice yakınlarına getirilecek.”⁹⁴¹ şeklinde muttakî kimseler için cennetin yakınlaştırılacağı haber verilmektedir. İşte Rahmân'ın has kulları bu kimselerden olabilmek için Rabblerine daima dua ederler. Nitekim Abdullah b. Mes'ûd'dan (ö. 32/652-53) (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuşur: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَلَا أُخْبِرُكُمْ مَن يَحْزَمُ عَلَى النَّارِ» أَوْ مَن تَحْزَمُ عَلَيْهِ النَّارُ عَلَى كُلِّ قَرِيبٍ هَيِّنٍ سَهْلٍ “Kendisi cehennem ateşine, cehennem ateşi de kendisine haram olan kişiyi size bildireyim mi? Cana yakın, ağırbaşlı, yumuşak huylu, kolaylaştırıcı kimse.”⁹⁴²

Ğarâme, müstekar ve mukâm kelimeleri hakkında kavramlar bölümünde bilgi verildiğinden burada tekrar o detaylara yer verilmeyecektir. Şu kadar var ki her üç kelime de

⁹³⁹ el-Furkân 25/65-66.

⁹⁴⁰ el-Mü'minûn 23:60.

⁹⁴¹ Kâf 50/31. Benzer ayetler için bk. eş-Şuarâ 26/90; et-Tekvîr 81/13.

⁹⁴² Tirmizî, es-Sünen “Sıfatü'l-kıyâme”, 45.

cehennemin birer vasfı olarak oranın ebedi ve çok kötü bir varış yeri olduğunu ifade etmektedir. Sonuç olarak bu iki ayet gibi birçok ayette inkarcıların, müşriklerin ve münafıkların ebedî olarak kalacakları yerin cehennem olduğu haber verilmektedir. O gün onlar için hiçbir özrün geçerli olmayacağı gibi ne teklif ederlerse etsinler kabul edilmeyeceği de unutulmamalıdır.

Allah Teâlâ, Rahmân'ın has kullarına ait dört özelliği zikrettikten sonra bir sonraki ayette onların beşinci özelliklerini ekonomik bir boyutta ele almaktadır. Sûrenin altmış yedinci ayetinde Rahmân'ın has kullarının bu özellikleri, infakta itidal sahibi olup orta yolu tutmak şeklinde zikredilmektedir.

2.10.5. İnfakta İtidal Sahibi Olup Orta Yolu Tutmak

Sûrenin altmış yedinci ayetinde Rahmân'ın has kullarının beşinci özellikleri olarak Allah'ın kendilerine bahsettiği nimetlerden tasarrufta bulunurken nasıl bir tutum sergiledikleri gündeme getirilmektedir. Bu bağlamda onların ne aşırıya kaçıp israf ederek ne de cimrilik yapıp hiç infak etmeyerek tasarrufta bulunmadıklarını, bunların aksine ikisinin arasında dengeli bir tutum sergiledikleri ifade edilmektedir. İlgili ayetin metni ve meali şu şekildedir: وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا

“Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur.”⁹⁴³

Bu ayette Rahmân'ın has kullarının itidal üzere olmalarının ilk sebebi, israf sahibi olmamaları olarak ifade edilmektedir. İsfraf, sözlükte haddi aşmak anlamına gelmekle beraber inanç, söz ve davranışta dinin, akıl veya örfün uygun gördüğü ölçülerin dışına çıkmayı, özellikle mal veya imkânları meşrû olmayan amaçlar için saçıp savurmayı ifade etmektedir.⁹⁴⁴ İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre israf, Allah'a isyanın söz konusu olduğu hususlarda tasarrufta bulunmaktır. Cimrilik ise Allah'ın hakkından engellemek, alıkoymaktır.⁹⁴⁵ İbn Mücâhid'den rivâyet edilen şu söz bu manayı açıklar niteliktedir: “Bir kimsenin Ebu Kubeys dağı kadar altını olsa ve bunun tamamını Allah yolunda infak etse bu israf olmaz. Ancak Allah'a isyan konusunda bir ölçek dahi harcasa bu israf olur.”⁹⁴⁶ Bütün bunlardan anlaşılan şudur ki bir tasarrufun israf olması verilen malın sadece miktarıyla değil daha çok kime ne için ve ne kadar verildiğiyle alakalıdır.

⁹⁴³ el-Furkân 25/67.

⁹⁴⁴ İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, 2/716; Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 12/278; Cengiz Kallek, “İsfraf” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2001).

⁹⁴⁵ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/272; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/298; Râzî, “Mefâtihu'l-Ğayb”, 24/482; İbn Kemal Ahmed Kemalpaşazade, *Tefsiru İbn Kemal Paşa*, thk. Mahir Edib Habuş (İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 2018), 7/352.

⁹⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/482.

“S-r-f” س-ر-ف kökünden kelimeler Kur’ân’da yirmi dört ayette yer almaktadır.⁹⁴⁷ Bu

ayetlerde israfın dört farklı anlamda kullanımı söz konusudur. Bunlardan ilki israfın tevhit inancından saparak Allah hakkında ve diğer dini meselelerde hakikatle ilgisi olmayan iddialarda bulunup İslâm’a ve Müslümanlara karşı inatçı ve saldırgan olmayı ifade etmesidir.⁹⁴⁸

İkinci olarak israf kelimesi, Zümer sûresinin elli üçüncü ayetinde أَفَلَا يَٰٓعِبَادِیَ الَّذِیْنَ أَسْرَفُوا

“De ki (Allah şöyle buyuruyor): عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ

“Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.”⁹⁴⁹ şeklinde geçtiği anlamdır. Bu ayette israf, kişinin günahta ve isyanda ileri gitmesi sebebiyle kendine kötülük etmesi anlamına gelir.

Üçüncü olarak israf, En’âm sûresinin yüz kırk birinci ayetinde وَهُوَ الَّذِیْ أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَّعْرُوشَاتٍ

وَعَبَرٍ مَّعْرُوشَاتٍ وَالنَّحْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكْثُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَانَ مَتَشَابِهًا ۖ وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا

تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ “Çardaklı ve çardaksız bağları, değişik ürünleriyle hurmaları, ekinleri,

birbirine benzeyen ve benzemeyen biçimlerde zeytin ve narları meydana getiren O’dur. Her biri ürün verdiğinde ürününden yiyin; hasat günü de hakkını verin, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.”⁹⁵⁰ şeklinde yer aldığı üzere helal olan nimetlerin haram kılınması

manasındadır. Ayrıca İsrâ sûresinin otuz üçüncü ayetinde وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِیْ حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ

“Haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيٍّ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا

dokunulmaz kıldığı cana kıymayın. Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik;

ancak o da öldürme hususunda sınırı aşmasın; çünkü o, yeterince yardıma mazhar olmuştur.”⁹⁵¹ şeklinde belirtildiği üzere haksız yere masum bir kimsenin öldürülmesi gibi dinin

hükümlerine muhalefet etmek manasına da gelmektedir.

Dördüncü olarak ise israf Nisâ sûresinin altıncı ayetinde وَابْتَئُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ

أَسْتَمْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْعِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ

“Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا

⁹⁴⁷ Abdulbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfêhres*, 349-350.

⁹⁴⁸ Ayetler için bk. el-A’râf 7/81; Yûnus 10/83; eş-Şuarâ 26/151-152; Yâsîn 36/19.

⁹⁴⁹ ez-Zümer 39/53.

⁹⁵⁰ el-En’âm 6/141. Benzer ayet için bk. el-A’râf 7/81.

⁹⁵¹ el-İsrâ 17/33.

deneyin; eğer onların yeterli fikrî olgunluk düzeyine eriştiklerini tespit ederseniz hemen mallarını kendilerine verin, büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin. Zengin olan (veli) yetim malına tenezzül etmesin, yoksul olan da kararınca yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun; hesap sorucu olarak da Allah yeter.”⁹⁵² şeklinde yer aldığı manadadır. Bu ayette israf, kişinin kendi sorumluluğu altındaki mal veya imkanlarda amacının dışında farklı amaçlarla tasarrufta bulunmasını ifade etmektedir.⁹⁵³

Ayette yer alan “lem yekturû” وَمَ يَفْتُرُوا ifadesi ise, “(Rahmânın has kulları) cimrilik de yapmazlar.” manasına gelip Rahmân’ın has kullarının bu ayetteki ikinci özelliğidir. “K-t-r”-ق-ر kökünden kelimeler Kur’ân’da beş ayette⁹⁵⁴ yer alıp bu kalıpta sadece Furkân sûresinin altmış yedinci ayetinde zikredilmektedir.⁹⁵⁵

Cimrilik, kişinin mal biriktirme tutkusuyla karşılıksız harcama ve hayır yapmaktan kaçınma eğilimini ifade eder.⁹⁵⁶ Kur’ân’da cimrilik anlamına gelen ayrıca “şuhha” شح fiili ile “b-h-l” بخل kökünden türeyen kullanımlar yer almaktadır. Şuhha kökünden gelen kelimeler Kur’ân’da dört ayette beş defa yer almaktadır. Bunlardan bir ayette⁹⁵⁷ “eş-Şuhha” الشُّحُّ, iki ayette⁹⁵⁸ “Şuhha” شح ve bir ayette⁹⁵⁹ ise iki defa “eşihhaten” أَشِحَّةً şeklinde gelmektedir.⁹⁶⁰ Şuhha, insanın kendisini alçak düşürecek derecede bencil ve mala düşkün olması şeklinde tarif edilmiştir. “B-h-l” kökünden gelen kullanımlar ise Kur’ân’da on dokuz ayette⁹⁶¹ yer alıp kişinin kendi malını hayır yoluna harcamaktan kaçınması şeklinde tarif edilmiştir.⁹⁶²

Rahmân’ın has kullarının israftan ve cimrilikten uzak durarak benimsedikleri orta yol ise وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا “Harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur” şeklinde tarif edilmektedir.

⁹⁵² en-Nisâ 4/6.

⁹⁵³ Detaylı bilgi için bk. Kallek, “İsraf”.

⁹⁵⁴ Ayetler için bk. el-Furkân 25/67; Yûnus 10/26; el-Abese 80/41; el-İsrâ 17/100; el-Bakara2/236.

⁹⁵⁵ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfêhres*, 533.

⁹⁵⁶ Mustafa Çağrı, “Cimrilik” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1993), 8/4.

⁹⁵⁷ Ayet için bk. en-Nisâ 4/128.

⁹⁵⁸ Ayetler için bk. el-Haşr 59/9; et-Tegâbün 64/16.

⁹⁵⁹ Ayet için bk. el-Ahzâb 33/19;

⁹⁶⁰ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfêhres*, 375.

⁹⁶¹ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfêhres*, 115.

⁹⁶² Detaylı bilgi için bk. Çağrı, “Cimrilik”, 8/4.

Bütün bu anlamlar gösteriyor ki mümin, her zaman aşırılıktan kaçınmalı ve hayatının her alanında itidali elden bırakmamalıdır. Allah'ın insanoğluna bahsettiği başta mal olmak üzere sağlık, zaman ve makam gibi her şeyin israfı mümkün olabilmektedir. Bu anlamda mümin, Rahmân'ın has kulları arasına katılabilmek için alınan abdestten⁹⁶³ yenilen yiyeceklere, maddi birikimin tasarrufundan⁹⁶⁴ giyinilen elbiseye ve sağlıktan geçen vakte kadar⁹⁶⁵ hayatın her alanında müsrif olmaktan kaçınmakla ancak mümkün olduğunu bilmesi gerekmektedir.

Allah Teâlâ, bunlardan sonra sûrenin altmış sekiz ve altmış dokuzuncu ayetlerinde Rahmân'ın has kullarının altıncı özelliği olarak şirkten uzak olduklarını, yedinci özelliği olarak haksız yere hiçbir cana kıymadıklarını ve sekizinci özelliği olarak, zinadan uzak olduklarını zikrederek bunları işleyen kimsenin feci akıbetini gündeme getirmektedir. İlgili ayetlerin metni ve meâli şu şekildedir: وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ

“Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak. Kıyamet gününde ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır.”⁹⁶⁶ Bu ayetin Amr b. Şurahbîl (ö. 63/683) tarafından rivayet edilen şu rivayeti tasdik etmek için indiği zikredilmektedir:⁹⁶⁷ قَالَ عَبْدُ

اللَّهِ قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ الذَّنْبِ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ؟ قَالَ: (أَنْ تَدْعُوَ لِلَّهِ نِدَاءً وَهُوَ خَلْقُكَ). قَالَ: ثُمَّ أَيٌّ؟ قَالَ: (ثُمَّ أَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ

Abdullah b. Mes'ûd dediki: “Bir adam: Ya

Rasûlallah Allah katında en büyük günah nedir? Rasûlullah: “Seni yaratan O olduğu halde O'na ortak koşmandır.” (diye cevap verdi.) Adam: “Sonra hangisidir?” diye sordu. Rasulullah (s.a.v.): “Seninle birlikte yemek yer korkusuyla evlâdını öldürmendir.” diye cevap verdi. Adam: “Sonra hangisidir?” diye sorunca Rasûlullah (s.a.v.): “Komşunun hanımı ile zina etmendir.”

⁹⁶³ Abdullah b Amr (r.a.) anlatıyor: Bir gün Sa'd b. Ebî Vakkâs abdest alırken Rasûlullah (s.a.v.) ona rastladı ve “Bu ne israf?” diye sordu. Sa'd : “Abdestte de mi israf olur?” diye sorunca Rasûlullah (s.a.v.); “Evet, akan bir nehirden abdest alsan dahi israf olur.” diye cevap verdi. Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, ed. Şu‘ayb el-‘Arna‘ût (y.y.: Dâru’-r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 2009) “Tahâret”, 48.

⁹⁶⁴ Abdullah b. Abbas’tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Beş şeyden önce beş şeyin kıymetini bil: Yaşlılıktan önce gençliğin, hastalıktan önce sağlığının, fakirlikten önce zenginliğinin, meşguliyetten önce boş vaktinin, ölümden önce hayatının.” Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1422), 4/341.

⁹⁶⁵ İbn Abbas’tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “İki nimet vardır ki, insanların çoğu bu nimetleri kullanmakta aldanmıştır: Bunlar sıhhat ve boş vakittir.” Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî* “Rikâk”, 1.

⁹⁶⁶ el-Furkân 25/68-69.

⁹⁶⁷ Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe, *Musned İbn Ebî Şeybe*, thk. Ahmed b. Ferîd ‘Âdil b. Yûsuf (Riyad: Dâru’l-Vaţan, 1997), 2/1/165; Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî* “Diyât”, 91; et-Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 8/252.

şeklinde cevap vermiştir.”⁹⁶⁸ Ayetin ve hadisin ortak noktası her ikisinin de büyük günahları içeriyor oluşudur. Altmış sekizinci ayette zikredilen üç özellik ayrı başlıklar halinde ele alınacaktır.

2.10.6. Şirk Koşmamak

Allah Teâlâ, sûrenin altmış sekizinci ayetinde ilk olarak Rahmân'ın has kullarının altıncı özellikleri bağlamında şirk üzere olmadıklarını *وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ* “Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar” şeklinde bildirmektedir. İslam dininin ilk ilahi öğretisi Allah'ı birlemek yani O'ndan başkasına kulluk etmeyip O'na şirk koşmamaktır. Şirke bulaşmayıp tevhide sarılmakla ilgili oldukça fazla ayet vardır.⁹⁶⁹ Şirk konusu müstakil bir çalışmanın konusu olacağından bu kadarıyla yetinilecektir.

2.10.7. Hiçbir Cana Haksız Yere Kıymamak

Allah Teâlâ, sûrenin altmış sekizinci ayetinde ikinci olarak Rahmân'ın has kullarının yedinci özelliklerini *وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ* “Allah'ın dokunulmaz kaldığı insan hayatına kıymazlar.” şeklinde, hiçbir cana haksız yere kıymamak olarak ifade etmiştir. Haksız yere cana kıymama konusu Kur'an'ın üzerinde durduğu önemli konulardan bir tanesidir. Bu minvaldeki ayetler ve hadisler âlimlerin üzerinde yoğun çaba sarfederek kısas, cihat ve intihar gibi asıllarda ittifak edilmişken, ta'zir cezalarının uygulanışı gibi meselelerde farklı hükümlere varmalarına sebep olmuştur. Bu müstakil bir çalışmanın konusu olacağından o detaylara girilmeyecektir.⁹⁷⁰

Ayette yer alan “harrame” *حَرَّمَ* fiili, muhterem kılmak ve saygın kılmak gibi anlamlara gelmektedir. Bu kullanımın bir benzeri “el-mescidü'l-harâm”⁹⁷¹ *المَسْجِدُ الْحَرَامُ*, “el-meş'aru'l-

⁹⁶⁸ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*“Diyât”, 91; Müslim, *Müslim*“İmân”, 37.

⁹⁶⁹ Ayetler için bk. el-Bakara 2/21, 83, 172; el-Âl-i İmrân 3/51, 64; en-Nisâ 4/36, 48, 116; el-Mâide 5/72, 117; el-En'âm 6/19, 56, 102, 151; el-A'râf 7/33, 59, 65, 70, 73, 85; et-Tevbe 9/31; Yûnus 10/3, 104; Hûd 11/2, 26, 50, 54, 61, 62, 84, 87, 123; Yûsuf 12/38, 40; er-Ra'd 13/36; İbrâhim 14/10; el-Hicr 15/99; en-Nahl 16/36, 114; el-İsrâ 17/23; el-Kehf 18/26, 110; Meryem 19/36, 65; Tâhâ 20/14; el-Enbiyâ 21/25, 92; el-Hac 22/26, 31, 77; el-Mü'minûn 23/23, 32; en-Nûr 24/55; en-Neml 27/45, 91; el-'Ankebût 29/8, 16, 17, 36, 56; Lokmân 31/13, 15; Yâsîn 36/22, 61; ez-Zümer 39/2, 11, 14, 17, 64, 66; el-Mü'min 40/66; Fussilet 41/14; ez-Zuhruf 43/64; el-Ahkâf 46/21; ez-Zâriyât 51/56; en-Necm 53/62; en-Nûh 71/3; el-Cin 72/2; el-Beyyine 98/5; el-Kureyş 106/3; el-Kâfirûn 109/2, 5; el-İhlâs 112/1.

⁹⁷⁰ Bu konuda bk. Mehmet Köroğlu, “İslam Hukukunda Ölüm Cezasını Gerektiren Suçlar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (Haziran 2015), 214-238.

⁹⁷¹ Ayetler için bk. el-Bakara 2/144, 149, 150, 191, 196, 217, el-Mâide 5/2; el-Enfâl 8/34; et-Tevbe 9/7, 19, 28; el-İsrâ 17/1; el-Hac 22/25; el-Feth 48/25, 27.

harâm”⁹⁷² الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ, “eş-şehru’l-harâm”⁹⁷³ الشَّهْرُ الْحَرَامُ ve “el-beytü’l-harâm”⁹⁷⁴ الْبَيْتُ الْحَرَامِ şeklinde çeşitli ayetlerde de yer almaktadır.

Şu kadar var ki Mâide sûresinin otuz ikinci ayetinde مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَآئِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ *“İşte bundan dolayı İsrâiloğulları’na şöyle yazmıştık: “Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.” Şüphesiz peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler. Ama bundan sonra da onların çoğu yeryüzünde taşkınlık göstermektedirler.”*⁹⁷⁵ şeklinde yer aldığı üzere İslam bir canı korumayı bütün insanlığı korumakla, bir cana haksız yere kıymayı da bütün insanlığa kıymakla eş değer tutmuştur. Bunun elbette birçok hikmeti vardır. Haksız yere insanların birbirlerini öldürdüğü toplumlarda cinayetler artar, insanlar birbirlerine düşer ve o toplumunda fesat yaygınlaşır. Bundan dolayı insanların canına haksız yere kıyma yasağı, İslam’dan önceki dinlerde de var olup insanlık tarihi kadar eskidir. Bu hakikat, En’âm sûresinin yüz elli birinci ayetinde قُلْ تَعَالَوْا أَنَا ذُنُوبٌ قَدْ كُنتُ فِيهِ وَالْإِنْسَانُ لِرَبِّهِ خَفِيلٌ أَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ قَوْلٍ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ إِنَّهُ كَانَ صَاحِبِ الظُّلُمَاتِ قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ الزِّنَىٰ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنٌ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَٰلِكُمْ وَصِيَّتُكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ *“De ki: Gelin, rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya iyilik edin. Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; biz, sizin de onların da rızkını veririz. Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın yasakladığı cana kıymayın. İşte bunları Allah size emretti; umulur ki düşünüp anlırsınız.”*⁹⁷⁶ şeklinde yer almaktadır.

Can, Allah Teâlâ’nın kuluna vermiş olduğu bir emanettir. Kişinin de daima bu emanete sahip çıkıp ve onu koruması gerekmektedir. Buradan hareketle kişinin başkasının canına haksız yere kıyması nasıl günahsa kendi canına kıyması (intihar) da aynı şekilde günahdır ve haramdır. Bu konuda çeşitli ayetler⁹⁷⁷ olmakla beraber Ebû Hureyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: فِي يَدِهِ يَتَوَجَّأُ بِهَا فِي بَطْنِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدًا مَحْلَدًا فِيهَا أَبَدًا. وَمَنْ شَرِبَ

⁹⁷² Ayet için bk. el-Bakara 2/198.

⁹⁷³ Ayetler için bk. el-Bakara 2/194, 217; el-Mâide 5/2, 97.

⁹⁷⁴ Ayetler için bk. Mâide 5/2, 97.

⁹⁷⁵ el-Mâide 5/32.

⁹⁷⁶ En’âm 6/151. Ayrıca bk. el-Bakara 2/84; el-İsrâ 17/33.

⁹⁷⁷ Ayetler için bk. el-Bakara 2/195; en-Nisâ 4/29.

uygun hiçbir konuda sana karşı gelmeyecekleri hususunda sana biat etmeye geldiklerinde onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Kuşkusuz Allah bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.”⁹⁸⁶ şeklinde büyük günahlar arasında zikredilmektedir.⁹⁸⁷

Zina kelimesinin yer aldığı diğer iki ayet ise Nûr sûresinin ikiyle üçüncü ayetleri olup, Nûr sûresinin ikinci ayetinde *الرَّائِيَةُ وَالرَّائِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةً جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَيَشْهَدَ عَذَابُهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ* “Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah’a ve âhiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın. Mü’minlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun.”⁹⁸⁸ şeklinde zina suçunu işleyen erkek ve kadına diğer şartlarında gerçekleşmesi durumunda uygulanacak hadd cezasının yüz celde (sopa) olduğu bildirilmektedir. Nûr sûresinin üçüncü ayetinde ise *الرَّائِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحَرِّمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ* “Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir, zina eden kadınla da ancak zinakâr veya müşrik bir erkek evlenir. Bu müminlere haram kılınmıştır.”⁹⁸⁹ şeklinde zina suçunu işleyen kimselerin ancak kendileri gibi bu suçu işleyenlerle evleneceği ifade edilmektedir.

Allah Teâlâ, bunların ardından zikredilen üç büyük günahı işleyen kimselerin mutlaka ceza olarak karşılıklarını göreceklarını, kıyamet gününde azabın onlar için katlanacağını ve alçaltılmış olarak o azabın içerisinde ebedî olarak kalacaklarını haber vermektedir. Ayetin son cümlesinde ve sûrenin altmış dokuzuncu ayetinde *وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ* “Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak. Kıyamet gününde ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır.”⁹⁹⁰ şeklinde bu bilgilere yer verilmektedir. Her iki ayette yer alan kullanımlar ayrı ayrı ele alınacaktır.

a. Ayette yer alan “esâmen” *أَسْمًا* kelimesi Kur’ân’da sadece burada yer alıp günahın karşılığı⁹⁹¹ anlamına gelmektedir. Bazıları bu kelimenin cehennemde yer alan bir vadi olduğunu

⁹⁸⁶ el-Mümtehhine 60/12.

⁹⁸⁷ Ayrıca bk. Furkân 25/68.

⁹⁸⁸ en-Nûr 24/2.

⁹⁸⁹ en-Nûr 24/3.

⁹⁹⁰ el-Furkân 25/68-69.

⁹⁹¹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Mısrî, *Tefsîrû l-Kur’ân*, thk. Miklos Muranyi (Beirut: Dâru l-Ğarbi l-İslâm, 2003), 2/49; Ebû ‘Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzû l-Kur’ân*, 2/81; İbn Kuteybe, *Garîbu l-Kur’ân*, 315; Taberî, *Câmiu l-beyân*, 19/303; Sicistânî, *Nüzhetü l-Kulûb*, 71.

da söylemişlerdir.⁹⁹² Her iki anlama göre de bu günahları işleyen kimselerin mutlak surette cezalandırılacakları sonucu ortaya çıkmaktadır.

b. Furkân sûresinin altmış dokuzuncu ayetinde yer alan *يَوْمَ الْقِيَمَةِ*

“Kıyamet gününde ona azabı kat kat verilecek” ifadesi ise birçok ayette⁹⁹³ zikredilen iyiliklerin karşılıklarının katlanacağı ancak günahların karşılıklarının katlanmayacağı bilgisiyle beraber anlaşılmalıdır. Buradan hareketle bu ifade bir günahın cezasının katlanarak verileceği değil; şirk, katil, zina gibi suçların cezalarının birbirine ekleneceği şeklinde anlaşılmıştır.⁹⁹⁴

c. Ayetin son cümlesi olan *وَيُخَذُّ فِيهِ مُهَانًا* “Ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî

kalacaktır.” ifadesindeki “mühânen” *مُهَانًا* kelimesi hor ve hakir düşürülerek, alçaltılmış ve zelil edilmiş anlamlarına gelir.⁹⁹⁵ Bu ve öncesindeki ifadeler zikredilen günahları işleyen kimselerin bir sonraki ayette istisna edilen tövbe edip salih amel işlemeyen kimseler olmaları durumunda ateş içerisinde sürekli kalacaklarını göstermektedir.

Nitekim bu kimselerin ateşte ebedî olarak kalacakları ifadesi ayrıca Hafs kıraatinde kıyasa aykırı olarak okuyuşa yansımaktadır. Şöyle ki müfred, müzekker, gaib ve muttasıl olan zamirler okunuşta kendisinden önceki harfîn harekesine tabidirler. Üzerinde durulmadan vasledilerek okunduklarında zamirden önceki harf harekeli ise zamir uzatılarak okunur.⁹⁹⁶ Eğer zamirden önceki harf sakın olursa, bu durumda zamir uzatılmadan okunur. Kur’ân’da bu kaidenin istisnası olan tek okunuş bu ayettedir. Uzatılmaması gereken zamir, azabın ebediliğine işaret etmek üzere uzatılarak okunmaktadır.⁹⁹⁷

Allah Teâlâ Rahmân’ın has kullarının üç özelliği olan şirk işlememek, haksız yere cana kıymamak ve zina işlememek vasıflarını zikrettikten sonra bu günahları işleyen kimselerin feci akıbetlerini zikretmişti. Şimdi ise bu üç günahı işlemesine rağmen; işledikleri günahlara karşılık tövbe edip, şirk koşmak gibi bir inançsızlığa karşılık yalnızca Allah’a iman ederek bunların sonucunda salih amel işleyen kimselerin durumundan bahsetmektedir. Esasında altıncı, yedinci ve sekizinci özelliklerinin bir detayı olan bu konuyu, Rahmân’ın has kullarının bir özelliği de;

⁹⁹² Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru’l-imâm Mücâhid b. Cebr*, 507; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/240; San’ânî, *Tefsîru Abdirrezzâk*, 2/458.

⁹⁹³ Ayetler için bk. en-Nisâ 4/40; el-En’âm 6/160; eş-Şûrâ 42/40.

⁹⁹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/294; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, 2/550; Tîbî, *Hâşiyetü’t-Tîbî*, 11/293.

⁹⁹⁵ Semerkandî, *Bahrü’l-’ulûm*, 2/545; Sem’ânî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 4/34; Kirmânî, *Lübâbü’t-tefâsîr*, 1803.

⁹⁹⁶ “yerdahu” *يرضه* kelimesindeki zamir, bu kuralın istisnasıdır.

⁹⁹⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 467; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kırâ’ât*, 1/177; Nisâbü’rî, *el-Mebsût*, 90; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 208-209.

“İşlemiş olduğu günahlardan tövbe edip salih amel işlemek” şeklinde ayrı bir özellik olarak zikredilmesi uygun görülmüştür.

Ayetin sebebi nüzulü bağlamında şu rivayet zikredilmektedir.

عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ: نَزَلَتْ آيَةٌ مِنْ تَبَارَكَ بِالْمَدِينَةِ فِي شَأْنِ قَاتِلِ حَمْرَةَ وَحِشِي وَأَصْحَابِهِ كَانُوا يَقُولُونَ: اَنَا لَنَعْرِفَ الْإِسْلَامَ وَفَضْلَهُ فَكَيْفَ لَنَا بِالتَّوْبَةِ وَقَدْ عَبْدْنَا الْأَوْثَانَ وَقَتَلْنَا أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ وَشَرَبْنَا الْخُمُورَ وَنَكَحْنَا الْمُشْرَكَاتِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِمْ {إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ} فَأَبْدَلَهُمُ اللَّهُ يَقْتَالُ الْمُسْلِمِينَ قَتَالَ الْمُشْرِكِينَ وَنِكَاحَ الْمُشْرَكَاتِ نِكَاحَ الْمُؤْمِنَاتِ وَبِعِبَادَةِ الْأَوْثَانَ عِبَادَةَ اللَّهِ

Said b. Cübeyr'den nakledildiğine göre, Hamza'nın katili Vahşi ile arkadaşları hakkında Medine'de Tebârike sûresinden bir ayet inmişti. Onlar: “Şüphesiz biz İslâm'ı ve faziletini biliyoruz. Ancak bizler putlara tapmış, Muhammed'in (s.a.v.) sahabelerini öldürmüş, içki içmiş ve müşriklerle evlenmiş iken bizim için tevbe nasıl olur?” dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, o kimseler hakkında: “*Ancak tevbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.*”⁹⁹⁸ ayeti indirildi. Böylece Allah Teâlâ, Müslümanların öldürülmesini müşriklerin öldürülmesi ile, müşrik kadınlar ile olan nikahlanmalarını mümineler ile ve putlara ibadet etmelerini kendisine ibadet ile değiştirdi. Yani sûrenin altmış sekizinci ayetinde yer alan şirk, adam öldürme ve zina amelleri tövbe, iman ve salih amel ile değiştirilerek ifade edilmiş oldu.⁹⁹⁹

2.10.9. Tövbe Edip İman ve Salih Amel Sahibi Olmak

Allah Teâlâ, haber vermiş olduğu akıbeti yaşamamanın ancak tevbe edip iman ederek salih amel işlemekle mümkün olduğunu sûrenin yetmişinci ayetinde *صَالِحًا* *إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا* şeklinde haber vermektedir. Zikredilen bu üç husus kişiyi o akıbeti yaşamaktan kurtardığı gibi ayetin ikinci cümlesinde *“Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.”* şeklinde buyrulduğu üzere ikinci bir mükâfat olarak seyyiâtlarının hasenâta çevrileceğini müjdelemektedir. Ayetin bu ifadesi birkaç şekilde yorumlanmıştır.

⁹⁹⁸ el-Furkân 25/70.

⁹⁹⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/683; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/310; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 6/278.

¹⁰⁰⁰ el-Furkân 25/70.

a. *يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ*. “Allah onların seyyiâtını hasenâta çevirir.” ifadesi Allah, onların

tevbe etmezden önce işledikleri kötülüklerden doğan günahlarını sevaba çevirir ve kıyamet gününde bu kötülüklerle iyilikmiş gibi karşılık verir manasındadır.¹⁰⁰¹ Bu izaha göre kişilerin işlemiş oldukları günahlar silinmekle kalmayıp hasenata dönüşmektedir. Bir yorum olarak kabul edilmekle beraber hakikatin böyle olacağını düşünmek pek mümkün değildir.

b. Bu ifade, Allah Teâlâ onların tevbe etmezden önceki kötü hallerini tevbe ile beraber iyi hallere çevirir manasındadır. Böylece artık şirk koşmak yerine yalnızca Allah’a inanırlar. Ve isyan üzere olan amellerini iyiliğe çevirirler. Bu da dünyada farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Tevbe etmezden önce müminleri haksız yere öldürmelerini, müşrikleri öldürmeye ve işlemiş oldukları zina amelinin, iffet ile namusa çevirmek bu kabildendir.¹⁰⁰²

c. Bu ifade, onların günahlarının yalnızca affedileceği ancak iyiliklere çevrilmeyeceği manasındadır. Nihayetinde var olan günahların affedilmesi de bir yönüyle hallerinin iyiye çevrilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu yorum ikinci yaklaşımla yakın anlam içermektedir.¹⁰⁰³

Allah Teâlâ, ayetin son cümlesinde rahmetinin ve merhametinin bir gereği olarak samimi bir şekilde kendisine yönelip tevbe eden ve bunu salih amellerle destekleyen her kişinin tevbesini kabul edeceğini ilan etmektedir. Bu ayet nazil olduğunda Rasûlullah (s.a.v.) nasıl sevinmişse¹⁰⁰⁴ kıyamete kadar da her bir kimse için de asla karamsarlığın söz konusu olmaması gerektiği mesajını bütün insanlığa vermektedir.

Allah Teâlâ, bu ayetteki manayı kuvvetlendirmek suretiyle sûrenin yetmiş birinci ayetinde *وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا* “Evet, kim tövbe edip erdemli davranırsa bu durumda gerektiği şekilde Allah’a yönelmiş olur.”¹⁰⁰⁵ şeklinde bu defa sadece tevbe ve salih amel kavramlarını gündeme getirmektedir. Önceki ayette zikredilenlerin, altmış sekizinci ayette zikredilen üç büyük günahı karşıladıklarını kabul edecek olursak bu ayette söz müşriklerden ayrı olarak iman sahibi olanların tevbesine yöneliktir denilebilir.

Nitekim tevbe yalnızca şirk ve küfür gibi günahlar sebebiyle değil küçük büyük her hata için yapılabilmektedir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, inanan veya inanmayan herkesi tevbeyle

¹⁰⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/310; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/139.

¹⁰⁰² Taberî, *Câmiu'l-beyân* 'an, 19/310; Râzî, “Mefâtihu'l-Ğayb”, 24/484.

¹⁰⁰³ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 4/103.

¹⁰⁰⁴ İbn Abbas'tan (r.a.) nakledildiğine göre O şöyle demiştir. *إِلَّا مَنْ تَابَ وَأَمِنَ* ayeti nazil olduğu vakit Hz. Peygamber'i o zamana kadar hiç bu kadar neşeli görmemiştim. Bir de *فَتَحْنَا لَكَ فِتْحًا مُبِينًا* ayetinde bu kadar sevinmişti. bk. Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 6/279.

¹⁰⁰⁵ el-Furkân 25/71.

davet etmektedir. Sonuç olarak inanmayan kimselerin tevbesi İslam'ı seçmesi olacakken, inananların tevbesi ise günahkâr halinden vazgeçmesi olacaktır. Bundan sonra ise hem İslam'a yeni giren hem de günahından dönen kişilerden salih amelle durumlarını düzeltmeleri istenmektedir.¹⁰⁰⁶ İşte Rahmân'ın has kullarının bir özelliği de imanının bir gereği olarak günahlarına tevbe edip salih amellerle Rabbine yönelmesidir.

Allah Teâlâ, bunların akabinde sûrenin yetmiş ikinci ayetinde وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا “Yine anılan o iyi kullar, asılsız şeylere şahitlik etmezler; boş ve mânasız davranışlarla karşılaştıklarında onurluca çekip giderler.”¹⁰⁰⁷ şeklinde Rahmân'ın has kullarının onuncu ve on birinci özelliklerini gündeme getirmektedir. Sosyal hayat ile ilgili olan bu özellikler yalan yere şahitlik yapmamak ve batıl işlerle uğraşmamak şeklinde iki başlıkta ele alınacaktır.

2.10.10. Yalan Yere Şahitlik Yapmamak

Allah Teâlâ, Furkân sûresinin yetmiş ikinci ayetinde Rahmân'ın has kullarının ilk özelliğini وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ “O iyi kullar, asılsız şeylere şahitlik etmezler.” şeklinde yalan yere şahitlik yapmamaları olarak bildirmektedir. Sosyal hayat içerisinde toplum nizamını bozup insanları birbirlerine düşüren en büyük fenalıklardan birisi de yalancılık ve yalan yere şahitlik yapmaktır. Ayette yer alan “ez-zûr” الزُّور kelimesinin kullanımına dair Kur'an'a karşı yapılan iftirâlar bölümünde (Furkân sûresinin dördüncü ayeti) detaylı bir şekilde yer verildiğinden burada o konuya tekrar girilmeyecektir. Şirk, yalan, şarkı¹⁰⁰⁸ ve aslı itibarıyla batıl olan bir şeyin güzel gösterilmesi¹⁰⁰⁹ gibi manalara gelen “ez-zûr” kavramı bu defa Rahmân'ın has kullarının bir özelliği olarak gündeme getirilmektedir. Kelimenin kök anlamından hareketle konu iki şekilde ele alınabilir. İlki ez-zûr kavramının içerdiği bütün manalardan hareketle bu fiillerin işlendiği yerde bulunmamak ve onlara şahit olmamaktır. İkincisi ise doğrudan yalancı şahitlik şeklinde bu işi işlememektir. Bu iki mana üzerinden Kur'an'daki diğer kullanımları tespit edilebildiği kadarıyla aktarılmaya çalışılacaktır.

a. Bu kullanımdan maksat yalanın, günahın ve zûrun kapsama giren bütün çirkinliklerin bulunduğu ortamda yer alıp bunlara şahit olmakla ilgili olabilir. Nitekim bu

¹⁰⁰⁶ Yusuf Topyay, *Kur'an'da İbâdet Açısından İstiğfar ve Tevbe İlişkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 91.

¹⁰⁰⁷ el-Furkân 25/72.

¹⁰⁰⁸ Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî en-Nisâbü'rî, *el-Vasît fî tefsîri 'l-Kur'âni 'l-mecîd*, 3/348; Râzî, *Mefâtihi 'l-Gayb*, 24/486.

¹⁰⁰⁹ Taberî, *Câmiu 'l-beyân*, 17/399; Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü 'l-vecîz*, 4/200.

Bu ihtimallerin her ikisi de doğrudur. Şu kadar var ki ez-zûr ifadesini umumi düşünüp kapsamına giren her şey olarak alıp bu amellerin işlendiği yerlerde onlara şahit olmamak manası daha kapsamlı olsa gerek. Nitekim ayetin ikinci cümlesi de bu manaya işaret etmektedir. Rahmân'ın has kulları yalan, çirkin ve batıl olarak her ne günah bir yerde işlenmişse, orada kalarak işlenenlere şahit olmadıkları gibi oradan da ayrılır giderler.

2.10.11. Batıl İşlerle Uğraşmamak

Allah Teâlâ, sûrenin yetmiş ikinci ayetinde ikinci olarak *وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا* “Boş ve mânasız davranışlarla karşılaştıklarında onurluca çekip giderler.”¹⁰¹⁸ şeklinde Rahmân'ın has kullarının on birinci özelliklerini batıl ilerle karşılaştıklarında oradan güzelce ayrılmaları olarak zikretmektedir.

“el-Lağv” اللَّغْوُ ifadesi Kur’ân’da bir ayette¹⁰¹⁹ “elğav” الْعَوَا, altı ayette¹⁰²⁰ “el-lağvu/lağvi” اللَّغْوِ, üç ayette¹⁰²¹ “lağven” لَعَوًا ve bir ayette¹⁰²² “lâğiyeten” لَاغِيَةً şeklinde on bir ayette¹⁰²³ yer alıp boş ve faydasız olup terk edilmesi gereken her şey anlamına gelmektedir.¹⁰²⁴ Bu ifade aynı zamanda Rahmân'ın has kullarının ikinci özelliği olarak zikredilen sûrenin altmış üçüncü ayetinin ikinci cümlesiyle de ilişkilendirilebilir. Nitekim bazı müfessirler bu iki ayeti birlikte değerlendirip buradaki lağv ifadesine müşriklerin eziyetleri ve sataşmaları manasını vermişlerdir.¹⁰²⁵

Boş ve batıl şeylerden yüz çevirme buyruğu aynı zamanda Kasas sûresinin elli beşinci ayetinde *وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا تَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ* “Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve “Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size. Esen kalın. Bizim cahillerle işimiz yok” derler.”¹⁰²⁶ şeklinde yer almaktadır. Her iki ayette de boş ve batıl şeyler karşısında bir duruş inşa etmek sûretiyle mümin kimliği oluşturulmaktadır. Nitekim Mü'minûn sûresinin üçüncü ayetinde *وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ* “Anlamsız, yararsız söz ve

¹⁰¹⁸ el-Furkân 25/72.

¹⁰¹⁹ Ayet için bk. Fussilet 41/26.

¹⁰²⁰ Ayetler için bk. el-Bakara 2/225; el-Mâide 5/89; el-Mü'minûn 23/3; el-Furkân 25/72; el-Kasas 28/55; et-Tûr 52/23.

¹⁰²¹ Ayetler için bk. el-Vâkıa 56/25; en-Nebe 78/35; Meryem 19/62.

¹⁰²² Ayet için bk. el-Gâşiye 88/11.

¹⁰²³ Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, 650.

¹⁰²⁴ San'ânî, *Tefsîru Abdirrezzâk*, 2/459; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 4/77; Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, 401; Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'âni'l-kerîm*, 5/54.

¹⁰²⁵ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru'l-imâm Mücâhid b. Cebr*, 507; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/313; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 8/2739.

¹⁰²⁶ el-Kasas 28/55.

davranışlardan uzak dururlar.”¹⁰²⁷ şeklinde kurtuluşa eren müminlerin ikinci özelliği olarak aynı ifadeye yer verilmektedir. Aynı özelliğin gerek Rahmân’ın has kulları gerekse kurtuluşa eren müminlerin özellikleri arasında yer alması ne denli önemli bir husus olduğunu göstermektedir. İşte bunu başarabilen kişi, Allah Teâlâ’nın hem mümin hem de has kulu olma şerefine ermiş olur.

Allah Teâlâ, Furkân sûresinin hemen hemen tamamında inkarcıların Risâlet hakkındaki inkârcı tutumları ile Allah’ın ayetleri karşısındaki duyarsızlıklarını çeşitli şekillerde dile getirmiştir. Akabinde bu ayetlere karşı duyarlı olan kullarına Rahmân’ın has kulları ismini vererek özelliklerini zikretti. Sûrenin bütünlüğü esas alındığında belki en önemli özellik olarak sûrenin yetmiş üçüncü ayetinde bu hakikati; *“Kendilerine rablerinin âyetleri hatırlatıldığında o âyetler karşısında körler ve sağırlar gibi bilinçsizce davranmazlar.”*¹⁰²⁸ şeklinde dile getirmiştir.

2.10.12. Âyetlere Gönülden Kulak Vermek

Allah Teâlâ, Rahmân’ın has kullarının on ikinci özelliğini Allah’ın ayetlerini işittikleri vakit gönülden kulak verenler olarak zikretmektedir. Nitekim bazı münafık kimseler hakikate karşı kör ve sağır kesilerek görünürde onlara kulak veriyormuş gibi yapıp aslında kulak vermemekte idiler.¹⁰²⁹ Rahmân’ın has kullarının bu özellikleri sûrenin yetmiş üçüncü ayetinde *“Kendilerine rablerinin âyetleri hatırlatıldığında o âyetler karşısında körler ve sağırlar gibi bilinçsizce davranmazlar.”*¹⁰³⁰ şeklinde zikredilmektedir.

Hakiki müminlerin, Allah’ın adı ve ayetleri anıldığındaki duyarlılıkları çeşitli ayetlerde zikredilen bir husustur. Nitekim Hac sûresinin otuz beşinci ayetinde *الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ* *“Onlar öyle kimselerdir ki, Allah anıldığında kalpleri titrer.”*¹⁰³¹ şeklinde Allah’ın adını işittikleri vakit kalplerinin titrediği bilgisi yer almaktadır. Bunu yanında Enfâl sûresinin ikinci ayetinde *إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ* *“Müminler o kimselerdir ki, Allah’ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah’ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca rablerine güvenirlir.”*¹⁰³²

¹⁰²⁷ el- Mü’minûn 23/3.

¹⁰²⁸ el-Furkân 25/73.

¹⁰²⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/295.

¹⁰³⁰ el-Furkân 25/73.

¹⁰³¹ el-Hac 22/35.

¹⁰³² el-Enfâl 8/2. Benzer ayet için bk. et-Tevbe 9/124.

şeklinde Allah'ın ayetlerini işittikleri vakit kalplerinin titreyip imanlarının arttığı haber verilmektedir. Ayrıca İsrâ sûresinin yüz yedi ilâ yüz dokuzuncu ayetlerinde قُلْ أَمِنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ أَنْ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ De ki: “Siz ona inanın veya inanmayın, şu bir gerçektir ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere (Hakk'ın kelâmı) okununca derhal yüzüstü secdeye kapanırlar. Ve “Rabbimizi tesbih ederiz, rabbimizin vaadi mutlaka yerine getirilir” derler. Ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar; Kur'an onların saygısını artırır.”¹⁰³³ şeklinde kendilerine ilim verilenlerin Allah'ın ayetlerini işittikleri vakit gösterdikleri duyarlılık haber verilmektedir.

Bu ayetlerden de anlaşılacağı üzere, Allah'ın ayetlerine karşı duyarlılık konusu Kur'an'da gerek hakiki müminlerin gerekse Rahmân'ın has kullarının bir özelliği olarak zikredilmektedir. Müminin kalbi, Allah'ın ismi ve ayetleri anıldığında safâlar kesp ederken, kovulmuş olan şeytanın yolunu tutanlar onun gibi kaçacak yer ararlar. Nitekim onlar hakikate karşı kalplerini mühürlemiş, kulaklarını tıkamış gözlerine ise perde çekmiş kimselerdir.

Allah Teâlâ, bunların ardından sûrenin yetmiş dördüncü ayetinde Rahmân'ın has kullarının on üçüncü özellikleri bağlamında ilk olarak nesilleri için yaptıkları duayı gündeme getirmektedir. Akabinde ise kendilerinin muttakilerin öncüsü kılınmaları doğrultusundaki niyazlarını zikretmektedir.

2.10.13. Salih Eş ve Evlat ile Takvada Önderlik İçin Dua Etmek

Allah Teâlâ, sûrenin yetmiş dördüncü ayetinde Rahmân'ın has kullarının on üçüncü özellikleri bağlamında ilk olarak قُلْ أَرْزُوا جَنَّا وَذُرِّيَّتَنَا فَرْغَ آعَيْنِ “Onlar, “Ey rabbimiz!” derler, “Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet.” şeklinde kendileri için göz aydınlığı olacak eşler ve nesiller niyaz ettiklerini haber vermektedir. Akabinde ise وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا “Bizi gûnahtan sakınanlara öncü yap!”¹⁰³⁴ şeklindeki kendilerini muttakilere öncü kılma dualarına yer vermektedir.

Ayette yer alan مِنْ harfi cerri, beyâniye manasında olabileceği gibi ibtidâiyye de olabilir. Beyâniye manasında kabul edilirse, ayetin anlamı; “Ey Rabbimiz, bizlere göz aydınlığı olacak eşler ve zürriyetler ver!” şeklinde olmaktadır. Bu takdirde kişinin eşlerinin ve neslinin Allah'a itaat eden iyi kimseler olması niyazı söz konusudur. Eğer ibtidâiyye manasında kabul

¹⁰³³ el-İsrâ 17/107-108-109.

¹⁰³⁴ el-Furkân 25/74.

edilirse, ayetin anlamı; “*Ey Rabbimiz! eşlerimiz ve çocuklarımız sebebiyle bizlere göz aydınlığı (nimetler, mükafatlar) ver!*” şeklinde olmaktadır. Bu durumda ise bu duayı eden kimselerin eşleri ve çocukları Allah’ın rızasına uygun olarak yetişmişler buna karşılık Rablerinden bir mükâfât beklentisi söz konusudur.¹⁰³⁵ Her iki mana da doğru olmakla beraber aile ve çocuk terbiyesinde nasıl bir yol takip edileceği bu ayette ifade edilmektedir.

Kur’ân’da ayrıca Secde sûresinin on yedinci ayetinde yer alan¹⁰³⁶ قُرَّةَ أَعْيُنٍ “kurrete a’yünün” ifadesinin i’râbı ve manaya olan etkisi kavramlar bölümünde ele alındığından burada tekrar o konuya girilmeyecektir.

Rahmân’ın has kullarının son özellikleri sûrenin yetmiş dördüncü ayetinde وَاجْعَلْنَا لِمُعْتَمِرِينَ “İmam” kelimesi, Kur’ân’da farklı bağlamlarda zikredilmektedir. Zikredildiği yerlerden hareketle imam kelimesi için şu tanımları yapmak mümkündür:

a. İmâm kelimesi, İsrâ sûresinin yetmiş birinci ayetinde يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوِّيَ “Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız o günde kimlerin amel defterleri sağından verilirse işte onlar amel defterlerini okuyacaklar ve en küçük bir haksızlığa uğramayacaklar.”¹⁰³⁸ şeklinde önder anlamında yer almaktadır. Buradan hareketle imam, topluma önderlik yapıp doğru yolu gösteren kişidir denilebilir.

b. İmâm kelimesi, Enbiyâ sûresinin yetmiş üçüncü ayetinde وَجَعَلْنَاهُمْ أئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ “Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılıp zekât vermeyi vahyettik. Onlar, bize hep kulluk ettiler.”¹⁰³⁹ şeklinde doğru yolu gösteren anlamında yer almaktadır. Buradan hareketle imam, doğru yolu gösterme konusunda Hz. İbrâhîm gibi¹⁰⁴⁰ diğer peygamberlerin misyonunu yüklenmiş kişidir denilebilir.

¹⁰³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/296; Râzî, “Mefâtihu’l-Ğayb”, 24/487; Sehâvî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 1/647; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, 8/133; Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 10/51.

¹⁰³⁶ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfehres*, 490.

¹⁰³⁷ el-Furkân 25/74.

¹⁰³⁸ el-İsrâ 17/71. Benzer ayet için bk. el-Ahkâf 46/12.

¹⁰³⁹ el-Enbiyâ 21/73.

¹⁰⁴⁰ Ayet için bk. el-Bakara 2/124.

c. İmâm kelimesi, Furkân sûresinin yetmiş dördüncü ayetinde *وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا* “Bizi *günahtan sakınanlara öncü yap!”*¹⁰⁴¹ şeklinde takvada en önde olan anlamında zikredilmektedir. Buradan hareketle imam, Allah’ın emir ve yasaklarına karşı duyarlı olup takva hususunda en önde olan kimsedir denilebilir.

Allah Teâlâ, Furkân sûresinin altmış üç ilâ yetmiş dördüncü ayetlerinde Rahmân’ın has kulları olarak nitelediği kimselerin belli özelliklerini zikretmiştir. Bu özellikler elbette sadece bunlarla sınırlı değildir. Kur’ân’ın bütünlüğüne bakıldığı vakit muttaki kimseler,¹⁰⁴² kurtuluşa eren müminler¹⁰⁴³ ve birbirlerinin dostu olan müminler¹⁰⁴⁴ gibi farklı nitelendirmelerle birçok özellik zikredilmektedir. Ayrıca İsrâ sûresinin yirmi iki ilâ kırkinci ayetlerinde zikredilen müminlerin özellikleri de hatırlatılabilir. Zikredilen bu özelliklerin tamamı Kur’ân’ın inşâ edici özelliğinin birer göstergesidir.

Allah Teâlâ, Furkân sûresinin altmış üç ilâ yetmiş dördüncü ayetlerinde zikretmiş olduğu bu on üç özelliğin akabinde, bu sayılanlara sahip olanların akıbetlerini gündeme getirmektedir. Bu bağlamda onları nasıl bir akıbetin beklediğini ve mükâfâtlarının ne olduğunu sûrenin yetmiş beşle yetmiş altıncı ayetlerinde haber vermektedir.

2.10.14. Zikredilen Vasıflarla Vasıflananların Mükafatı

Allah Teâlâ, sûrenin yetmiş beşle yetmiş altıncı ayetlerinde *أُولَٰئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ* “İşte bunlar, zorluklara katlanmalarının karşılığı olarak cennet konağıyla ödüllendirilecek, orada sağlık ve esenlik dilekleriyle karşılanacaklar. Orada sonsuzca yaşayacaklar. Ne güzel bir yerleşme ve kalma yeri!”¹⁰⁴⁵ şeklinde Rahmân’ın has kullarının ahiretteki ödülleri gündeme getirmektedir. Bu iki ayetteki ifadeler üç bölümde ele alınacaktır.

a. *أُولَٰئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا* “İşte bunlar, zorluklara katlanmalarının karşılığı olarak cennet konağıyla ödüllendirilecek” ifadesinde yer alan “el-ğurfete” *الْغُرْفَةُ* kelimesi yüksek köşk anlamına gelmektedir.¹⁰⁴⁶ Çoğulu “ğuraf”¹⁰⁴⁷ *غُرَفًا* ve “el-ğurufât”¹⁰⁴⁸ *الْغُرَفَاتِ* şeklinde iki şekilde

¹⁰⁴¹ el-Furkân 25/74.

¹⁰⁴² Ayetler için bk. el-Bakara 2/1-5.

¹⁰⁴³ Ayetler için bk. el-Mü’minûn 23/1-11.

¹⁰⁴⁴ Ayetler için bk. et-Tevbe 9/71-72.

¹⁰⁴⁵ el-Furkân 25/75-76.

¹⁰⁴⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 17/534; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/296.

¹⁰⁴⁷ Ayetler için bk. el-Ankebût 29/58; ez-Zümer 39/20.

¹⁰⁴⁸ Ayet için bk. Sebe’ 34/37.

gelmektedir. Ayrıca Bakara sûresinin iki yüz kırk dokuzuncu ayetinde Tâlût ve askerlerinin nehir ile imtihanları bağlamında اِلَّا مَنْ اَعْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ “Eliyle bir avuç alan müstesna.” şeklinde elif-lam takısı almaksızın yer almaktadır. Ayetin ilk cümlesi, Rahmân’ın has kullarının bu özelliklere sahip olma doğrultusunda göstermiş oldukları sabrın ve kararlılığın karşılığında cennette kendileri için bir köşkün hazırlandığını haber vermektedir.

b. Furkân sûresinin yetmiş beşinci ayetinin ikinci cümlesi olan وَيُلْقُونَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا “Orada sağlık ve esenlik dilekleriyle karşılanacaklar.”¹⁰⁴⁹ ifadesinde Rahmân’ın has kullarının ahiretteki ikinci mükâfatları bildirilmektedir. Ayette yer alan “yülekkavne” يُلْقُونَ fiili meleklerin cennet ehlini karşılayacağını ifade etmektedir. Bu konuda Kur’ân’da çeşitli ayetler yer almaktadır.¹⁰⁵⁰ Bu fiili Şu’be, Hamza, Kisaî ve Halef sülâsi olarak “yelkavne” يَلْقُونَ şeklinde de okumuşlardır.¹⁰⁵¹ Bu durumda fiilin faili Rahmân’ın has kulları olup mana; “Müminler, cennette meleklerin selam ve esenliklerini karşılayacaklardır.” şeklinde olmaktadır. Ayette yer alan “tehiyyeten” تَحِيَّةً kelimesi selamlamak,¹⁰⁵² uzun ömür dilemek¹⁰⁵³ ve Allah sağlık versin¹⁰⁵⁴ gibi anlamlara gelmektedir. “Selâm” سَلَام ise esenlik ve selamette olması için dua demektir.¹⁰⁵⁵

c. Furkân sûresinin yetmiş altıncı ayetinde Rahmân’ın has kullarının üçüncü mükâfâtı خَالِدِينَ فِيهَا حَسَنَتٌ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا “Orada sonsuzca yaşayacaklar. Ne güzel bir yerleşme ve kalma yeri!”¹⁰⁵⁶ şeklinde zikredilmektedir. Allah Teâlâ, bu ayette Rahmân’ın has kullarının cennette ebedî olarak kalacaklarını¹⁰⁵⁷ ve sûrenin altmış altıncı ayetinde geçtiği üzere cehennem aksine cennetin çok güzel bir varış ve kalma yeri olduğunu dile getirmektedir.

Allah Teâlâ, sûrenin son ayetinde duanın ibadetlerin esası oluşunu ve buna ihtiyaç duymayanların akıbetini gündeme getirmektedir. Bu ifade aynı zamanda Allah Teâlâ’nın peşi

¹⁰⁴⁹ el-Furkân 25/75.

¹⁰⁵⁰ Ayetler için bk. er-Ra’d 13/23; en-Nahl 16/32; el-Ahzâb 33/44; ez-Zümer 39/73; el-Vâkıa 56/26; Yâsîn 36/58.

¹⁰⁵¹ Ezherî, *Meâni’l-kırâât*, 2/221; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kirâ’ât*, 515.

¹⁰⁵² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/242; es-Semerkandî, *Bahrü’l-‘ulûm*, 2/547.

¹⁰⁵³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/297.

¹⁰⁵⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 328.

¹⁰⁵⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/297; Sehâvî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 1/648; Nisâbü’rî, *Garâibü’l-Kur’ân ve regâibü’l-furkân*, 5/257.

¹⁰⁵⁶ el-Furkân 25/76.

¹⁰⁵⁷ Cennetin ebediliği için bk. el-Bakara 2/25, 82; el-Âl-i İmrân 3/15, 107, 136, 198; en-Nisâ 4/13, 57, 122; el-Mâide 5/85, 119; el-A’râf 7/42; et-Tevbe 9/22, 72, 89, 100; Yûnus 10/26; Hûd 11/23, 108; er-Ra’d 13/35; İbrâhim 14/23; el-Kehf 18/108; Tâhâ 20/76; el-Enbiyâ 21/102; el-Mü’minûn 23/11; el-Furkân 25/15, 16, 76; el-Ankebût 29/58; Lomân 31/9; ez-Zümer 39/73; ez-Zuhuruf 43/71; el-Ahkâf 46/14; el-Feth 48/5; Kâf 50/34; el-Hadîd 57/12; el-Mücâdele 58/22; et-Tegâbün 64/9; et-Talâk 65/11; el-Beyyine 98/8.

sıra birtakım putlara tapanlara yönelik veciz bir uyarıdır. İnsanın inkarda ısrar edip hakikate karşı kör ve sağır kesildiği müddetçe dünya ve ahirete çeşitli cezalara çarptırılacağı bu ayetin genel mesajıdır.

2.10.15. Dua İbadetlerin Esasıdır

Allah Teâlâ, sûrenin son ayeti olan yetmiş yedinci ayette قُلْ مَا يَعْبُدُوا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا “De ki: “Kulluğunuz ve niyazınız olmasa Allah size ne diye değer versin! (Ey inkârcılar!) Siz O’nun dinini yalan saydığınız için bunun günahı artık yakanızı bırakmayacak!”¹⁰⁵⁸ şeklinde duanın Allah’tan değer görmeye bir vesile oluşunu ve buna ihtiyaç duymayanların akıbetini haber vermektedir.

Ayette yer alan “dua” دعاء kavramı ile cümledeki i’rab farklılıklarının manaya olan etkisi, kavramlar bölümünde ele alındığı için tekrar o konuya girilmeyecektir. Şu kadar var ki her iki i’rab veçhine göre de kişinin Rabbi katında değer görmesi ancak duası ile mümkündür. Bu durumda insanın yaratılış gayelerinden bir tanesi de Rabbine dua etmesidir. Kur’ân’da insanın yaratılış gayesi olarak birçok husus zikredilmektedir. Bunlardan Zâriyât sûresinin elli altıncı ayetinde وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ “Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.”¹⁰⁵⁹ şeklinde yaratılışın gayesi Allah’a kulluk olarak ifade edilmektedir. Ayrıca Mülk sûresinin yirmi üçüncü ayetinde قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ “De ki: “Sizi yaratan, size işitme duyusu, gözler ve kalpler veren O’dur. Ne az şükrediyorsunuz!”¹⁰⁶⁰ şeklinde yaratılışın bir diğer gayesi Allah’a şükretmek olarak bildirilmektedir.¹⁰⁶¹ Ve daha birçok ayette yaratılışın gayesinin imtihan oluşu gündeme getirilmektedir.¹⁰⁶² Bütün bu ayetler yaratılışın gayesi olarak Allah katında değer görmenin, ancak ona ibadet edip beraberinde de dua yapmakla mümkün olduğunu göstermektedir.

Ayetin son cümlesi olan قُلْ مَا يَعْبُدُوا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا “(Ey inkârcılar!) Siz O’nun dinini yalan saydığınız için bunun günahı artık yakanızı bırakmayacak!” ifadesi ise Mekke müşriklerinin, Risâleti, vahyi, getirilen delilleri ve hak adına her şeyi yalanlamalarının

¹⁰⁵⁸ el-Furkân 25/77.

¹⁰⁵⁹ ez-Zâriyât 51/56.

¹⁰⁶⁰ el-Mülk 67/23.

¹⁰⁶¹ Benzer ayetler için bk. en-Nahl 16/78; es-Secde 32/9.

¹⁰⁶² Ayetler için bk. el-Bakara 2/124, 155, 249; el-Âl-i İmrân 3/152, 154, 186; el-Mâide 5/48, 94; el-En‘âm 6/165; el-A‘râf 7/163; el-Enfâl 8/17; en-Nahl 16/92; el-Kehf 18/7; el-Enbiyâ 21/35; en-Neml 27/40; el-Ankebût 29/2-3; el-Ahzâb 33/11; Muhammed 47/4, 31; el-Mülk 67/2; el-Fecr 89/15-16.

sonucunda kendilerini bekleyen akıbeti ifade etmektedir. Bu akıbetin bir kısmı azap olarak Bedir gününde onlara tattırılmışsa da ebedi azap olarak vakti geldiğinde cehennemde kendilerine tattırılacaktır.¹⁰⁶³

¹⁰⁶³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/323; Semerkandî, *Bahrü'l-'ulûm*, 2/548; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/297.

SONUÇ

“Konulu Tefsir Bağlamında Furkân Sûresi” isimli bu tez çalışmasında Furkân sûresi gerek üslup gerek mana yönünden detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu doğrultuda birçok bulgu elde edilmiştir. Bu bölümde ise gerek üslup açısından gerekse mana açısından öneme haiz görülen hususlar kısaca ifade edilecektir.

Furkân sûresinin Mekkî bir sûre olması hasebiyle ayetlerinin kısa, belağat ve fesahat yönünün de oldukça zengin olduğu söylenilebilir. Bu tez çalışmasında öncelikle sûrenin anlaşılmasında büyük önem arz eden edebi sanatların tespitinin gerekli olduğu düşünülmüştür. Bu bağlamda beyân, bedî’ ve meânî ilminin öneme haiz görülen belli kullanımları tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan tetkikler neticesinde beyân ilmine dair; iki teşbih, dokuz istiâre, üç mecaz ve altı kinâye kullanımı tespit edilmiştir. Meânî ilmine dair istifhâmın kendi manasından çıkıp üç yerde tehekküm, üç yerde takri’, bir yerde emir, iki yerde taaccüb ve bir yerde takrir manasında kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca temenni sanatına dair dört kullanım tespit edilmiş olup bunlardan sûrenin yirmi sekizinci ayetinde yer alan, يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا, “Eyvah! Keşke falancayı kendime dost edinmeseydim! ifadesinin temenni sanatına dair Kur’an’daki Arapça açısından en vurgulu ifade olduğu tespit edilmiştir. Bunlara ilâve olarak on yerde kasr, bir ayette îcâz, bir ayette itnab ve üç ayette iltifat uygulamaları tespit edilmiştir. Son olarak bedî’ ilmine dair birçok ayette tıbâk, mukâbele ve cinas uygulaması tespit edilmiştir. Sûre zikredilen bu edebî sanatlardan farklı uygulamaları ihtiva etmekle beraber çalışmanın ana konusu bu olmadığından sadece zikredilen sanatların tespiti ile yetinilmiştir.

Bu tez çalışmasında, garibu’l-kur’ân bağlamında sadece Furkân sûresinde yer alan bazı kullanımlar tespit edilmiştir. Bunlar; on ikinci ayetteki “teğayyuz”, on dokuzuncu ayetteki “sarfen” kelimesi, yirmi ikinci ayetteki “lâ büşrâ” ifadesi, yirmi ikinci ve elli üçüncü ayetlerdeki “hıcran mahcûran” deyimi, yirmi üçüncü ayetteki “ve kadimnâ” ifadesi, yirmi dokuzuncu ayetteki “hazûl” kelimesi, otuzuncu ayetteki ismi meful olarak “mehcûr” elli dördüncü ayetteki “neseb ve sıhriyet” kavramları, altmış üçüncü ayetteki “hevnen” kelimesi, altmış beşinci ayetteki “ğarâme” kelimesi, altmış yedinci ayetteki “lem yekturû” ifadesi, altmış dokuzuncu ayette yer alan “esâmen” kelimesi ve yetmiş yedinci ayette yer alan “ya‘beü” fiili olarak tespit edilmiştir.

Bu tez çalışmasında, yetmiş yedi ayet olan Furkân sûresinin on bir ayeti hakkında kaynaklarda yer alan sebebi nüzule dair rivayetler tespit edilmiştir. Bu ayetler; sûrenin dört, beş, yedi, sekiz, on, yirmi, yirmi yedi, kırk bir, altmış iki, altmış sekiz ve yetmiş ikinci

ayetleridir. İlgili rivayetler önce hadis kaynaklarında, akabinde klasik tefsir kaynaklarında tespit edilip rivayetlerin sıhhatine dair alimlerin görüşleri aktarılmaya çalışılmıştır.

Bu tez çalışmasında, Furkân sûresinde neshe konu olan ayetler tespit edilip bu alanda yazılan klasik kaynaklardan ve güncel çalışmalardan yararlanılarak neshin sıhhatine dair alimlerin kanaatleri ve gerekçeleri aktarılmaya çalışılmıştır. Nesh konusu irdelenirken konunun nâsih ve mensûh âyetler şeklinde ikili bir tasnife tabi tutuldukları görülmektedir. Furkân sûresinde nâsih olan âyet bulunmamaktadır. Ancak mensûh olduğu iddiâ edilen âyetler mevcuttur. Bu bağlamda sûrenin kırk üç ve altmış üçüncü âyetlerinin neshe konu olduğu ileri sürülmektedir.

Tez çalışmasında, sûrenin yedinci ayetinde *يَا كُلُّ الطَّعَامِ* (Müşrikler):

Bu nasıl bir peygamber! Yemek yiyor! dediler.” şeklinde *مَا لِهَذَا* şekline yazılması gereken ifadenin, Hz. Osman Mushaf’ında (resmü’l-mushaf) lâm harfi alâ gayrı’l-kıyâs (kuralına uygun olmayarak) bu şekilde ayrı yazıldığı tespit edilmiştir. Bu İslam ümmetinin tarihler boyunca Kur’ân metnine göstermiş olduğu ta’zîmi ve hürmeti gösteren en güzel örneklerdendir.

Bu çalışmada cihâd kavramının anlam zenginliğine dair çok önemli bir kullanımının olduğu görülmüştür. Nitekim İslâm’ın üzerinde en çok durduğu kavramlardan biri olan cihâd, nüzul sırasına göre ilk defa Furkân sûresinin elli ikinci ayetinde *فَلَا تُطِيعُوا الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا* “Bununla (yani Kur’ân’ı anlatarak) onlara karşı büyük cihâdı gerçekleştir!” şeklinde yer alıp ittifakla “Kur’ân ile cihâd” anlamına gelmektedir.

Konulu tefsiri ele alınan Furkân sûresinin on üst başlıkta ele alınmasının mümkün olduğu görülmüştür. Bu konular genel hatları ile Furkân olan vahiy, müşriklerin tutumları, Allah’ın birliği ve varlığının delilleri, Risâlet kurumu, ahiret hayatı, geçmiş peygamberlerin kıssaları, kâinatın yaratılışı ve Rahman’ın has kullarının özellikleri olarak ifade edilebilir.

Bu tez çalışması sonucunda Furkân sûresinden birtakım çıkarımlar elde edilmiştir. Bunlardan bazıları şu şekilde ifade edilebilir: Öncelikle, Furkân kelimesi hak ile batılı, helal ile haramı birbirlerinden ayırmak anlamlarına gelmektedir. Enfâl sûresinin yirmi dokuzuncu ayetinde geçtiği üzere kişinin bu özelliğe sahip olması, takvâ üzere bir hayat yaşamasıyla ancak mümkün olabilmektedir.

Çalışmanın sonucunda edinilen bir diğer çıkarım Kur’ân’ın uydurulmuş yahut bir masal olduğu iddiası günümüzde olduğu gibi Mekkeli müşriklerde de vardı. Allah Teâlâ bu iddianın sahiplerine Kur’ân’ın ancak yerin ve göklerin sırlarını bilen indirebileceğini cevap

olarak vermektedir. Buna da sadece Allah'ın gücü yeteceğine göre bu Kur'ân kesinlikle Allah Teâlâ tarafından indirilmiştir.

Bu tez çalışmasının sonucunda ifade edilebilecek en önemli çıkarımlarından bir tanesi; Hz. Peygamber'in Mekke'li müşriklerin beklentilerinin aksine bir beşer oluşunun sûrede vurgulanıyor olmasıdır. Onlara göre peygamber olacak kişinin normal insanlardan farklı birtakım özelliklere sahip olması gerekir. Ancak O, bunların aksine her insan gibi yemek yer, çarşılarda dolaşır, böylece geçimini sağladı. Böylece beşer peygamber olgusunun sûrede etraflıca ele alındığı görülmüştür.

Sûrede yer alan önemli mesajlardan birisi de kıyâmeti inkâr edenlerin ahirette yaşayacakları felaket ile muttakilerin erişecekleri mükafatın haber verilmesidir. Bu ayetler, bunca delile rağmen hala inkarlarında ısrar eden azgın müşrikler için bir tehdit iken muttakiler için birer moral ve motivasyon vesilesidir. Elbette ki bu ayetler tüm zamanların inkarcılarını ve inananlarını ilgilendirmektedir. Buna göre kıyamette cehennemin bu kimseleri uzaktan göreceği onların da cehennemin uğultusunu ve kükremesini işitecekleri, akabinde zincirlere vurulmuş bir şekilde oranın dar bir yerine atılacakları bildirilmektedir. Buna karşılık muttakiler için diledikleri her şeye erişecekleri ve Allah'ın bir vadi olarak içinde ebedi olarak kalacakları cennet müjdesi verilmektedir. Cehennem ve cennet bu şekilde tasvir edildikten sonra bütün insanlığa bunlardan hangisi daha hayırlı denilerek bir tercih yapması istenmektedir.

Bu tez çalışmasının sonunda, Kur'ân'da yer alan ahiret hayatına dair pişmanlık sahnelerinin en etkileyicilerinden bir tanesinin Furkân sûresinde yer aldığı görülmüştür. Nitekim inkarcıların mahşerde yaşayacakları birtakım sıkıntılar haber verildikten sonra pişmanlıktan ellerini ısırarak; “Keşke, öğüt geldikten sonra beni ondan uzaklaştıran filancayı dost edinmeseydim” sözü aktarılmakta ve şeytanın kişiyi yüzüstü bırakması gündeme getirilmektedir.

Yapılan bu çalışmada bazı peygamberler gibi Hz. Peygamber'in de ümmetinden bazı kimseleri Allah Teâlâ'ya şikâyetin konusu yaptığı görülmüştür. Bu şikâyetin konusu ümmetinden Kur'ân ile ilişkisi olumsuz olup ondan hicret edenlerdir. İlgili şikâyetin devamında inkârcıların düşmanlıklarına karşılık Allah Teâlâ'nın dost ve yardımcı olarak yeteceği ifade edilmektedir. Ardından vahyin topluca indirilmesi gerektiğini söyleyenlere karşı bunun peyderpey indirilmesinin gerekçesi zikredilmektedir.

Bu tez çalışmasında diğer sûrelerde olduğu gibi Furkân sûresinde de muhatapların ibret alması için geçmiş peygamberlerden bazılarının kıssalarına yer verildiği görülmüştür. Bu bağlamda Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Nûh gibi peygamberler ve kavimleri ile Âd, Semûd, Ress halkı ve daha başka kavimlerden oluşan toplumlardan haber verilmektedir. Bu kavimlerin

peygamberlere gönderilen ilahi öğretilere karşı çıkışlarından çeşitli örnekler verilmekte, onların tutumları ile yaşadıkları korkunç akıbetler dile getirilmekte ve son olarak bütün bunlardan ibret almayanlar eleştirilmektedir.

Yapılan bu tez çalışmasında, Furkân sûresinin Allah'ın varlığının delillerine dair çok önemli detaylar içerdiği görülmüştür. Bu bağlamda gölge, güneş, gece, uyku, gündüz, rüzgâr, yağmur ve denizler gibi çeşitli kavramlar ele alınarak bunların kâinattaki fonksiyonlarına dair çok önemli bilgilere yer verildiği tespit edilmiştir. Ardından insanın ve kâinâtın yaratılışı gündeme getirilip gökyüzündeki burçların, ayın, güneşin, gecenin ve gündüzün yaratılış sebepleriyle beraber hepsinin düşünmeye değer oluşu görülmüştür.

Bu tez çalışmasında, bütün peygamberlerin tebliğleri sırasında söyledikleri “Sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ecrim yalnızca alemlerin rabbi olan Allah’a aittir.” ifadesini Hz. Peygamber'in de dile getirdiği görülmüştür.

Yapılan bu tez çalışmasında Kur'ân'ın inşâ edici özellikleri bağlamında Rahmân'ın has kullarının on üç özelliğinin Furkân sûresinde yer aldığı görülmüştür. Sûrenin sonunda ise duası ve ibadeti olmayan kişilerin Allah Teâlâ'nın rızasının ve cennet ödülünün dışında kalacakları beyan edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulgâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'ânî'l-kerîm*. Kahire: Dâru Kütübi'l-Misriyye, 1364.
- Abdullah, Abdullvehhab Abdu'l-âtî. *Akîdetu'l-İman Fi Zıllı Sûreti'l-Furkân*. Kahire: Ezher Dâru't-Tibâati'l-Muhammediyye, 1987.
- Acluni, İsmail b. Muhammed. *Keşfu'l-Hafa ve Müzilu'l-İlbas*. thk. Abdülhamid Hendavi. el-Mektebetü'l-Asriyye, 2000.
- Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Hamza Ahmed ez-Zeyn. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1416.
- Ahvâzî, Ebû Alî Hasen b. Alî b. İbrâhîm. *el-Vecîz fi'l-kırâati's-semâniyye*. thk. Dureyd Hasan Ahmed. Beyrut,: Daru'l-Arabî'l-İslâmî, 2002.
- Akdemir, Hikmet. "Seyf Ayetiyle Mensuh Olduğu İddia Edilen Ayetler Üzerine Bir İnceleme". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/20 (Aralık 2008).
- Aktaş, Sahip. *Kur'an'da İstifhâm Üslûbu*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Alagöz, Kader. *Furkân Sûresinin Beyân İlmi Yönünden İncelenmesi*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî*. thk. Alî Abdu'l-Bârî Atiyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1415.
- Amery, Mohammed Saeed Abdo. *Furkan Suresindeki Metinsel Bağdaşıklık ve Tutarlılık*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Atîk, Abdulazîz. "İlmü'l-meânî". 205. Beyrut-Lübnan: Daru'n-Nehdati'l-Arabiyyeti, 1. Basım, 2009.
- Atîk, Abdülazîz. *İlmü'l-beyân*. Beyrut-Lübnan: Daru'n-Nehdati'l-Arabiyyeti, 1982.
- Bahâ'uddîn es-Subkî, Ebû Hâmid Bahâ'uddîn Ahmed b. 'Alî b. 'Abdilkâfî es-Subkî el-Mısırî. *'Arûsu'l-Efrâh fi Şerhi Telhîsi'l-Miftâh*. ed. 'Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: y.y., 1423.
- Bârûdî, Muhammed Said. *ed-Da've ve'd-Da'iyeh fi Dav'i Sûreti'l-Furkân*. Cidde: Dâru'l-Vefa, 1987.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-. *Me'âlimü't-tenzîl*. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsü'l-arabiyye, 1420.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-. *Me'âlimü't-tenzîl fi tefsîri'l-kur'ân*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 4. Basım, 1997.
- Beyânu'l-Hak en-Nisâbü'rî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ebî el-Hasen b. el-Huseyn el-Ğaznevî. *Bâhiru'l-Burhân fi Me'ânî Müşkilâti'l-Kur'ân*. ed. Su'âd binti Sâlih. Mekke: y.y., 1419.
- Beyânu'l-Hak en-Nisâbü'rî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ebî el-Hasen b. el-Huseyn el-Ğaznevî. *İcâzu'l-Beyân 'an Me'ânî'l-Kur'ân*. ed. Hanîf b. Hasen el-Kâsimî. Beyrut: y.y., 1415.
- Beydâvî, Ebû Sa'îd 'Abdullâh b. 'Omer el-Şîrâzî el-. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. ed. Muhammed 'Abdurrahman el-Mar'âşlî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1418.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el- Maraşlı. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1. Basım, 1418.

- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat (Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri) Arap Edebiyatı*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 14. Basım, 2020.
- Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buhârî el-. *Sahîhu'l-Buhârî*. ed. Mustafa Dîb el-Bugâ. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414.
- Cemâleddîn b. Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdullâh İbn Yûsuf ' Cemâleddîn İbn Hişâm. *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfîyyeti İbn Mâlik*. ed. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikâ'î. b.y.: Dâru'l-Fikr li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, ts.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1971.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'il b. Hammâd. *Tâcü'l-luga ve sıhahu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafur Attar. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 4. Basım, 1990.
- Ciblî, Ahmed b. Ebî Bekr b. Ömer el-. *el-Bustân fî i'râbi müşkilâti'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Abdurrahmân el-Cündî. 5 Cilt. Amman: Ervika li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1439.
- Curcânî, 'Abdu'l-kâhîr vd. *Dercu'l-durar fî tefsîri'l-ây ve's-suver*. Britanya: Mecletü'l-Hikme, 2008.
- Cürcânî, Abdülkâhîr b. Abdurrahmân el-. *Dürcü'd-dürer fî tefsîri'l-ây ve's-süver*. thk. Velîd b. Ahmed b. Sâlih el-Hüseyn - İyâd Abdüllatîf el-Kaysî. 4 Cilt. Britanya: Mecelletü'l-Hikme, 1429.
- Cürcânî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî. *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed 'Abdülmevcûd - Alî Muhammed Mu'avvad. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Çağrı, Mustafa. "Cimrilik". 8/4-5. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1993.
- Çağrı, Mustafa. "İslâm'dan Önce Araplarda Din". 3/316-321. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1991.
- Çakır, Erkan. *Vahye itirazlar (Furkân sûresi örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Çakır, Numan. "“Hz. Peygamber'in bir şikâyeti: Kur'ân'ın Mehcûr Bırakılması”". *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (Haziran 2017), 71-79.
- Çakır, Numan. "Kur'ân-ı Kerim'de Ses Yansımaları Kelimeler". *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8,36-60 (Aralık 2018).
- Çögenli, Mehmet Sadi. *Ayet ve Hadis Örnekli Arapça Belâgat Meânî - Beyân - Bedî'*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2. Basım, ts.
- Dânî, Ebû 'Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-. *Câmi'u'l-beyân fî'l-kirâ'âti's-seb'*. İmârât: Câmi'atü's-Şârika, 2007.
- Dânî, Ebû 'Amr Osmân b. Sa'îd ed-. *et-Teyisîr fî'l-Kirâ'âti's-Seb'*. thk. Ütev Terizel? Beyrut: y.y., 1404.
- Daştan, Zehra. *Hûd Sûresi'nin Konulu Tefsiri*. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Demirci, Mehmet. *Ankebut Suresi'nin Konulu Tefsiri*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Demirci, Muhsin. *Konulu Tefsire Giriş*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.

- Dervîş, Muhyiddîn ed-. *İ'râbu'l-Kur'âni'l-kerîm ve beyânuh*. 10 Cilt. Dimaşk - Beyrut - Humus: el-Yemâme - Dâru İbn Kesîr - Dâru'l-İrşâd li's-Şuûni'l-Câmi'iyye, 3. Basım, 1412.
- Dimaşkî, Şihâbu'd-Din Ebî'l-Abbas Ahmed b. Rabia b. Alvan ed-. *Kitab fî Addi Âyi'l-Kur'ân*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014.
- Dîkenkûz, ems ed-Dîn Ahmed el-Ma'rûf bi'Dîkenkûz ev Denkûz. *Şerhân 'alâ Merâhi'l-Ervâhi fî 'İlmi's-Sarf*. Mısır: y.y., 1379.
- Doğan, Deniz. *Rahman Suresinin Konulu Tefsiri*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Dürre, Muhammed Ali Tâhâ ed-. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-kerîm ve i'râbuhu ve beyânuhu*. 10 Cilt. Dimaşk - Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1430.
- Ebî'z-Zamaneyn, İbn vd. *Tefsîru'l-Kur'ân el-Azîz li-ibn Ebî Zamaneyn*. Mısır: Fârûku'l-Hadişe, 2002.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaûd - Muhammed Kamil Karabelli. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyeye, 2009.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, ts.
- Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî el-Hanefî. *et-Teysîr fî't-tefsîr*. thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. 15 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 1440.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b Ali b Yusuf. *el-Bahru'l-Muhîr fî't-Tefsir*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Ebû Hilâl el-'Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. 'Abdullâh. *el-Vucûh ve'n-Nezâir*. Kahire: Mektebetü's-Şekafeti'd-Dîniyye, 1. Basım, 1428.
- Ebû Hilâl el-'Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. 'Abdullâh. *Mu'cemu'l-Furûki'l-Luğaviyye*. Kum: y.y., 1412.
- Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Mısırî. *Tefsîrü'l-Kur'ân*. thk. Miklos Muranyi. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâm, 2003.
- Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtîm Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1372.
- Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atıyye el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Ebû Muhammed el-Beğavî, el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ'. *Me'âlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*. ed. Muhammed 'Abdullâh en-Nimr v.dğr. b.y.: Dâru Taybe, 1417.
- Ebû Muhammed el-Vâsitî, 'Abdullâh b. 'Abdilmu'min b. el-Vecîh b. 'Abdullâh b. 'Alî b. el-Mubârek. *el-Kenz fî'l-Kırâ'ati'l-Aşr*. ed. Hâlid el-Meşhedânî. Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1425.
- Ebû Nasr el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî. *Muntahab min Sîhâhi'l-Cevherî*. b.y.: y.y., ts.
- Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî. *Mecâzü'l-Kur'ân*. nşr. Muhammed Fuat Sezgin. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, ts.
- Ebû 'Alî el-Fârisî, Ebû 'Alî el-Hasen b. Aḥmed b. 'Abdulğaffâr. *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a*. thk. Bedruddîn Kâhvecî - Beşîr Cuveycâbî. 7 Cilt. Dimaşk; Beyrut: Dâru'l-Me'mûn, 1413/1993.

- Ebû 'Alî eş-Şâşî, Ebû 'Alî Ahmed b. Muhammed b. İshâk. *Usûlu's-Şâşî*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.
- Ebû 'Ubeyd el-Herevî, Ebû 'Ubeyd Ahmed b. Muhammed. *el-Ğarîbîn fî'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*. ed. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. b.y.: Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1419.
- Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Kesîr ed-Dımaşkî. *Tefsîru'l-Kur'ân'il-azîm*. thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. 15 Cilt. Kahire: Müessesetu Kurtuba - Mektebetu Evlâdî's-Şeyh li't-Türâs, ts.
- Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî en-Nîsâbü'rî. *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Âdil Ahmed 'Abdülmevcûd vd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1415/1994.
- Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdissamed 'Alemüddîn es-Sehâvî el-Mısırî eş-Şâfiî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Mûsâ 'Alî Mûsâ Mes'ûd - Eşref Muhammed Abdullâh el-Kassâs. 2 Cilt. Kahire: Dâru'n-Neşr li'l-Câmi'ât, 1430.
- Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî el-Basrî. *en-Nüket ve'l-'uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*. nşr. es-Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye-Müessesetu'l-Kütübi's-Sekâfiyye, ts.
- Ebussuûd Efendi, Şeyhülislam Ebussuud b. Muhammed el İmadi. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. thk. Muhammed İmad el Nabulsi vd. 9 Cilt. İstanbul: İSAM-İslam Araştırmaları Merkezi, 1. Basım, 2021.
- Efendi, Ali Haydar. *Dürrü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. İstanbul: İleri Basım Matbaacılık, 1., 2020.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Emin Işık. "Furkân Sûresi". C. 13. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1996.
- Emîn, Mustafâ - Cârîm, Alî. *el-Belâğatü'l-Vâdihâ*. İstanbul: Şîfa Yayınevi, T.C. Kültür Bakanlığı, 2020.
- Esen, Hüseyin. "Zina". 44/444-445. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2013.
- Esterabâdî, Radiyyüddin el-. *Şerh-u Şafiyeti İbni'l-Hâcib*. thk. Muhammed Zagraf-Muhammed Nur Hasan. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1982.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-. *Meâni'l-kırâât*. thk. 'İyd Mustafa Derviş - 'Avd b. Hamd el-Kûzî. Suudi Arabistan: Câmi'atu'l-Melik Su'ûd, 1991.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-. *Tehzîbu'l-Luğa*. ed. Muhammed 'Avd Mir'ab. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001.
- Fâkihî, 'Abdullâh b. Ahmed el-Mekkî el-. *Şerhu Kitâbi'l-Hudûd fî'n-Nahv*. ed. Ramadân Ahmed ed-Dumeyrî. Kahire: y.y., 1414.
- Ferrâ', Ebû Zekerîyyâ Yaḥyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-. *Me'ânî'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî v.dğr. Mısır: y.y., ts.
- Fûrek, İbn vd. *Tefsîru İbn-i Fûrek*. el-Memleketü'l-'Arabîyyetü's-Su'ûdiyye: Câmi'atü 'Ümmü'l-Ḳurâ, 2009.
- Gâmidî, Ahmed Salih el-. *Sıfâtü Ibadurrahman Kemâ Tasavveraha Sûreti'l-Furkân*. Mekke: er-Riâsetu'l-Amme li- Talimi'l-Benât, Yüksek Lisans Tezi, 1405.
- Göksu, Mustafa. *Nahl Sûresinin Konulu Tefsir Çalışması*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Görmez, Mehmet. "Tanımlama Kudreti Elimizden Alınmak İstenen Kavram: Cihad". *Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı* 14 (Mart 2024).

- Güç, Ahmet. “Sâlih”. 36/32-33. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2009.
- Güven, Şahin. *Konulu Tefsir Metodu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2019.
- Halebî, Ebu'l-Abbâs Sem'în el-. *'Umdetu'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnû's-Sûd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-'İlmiyye, 1996.
- Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'Ayn*. ed. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâ'î. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988.
- Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*, ts.
- Haliloğlu, Hasan - Başaran, Kübra Nur. “Kâinatın Yaratılışı ve Yok Oluşu (Tefsirler ve Modern Bilim Işığında)”. *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 8 (Haziran 2021), 20-51.
- Hallâf, Abdulvehhâb. *Ahkâmu'l-Ahvâlî's-Şahsiyyeti fî's-Şer'îati'l-İslâmiyyeti*. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 2., ts.
- Hanefî, Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa el-. *Garîbu'l-Kur'ân*. ed. Abdu'l-Mü'min Ebû el-Ayneyn Ali Hofeyşah. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 2012.
- Hasan, Abbâs. *en-Nahvü'l-vâfî*. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 15. Basım, ts.
- Hâşimî, Ahmed. *Cevâhiru'l-belâga fî'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1999.
- Havvâ, Saîd. *el-Esâs fî't-tefsîr*. Kahire: Dâru's-Selâm, 6. Basım, 1424.
- Hâzin, 'Alâuddîn 'Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî el-. *Tefsîru'l-Hâzin el-müsemma Lübbâbü't-te'vîl fî me'ânî't-tenzîl*. nşr. Abdusselâm Muhammed 'Alî Şâhin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2004/1425.
- Hereri, Muhammed el-Emin b. Abdullah el-Uremmi el-Alevî. *Tefsîru Hadâiku'r-Ravhi ve'r-Reyhân fî Ravâbî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut-Lübnan: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- Heysemî, Ebu'l-Hasan Nûruddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Suleymân el-. *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*. ed. Husâmeddîn el-Kudsî. Kahire: Mektebetu'l-Kudsî, 1414.
- Hicâzî, Mahmud. *et-Tefsîru'l-Mezûiyyeti fî'l-Kur'ânî'l Kerim*. Kahire, ts.
- Hidâye, Nûru'l-Latîf el-. *el-Cinâs fî Sûreti'l-Furkân*. Makassar: Câmiatü 'Alâuddîn el-İslâmiyyeti'l-Hukûmiyyeti, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Hocaoğlu, Mustafa. *Konulu Tefsir ve Problemleri*. Kahramanmaraş: KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2019.
- İbn Abbâd, İsmail. *el-Muhît fî'l-luğa*. thk. Muhammed Hasan Al-Yasin. Beyrut: Âlemü'l Kütüb, 1. Basım, 1994.
- İbn Âdil, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer. *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-kitâb*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvez. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *Tahrîr-i ma'ne's-sedîd ve'tenvîr-i akli'c-cedîd min tefsîri'l-kitâbi'l-mecîd*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî. *Cemheretu'l-Luğa*. ed. Remzî Munîr Ba'lebekkî. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1. Baskı., 1408.
- İbn Ebî Hâtim, Abdurrahmân b. Muhammed İbn İdrîs er-Râzî. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm müsne'den 'anî'r-Resûl ve's-sahâbe ve't-tâbi'in*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 10 Cilt. Mekke - Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417.

- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir. *Musned İbn Ebî Şeybe*. thk. Ahmed b. Ferîd 'Âdil b. Yûsuf. Riyad: Dâru'l-Vaţan, 1997.
- İbn Hâleveyh, Ebû 'Abdullâh el-Huseyn b. Ahmed b. Hâleveyh. *İ'râbu'l-kırâ'âtî's-seb'a ve ilelihâ*. ed. Abdurrahman b. Suleyman el-'Useymin. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1413.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed el-Endelusî. *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. ed. 'Abdulğaffâr Süleymân el-Bendârî. Beyrut: y.y., 1406.
- İbn İshâk, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî. *es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî)*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: y.y., 1398.
- İbn Kemâl Paşa, Ahmed b. Süleymân b. Kemâl Paşa. *Telvînu'l-Hitâb l'ibni Kemâl Bâşâ Dirâse ve Tahkîk*. Medine: y.y., 1421.
- İbn Kemâl Pâşâ, Şemsüddîn Ahmed b. Süleymân. *Tefsîru İbn Kemâl Pâşâ*. İstanbul-Türkiye: Mektebetü'l-İrşâd, 1. Basım, 2018.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdulmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Kahire: Dâru Hecr, 1418.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b Müslim. *Garîbu'l-Kur'ân*. Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1978.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim. *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*. thk. İbrâhîm Şemsuddîn. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sunenu İbn Mâce*. ed. Şu'ayb el-'Arna'ût. y.y.: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisanü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr b. Ahmed b. Mûsâ. *Kitâbü's-seb'a fî'l-kırâat*. thk. Şevki Dayf. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1972.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail. *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*. thk. 'Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- İbn Zencele, Ebû Zur'a 'Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele. *Hucetu'l-Kırâ'ât*. b.y.: y.y., ts.
- İbn 'Âdil, Ebû Hafs Sirâc ed-Dîn 'Omar b. 'Alî b. 'Âdil el-Hanbelî ed-Dimeşkî en-Nu'mânî. *el-Lubâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb*. ed. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, 'Alî Muhammed Mu'avvid. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419.
- İbni Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. 3 Cilt. el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-'Âmme li'l-Kitâb, 4. Basım, ts.
- İbnu Reşîk, Ebû Alî el-Hasen el-Kayrevânî. *el-Umde fî mehâsini's-şîir ve edêbihi*. 2 Cilt. Dâru'l-Cîl, 1981.
- İbnu'l-Cevzî, Camâluddîn Ebû'l-Ferac 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed - El-Mehdî, 'Abdurrezzâk. *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kitâb el-'Arabî, 1422.
- İbnu'l-Kâsîh, Ebû'l-Kâsîm 'Alî b. 'Osmân b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan. *Sirâcu'l-Kârî'i'l-Mubtedî ve Tizkâru'l-Mukrî'i'l-Muntehî*. Mısır: y.y., 1373.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî en-Nahvî. *el-Usûl fî'n-Nahv*. ed. 'Abdulhuseyn el-Fetlî. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, ts.
- İbnü'l Arabî, Ebû Bekr. *el-Kabes fî Şerhi Muvattai Mâlik b. Enes*. thk. Muhammed Abdullah Velid Kerîm. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l Garbî'l İslâmî, 1992.

- İbnü'l Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Tahbîru't-Teyisr fî Kirââtî'l-Eimmeti'l-Aşere*. thk. M. Müflih Kudât. Ürdün: Dâru'l-Furkân, 2000.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Musaffâ bi-Ekfî Ehli'r-Rusûh min 'İlmi'n-Nâsih ve'l-Mensûh*. ed. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. b.y.: y.y., 1418.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Nevâsihu'l-Kur'ân = Nâsihu'l-Kur'ân ve Mensûhuh*. ed. Muhammed Eşref 'Alî el-Mîlbârî. Medine: y.y., 1423.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fî'l-kirâ'âtî'l-aşr*. thk. Ali Muhammed Dabbağ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- İbnü'l-'Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *en-Nâsih ve'l-Mensûh fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. ed. 'Abdulkebîr el-'Alevî. b.y.: y.y., 1413.
- İbnü's-Şerif. *Edvâ alâ Sûreti'l-Furkân*. Kahire: Dâru'l-Mearif, 1986.
- İbrâhîm el-Harbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk el-Bağdâdî. *Ğarîbu'l-Hadîs*. ed. Süleymân İbrahim Muhammed el-Âyid. Mekke: Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, 1405.
- İsmail Hakkı Bursevî. *Rûhu'l-beyân*. Dâru'l-Fikr: Beyrut, ts.
- Kâdî, Hind Binti Hamd Süleymân el-. *Min Belâğati'l-Kur'ân Fi Sûreti'l-Furkân*. Mekke: Külliyyetu't-Terbiyye li'l-Benât, Yüksek Lisans Tezi, 1988.
- Qâdî 'İyâd, Ebû'l-Faḍl 'İyâd b. Mûsâ. *İkmâlu'l-mu'lim bi fevâ'idü Müslim*. thk. Yahyâ İsmâ'il. Mısır: Dâru'l-Vefa, 1998.
- Kallek, Cengiz. "İsraf". 23/178-180. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2001.
- Kara, Mustafa. *Bilimsel ve Toplumsal Açından Kur'ân Kıssaları*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.
- Karakuş, Ebubekir. *Ana Konuları Bağlamında Furkan Sûresi Tahlili*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2020.
- Kâsım, Muhammed Ahmed - Dîb, Muhyiddîn. *Ulûmu'l-Belâğa "el-Bedi' ve'l-Beyân ve'l-Meâni"*. Trablus-Lübnan: el-Müessesetu'l-Hadîsetü li'l-kitâb, 1. Basım, 2003.
- Kavik, Hikmet. *Sâd Sûresi'nin Konulu Tefsir Çalışması*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Kazvînî, Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. 'Abdurrahman el-. *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*. ed. Muhammed 'Abdulmun'im Hafâcî. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.
- Kebîr, Ebû Muhammed İsmâil b Abdurrahmân es-Süddî el-. *Tefsîru's-Süddî el-Kebîr*. Dâru'l-Vefâ, 1. Basım, 1993.
- Kemalpaşazade, İbn Kemal Ahmed. *Tefsiru İbn Kemal Paşa*. thk. Mahir Edib Habbuş. 9 Cilt. İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 2018.
- Kılıç, Hulusi. "Belâgat". 5/380-383. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1992.
- Kılıçkeser, Enes. *Elmahlı Tefsirinde Nahive Dair Tercihler*. Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Kırca, Celal. "Âd". 1/333-334. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1988.

- Kirmânî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Hamzâ. *Lübâbü't-tefâsîr*, ts.
- Kirmânî, Tâculkurrâ Mahmûd b. Hamza. *Garâibu't-tefsîr ve 'acâ'ibu't-te'vîl*. thk. Şamrân Serkâl Yûnus el-'Acelî. 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye - Beyrut: Müessesetu 'Ulûmi'l-Kur'an, ts.
- Koroğlu, Mehmet. "İslam Hukukunda Ölüm Cezasını Gerektiren Suçlar". *tatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (Haziran 2015), 214-238.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrâhîm etfiş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1964.
- Mahmûd Sâfî. *el-Cedvel fi i'râbi'l-kur'an ve sarfihi ve beyânihi mea fevâidin nahviyyetin hêmmetin*. 16 Cilt. Beyrut - Dimaşk: Müessesetü'l îmân- Dâru'r-raşid, 3. Basım, 1995.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'an'ın Metin Yapısı Mushaf Tarihi ve İmlası*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-. *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*. ed. Mecdî Bâsellûm. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-. *Te'vîlât-ı Ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverîdî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Basrî el-. *en-Nuket ve'l-'Uyûn*. ed. es-Seyyid b. 'Abdilmaksûd b. 'Abdirrahîm. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Mehdevî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr b. Ebi'l-Abbâs el-. *et-Tahsîl li-fevâ'idî Kitâbi't-Taşîli'l-câmi' li-'ulûmi't-tenzîl*. Katar: Vezâretü'l-Evķâf el-Meclisu'l-E'lâ li's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 2014.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed. *el-Keşf an vücûhi'l-kırâati's-seb' ve ilelihâ ve hıccihâ*. thk. Muhyiddîn Ramazan. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *Muşkilü i'râbi'l-Kur'an*. ed. Hâtım Sâlih ed-Damin. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1405.
- Mekkî b. Ebî Tâlip. *el-Hidâye ila bulûğî'n-nihâye*. Birleşik Arap Emirlikleri: Mecmûatü Buhûsi'l Kitâbi ve's Sünneti- Câmiatü Şarga, 2008.
- Memî, Mustafa. *Aşere Tariki ile İndirac Usulüne Göre Furkan Suresinin Kıraat Farklılıkları ve Manaya Etkisi*. Uşak: Uşak Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Merâğî, Ahmed b Mustafa. *Ulûmü'l-belâğa el-Beyân el-Meânî el Bedi'*, ts.
- Meydânî, Abdurrahman b. Hasan Habenneke el-. *el-Belâğatü'l-Arabiyye*. 2 Cilt. Dimaşk - Beyrut: Dâru'l-kalem- Dâru's-Şâmiyye, 1996.
- Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke el-. *Tedebburu Sûreti'l-Furkan fî Vahdeti'l-Mevdû'*. Dimaşk: Dâru'l-Kelam, 1991.
- Muberrred, Ebû'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî el-. *el-Muktedab*. ed. Muhammed 'Abdulhâlık 'Adîme. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Mueyyid el-'Alevî, Ebû İdrîs Yahyâ b. Hamza b. 'Alî b. İbrâhîm 'el-Zeydî el-Huseynî el-'Alevî et-Tâlibî el-Mulekkab bi'l-Mueyyid billah el-. *et-Tirâz li'Esrâri'l-Belâğati ve 'Ulûmi Hakâiki'l-İ'câz*. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Ansariyye, 1423.
- Muhammed b. Ömer Nevevî el-Câvî. *Merâhu lebid li-keşfi ma'ne'l-Kur'âni'l-mecîd*. nşr. Muhammed Emîn ed-Dannâvî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1417.
- Muhammedî, Ebu'l-Fazl Mir. *Tefsîr-i Sûre-i Furkân*. Kum: Nur-i İlm, 1342.

- Muhâsibî, Ebû ‘Abdullâh el-Hâris b. Esed el-. *Fehmu’l-Kur’ân ve Me’ânih*. ed. Huseyn el-Kuvvetlî. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1398.
- Muhtâr, Hasîrîzâde Mehmed Elîf b. Ahmed. *en-Nûru’l-Furkân fî şerhi Lugati’l-Kur’ân*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullâh Mahmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1423.
- Munâvî, Zeynuddîn Muhammed ‘Abdirraûf b. Tâcu’l-‘Ârifin el-Haddâdî el-. *et-Teysîr bi Şerhi’l-Câmi’i’s-Sağîr*. Riyad: Mektebetu’l-İmâm eş-Şâfi’î, 1408.
- Munâvî, Zeynuddîn Muhammed ‘Abdirraûf b. Tâcu’l-‘Ârifin el-Haddâdî el-. *Feydu’l-Kadîr fî Şerhi’l-Câmi’i’s-Sağîr*. Mısır: el-Mektebetu’t-Ticâriyyetu’l-Kubrâ, 1356.
- Munteceb el-Hemezânî, Ebû Yûsuf el-Munteceb b. Ebû’l-‘İzz el-. *el-Kitâbu’l-Ferîd fî İ’râbi’l-Kur’âni’l-Mecîd*. ed. Muhammed Nizâmu’d-Dîn el-Fetîh. Medine: Dâru’z-Zemân, 1427.
- Mustafa Çuhadar. “Fesahat”. 12/423-424. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1995.
- Mutluay, Baysu. *Furkân Sûresi Örneğinde Hâl Konusunun İncelenmesi*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Mücâhid b. Cebr. *Tefsîru’l-imâm Mücâhid b. Cebr*. thk. Muhammed Abdüsselâm Ebû’n-Nîl. Kahire: Dâru’l-Fikri’l-İslâmiyyi’l-Hadîse, 1410.
- Müderriş, Âsyâ Yahyâ Osmân el-. “Sıfâtü Ibâdu’r-Rahmân fî Sûreti’l-Furkân”. *Mecelletü’d-Dirâsâti’l-Arâbiyye*. el-Memleketü’l-‘Arabiyyetü’s-Su’ûdiyye: Câmiatu Tebûk, ts.
- Müslim, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi’u’s-sahîh*. Kahire: y.y., 1374.
- Nâzîru’l-Ceyş, Takiyyuddîn ‘Abdurrahmân b. Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed b. ‘Abdiddâ’im et-Teymî. *Temhîdu’l-Kavâ’id bi Şerhi Teshîli’l-Fevâ’id*. ed. ‘Alî Muhammed Fahir vd. Kahire: y.y., 1428.
- Nehhâs, Ebû Ca’fer en-. *Me’âni’l-Kur’âni’l-kerîm*. thk. Muhammed Alî es-Sâbûnî. 6 Cilt. Mekke: Câmi’atü Ümmi’l-Kurâ Merkezü İhyâi’t-Türâsi’l-İslâmî, 1409.
- Nehhâs, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed el-Murâdî en-. *en-Nâsih ve’l-Mensûh*. ed. Muhammed ‘Abdu’s-Selâm Muhammed. Kuveyt: y.y., 1408.
- Nehhâs, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed el-Murâdî en-. *İ’râbu’l-Kur’ân*. ed. ‘Abdulmun’im Halîl İbrâhîm. Beyrut: Menşûrât Muhammed ‘Alî Beydûn; Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1421.
- Nehhâs, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed el-Murâdî en-. *Umdetu’l-Kuttâb*. ed. Bessâm ‘Abdu’l-Vehhâb el-Câbî. b.y.: y.y., 1425.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. ‘Alî en-. *es-Sünenü’l-kübrâ*. thk. Hasen Abdulmun’im Şelbî. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1421.
- Nesefî, Ebû’l-Berekât Hâfızuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü’t-tenzîl ve hâkâ’iku’t-te’vîl*. thk. Yûsuf Alî Bedyûy. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, 1998.
- Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-. *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahihayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 5 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2. Basım, 1422.
- Nisâbûrî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Mihrân en-. *el-Mebsût fî’l-kurâ’âti’l-‘aşr*. thk. Subey’ Hamza Hâkîmî. Dimaşk: Mecmeu’l-Lügati’l-Arabiyye, 1981.
- Nisâbûrî, Nizâmüddîn el-Hasen b. Muhammed b. Hüseyn el-Kummî en-. *Garâibü’l-Kur’ân ve regâibü’l-furkân*. thk. Zekeriyâ ‘Umeyrât. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1416.

- Nursaçan, Abdurrahman. *Lokman Sûresi'nin Konulu Tefsiri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Okuyan, Mehmet. *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'ân Sözlüğü*. 1 Cilt. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 3. Basım, 2015.
- Okuyan, Mehmet. *Kur'ân Tefsiri*. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı., 2024.
- Onuk, Muhammet Fatih. *Yâ-sîn Sûresi Konulu Tefsir Örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. *Zeberced*. 4 Cilt. Kahire: Alemu'l-Kütüb, 1429/2008.
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, On Altıncı., 2019.
- Râcihi, Abduh. *Tatbiku's-Sarf*. Beyrut: Dâru-n Nahdati'l-Arabiyye, 2014.
- Râgıb el-İsfahânî. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimaşk: Dâru'l-Kalem - Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1992 1412.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-. *el-Mufredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*. ed. Safvân 'Adnân ed-Dâvûdî. Dimaşk; Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412.
- Râzî, Abdurrahman İbni Ebi Hatim er-. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim (Tefsiru Sûreteyi'n-Nur ve'l-Furkân Minhu)*. Câmiatu Ummi'l-Kurâ, Kulliyyetu's-Şerîa: Mekke, Doktora Tezi, 1985.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420.
- Sâbûnî, Şeyh Muhammed Ali es-. *Safvetü't-tefâsîr*. 3 Cilt. İstanbul: İsmailağa Yayınevi, 3. Basım, 2021.
- Sağânî, Radiyu'd-Dîn el-Hasan b. Muhammed b. el-Hasan el-Kureşî es-. *el-'Ubâbu'z-Zâhir ve'l-Lubâbu'l-Fâhir*. b.y.: y.y., ts.
- Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'an*. thk. Ebi Muhammed b. Aşur. Beyrut -Lübnân: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 2002.
- San'ânî, Abdürrezzâk b. Hemmâm. *Tefsîru Abdirrezzâk*. thk. Mahmûd Muhammed Abduh. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1419/1999.
- San'ânî, Ebû İbrahim Muhammed b. İsmail el-Kahlânî es-. *et-Tenvîru Şerhu'l-Câmi'i's-Sagîr*. ed. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm. Riyad: Mektebetu Dâru'l-İslâm, 1432.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. 'Alî es-Sekkâkî el-Harzemî el-Hanefî es-. *Miftâhu'l-'Ulûm*. Beyrut: y.y., 1407.
- Sem'ânî, Ebû'l Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî eş-Şâfiî es-Selefi. *Tefsîru'l-Kur'ân*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm - Ebû Bilâl Ganîm b. Abbâs b. Ganîm. 6 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418.
- Semerkandî, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Tefsîru's-Semerkandî el-müsemma Bahrü'l-'ulûm*. thk. 'Ali Muhammed Mu'avvad vd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1413.
- Serdaroğlu, Mehmet Zeki. *Furkân Suresi bağlamında meâni ilminin incelikleri*. Erzurun: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Sertkaya, Süleyman. *Konulu Tefsir Metodu Işığında Kehf Sûresinin Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Sevinç, Ahmet. *Müddessir ve Müzzemmil Surelerinin karşılaştırmalı konulu tefsiri*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

- Sîbeveyh, Ebu Bişr Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Muhammed Harun Abdüsselam. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1988.
- Sicistânî, Muhammed b Uzeyr es-. *Garîbu'l-Kur'ân*. Suriye: Dâru Kuteybe, 1995.
- Sufyân es-Sevrî, Ebû 'Abdullâh Sufyân b. Sa'id b. Mesrûk el-Kûfî. *Tefsîru's-Sevrî*. ed. Ebû Ca'fer Muhammed. Beyrut: y.y., 1403.
- Suleymân b. Necâh, Ebû Dâvûd Suleymân b. Necâh el-Endelusî. *Muhtasaru't-Tebyîn li-Hicâ'i't-Tenzîl*. Medine: y.y., 1423.
- Suyûtî, Celâleddîn. *Esrâr-u Tertîbi'l-Kur'ân*. thk. Abdülkâdir Ahmed Ata - Merzûk 'Alî İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Fazîle, 2002.
- Süyûtî, Celâleddin es-. *Mu'terakû'l-ekrân fî i'câzi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Şemseddin. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1988.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *ed-Dürrü'l-mensûr fî t-tefsîr bi'l-me'sûr*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. 17 Cilt. Kahire: Merkezü Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1424/2003.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Câmi'u'l-Ehâdis*. 13 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *el-Câmi'u's-Şağîr ve Ziyâdetuhû*. b.y.: y.y., ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *el-Hasâisu'l-Kubrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fağl İbrâhîm. 4 Cilt. b.y.: el-Hey'etu'l-Mısrîyyeti'l-'Amme li'l-Kuttâb, 1394/1974.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Nevâhidü'l-Ebkâr ve Şevâridü'l-Efkâr: Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Beydâvî*. Mekke: Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, 1424.
- Şen, Mesut. *Furkân Sûresi'nin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. Dımaşk - Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1994.
- Şeyhzâde, Muhammed b. Mustafâ el-Kûcevî. *Şerhu Kavâ'idü'l-İ'râb*. ed. İsmâ'il İsmâ'il Merve. b.y.: y.y., 1416.
- Şinkîtî, Muhammed el-Emîn. *Eḍvâ'ü'l-beyân fî izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*. Beyrut - Riyad: Dâru İbn Hazm, 2019.
- Şirbînî, el-Hatîb. *es-Sirâcü'l-münîr fî l-i'âne 'alâ ma'rîfeti ba'zı me'ânî kelâmi rabbine'l-hakîmi'l-habîr*. nşr. İbrâhîm 'Abdülgaḥfâr ed-Desûkî. 4 Cilt. Mısır: el-Matba'atu'l-Emîriyye bi-Bûlâk, 1285.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru't-Taberî Câmiu'l-beyân 'an te'vil-i âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Tehânevî, Muhammed Alî. *Keşşâfû istilâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*. çev. Abdullâh el-Hâlidî - Curc Zinâtî. thk. Alî Dahrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996.
- Tıbî, Şerefeddin Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah. *Fütühü'l-gayb fî l-keşf an kınâi'r-reyb-Hâşiyetü't-Tibî ale'l-Keşşâf*. Dübey: Caizetu Dübey ed-Devliyye li'l-Kur'ânî'l-Kerim, 2013.

- Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ et-. *es-Sunen*. ed. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Topayay, Yusuf. *Kur'an'da İbâdet Açısından İstiğfar ve Tevbe İlişkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Tusterî, Ebû Muhammed Sehl b. 'Abdullâh et-. *Tefsîru't-Tusterî*. ed. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd. Beyrut: y.y., 1423.
- Uludağ, Sevim. *Saffat Suresi'nin Konulu Tefsir Çalışması*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed. *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. 2 Cilt. Dimaşk - Beyrut: Dâru'l-Kalem - ed-Dâruş-Şâmiyye, 1415.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed el-. *Esbâbu nuzûli'l-Kur'an*. Demmâm: Dâru'l-İslâh, 1992.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen en-Nisâbü'rî el-. *et-Tefsîru'l-basît*. thk. Muhammed b. Salih b. Abdullah. 25 Cilt. Suudi Arabistan: İmadetü'l-Bahsi'l-İlmî, 2009.
- Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm el-Kayravânî. *et-Tesârîf li-Tefsîri'l-Kur'an mimmâ İštebehet Esmâuhu ve Tasarrafet Me'ânih*. ed. Hind Şiblî. b.y.: y.y., 1979.
- Yahyâ b. Sellâm et-Teymî el-Basrî el-Kayrevânî. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*. thk. Hind Şelebî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1425/2004.
- Yıldız, Esra. *Neml Suresinin Konulu Tefsiri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim ez-. *Meâni'l-Kur'an ve i'râbuhu*. thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. Beyrut: Âlemü'l Kütüb, 1988.
- Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-. *Âhbâru Ebî'l-Kâsım ez-Zeccâcî*. b.y.: y.y., ts.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *Esâsü'l-belâğa*. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1419.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr ez-. *el-Mufasssal fî Sina'ati'l-İ'râb*. ed. 'Alî bû-Mulahham. Beyrut: y.y., 1993.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru Kitâbi'l-'Arabî, 3. Basım, 1987.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh ez-. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1957.
- Zerrûk, Muhammed Halîl. *el-Muallâ bişevâhidi'l-Kur'an ve'l-hadîs ve's-şî'ir*. İstanbul: Dâru'l-lubâb, 1. Baskı, 2018.
- Zeynuddîn er-Râzî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Abdulkâdir el-Hanefî. *Muhtâru's-Sihâh*. ed. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut; Sayda: ed-Dâru'n-Nemûzeciyye, 1420.
- Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-münîr fî'l-'akîdeti ve's-şerî'ati ve'l-menhec*. 32 Cilt. Dimaşk-Suriye: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1991.
- Zuhrî, Ebû Bekr Muhammed b. Muslim b. 'Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zuhrî ez-. *en-Nâsih ve'l-Mensûh ve Tenzîlu'l-Kur'an bi-Mekke ve'l-Medîne*. thk. Hâtim Şâlih ed-Đamin. b.y.: y.y., 1418/1998.
- 'Alâ'î, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî b. Âbdillâh ed-Dimeşkî el-. *el-Fusûlu'l-Mufîde fî'l-Vâvi'l-Mezîde*. ed. Hasan Mûsâ eş-Şâ'ir. Amman: y.y., 1410.

‘Ukberî, Ebu’l-Bekâ’ ‘Abdullâh b. el-Huseyn el-Bağdâdî el-. *el-Lubâb fî ‘İleli’l-Binâ’i ve’l-Î’râb*. ed. Dr. ‘Abdu’l-Îlâh en-Nebhân. Dımaşk: Dâru’l-Fıkr, 1416.

Hâşiye alâ Sûreti’l-Furkân. Türkçe Yazma Eser. Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler: Halis Efendi Kütüphanesi, NEKAY02151/03, 186.

Hız. Osman’a Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerîf. İstanbul: İhlas Gazetecilik A.Ş., 1. Basım, 2022.

Mevsû’atu’t-tefsîri’l-me’sûr. Cidde; Beyrut: Merkezu’d-Dirâsât ve’l-Ma’lûmâtî’l-Kur’âniyye; Dâru İbn Hazm, 1439.

ÖZ GEÇMİŞ

Ramazan ÇELEBİ lise öğrenimini Kelkit Lisesi'nde tamamladıktan sonra 2013 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne yerleşti. 2018 yılında lisans programını bitirdikten sonra Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde imam-hatip olarak görev aldı. 2019-2023 yılları arasında imam-hatip olarak görev yaparken, Hizmetiçi Eğitim (2019-2020), Tashîh-i Hurûf Kursu (2020-2021) ve Hizmetiçi Arapça Eğitimi (2021-2022) gibi resmi ve gayr-ı resmi birçok eğitime katıldı. Şu an, 2023 yılında Ankara Dini Yüksek İhtisas Merkezi'nde başlamış olduğu eğitime devam etmektedir.

